

Victor Hugo

MIZERABILII

**IDILA DIN STRADA PLUMET
ȘI EPOPEEA DIN STRADA
SAINT-DENIS**

Victor Hugo

MIZERABILII

PARTEA A PATRA

IDILA DIN STRADA PLUMET ȘI

EPOPEEA DIN STRADA SAINT-

DENIS

Traducere de LUCIA DEMETRIUS
și TUDOR MĂINESCU

București, 1985
Editura Univers

Note de N. N. CONDEESCU

Cuvânt înainte de ANGELA ION

Coperta colecției de Vasile Socoliuc

PARTEA A PATRA

IDILA DIN STRADA PLUMET ȘI EPOPEEA DIN STRADA SAINT-DENIS

CARTEA ÎNTÂI CÂTEVA PAGINI DE ISTORIE

I – Croială bună

Anii 1831 și 1832, strâns legați de revoluția din iulie, sunt unii dintre cei mai surprinzători și mai ciudați din istorie. Acești doi ani se înalță ca două culmi între anii dinaintea lor și cei care i-au urmat. Au o măreție revoluționară și cuprind în ei adâncimi de prăpastie. Masele sociale, temeliile civilizației, grupul solid de interese suprapuse și aderente, umbrele de veacuri ale străvechilor întocmiri franceze, toate apar și dispar în fiecare clipă printre norii grei de furtună ai sistemelor, patimilor și teoriilor. Aceste apariții și dispariții pot fi

numite și mișcare și împotrivire. Printre ele se vede strălucind adevărul, adică lumina sufletului omenesc.

Epoca aceasta remarcabilă e azi destul de bine hotărnicită și destul de departe de noi, ca să-i putem desprinde de pe acum trăsăturile principale.

Vom încerca s-o facem.

Restaurația a fost una dintre acele faze intermediare, greu de definit, pline de osteneți, de vuiet, de murmure, de adormire, de frământări, care nu sunt altceva decât o etapă în mergerea înainte a unei mari națiuni. Epocile acestea sunt ciudate și înșală pe oamenii politici care vor să se folosească de ele. La început, națiunea nu cere decât odihnă; oamenilor le e sete de pace; au o singură ambiție; să se restrângă. Cu alte cuvinte, să aibă liniște. S-au perindat, slavă Domnului, destule evenimente mari, destul neprevăzut, destule aventuri îndrăznețe și destui oameni de seamă. Lumea e sătulă. L-ar da bucuros pe Cezar în schimbul lui

Prusias¹ și pe Napoleon în schimbul regelui din Yvetot². „Ce rege mic și cumsecade a fost!” Au pornit la drum în zori; ziua cea lungă și grea e pe sfârșite; au făcut un drum întâi cu Mirabeau, apoi cu Robespierre, al treilea cu Bonaparte; sunt istoviți. Fiecare ar vrea să se culce în patul lui.

¹ Regele Bitiniei, stat din Asia Mică, creat în urma fărâmițării imperiului lui Alexandru cel Mare. A domnit în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Servil față de romani, a consimțit să le predea pe Hannibal, refugiat la curtea lui. Generalul cartaginez s-a sinucis însă mai înainte. Victor Hugo pune în contrast curajul lui Iulius Cezar cu poltroneria și lipsa de caracter ale lui Prusias.

² Yvetot este un orașel din Normandia, ai cărui stăpâni feudali nu erau în evul mediu vasalii nimănui, situație unică pe acea vreme printre posesorii de fiefuri. În consecință, seniorii din Yvetot și-au luat titlul de „regi”, cu un regat mărginit la un târgușor și o moșie. S-a creat astfel figura legendară a „regelui din Yvetot” – om blajin, fără putere, pe care alții îl duc de nas.

Devotamentele au ostenit, vitejiile au îmbătrânit, ambițiile sunt sătule, averile rotunjite, toate caută, cer, se roagă, cerșesc un adăpost. Îl au. Au pace, liniște, huzur. Sunt mulțumite. Între timp, anumite fapte ies la lumină, se arată și bat la ușă. Faptele acestea sunt zămislite de revoluție și de războaie; există, trăiesc, au dreptul de a se așeza în mijlocul societății, și se așază. Faptele acestea sunt, de obicei, sergenții și furierii care pregătesc încartiruirea principiilor.

Și iată ce apare în fața filosofilor politici: în vreme ce oamenii obosiți cer odihnă, faptele săvârșite cer garanții. Garanțiile sunt pentru fapte ceea ce e odihna pentru oameni. Atâta cerea Stuarților Anglia după moartea Protectorului³, atâta cerea Burbonilor Franța, după căderea imperiului.

Garanțiile sunt o necesitate a vremurilor. Trebuie date. Prinții le „acordă”, dar, de fapt, sunt impuse de însăși puterea lucruri-

³ Cromwell, conducătorul revoluției burgheze din Anglia (secolul al XVII-lea).

lor. Adevăr adânc și bine de știut, pe care Stuartii nu l-au bănuț în 1662 și pe care Burbonii nu l-au întrezărit nici măcar în 1814.

Familia predestinată, care s-a întors în Franța după prăbușirea lui Napoleon, a avut primejdioasa naivitate de a crede că într-adevăr dădea ceva, și putea lua înapoi ceea ce dăduse; că dinastia Burbonilor avea de partea ei „dreptul divin”, iar Franța n-avea nimic, că dreptul politic acordat în Chartă de Ludovic al XVIII-lea era o ramură din acel „drept divin”, ruptă de casa de Burbon și dăruită cu bunăvoință poporului, până în ziua când i-o veni regelui chef s-o ia înapoi. Și totuși, casa de Burbon ar fi putut simți, judecând după neplăcerea cu care îl dăduse, că darul nu purcede de la ea.

În secolul al XIX-lea s-a făcut arțăgoasă: se întuneca la față de câte ori se bucura națiunea. Ca să ne servim de un cuvânt grosolan, adică popular și adevărat, strâmba din nas.

Poporul a priceput.

Casa de Burbon se crezu puternică pentru că imperiul dispăruse din fața ei ca un decor de teatru. Nu-și dădu seama că și ea fusese adusă în același chip. Nu-și dădu seama că se afla în aceeași mână care-l înlăturase și pe Napoleon.

Crezu că are rădăcini, pentru că înfățișa trecutul, dar trecutul era Franța. Rădăcinile societății franceze nu se aflau în Burboni, ci în națiune. Rădăcinile acestea nevăzute și vii nu constituiau dreptul unei familii, ci istoria unui popor. Ele se aflau pretutindeni, numai sub tron nu.

Casa de Burbon era pentru Franța veriga strălucită și sângerată a istoriei sale; nu mai era însă elementul principal al destinului ei și temelia necesară politicii ei. Franța se putea lipsi de Burboni. Se lipsise de ei vreme de douăzeci și doi de ani. Intervenise o întrerupere. Ei nu se gândeau la asta. Și cum ar fi făcut-o, când ei își închipuiau că Ludovic al XVII-lea domnea la 9 thermidor, că Ludovic al XVIII-lea era regele Franței în ziua bătăliei de la Marengo? Niciodată, de

la începuturile istoriei, prinții nu mai fuseseră atât de orbi în fața faptelor și a câtimei de autoritate divină pe care faptele o cuprind și o pecetluiesc. Niciodată această pretenție afișată pe pământ, care se numește dreptul regilor, nu tăgăduise în asemenea măsură dreptul care pornește mai de sus.

E greșeala cea mare, care a făcut ca această familie să pună mâna din nou pe garanțiile „acordate” în 1814, pe care le numea concesi. Ce lucru întristător! Ei numeau concesi cuceririle noastre; drepturile noastre le numeau încălcări.

Restaurația, când i se păru că-i venise ceasul, se socoti biruitoare asupra lui Napoleon și înrădăcinată în țară. Se crezu, adică, tare și adâncă, și, hotărându-se să intre în acțiune, dădu lovitura. Se ridică într-o zi în fața Franței și ascuțindu-și glasul, tăgădui dreptul colectiv și dreptul individual, suveranitatea națiunii, libertatea cetățeanului. Cu alte cuvinte, tăgădui națiunii ceea ce o făcea națiune și cetățeanului ceea ce îl fă-

cea cetăţean.

Acesta e punctul de plecare al actelor vestite care se numesc ordonanţele din iulie.

Restauraţia căzu.

Căzu pe bună dreptate. Trebuie să spunem totuşi că nu fusese vrăjmaşă tuturor formelor de progres. Se înfăptuiseră şi lucruri mari pe lângă ea.

Naţiunea se deprinsese sub restauraţie cu discuţiile liniştite, ceea ce îi lipsise republicii, şi cu măreţia în vreme de pace, ceea ce îi lipsise imperiului. Franţa liberă şi puternică fusese un spectacol plin de îndemn pentru celelalte popoare ale Europei. Sub Robespierre revoluţia avusese cuvânt. Sub Bonaparte vorbise tunul. Abia sub Ludovic al XVIII-lea şi sub Carol al X-lea i se dădu şi inteligenţei cuvântul. Furtuna încetă, făclia se aprinse din nou. Pe culmile senine se văzu din nou pâlpâind lumina curată a spiritului. Privelişte măreaţă, folositoare şi plină de farmec. Timp de cincisprezece ani s-au văzut lucrând în pace, la lumina zilei, marile principii, atât de vechi pentru gândi-

tor, atât de noi pentru omul de stat: egalitatea în fața legilor, libertatea conștiinței, libertatea cuvântului, libertatea presei, putința pentru toți cei înzestrați de a ajunge în toate funcțiile publice. Așa a fost până în 1830. Bourbonii au fost o unealtă a civilizației care s-a sfârșit în mâinile providenței.

Căderea Burbonilor a fost plină de măreție, dar nu datorită lor, ci datorită națiunii. Ei au părăsit tronul cu gravitate, dar fără autoritate. Coborârea lor în întuneric n-a fost una dintre acele dispariții solemne, care lasă o îndurerată emoție în istorie. N-a fost nici liniștea de mormânt a lui Carol I⁴, nici țipătul de vultur al lui Napoleon. Au plecat, atâta tot. Au depus coroana, dar n-au păstrat aureola. Au fost demni, dar n-au fost eroici. N-au fost măreți pe măsura nefericirii lor. Carol al X-lea, în timpul călăto-

⁴ Regele Angliei, executat în 1649, în timpul revoluției burgheze din Anglia.

riei la Cherbourg⁵, punând să se taie o masă rotundă ca să aibă, cum se cuvine patru laturi, a părut mai îngrijorat de primejdia în care se afla eticheta, decât de căderea monarhiei⁶. Nimicnicia aceasta i-a întristat pe oamenii credincioși care îi iubeau și pe oamenii serioși care le cinsteau trecutul. Poporul a fost minunat. Națiunea, atacată cu arma în mână, într-o dimineață, de un fel de răzmeriță regală, se simți atât de puternică, încât nici măcar nu se înfurie. Se apără, se stăpâni, rândui lucrurile la locul lor, cârmuirea în matca legii, trimise pe Burboni în surghiun, și se opri.

Îl luă pe bătrânul rege Carol al X-lea de sub baldachinul care îl adăpostise pe Ludovic al XIV-lea și-l așeză binișor pe podea. Nu

⁵ Izgonit din Franța prin revoluția de la 1830, regele Carol al X-lea s-a refugiat în Anglia prin portul Cherbourg de la Marea Mânecii.

⁶ Eticheta curții impunea ca regele să stea în capul mesei, ceea ce făcea ca mesele rotunde să nu poată fi folosite.

se atinse de persoanele regale decât cu părere de rău și cu multă luare-aminte. Franța învingătoare, îmbătată de biruința ei, Franța întreagă și nu un om sau câțiva oameni, păru că-și aduce aminte și rostește în fața lumii întregi, după ziua baricadelor, cuvintele înțelepte ale lui Guillaume du Vair⁷: „E ușor pentru cei deprinși să se bucure de ocrotirea celor mari și să sară ca o pasăre din ramură în ramură, de la o stare jalnică la una înfloritoare, să se arate îndrăzneți împotrivindu-se prințului lor, când soarta i se arată acestuia vrăjmașă; pentru mine însă soarta regilor mei va fi totdeauna vrednică de cinste, mai ales în nenorocire”.

⁷ Magistrat și om politic francez din timpul războaielor religioase, al domniei lui Henric al IV-lea și al regentei Mariei de Medicis. Orator vestit, du Vair a pregătit prin discursurile sale recunoașterea lui Henric al IV-lea ca rege al Franței. Avea reputația unui om integru și devotat intereselor publice.

Burbonii plecară înconjurați de respect, dar nu de păreri de rău. Așa cum am mai spus-o, nenorocirea lor a fost mai mare decât ei. Umbra lor s-a topit în zare.

Revoluția din iulie și-a făcut numai decât prieteni și vrăjmași în întreaga lume. Unii o îmbrățișară cu entuziasm și bucurie, alții îi întoarseră spatele, fiecare după firea lui. În prima clipă, principii Europei, bufnițe surprinse de lumina zorilor, închiseră ochii, jigniți și uluiți, apoi îi deschiseră iar, ca să amenințe. Spaimă lesne de priceput, furie care se iartă. Revoluția asta ciudată se mărginise la o singură lovitură. Nu făcuse regalității învinse nici măcar cinstea de a o privi ca pe o dușmană și de a-i tăia ca capul. Revoluția din iulie păcătuia în fața guvernelor despotice, totdeauna doritoare ca libertatea să se defăimeze singură, pentru faptul că fusese uriașă și rămăsese blajină. De altfel, nu se încercă și nu se puse la cale nimic împotriva ei. Cei mai nemulțumiți, cei mai înverșunați, cei mai neliniștiți o salutară. Față de întâmplările acestea, în care simțim

amestecul unei puteri care lucrează pe deasupra capetelor oamenilor, suntem cuprinși de un respect misterios, oricât am fi de egoiști și de răzbunători.

Revoluția din iulie e triumful dreptului asupra stării de fapt. Minunat lucru! Dreptul doborând starea de fapt. De aici provine strălucirea revoluției de la 1830 și totodată blândețea ei. Dreptul care învinge n-are câtuși de puțin nevoie să fie violent.

Dreptul înseamnă ceea ce e nepărtinitor, și adevărat.

Dreptul rămâne veșnic, frumos și neprihănit. Faptul chiar cel necesar în aparență, chiar cel mai bine primit de contemporani, dacă nu există decât ca fapt și nu cuprinde decât foarte puțin drept, sau deloc, e sortit să ajungă cu timpul diform, spurcat, monstruos chiar. Dacă vrei să vezi cât de urât poate ajunge o stare de fapt peste veacuri, uită-te la Machiavel⁸. Machiavel nu e un

⁸ Scriitor și gânditor politic italian (1469–1527), unul dintre ideologii burgheziei în ascen-

geniu rău, niciun diavol, niciun scriitor laș și ticălos. El întruchipează starea de fapt. Nu e numai faptul italian, e faptul european, faptul veacului al XVI-lea. În fața ideii morale a veacului al XIX-lea pare hâd, după cum și este. Lupta între drept și starea de fapt durează de la începuturile societății. Munca înțelepților e să pună capăt duelului, să contopească ideea pură cu realitatea omenească, să facă să pătrundă într-un fel pașnic dreptul în fapt și faptul în drept.

II – Cusătură proastă

Dar altfel lucrează cei înțelepți și altfel cei dibaci.

Revoluția din 1830 se oprișe repede.

Când o revoluție s-a înecat la mal, dibacii își împart prada.

siune. Cartea sa *Principiele* – în care expune principiile guvernării unui stat monarhic – codifică lipsa de bună-credință și de scrupule în relațiile internaționale, astfel cum le practica micii suverani italieni de pe atunci.

Dibacii, în veacul nostru, s-au calificat singuri ca oameni de stat, în așa chip, încât expresia „om de stat” a ajuns un cuvânt de argou. Să nu se uite că acolo unde nu e decât dibăcie e neapărat și micime.

Când zici dibaci, zici mediocru.

Tot așa, a spune: oameni de stat, înseamnă uneori: trădători.

Dacă ar fi să-i crezi pe dibaci, deci, revoluții ca aceea din iulie sunt ca niște artere tăiate. Trebuie cusute repede. Dreptul, când e proclamat prea pompos, se clatină. Așa că, cei care l-au afirmat simt nevoia să întărească statul. După ce ai asigurat libertatea, trebuie să te gândești la putere. Aici înțelepții nu se despart încă de cei dibaci, dar încep să aibă îndoieli. Puterea, fie. Dar, mai întâi, ce e puterea? Și apoi, de unde vine?

Cei dibaci se fac că nu aud murmurul nemulțumirii și-și urmează urzelile.

După acești oameni politici, meșteri în a pune masca necesității peste ficțiunile care le sunt de folos, numai lor, cea dintâi nevoie a unui popor după revoluție, când acest

popor face parte dintr-un continent monarhic, este să-și facă rost de o dinastie. Ei spun că în acest chip vine, după revoluție, pacea, adică răgazul pentru a-și tămădui rănilile și a-și repara casa. Dinastia dosește schelele și ascunde ambulanța.

Dar nu e totdeauna ușor să faci rost de o dinastie.

La nevoie, oricare om de geniu sau oricare om norocos poate fi rege. Pentru cel dintâi caz, iată-l pe Bonaparte, și pentru al doilea, pe Iturbide⁹.

Dar nu poți face o dinastie din orice familie luată la întâmplare.

Numele trebuie să aibă o anumită vechime, și urma lăsată de veacuri nu se poate improviza.

Dacă, făcând bine înțeles toate rezervele, judeci lucrurile din punctul de vedere al

⁹ Dictator mexican de la sfârșitul Războiului de independență al țării sale. În 1821 s-a proclamat împărat al Mexicului, dar după un an a fost răsturnat.

oamenilor de stat, te întrebi: care sunt calitățile regelui ivit după o revoluție? Poate fi, și e bine să fie, revoluționar, adică să fi luat parte el însuși la acea revoluție, trebuie să fi fost amestecat în ea, să fi fost compromis sau să-și fi făcut un renume, să fi pus mâna pe secure sau să fi mânuit sabia.

Care sunt calitățile unei dinastii? Trebuie să fie națională, adică revoluționară cu adevărat, nu numai prin actele săvârșite, ci prin ideile pe care și le-a însușit. Trebuie să fie alcătuită din trecut și să fie istorică, să fie alcătuită din viitor și să fie iubită.

Toate astea ne fac să înțelegem de ce primele revoluții se mulțumesc să găsească un om, pe Cromwell sau pe Napoleon, și pentru ce următoarele vor neapărat să găsească o familie, casa de Brunswick sau casa de Orléans¹⁰.

¹⁰ *Brunswick*, în limba germană Braunschweig, este numele unei case princiare germane din care se trăgea regele George I al Angliei (1714–1727). *Orléans*, ramură a dinastiei Bourbonilor

Casele regale se aseamănă cu acei smochini din India ale căror ramuri se apleacă până la pământ și prind rădăcini, devenind fiecare la rândul ei un smochin. Fiecare ramură poate deveni o dinastie. Cu o singură condiție: să se aplece până la popor.

Aceasta e teoria dibacilor.

Iată deci marea artă: să izbutești ca un succes să aibă puțin rezonanța unei catastrofe, ca să tremure și cei care profită de el, să presari frică sub pasul fiecăruia, să lungеști trecerea de la o stare la alta, încetinind progresul, să umbrești zorile, să îmblânzești și să retezi asperitățile entuziasmului, să tai unghiurile și unghiile, să vātu-

din Franța, coborâtoare dintr-un frate al lui Ludovic al XIII-lea (1610–1643). A fost chemată să domnească abia în 1830, cu Ludovic-Filip, după alungarea lui Carol al X-lea. Sensul frazei lui V. Hugo este că a doua revoluție (burgheză) este mai puțin radicală decât prima, astfel încât nu mai proclamă decăderea unei dinastii, ci o înlocuiește cu alta, înrudită.

iești triumful, să îmbrobodești dreptul, să învelești poporul uriaș în flanelă și să-l culci repede, să-l pui la regim fiindcă e prea sănătos, să-l tratezi pe Hercule ca pe un convalescent, să prefaci evenimentul în expedient, să dai spiritelor însetate de ideal nectarul lui îndoit cu ceai de tei, să iei măsurii împotriva unei izbânzi prea mari, să pui revoluției un abajur.

Anul 1830 a pus în practică această teorie, pe care Anglia o aplicase în 1688¹¹!

1830 e o revoluție care s-a oprit la jumătatea drumului. O jumătate de progres; o dreptate aproximativă. Dar logica nu cunoaște aproximativul, așa cum soarele ig-

¹¹ Așa-zisa revoluție din 1688 din Anglia a fost de fapt o simplă schimbare de dinastie. Revoluția din 1830, din Franța, executată de masele populare, care au izgonit pe Carol al X-lea, a adus profituri numai burgheziei, care nu a mai împărțit puterea cu resturile nobilimii feudale, ca pe timpul restaurației. Burghezia a trecut la reprimarea mișcărilor populare.

noră lumânarea.

Cine oprește revoluțiile la jumătatea drumului?

Burghezia.

De ce?

Pentru că burghezia înseamnă interesul ajuns la îndeplinire. Ieri era pofta, azi e îndeșularea, mâine va fi ghiiftuiala.

Fenomenul din 1814, după Napoleon, s-a repetat în 1830, după Carol al X-lea.

Burghezul e omul care are vreme să stea pe scaun. Dar când vrei să te așezi prea curând, poți să stânjenești neamul omenesc din mers. Aceasta a fost adesea greșeala burgheziei. Dar starea la care tindea, după zdruncinarea din 1830, această parte a națiunii numită burghezie, nu era inerția care se împletește cu nepăsarea, cu trândăvia, în care se cuprinde și puțină rușine, nu era nici somnul care presupune o uitare de o clipă, prielnică visurilor. Era o etapă.

Etapă e un cuvânt cu un îndoit înțeles, ciudat și aproape contradictoriu: trupă în marș, deci mișcare; oprire, adică repaos.

Etapă e refacerea puterilor, e odihnă înarmată și trează. E faptul împlinit care aşază santinele și stă de pază. Etapa presupune luptă ieri și luptă mâine.

E răgazul dintre 1830 și 1848.

Ceea ce numim aici luptă se poate numi și progres.

Burghezia avea deci nevoie, ca și bărbații de stat de un Oare-Cine care să întruchipeze ideea de etapă. O individualitate mixtă, care să însemne revoluție și să însemne stabilitate; care să întărească, cu alte cuvinte, prezentul, împăcând într-o contabilitate echilibrată trecutul cu viitorul.

Omul era găsit „de-a gata”. Se numea Ludovic-Filip d’Orléans.

Cei 221 îl făcură rege pe Ludovic-Filip¹².

¹² În martie 1830, 221 de deputați din opoziția burghezo-liberală a Camerei au semnat o adresă de protest, redactată de Guizot, prin care se ridicau împotriva unui discurs amenințător al lui Carol al X-lea. Această rezistentă fățișă împotriva unui regim reacționar a provocat în țară o

Lafayette¹³ se însărcină cu ungerea lui. L-a poreclit: „cea mai bună dintre republici”. Primăria din Paris a înlocuit catedrala din Reims¹⁴.

mare agitație, care a culminat cu revoluția din iulie a acelui an, urmată de înscăunarea lui Ludovic-Filip

¹³ Marchizul Lafayette, nobil cu oarecare idei înaintate, participant la războiul de independență al Statelor Unite și aderent al revoluției burgheze din Franța, înainte de faza iacobină, a acesteia. După revoluția din 1830 a fost numit comandant al Gărzii Naționale și a patronat alegerea lui Ludovic-Filip. Câteva luni mai târziu, însă, intră în conflict cu guvernul Lafitte, din pricina modificării Constituției, rămasă prea puțin democratică după părerea lui Lafayette. Ales deputat, face opoziție guvernului până la moartea sa, în 1834.

¹⁴ Aluzie la împrejurările care au pregătit proclamarea lui Ludovic-Filip ca rege: numit locotenent-general (regent), acesta se duse la Primăria din Paris împreună cu Lafayette și ieși în balcon spre a fi ovaționat de mulțimea care

Această înlocuire a tronului întreg cu o jumătate de tron fu „opera anului 1830”.

Când dibacii își isprăviră treaba lor, se văzu și greșeala nemăsurată a soluției pe care o găsiseră. Toate acestea n-aveau nimic a face cu dreptul absolut. Dreptul absolut a strigat: Protestez! Apoi, lucru de temut, s-a ascuns în întuneric.

III – Ludovic-Filip

Revoluțiile au brațul cumplit și mâna norocoasă. Lovesc unde trebuie și aleg bine. Chiar când sunt nedesăvârșite, corcite și înjumătățite, reduse la starea de revoluții minore, ca revoluția din 1830, ele au totuși de la Dumnezeu destulă pătrundere ca să nu nimerească pe-alături. Eclipsa lor nu e o

umplea piața. Acele aclamații ale unei infime minorități burgheze au fost socotite ca echivalente unui plebiscit, unei consacrări populare, după cum, până la Carol al X-lea inclusiv, regii Franței primeau consacrarea religioasă în Catedrala din Reims.

abdicare.

Să nu le lăudăm, totuși, prea mult. Se înșală și revoluțiile uneori; s-au văzut greșeli grave.

Să ne întoarcem la 1830. 1830, cu toate că a luat un drum greșit, a avut noroc. În așezarea numită „ordine” după revoluția retezată scurt, regele era mai de preț decât regalitatea. Ludovic-Filip era un om deosebit.

Se trăgea dintr-un părinte¹⁵ căruia istoria îi va acorda, fără îndoială, circumstanțe atenuante; era un om tot atât de vrednic de stimă pe cât tatăl său fusese vrednic de ocară; era virtuos atât în treburile sale particulare, cât și în câteva treburi publice, se arăta grijuliu față de sănătatea, de averea, de făptura și de afacerile lui. Cunoștea prețul unei clipe, dar nu totdeauna prețul unui an. Era cumpătat, senin, liniștit, răbdător; om

¹⁵ Philippe d'Orléans, vărul regelui Ludovic al XVI-lea, a cărui moarte a votat-o, ca membru al Convențiunii. Cei mai mulți deputați și-au explicat votul; el a spus: „Moartea, fără fraze!”.

cumsecade și prinț cumsecade. Trăia cu nevasta lui, avea în palat lachei însărcinați să arate patul lui conjugal burghezilor, tradiție devenită din nou utilă unui alcov legitim, după atâtea dări în vileag nelegitime ale ramurii mai mari a familiei. Nu numai că știa toate limbile Europei și, ceea ce e mai rar limbajul tuturor intereselor, dar le și vorbea. Era un minunat reprezentant al clasei mijlocii, dar depășind-o, era în toate chipurile mai mare decât ea. Avea o minte atât de limpede, încât, prețuind sângele pe care-l moșteneau, se bizuia mai mult pe valoarea lui personală și, când era vorba de casa lui, lucru ciudat, se declara Orléans și nu Burbon. Se socotea cel dintâi prinț de sânge atâta vreme cât nu fusese decât alteță serenisimă, dar a ajuns un burghez adevărat în ziua în care fu făcut rege. Era vorbăreț în lume și laconic în intimitate. Cu faimă de om zgârcit, dar nedovedită, era în realitate unul dintre acei oameni strângători, care știu să fie risipitori când e vorba de o toană sau de o îndatorire a lor. Culti-

vat, dar fără să fie sprijinitor al culturii. Gentilom, dar nu cavaler. Simplu, liniștit și puternic. Adorat de familia și de casa lui. Un vorbitor care cucerea. Om de stat lipsit de elan, rece din fire, stăpânit de interesul imediat, ocupându-se totdeauna de ce era mai grabnic, nefiind în stare să poarte nici ură, nici recunoștință, uzând fără milă de oamenii de seamă cu înlăturarea celor mediocri, dibaci când era vorba să îndemne majoritățile parlamentare să strivească unanimitățile tănuite ce murmură înăbușit sub tronuri. Era expansiv, câteodată imprudent în expansiunile lui, dar foarte iscusit până și în imprudență. Bogat în expediente, chipuri și măști; înspăimânta Franța cu Europa și Europa cu Franța. Își iubea fără îndoială țara, dar dădea întâietate propriei lui familii. Prețuia mai mult guvernarea decât autoritatea și autoritatea mai mult decât demnitatea, pornire care are un cusur: în goana după succese, admite viclenia și nu disprețuiește josnicia; dar are și un folos: acela de a feri politica de

lovituri violente, statul de accidente și societatea de catastrofe, era migălos, corect, vigilent, atent, pătrunzător, neobosit. Câteodată se contrazicea, se dezmințea. A fost îndrăzneț față de Austria la Ancona, încăpățânat față de Anglia în Spania, a bombardat Anversul și l-a plătit pe Pritchard¹⁶.

¹⁶ Episoade care ilustrează ezitățile și inconsecvențele lui Ludovic-Filip în materie de politică externă: În 1832 trupele franceze au ocupat orașul italian Ancona, pentru a opri înaintarea austriecilor în acea regiune. Între 1833 și 1839, Spania a fost devastată de un război civil, declanșat de Don Carlos, fratele defunctului rege Ferdinand al VIII-lea, care urmărea să ocupe tronul prin înlăturarea nepoatei sale, Isabella a II-a. Acest război a prilejuit amestecul puterilor străine în treburile Spaniei; regele Franței susținea elementele progresiste din jurul Isabellei a II-a. Bombardarea portului belgian Anvers de către artileria franceză a avut loc în 1832, când independența Belgiei mai era contestată de olandezi. Aceștia stăpâneau Anversul, de unde au fost izgoniți cu ajutorul trupelor franceze.

Cânta *Marseieza* cu convingere. Nu se lăsa cuprins de tristețe, de oboseală, de frumos sau de ideal, de generozități îndrăznețe, de utopii, de himere, de mânie, trufie sau teamă. Era un om curajos în toate. A fost general la Valmy și soldat la Jemmapes¹⁷. Scăpa-

Pritchard era un farmacist englez stabilit în insula Tahiti din Oceania. Când francezii ocupară acea insulă, Pritchard îndemnă pe băștinași la revoltă. Arestarea farmacistului de către coloniștii francezi (1844) a provocat un serios incident diplomatic între Franța și Anglia. Ludovic-Filip și Guizot, prim-ministrul de atunci, au cedat și au plătit lui Pritchard o indemnizație, spre nemulțumirea opiniei burgheze din Franța.

¹⁷ Bătăliile câștigate de armatele franceze în timpul revoluției împotriva austro-prusacilor, care se pregăteau să invadeze Franța spre a restabili regimul feudal absolutist. Lupta de la Valmy (septembrie 1792) le-a tăiat drumul Parisului; cea de la Jemmapes, localitate din Belgia, a asigurat trupelor revoluționare franceze prima cucerire a acestei țări, pe atunci posesiune

se cu viață în opt atentate și era mereu zâmbitor. Viteaz ca un grenadier și curajos ca un gânditor. Neliniștit numai în fața posibilității unei zguduiri europene și nepregătit pentru o mare aventură politică. Gata totdeauna să-și primejduiască viața, dar niciodată opera. Își ascundea totdeauna voința sub înfățișarea unei firi influențabile, ca să fie ascultat mai degrabă ca minte luminată decât ca rege. Avea spirit de observație, dar era lipsit de simț profetic. Puțin atent față de spiritele alese, dar priceput la oameni, simțea nevoia să vadă ca să poată judeca. Avea un bun-simț sigur și pătrunzător, o înțelepciune practică, darul vorbirii, o memorie nemaipomenită, de care se folosea neconștient, singura lui asemănare cu Cezar, Alexandru și Napoleon. Cunoștea fapte, amănunte, date, nume proprii. Habar n-avea de năzuințele, de patimi-

austriacă (noiembrie 1792). Ludovic-Filip, pe atunci duce de Chartres, a participat în rândul armatei revoluționare la ambele bătălii.

le, de geniul felurit al poporului, de îndem-
nurile lui lăuntrice, de frământările ascun-
se și întunecate ale sufletelor, în sfârșit, de
toate cele care s-ar putea numi forțele ne-
văzute ale conștiinței. Era acceptat de toți
cei ce se aflau în frunte, dar nu și de Franța
celor mulți. Se descurca pentru că era iscu-
sit. Guverna prea mult și nu domnea destul.
Era propriul său prim-ministru. Se pricepea
de minune să facă din faptele mărunte o
piedică în calea marilor idei. Amesteca o
adevărată însușire creatoare de civilizație,
de ordine și de organizare, cu un oarecare
spirit de procedură birocratică și de șicană.
A fost ctitorul și procurorul unei dinastii.
Avea ceva din Carol cel Mare și ceva de
avocat. În sfârșit, o figură mare și originală,
un prinț care a știut să fie puternic împo-
triva tuturor îndoielilor Franței și a geloziei
Europei. Ludovic-Filip ar fi fost așezat prin-
tre oamenii de seamă ai veacului său și
printre cârmuitorii cei mai străluciți din
istorie, dacă ar fi iubit cât de puțin gloria și
ar fi simțit tot atât de bine ce e mare, cum a

simțit, ce e de folos.

Ludovic-Filip fusese un bărbat frumos, și îmbătrânit rămăsese grațios. N-a fost totdeauna pe gustul națiunii, dar a plăcut totdeauna mulțimii. Plăcea. Fusese înzestrat cu acest dar și avea farmec. Era lipsit de măreție. Nu purta coroană, deși era rege; nici păr alb, deși era bătrân. Înfațișarea lui amintea de vechiul regim și viața lui obișnuită, de cel nou, alcătuind laolaltă un amestec de noblețe și de burghezie care se potrivea cu anul 1830. Ludovic-Filip era o punte de trecere pe treptele unui tron. Păstrase rostirea cuvintelor și ortografia veche, pe care le punea în slujba părerilor moderne. Iubea Polonia și Ungaria, dar scria *les polonais* și rostea *les hongrais*¹⁸.

Purta, uniforma gărzii naționale, asemenea lui Carol al X-lea și cordonul Legiunii de onoare, ca Napoleon.

Se ducea rar la biserică, deloc la vânătoa-

¹⁸ Formă veche, în loc de *les polonais* și *les hongrois*.

re, niciodată la Operă. Această latură a firii lui făcea parte din popularitatea lui burgheză. Nu avea Curte, ieșea la plimbare cu o umbrelă sub braț, și umbrela asta a făcut parte mult timp din aureola lui. Era puțin zidar, puțin grădinar și puțin doctor. S-a priceput să lase sânge unui curier care căzuse de pe cal. Ludovic-Filip nu pleca fără lanțetă, cum nu pleca Henric al III-lea fără pumnal. Ilegaliștii râdeau de acest rege caraghios, primul care a vărsat sânge ca să vindece. Trebuie să facem o deosebire între imputările pe care i le-a făcut istoria: cele care privesc regalitatea, cele care privesc domnia și cele care-l privesc pe rege însuși. Sunt trei coloane care dau fiecare un total deosebit. Înăbușirea *dreptului democratic*; coborârea progresului pe planul al doilea; reprimarea sălbatică a protestelor străzii, trecerea răzmeriței prin foc și sabie, măcelul din strada Transnonain¹⁹, consiliile de

¹⁹ În timpul răscoalei din 1834, sub pretext că dintr-o casă de pe acea stradă s-a tras asupra

război, acapararea țării reale de către țara legală, guvernul care făcea parte dreaptă cu cei trei sute de mii de privilegiați – iată faptele regalității; guvernul e răspunzător de refuzul dat Belgiei²⁰, de cucerirea prea aspră a Algeriei, ca și a Indiei de către englezi, mai mult cu barbarie decât cu civilizație, de călcarea cuvântului față de Abd-el-Kader²¹, de Blaye; de cumpărarea lui Deutz²² și des-

trupelor trimise să reprime mișcarea, toți locuitorii aceluia imobil au fost executați.

²⁰ În februarie 1831, Belgia, devenită de curând independentă, fu proclamată regat și coroana noului stat fu oferită ducelui de Nemours, unul din fiii lui Ludovic-Filip. Acesta însă se opuse ca fiul său să devină rege al Belgiei.

²¹ Căpetenie a arabilor și berberilor din Algeria, care a organizat rezistența împotriva invaziei franceze sub domnia lui Ludovic-Filip

²² Ducesa de Berry, nora lui Carol al X-lea, încercând în 1832 să răscoale Vandeea împotriva lui Ludovic-Filip, fu prinsă și închisă în localitatea Blaye. Planurile ducesei fuseseră vândute lui Thiers, ministru de interne pe atunci, de

păgubirea lui Pritchard.

Vina regelui e politica de familie care a trecut înaintea celei naționale. Scăzându-se toate acestea din socoteală, povara regelui descrește.

Iată marea lui vină; a fost șovăitor în numele Franței. De unde vine această greșală?

S-o spunem.

Ludovic-Filip a fost un rege prea mult părinte; tatăl unei familii, care vrea să clocească o dinastie, se teme de orice și nu vrea să fie stingherit. Așa se explică atâtea sfiiciuni exagerate, sfieli nemăsurate, nepotrivite cu un popor care în tradiția lui cetățenească are un 14 iulie, iar în tradiția lui militară Austerlitzul.

De altfel, dacă lăsăm la o parte îndatoririle publice care trebuie împlinite înainte de orice, familia lui Ludovic-Filip merita dragostea pe care părintele ei i-o purta. Era minunată, plină de virtuți și de talente. Una

către omul ei de încredere, Deutz.

dintre fetele lui Ludovic-Filip, Marie d'Orléans, trecuse numele neamului ei printre artiști, așa cum Charles d'Orléans îl înscrisese pe-al său printre poeți. Își prefăcuse sufletul într-o marmură pe care o botezase Jeanne d'Arc. Doi dintre fiii lui Ludovic-Filip îi smulseră lui Metternich²³ această demagogică laudă: „Sunt niște tineri cum se văd rar și niște prinți cum nu se mai văd alții”.

Iată adevărul asupra lui Ludovic-Filip, adevărul din care n-am ascuns nimic și n-am îngroșat nimic.

Norocul lui Ludovic-Filip, în 1830, a fost să

²³ Cancelar al Austriei în prima jumătate a secolului al XIX-lea; a negociat căsătoria lui Napoleon cu Maria-Luiza, a jucat un rol de seamă la Congresul de la Viena (1815) și a organizat Sfânta Alianță a suveranilor reacționari împotriva mișcărilor progresiste din Europa. A fost izgonit de la putere în 1848, în urma revoluției din Viena

fie prințul „Egalitate”²⁴, să cuprindă în el contradicțiile revoluției și ale restaurației, să aibă trăsătura neliniștitoare a revoluționarului care se face cumințe când guvernează. Niciun om nu s-a adaptat vreodată mai desăvârșit la împrejurări. Omul și împrejurările s-au contopit, și întruparea s-a realizat. Ludovic-Filip e încarnarea lui 1830. Mai avea de partea lui și alte argumente: exilul. Fusesse proscris, pribeag, sărac. Trăise din munca lui. Acest om, stăpân al celor mai mari domenii din Franța, vânduse în Elveția un cal al său bătrân, ca să aibă ce mânca. Dăduse lecții de matematică la Reichenau, în vreme ce sora lui, Adelaida, cosea și broda. Burghezia se înflăcărea când întovărășește chipul unui rege cu asemenea amintiri. Dă râmase cu mâinile

²⁴ Filip d'Orléans, tatăl regelui Ludovic-Filip, îmbogățit prin manufacturile sale de bumbac, aderase la revoluția burgheză din 1789 și își schimbase numele princiar în acela de *Philippe-Egalité*.

lui ultima cușcă de fier de la Mont-Saint-Michel²⁵, clădită de Ludovic al XI-lea și folosită de Ludovic al XV-lea. Era camaradul lui Dumouriez²⁶ și prietenul lui Lafayette. Făcuse parte din clubului iacobinilor, Mirabeau îl bătuse pe umăr, Danton îi spusese: „Tinere!” În '93, la douăzeci și patru de ani, când era numai domnul de Chartres, asistasse din umbra unei loji a Convenției la procesul lui Ludovic al XVI-lea, atât de bine numit: „bietul tiran”. Fusesse martor la clar-

²⁵ În insula Mont-Saint-Michel din fundul golfului Saint-Malo se afla o închisoare pentru deținuți politici. Regimul penitenciarului era foarte aspru în celulele lui strâmte ca niște cuști, amintind pe cele ale regelui Ludovic al XI-lea din castelul de la Loches.

²⁶ General și om politic. A comandat una din armatele care operau împotriva austro-prusacilor la Valmy și Jemmapes. Anul următor, izgonit de austrieci din Belgia, este destituit de Convențiunea Națională și chemat la Paris pentru raport. Își trădează atunci patria și trece la dușmani, devenind un contrarevoluționar activ.

viziunea oarbă a revoluției, care a zdrobit regalitatea în rege și pe rege odată cu regalitatea, fără să mai țină seama de om; la furtuna uriașă a adunării-tribunal; la furia publică punându-i lui Capet²⁷ întrebări la care nu știa să răspundă; la înspăimântătoare clătinare a capului regal sub furtuna aceea întunecată; văzuse în ce măsură fuseseră nevinovați în această catastrofă și cei care osândeau ca și cel care era osândit; fusese de față la toate aceste fapte amețitoare, văzuse veacurile înfățișându-se la tribuna Convențiunii. Văzuse în spatele lui Ludovic al XVI-lea, nefericitul care era făcut răspunzător, ridicându-se în umbră acuzatul cel mare: monarhia. Îi rămăsese în inimă o spaimă smerită față de această uriașă justiție a poporului, aproape tot atât de impersonală ca judecata lui Dumnezeu.

²⁷ Nume de familie dat de Convențiunea Națională lui Ludovic al XVI-lea după detronare. Era numele strămoșului său Hugo Capet, proclamat rege al Franței în 987.

Revoluția lăsase în el o urmă de neșters. Amintirea lui purta pecetea vie a acelor ani, clipă cu clipă. Într-o zi, în fața unui martor de al cărui cuvânt nu ne putem îndoi, a restabilit din memorie toată litera A din ape-lul alfabetic al Adunării Constituante.

Ludovic-Filip a fost un rege fără ascunzi-șuri. Legile din septembrie sunt limpezi. Deși știa că lumina nu e prielnică privilegiilor, și-a lăsat tronul în lumină. Istoria va ține seama de această lealitate.

Ludovic-Filip, ca toți oamenii care au pă-răsit scena, e judecat azi de conștiința umană. Procesul lui e însă numai la prima instanță.

N-a sunat pentru el încă ceasul în care is-toria vorbește cu glasul ei liber și respectat. N-a venit încă clipa rostirii unei judecăți definitive asupra acestui rege. Asprul și celebrul istoric Louis Blanc și-a îmblânzit și el, de curând, primul verdict.²⁸

²⁸ *Louis Blanc*, avocat și om politic (1811–1882), membru al guvernului provizoriu din

Ludovic-Filip a fost ales de cei 221 și de 1830, adică de o jumătate de parlament și de o jumătate de revoluție. Oricum, el nu poate fi judecat aici, decât cu anumite rezerve, din punctul de vedere înalt din care privește filosofia principiul democratic absolut. În ochii absolutului totul e uzurpare, în afară de dreptul omului, mai întâi, și de dreptul poporului, în al doilea rând. Dar ceea ce putem spune azi, după ce am făcut toate rezervele, e că, oricum ar fi privit Ludovic-Filip, luat în el însuși și din punctul de vedere al bunătății omenești, va rămâne, ca să ne slujim de graiul vechi al bătrânei istorii, unul dintre cei mai buni principii care s-au urcat pe tron.

Ce vină are el? Tronul. Despărțiți-l pe Ludovic-Filip de rege, va rămâne omul. Și

februarie 1848. Socialist utopic mic-burghez. În *Istoria celor zece ani* (1830–1840), Louis Blanc condamnase cu asprime regimul lui Ludovic-Filip; în exil însă, scriind *Istoria revoluției*, și-a „temperat” aprecierile.

omul e bun. Câteodată e atât de bun, încât devine minunat. Uneori, în mijlocul celor mai apăsătoare griji, după o zi de luptă împotriva diplomației întregului continent, se întorcea seara în apartamentul lui, și acolo ce credeți că făcea? Covârșit de oboseală, toropit de somn, lua un dosar și-și petrecea toată noaptea revizuiind un proces criminal, socotind că, dacă însemna ceva să țină piept Europei întregi, era o faptă și mai însemnată să smulgă un om călăului. Se încăpățâna împotriva ministrului de justiție, lupta să smulgă din mâna procurorilor generali (pe care îi numea „flecarii legii”) arma ghilotinei. Masa lui de lucru era acoperită cu vrafuri de dosare. Le cerceta pe toate. I se părea îngrozitor să lase întâmplării nenorocitele capete osândite. Într-o zi îi spunea aceluiași martor de care am vorbit mai înainte: „Astă-noapte am câștigat șapte”. În timpul primilor ani ai domniei lui, pedeapsa cu moartea a fost ca și abolită și ridicarea din nou a eșafodului s-a făcut împotriva voinței regelui. Piața la Grève pie-

rind odată cu ramura cea mare a familiei regale, s-a instituit o alta, burgheză, la bariera Saint-Jacques²⁹. „Oamenii practici” au simțit nevoia unei ghilotine cvasi-legitime. Aceasta a fost una dintre victoriile lui Casimir Périer³⁰, care reprezenta vederile înguste ale burgheziei, asupra lui Ludovic-Filip, care reprezenta latura ei liberală. Ludovic-Filip l-a adnotat cu mâna lui pe Beccaria³¹. După bomba lui Fieschi³², a exclamat: „Ce păcat că n-am fost rănit! Aș fi putut să-l grațiez!” Altă dată a scris, făcând aluzie la rezistența miniștrilor lui, în legătură cu un osândit politic care a fost una dintre cele mai sângeroase figuri ale timpu-

²⁹ Punct din sudul Parisului unde, după 1830, se făceau execuțiile capitale.

³⁰ Bancher și om politic francez din timpul restaurației și al monarhiei din iulie.

³¹ Filozof și criminalist italian, al cărui tratat asupra delictelor a îmblânzit codul penal.

³² Inventatorul unei mașini infernale, cu care a încercat un atentat la viața lui Ludovic-Filip.

lui nostru: „I-am acordat grațierea, nu-mi rămâne decât s-o obțin”. Ludovic-Filip era blând ca Ludovic al IX-lea și bun ca Henric al IV-lea.

Iar noi zicem că în istorie, unde bunătatea e o perlă rară, cel bun trebuie să treacă înaintea celui care a fost mare.

Deoarece Ludovic-Filip a fost judecat cu asprime de unii, fără cruțare, poate, de alții, este firesc ca un om care l-a cunoscut, el însuși o umbră astăzi, să vină să-și depună mărturia în fața istoriei. Această mărturie e fără îndoială și înainte de toate nepărtinitoare. Un epitaf scris de mâna unui mort e sincer. O umbră poate aduce mângâiere altei umbre. Când împarți cu cineva întunericul aceleiași nopți, ai dreptul să-l și lauzi. Nu se va putea spune vreodată despre două morminte din exil, că unul dintre ele l-a lingușit pe celălalt.

IV – Crăpături sub temelie

În clipa în care drama pe care o povestim pătrundea adâncul unuia din norii tragici

care acoperă începutul domniei lui Ludovic-Filip, nu puteam lăsa nimic îndoielnic, și trebuia ca această carte să vină cu o lămurire asupra regelui.

Ludovic-Filip își însușise autoritatea regală fără violență, fără vreo acțiune directă săvârșită de el, ci mulțumită unei întorsături revoluționare, fără îndoială deosebită de țelul adevărat al revoluției și în care el, ducele de Orléans, nu avusese nicio inițiativă personală. Se născuse prinț și se credea ales rege. Nu smulsese el singur această împuternicire. N-o luase. Îi fusese oferită și o primise, convins – din greșeală desigur, dar convins – că darul era făcut pe bună dreptate și că datoria lui îi porunca să-l primească. De aici, cărmuirea întemeiată pe bună-credință. O spunem cinstit, Ludovic-Filip domnind cu bună-credință, încrâncenarea dezlănțuită de luptele sociale nu poate fi pusă nici în sarcina regelui, nici într-a democrației. O ciocnire de principii seamănă cu o ciocnire de elemente. Oceanul apără apa, furtuna apără aerul. Regele

apără regalitatea, democrația apără poporul. Relativul, care e monarhia, se împotrivește absolutului, care e republica. Societatea sângerează în acest conflict, dar suferința de azi va fi salvarea ei de mâine. Și, oricum ar fi, cei care luptă între ei nu pot fi disprețuiți. Fără îndoială că una dintre cele două tabere se înșală. Dreptatea nu e asemenea colosului din Rodos, așezată pe amândouă malurile deodată, cu un picior în republică și celălalt în monarhie. Ea e indivizibilă, se sprijină pe un singur țarm.

Să încheiem această expunere.

Regimul de la 1830 a avut de la început o viață grea. Abia născut, a doua zi trebui să lupte.

Abia înscăunat, regimul din iulie, atât de nou, atât de puțin rezistent, era hărțuit din toate părțile.

Împotrivirea se născu de a doua zi. Poate că se născuse chiar în ajun, și creștea din lună în lună; ascunsă la început, ieși tot mai mult la iveală.

Revoluția din iulie, rău primită de regi

peste hotarele Franței, cum am mai spus, fusese felurit interpretată în Franța.

Dumnezeu arată oamenilor vrerile lui, vădindu-le în evenimente, texte obscure, scrise într-o limbă misterioasă. Oamenii încearcă să le tălmăcească. Traduceri grăbite, incorecte, pline de greșeli, de lipsuri și de contradicții. Foarte puțini pricep limba divină. Cei mai pătrunzători, cei mai potoliți, cei mai adânci, descifrează încet, și când ajung la capătul textului lor, lucrarea e săvârșită în același timp. Pe piața publică au și apărut douăzeci de traduceri. Din fiecare traducere se naște un partid, și din fiecare contradicție un grup de răzvrătiți. Fiecare partid crede că numai el are textul adevărat, fiecare bisericuță crede că stăpânește lumina.

Adesea, puterea însăși e numai o gașcă.

În fiecare revoluție sunt și oameni care înoată împotriva valurilor. Sunt partidele vechi.

Partidele vechi, care sunt legate de tradiții prin grația lui Dumnezeu, socotesc că revo-

luțiile nu sunt altceva decât o urmare a dreptului la revoltă, și ai dreptul la rândul tău să te revolți împotriva lor. Revoluția, fiind o împlinire normală, cuprinde în ea propria ei legitimitate, pângărită câteodată de falșii revoluționari, dar care stăruie chiar mănjită, și supraviețuiește chiar însângărată. Revoluțiile nu se nasc dintr-un accident, ci din necesitate. O revoluție e o întoarcere de la nefiresc la real. Este pentru că trebuie să fie.

Și totuși vechile partide legitimiste au atacat revoluția din 1830 cu toată violența care tâșnește dintr-o falsă judecată. Greșelile sunt proiectile excelente. Ei loveau cu iscusința revoluția acolo unde era slabă, unde avea o ruptură în zale, în lipsa ei de logică. Atacau revoluția în regalitatea ei și strigau: „Pentru ce are nevoie revoluția de rege?” Orbii aceștia, câteodată ochesc bine.

Republicanii scoteau același strigăt, dar, venind de la ei, strigătul era logic. Ceea ce era orbire la legitimiști era clarviziune la democrați. Anul 1830 înșelase poporul.

Democrația, furioasă, îl muștra.

Regimul din iulie se zbătea, atacat deopotrivă în numele trecutului și al viitorului. El reprezenta clipa de față, războindu-se, de o parte, cu veacurile monarhice, de alta, cu dreptul veșnic.

Nu numai atât, dar față de străinătate, 1830, nemaifiind revoluție și devenind monarhie, trebuia să se țină la pas cu Europa. Trebuia să păstreze pacea, altă greutate. O armonie pe care vrei s-o realizezi împotriva logicii e adesea mai dăunătoare, decât un război. Din conflictul acesta surd, mereu înăbușit, dar mereu amenințător, s-a născut pacea armată, acest expedient costisitor al civilizație suspecte ei însăși.

Regalitatea din iulie se smucea în șleauri, cu toate că avea înhămate la ea guvernele Europei. Metternich i-ar fi pus bucuros zăbală. Împinsă de progres în Franța, împingea înainte monarhiile Europei, rămase pe loc. Era remorcată și remorca la rândul ei.

Între timp, în interior bântuiau, înlănțuite între ele, atâtea probleme sociale: sărăcia,

proletariatul, salariile, educația, pedepsele, prostituția, soarta femeii, bogăția, mizeria, producția, consumația, repartiția, schimbul, moneda, creditul, dreptul capitalului, dreptul muncii. Grozavă povară!

În afară de partidele politice propriu-zise se mai desemna și o altă mișcare. Fierberii democratice îi răspundea fierberea filosofică. Elita se simțea tulburată ca și mulțimea; în alt chip, dar nimic mai mult.

Gânditorii meditau, pe când pământul, adică poporul străbătut de curenți revoluționare, tremura zguduit de nu știu ce vagi smucituri nervoase. Gânditorii, unii izolați, întruniți în familii, aproape în frății, răscoleau problemele sociale în liniște, dar adânc, ca niște mineri neclintiți, care își săpau galeriile în profunzimile unui vulcan, abia stingherit de zguduiri surde și de întrevăzute focuri pâlpâitoare.

Liniștea aceasta nu era spectacolul cel mai puțin frumos al acestei epoci zbuciumate.

Acești oameni lăsau chestiunea drepturilor în seama partidelor politice. Ei se ocu-

pau de problema fericirii. Voiau să dobândească de la societate bunăstarea omului.

Ridicau problemele materiale – problema agricolă, industrială și comercială – aproape la demnitatea unei religii. În civilizație, așa cum se întocmește ea, puțin de către Dumnezeu și mult de către om, interesele se combină, se împletesc și se contopesc în așa chip, încât formează o adevărată stâncă, după o lege dinamică, studiată cu multă răbdare de economiști, acești geologi ai politiciii.

Oamenii aceștia care se grupau sub diferite denumiri, dar care pot fi numiți toți cu titlul general de socialiști, căutau să străpungă stâncă și să facă să țâșnească din ea apa vie a fericirii omenești.

Lucrările lor îmbrățișau totul, de la problema eșafodului până la aceea a războiului. Adăugau la dreptul omului, proclamat de revoluția franceză, dreptul femeii și al copilului.

E ușor de înțeles pentru ce, din diferite motive, nu tratăm aici în adâncime, și din

punct de vedere teoretic, problemele ridicate de socialism. Ne mărginim să le indicăm.

Toate problemele pe care și le puneau socialiștii, lăsând la o parte viziunile cosmogonice, visarea și misticismul, pot fi reduse la două probleme principale:

Prima problemă: a produce bogăția.

A doua problemă: a o distribui.

Prima problemă cuprinde pe aceea a muncii.

A doua e, de fapt, problema salariilor.

În prima problemă e vorba de folosirea energiilor.

În cea de-a doua, de distribuția bunurilor.

Dintr-o bună folosire a energiilor rezultă puterea publică.

Dintr-o bună distribuție a bunurilor rezultă fericirea individuală.

O bună distribuție nu înseamnă o distribuție egală, ci una echitabilă. Prima egalitate se întemeiază pe echitate.

Prosperitatea socială rezultă din această îmbinare: puterea publică în afară, fericirea individului înăuntru.

Prosperitatea socială înseamnă omul fericit, cetățeanul liber, națiunea mare.

Anglia rezolvă prima din aceste două probleme. Ea știe minunat să creeze bogății, dar le împarte prost. E o soluție desăvârșită numai pe o latură, care duce în chip fatal la două extreme: belșug monstruos și mizerie monstruoasă. Unii, cei puțini, au toate bucuriile, alții, adică poporul, toate lipsurile. Privilegiul, monopolul, favorurile, feudalitatea folosesc munca însăși. Situație falsă și primejdioasă, care așază puterea publică pe mizeria celor mulți și care întemeiază măreția statului pe suferințele individului. Măreție rău alcătuită, în care se împletesc toate elementele materiale și în care nu intră niciun element moral.

Amândouă problemele, pentru a fi bine rezolvate, trebuie rezolvate laolaltă. Amândouă soluțiile trebuie să fie contopite într-una singură.

Rezolvați numai prima problemă și veți fi Veneția, veți fi Anglia. Veți avea o putere artificială ca Veneția, sau o putere materia-

lă ca Anglia. Veți fi un bogat rău. Veți pieri prin mersul lucrurilor, cum a murit Veneția, sau printr-un faliment, cum va cădea Anglia, și lumea vă va lăsa să cădeți și să muriți, pentru că lumea lasă să cadă și să moară tot ceea ce nu e decât egoism, tot ceea ce nu reprezintă o virtute sau o idee pentru neamul omenesc.

E de la sine înțeles că prin cuvintele Veneția și Anglia nu desemnăm popoarele, ci construcțiile sociale, oligarhiile suprapuse națiunilor, și nu înseși națiunile. Națiunile se bucură totdeauna de respectul și de simpatia noastră. Veneția, ca popor, va renaște. Anglia, ca aristocrație, va cădea, dar Anglia ca națiune e nemuritoare.

Acestea fiind spuse, să mergem mai departe.

Rezolvați cele două probleme, încurajați-l pe bogat și ocrotiți-l pe sărac, suprimați mizeria, puneți capăt exploatării nedrepte a celui sărac de către bogat, puneți frâu geloziei celui care e încă pe drum față de cel care a ajuns la capăt, potriviți matema-

tic și frățește salariul după muncă, adăugați învățământul gratuit și obligatoriu al copilului, faceți din știință temelia bărbăției, dezvoltați inteligențele punând brațele la muncă, fiți în același timp un popor puternic și o familie de oameni fericiți, democratizați proprietatea nu desființând-o, ci universalizând-o așa ca fiecare cetățean, fără excepție, să fie proprietar, lucru mai ușor decât se crede; în două cuvinte, învățați să produceți bogăția și s-o distribuiți, și veți avea laolaltă măreția materială și măreția morală. Atunci veți fi vrednici să vă numiți Franța.

Iată ce spunea socialismul, în afară de câteva secte căzute în rătăcire. Iată ce căuta în fapte, ce plămădea în suflete.

Admirabile eforturi! Sfinte încercări!

Pe Ludovic-Filip îl preocupau în mod dureros toate aceste doctrine și teorii: necesitatea neobișnuită pentru un om de stat de a ține seamă de filosofi; adevărurile nedesluite încă, pe care le întrevedea: politica nouă care trebuia creată, în acord cu lumea

veche, dar fără prea multe nepotriviri cu idealul revoluționar, situație în care trebuia să-l întrebuințeze pe Lafayette ca să-l apere pe Polignac³³; intuiția progresului care se simte în răscoală; credința lui în revoluție. Poate că ajunsese la o resemnare născută din acceptarea vagă a unui drept definitiv superior; îl preocupa voința de a nu se înstrăina de propria lui rasă, spiritul lui de familie, respectul lui sincer pentru popor, propria lui cinste. Câteodată, așa puternic și curajos cum era, se simțea împovărat de greutatea de a fi rege.

Simțea sub picioarele lui o primejdioasă destrămare, care nu era totuși o năruire totală, pentru că Franța era Franța mai

³³ Nobil francez emigrat pe vremea revoluției. Pe vremea restaurației s-a manifestat ca unul dintre cei mai reacționari ultraregaliști. Președinte al consiliului de miniștri în 1829, Polignac a grăbit izbucnirea revoluției din iulie 1830 prin ordonanțele cu care suprimase unele libertăți esențiale.

mult decât oricând.

Grămezi de nori negri acopereau zarea. O umbră ciudată. Din ce în ce mai aproape, se întindea peste oameni, peste lucruri, peste idei, umbră care se naştea din mânie şi din sisteme. Tot ceea ce fusese înăbuşit în grabă se mişca şi se frământa. Câteodată, conştiinţa omului cinstit avea nevoie să respire adânc, atâta apăsare era în aerul în care sofisme se amestecau cu adevărurile. Sufletele tremurau în această tulburătoare nelinişte socială ca frunzele în apropierea furtunii. Tensiunea electrică era atât de mare, încât câteodată, primul venit, un necunoscut, scăpăra lumină. Pe urmă cădea iarăşi întunericul nopţii. Din când în când, câte un bubuit surd şi adânc te făcea să pricipi câte trăsnete purtau în ei norii.

Trecuseră numai douăzeci de luni de la revoluţia din iulie, şi anul 1832 începuse plin de ameninţări şi de inevitabil. La freamătul întunecat al ideilor se adăuga clocotul întunecat al evenimentelor; poporul era în cumplită sărăcie; muncitorii fără

pâine; ultimul prinț Condé dispăruse în întineric³⁴; Bruxellesul alungase dinastia de Nassau³⁵, așa cum Parisul îi alungase pe Burboni. Belgia se oferise unui prinț francez și se dăduse unui prinț englez; Nicolae, țarul rus ne ura; doi diavoli din sud erau în spatele nostru; Ferdinand din Spania și Miguel din Portugalia; în Italia pământul se cutremura, Metternich întindea mâna asupra Bolognei; Franța încolțea Austria la Ancona³⁶, în nord se auzea un ciocan sinistru

³⁴ Louis-Henri-Joseph de Bourbon-Condé, ultimul prinț din această familie, înrudită cu dinastia Burbonilor, s-a sinucis într-o noapte, puțin timp după revoluția din 1830.

³⁵ Tratatul de la Viena (1815) unise Belgia și Olanda într-un singur stat, sub dinastia de Orania-Nassau. Prin insurecția din 1830, Belgia s-a separat de Olanda și s-a proclamat stat independent.

³⁶ Prin pacea de la Viena (1815) Austria a reanexat Lombardia și Veneția. Când Metternich a trimis trupe să ocupe orașul revoltat Bologna, în statul papal (1832), Ludovic-Filip a ripostat prin

care închidea din nou Polonia în sicriul ei³⁷; din întreaga Europă priviri furioase erau ațintite asupra Franței; Anglia era o aliată îndoielnică, gata să dea brânci celui care s-ar fi clătinat și să se arunce asupra celui care ar fi căzut: pairii se ascundeau în spatele lui Beccaria ca să refuze legii patru capete³⁸; florile de crin erau rase de pe trăsuri.

ocuparea portului Ancona din Adriatica sub pretextul apărării teritoriilor papei.

³⁷ Răscoala poloneză din 1830 a fost înăbușită în sânge de țarul Nicolae I.

³⁸ În decembrie 1830, Camera pairilor, epurată de elementele de extremă dreapta din timpul restaurației, a judecat pe Polignac și pe trei din miniștrii cabinetului din 1829–1830, puși sub acuzația de a fi atentat la libertățile publice. Masele populare cereau condamnarea lor la moarte. Apărătorii acuzaților invocau tezele juristului italian Cesare Beccaria (secolul al XVIII-lea), al cărui *Tratat despre delicta și pedepse* a impus principiul adaptării pedepselor la gravitatea delictelor sau crimelor, contribuind totodată la îmblânzirea penalităților. Pairii au

ra regelui; crucea smulsă de pe Notre-Dame; Lafayette disprețuit; Laffitte ruinat³⁹, Benjamin Constant mort în mizerie; Casimir Périer răpus de povara cârmuirii. Molima politică și molima socială izbucniseră în același timp în cele două capitale ale regatului, una orașul gândirii, cealaltă orașul muncii; la Paris războiul civil, la Lyon războiul servil⁴⁰, aceeași lumină de pârlol în

condamnat pe „cei patru” la închisoare pe viață. După câțiva ani, însă, condamnații au fost amnistiați. Mari manifestații de mase au înfierat această „blândețe”, vecină cu complicitatea, și Ludovic-Filip s-a temut de o nouă revoluție.

³⁹ Bancherul Jacques Laffitte, președintele consiliului de miniștri în 1830–1831, într-o perioadă când regimul lui Ludovic-Filip era încă nestatornic, a avansat guvernului mai multe milioane din fondurile băncii sale, fapt care l-a ruinat.

⁴⁰ Aluzie la răscoala mătăsarilor din Lyon, în nov.-dec. 1831; război „servil”, fiindcă muncitorii răsculați împotriva patronilor lucrau în mici ateliere și erau considerați drept servitori.

amândouă cetățile. O lumină roșie de crater pe fruntea poporului. Sudul fanatizat, vestul în fierbere, ducea de Berry încercând să răscoale Vandeea; comploturi, conspirații, răzmerițe, holeră, adăugau la viața sumbru al ideilor, tumultul sumbru al evenimentelor.

V – Fapte din care izvorăște istoria și pe care istoria nu le cunoaște

Toate se înrăutățiseră către sfârșitul lui aprilie. Neliniștea devenea clocot. Din anul 1830 se iviseră ici și colo mici răscoale locale înăbușite repede, dar gata să se aprindă din nou: semne ale unei fierberi mocnite. Se pregătea în umbră ceva groaznic. Se zăreau liniile nedeslușite și rău luminate ale unei revoluții cu puțință. Franța privea spre Paris. Parisul privea spre cartierul Saint-Antoine.

Cartierul Saint-Antoine, încins pe tăcute, începea să fiarbă.

Cârciumile din strada Charonne erau în-

cruntate și furtunoase.

Era pusă în discuție pur și simplu soarta guvernului. Se discuta în public *dacă trebuie să se înceapă lupta*. În odăițele din dosul prăvăliilor, lucrătorii erau puși să jure că la primul strigăt de alarmă vor ieși în stradă și „vor lupta fără să țină socoteală de numărul dușmanilor”. După ce se legau prin jurământ, un vorbitor din fundul cârciumii „își limpezea glasul” și spunea; „Ai înțeles? Ai jurat!” Câteodată se suiau la primul etaj, într-o odaie zăvorâtă, și acolo se petreceau scene aproape masonice. Depuneau jurământ inițiatului *că-l vor sluji ca pe un părinte*. Aceasta era formula.

În încăperi scunde se citeau broșuri „subversive”. „Clevetesc împotriva stăpânirii”, spune un raport secret din vremea aceea. Se auzeau cuvinte ca acestea; „Nu știm cine sunt șefii. Noiăștialaltii nu vom afla ziua decât cu două ceasuri înainte”. Un lucrător spunea: „Suntem trei sute, punem fiecare câte cincizeci de centime și strângem o sută cincizeci de franci, să fabricăm gloanțe și

pulbere”. Altul spunea; „Nu trebuie șase luni, nu-i nevoie nici de două; în mai puțin de cincisprezece zile o să fim pe aceeași treaptă cu guvernul. Putem să le ținem piept cât douăzeci și cinci de mii de oameni”. Altul spunea: „Nu dorm toată noaptea, ca să fac cartușe”.

Din când în când, oameni „îmbrăcați ca burghezii, cu haine frumoase” veneau „făcând pe grozavii”, păreau că poruncesc, strângeau mâna frunțașilor și plecau. Nici odată nu stăteau mai mult de zece minute. Schimbau în șoaptă cuvinte cu înțeles: „Complotul e copt, treaba e gata”. Toți bâzâiau același lucru, ca să întrebuițăm expresia cuiva care a fost de față. Exaltarea ajunsese atât de mare, încât într-o zi un lucrător strigă în mijlocul cârciumii: „N-avem arme!” Unul dintre tovarășii lui răspunse: „Nu-i nimic; au soldații!” parodiind, fără să știe, proclamația lui Bonaparte în fața armatei Italiei. *„Când aveau să-și comunice secrete, spune un raport, se întâlneau în altă parte”*. Nu pricepem ce mai puteau ascun-

de, după ce spuneau câte spuneau.

Întrunirile erau de obicei periodice. La unele nu luau parte decât opt sau zece, totdeauna aceiași. La altele intra cine voia și sala era atât de ticsită, încât oamenii trebuiau să stea în picioare. Unii veneau din entuziasm și patimă, alții *pentru că le era în drum când se duceau lucru*. În cârciumile astea se aflau, în vremea revoluției, și femei patriote care-i sărutau pe noii-veniți.

Alte fapte pline de înțeles vorbeau limpede.

Un om intra într-o cârciumă, bea și ieșea zicând: „Cârciumare, socoteala o să ți-o plătească revoluția”.

Agenții revoluționari erau aleși într-o cârciumă din strada Charonne. Voturile se strâneau într-o șapcă.

Lucrătorii se mai adunau la un maestru de scrimă de pe strada Cotte. Pe perete era o panoplie în care se aflau spade de lemn, bastoane și florete. Într-o zi s-au scos bumbii din vârfurile floretelor. Un muncitor zicea „Suntem douăzeci și cinci, dar eu nu

sunt pus la socoteală, pentru că sunt socotit drept o mașină”. Mașina asta a fost mai târziu Quenisset⁴¹.

Faptele care se pregăteau căpătau încet un fel de notorietate ciudată. O femeie care-și mătura pragul îi spunea alteia: „De mai multă vreme se lucrează de zor la făcutul cartușelor”. Proclamațiile adresate gărzilor naționale ale ministerelor erau citite în mijlocul străzii. Una dintre ele era semnată: *Burtot, negustor de vinuri*.

Într-o zi, la ușa unui cârciumar din piața Lenoir, un bărbat care purta o barbă ca o salbă și avea un accent italianesc se sui pe un pietroi și citi în gura mare un manifest ciudat, care părea alcătuit de-o putere ocultă. În jurul lui se strânseseră grupuri de oameni care aplaudau. Pasajele care răscoleau cel mai mult mulțimea au fost adunate și notate: „*Ideile noastre sunt interzise, pro-*

⁴¹ Revoluționar blanquist francez care va fi semnalat în insurecțiile pariziene din 1832 și 1839.

clamațiile noastre sunt rupte, cei care le afișează sunt pândiți și azvârliti în închisori...” „Catastrofa care a distrus industria bumbacului ne-a convins și pe noi, oamenii pașnici”. „Viitorul popoarelor se zămislește în rândurile noastre, ale celor necunoscuți.” „Iată, spunem lucrurilor pe nume: acțiune sau reacțiune, revoluție sau contrarevoluție? În epoca noastră nimeni nu mai crede nici în inerție, nici în nemișcare. Pentru popor sau împotriva poporului? Iată întrebarea! Alta nu e!...” „În ziua când nu vă vom mai fi pe plac, tăiați-ne capul, dar până atunci ajutați-ne să mergem...”

Toate acestea – ziua în amiaza mare.

Alte întâmplări, încă și mai cutezătoare, erau suspecte poporului tocmai din pricina îndrăzelii lor. La 4 aprilie 1832, un trecător se sui pe un bolovan din colțul străzii Sainte-Marguerite și strigă: „Sunt babuivist!” Dar sub Babeuf poporul îl bănuia pe Gisquet⁴².

⁴² Mare bogătaș, fost prefect al politiei Parisu-

Trecătorul spuse între altele:

— Jos proprietatea! Opoziția de stânga e lașă și trădătoare. Când vrea să aibă dreptate, predică revoluția. E democrată ca să nu mănânce bătaie și regalistă ca să nu lupte. Republicanii sunt fățarnici. Cetățeni muncitori, nu vă încredeți în republicani!

— Tăcere, cetățene spion! strigă un muncitor.

Strigătul acesta puse capăt discursului.

Se petrecură incidente ciudate.

Pe înserat, un muncitor s-a întâlnit aproape de canal cu un „bărbat bine îmbrăcat”, care îl întrebă: „Unde te duci, cetățene?” „Domnule, îi răspundea muncitorul, n-am cinstea să vă cunosc.” „Eu te cunosc foarte bine.” Și bărbatul adăuga: „Nu te teme! Sunt agentul comitetului. Ești bănuیت că n-ai fi prea sigur. Să știi că dacă destănuie ceva

lui în timpul monarhiei din iulie. A participat activ la reprimarea mișcărilor muncitorești. Acuzat în două rânduri că ar fi delapidat banii statului, a fost salvat de Justiție.

suntem cu ochii pe tine.” Strângea apoi mâna muncitorului și pleca spunând: „O să ne mai vedem în curând”.

Poliția, la pândă, auzea nu numai în cârciumi, dar și pe stradă dialoguri suspecte.

— Fă tot ce poți să te primească cât mai repede, îi spunea un țesător unui tâmplar.

— De ce?

— În curând o să înceapă focul.

Doi trecători în zdrențe schimbau între ei aceste cuvinte, vrednice de luat în seamă, pline de o răzvrătire grosolană, vădită:

— Cine cârmuiește țara?

— Ei, cine? Domnul Philippe.

— Da de unde! Burghezia.

Se înșală cine crede că dăm cuvântului *jacherie*⁴³ un înțeles urât. Țăranii erau săraci. Și cei cărora le e foame au dreptate.

Altă dată auzeai vorbind doi trecători. Unul îi spunea celuilalt:

⁴³ *Jacqueries* (jacherii), nume dat în Franța feudală răscoalelor țărănești; după Jacques Bonhomme, tipul țăranului sărac.

— Avem un plan bun de atac.

Dintr-o conversație intimă între patru oameni care ședeau pe vine într-un șanț, la răscrucea barierei Trône, nu puteai prinde decât vorbele astea:

— O să facem tot ce s-o putea ca „dumnealui” să nu se mai plimbe prin Paris.

— Care *dumnealui*? Amenințare plină de taine.

„Șefii principali”, cum se spunea în mahala, se țineau deoparte. Se credea că se întâlnesc, ca să se sfătuiască, într-o cârciumă aproape de Saint-Eustache. Un anume Aug – șeful societății de ocrotire a croitorilor, din strada Mondétour – trecea drept intermediarul principal dintre șefi și foburgul Saint-Antoine. De altfel, șefii aceștia au fost totdeauna învăluiți în foarte multă taină și niciun fapt sigur n-a putut să dezmințe mândria ciudată a acestui răspuns dat mai târziu de un acuzat curții pairilor:

— Cine era șeful vostru?

— N-am cunoscut și n-am recunoscut niciunul.

Deocamdată nu erau decât vorbe străve-zii, dar vagi; câteodată vorbe goale, frân-turi, vorbe de clacă. Dar se mai iveau și alte semne. Un tâmplar care bătea niște scân-duri într-un gard pe strada Reuilly, în jurul unui loc pe care se ridica o casă, găsi pe locul acela o bucata dintr-o scrisoare ruptă pe care se mai puteau citi cuvintele acestea:

„...Comitetul trebuie să ia măsuri ca să împiedice recrutarea în secțiile diferitelor soci-etăți...”

Și în post-scriptum:

„Am aflat că în strada Faubourg Poissonnière, nr. 5 bis, există la un armurier cinci sau șase mii de puști. Secțiunea nu po-sedă arme.”

Tâmplarul își pierdu cumpătul și arătă hârtia vecinului lui, dar găsi, la câțiva pași mai departe, altă hârtie, ruptă și ea, și mai plină de înțeles, pe care o vom reproduce aici așa cum era, pentru înțelesul istoric al acestor documente ciudate:

Învățați lista pe dinafară.
 Q C D E Pe urmă rupeți-o. Cei
 admiși vor face la fel după
 ce le veți transmite ordine-
 le.
 Salutare și frăție
 I.
 u og a¹ fe

Persoanele care au cunoscut atunci taina
 acestei hârtii găsite au aflat abia mai târziu
 subînțelesul celor patru majuscule:
quinturioni, *centurioni*, *decurioni* și *eclerori*,
 și tâlcul literelor *u og a¹ fe*, care însemnau
15 aprilie 1832. Sub fiecare majusculă erau
 scrise nume urmate de indicații foarte ca-
 racteristice. De pildă: „*Q. Bannerel*, 8 puști,
 83 cartușe. Om sigur”. „*C. Boubière*, 1 pistol,
 40 cartușe”. „*D. Rollet*, 1 floretă, 1 pistol. 1
 livră pulbere.” „*E. Tessier*, 1 sabie, 1 rani-
 ță... Om de cuvânt.” „*Terreur*, 8 puști. Vi-
 teaz.”

În sfârșit, tâmplarul găsi în aceeași curte o

a treia hârtie, pe care era scrisă, cu creionul, dar citet, lista asta enigmatică:

Unitate. Blanchard. Arbre-Sec. 6

Barra. Soize. Salle-au-Comte.

Kosciusko. Aubry măcelarul?

J.J.R.

Caius Gracchus.

Drept de revizie. Dufond. Cuptor.

Căderea girondinilor. Derbac. Maubué.

Washington. Pinson. 1 pist. 86 cart.

Marseieză.

Suveranit. poporului. Michel. Quincampoix.

Sabre.

Hoche.

Marceau. Platon. Arbre-Sec.

Varșovia. Tilly, vânzătorul Popularului.

Burghezul onest, în mâinile căruia a rămas lista aceasta, i-a cunoscut semnificația. Se pare că ea cuprindea nomenclatura completă a secțiilor celui de-al patrulea sector al *Societății drepturilor omului*⁴⁴, cu

⁴⁴ Asociație secretă în timpul lui Ludovic-Filip,

numele și adresele șefilor de secții. Astăzi, când toate aceste întâmplări rămase în umbră nu mai sunt decât istorie, o putem publica. Trebuie să spunem, însă, că această hârtie a fost găsită înainte de a se fi înființat *Societatea drepturilor omului*. Poate că era numai schița ei.

Totuși, faptele concrete începeau să iasă la iveală după cuvintele rostite și cele scrise.

În strada Popincourt s-au găsit în sertarul unui scrin, la un negustor de vechituri, șapte foi de hârtie cenușie, toate împăturite la fel, în patru. În fiecare din foi se aflau alte douăzeci și șase de pătrățele din aceeași hârtie cenușie, îndoită în formă de cartuș, și un cartonaș pe care: scria:

Silitră.....12 uncii

Pucioasă.....2 uncii

înființată în 1832. Era condusă de burghezi republicani, dar admitea printre membrii ei și muncitori. Era organizată după modelul Carboneriei italiene și a contribuit la mobilizarea cadrelor în vederea răzcoalelor din 1832 și 1834.

Cărbune.....2 uncii și jumătate
Apă.....2 uncii

Procesul-verbal de confiscare constată că sertarul răspândea un miros pătrunzător de pulbere.

Un zidar, care se întorcea acasă după ce-și isprăvisese ziua de muncă, uită un pachetel pe o bancă, lângă podul Austerlitz. Pachetul fu dus la corpul de gardă. Se găsiră în el două dialoguri tipărite, semnate *Lahautière*⁴⁵, un cântec cu titlul: *Muncitori, uniți-vă!* și o cutie de tinichea plină de cartușe.

Un muncitor, bând un pahar cu un tovarăș, se plânse că-i e prea cald, și când celălalt întinse mâna să-l pipăie, dădu de un pistol sub vestă.

Într-un șanț de pe bulevard, între cimiti-

⁴⁵ Comunist premarxist de nuanță babuvistă din timpul lui Ludovic-Filip. A scris un *Catehism de reformă socială* (1839) și alte broșuri de propagandă, prin care a întreținut spiritul revoluționar în muncitorimea pariziană.

rul Père-Lachaise și bariera Trône, în locul cel mai pustiu, niște copii care se jucau găsiră sub un maldăr de talaș și tărate un sac în care se aflau un tipar de gloanțe, o presă de lemn pentru cartușe, un taler de lemn mânjit de pulbere de vânătoare și o strachină mică de tuci, în care se deosebeau urme vădite de plumb topit.

Niște agenți de poliție care intrară pe neașteptate, la ora cinci dimineața, la un oarecare Pardon, care făcu parte mai târziu din secția Barricade-Merry și fu ucis în răscoala din aprilie 1834, îl găsiră în picioare lângă pat, cu mâinile pline de cartușe pe care tocmai le umplea.

La ceasul la care muncitorii se odihnesc, doi oameni fuseseră văzuți întâlnindu-se între bariera Picpus și bariera Charenton, pe o străduță mărginașă, între două ziduri, lângă un cârciumar care avea un „joc de Siam”⁴⁶ în fața ușii. Unul scotea de sub că-

⁴⁶ Varietate a jocului de popice, la care, în loc de bilă, jucătorii se servesc de un disc.

mașă un pistol și i-l întindea celuiilalt. În clipa când voia să i-l dea, băgă de seamă că nădușeala de pe pieptul lui umezise nițel pulberea. Deschise pistolul și-i mai adăugă puțină pulbere pe lângă aceea care se găsea în fundul țevii. Apoi se despărțiră. Un anume Gallais, ucis mai târziu în strada Beaubourg, în ciocnirea din aprilie, se lăuda că are la el șapte sute de cartușe și douăzeci și patru de cremene pentru pușcă.

Guvernul primi într-o zi vestea că în anumite cartiere se împărțiseră arme și două sute de mii de cartușe. Peste o săptămână fură împărțite alte treizeci de mii de cartușe. Lucru ciudat, poliția nu putu găsi niciunul. O scrisoare interceptată spunea: *„Nu e departe ziua în care optzeci de mii de patrioți se vor aduna sub arme în patru ore”*.

Toată fierberea aceasta era fățișă și, s-ar putea spune, mocnită. Răscoala de neînlaturat își pregătea furtuna în liniște, sub ochii stăpânirii. Frământarea aceasta subterană, dar de pe acum lesne de bănuț, avea toate ciudățeniile. Burghezii, de pildă,

stăteau de vorbă cu lucrătorii despre ceea ce se pregătea. Se spunea: „Ce se mai aude cu răscoala?” pe tonul pe care s-ar fi spus: „Ce mai face nevasta dumitale?”

Un negustor de mobile din strada Moreau întreba: „Ei, pe când atacul?”

Alt negustor spunea: „Atacul se va da în curând. Știu eu. Acum o lună erați cincisprezece mii acum sunteți douăzeci și cinci de mii.” Își oferea pușca lui, iar un alt vecin voia să vândă un pistol cu șapte franci.

Febra revoluționară creștea. Se întinsese în toate ungherele Parisului și ale Franței. Pulsa pretutindeni. Rețeaua societăților secrete începea să se întindă asupra țării, ca membranele care iau naștere din anumite inflamații și se formează în corpul omelesc. Din *Asociația Prietenii poporului*, care era în același timp și publică și secretă, se născuse *Societatea drepturilor omului*, care își data astfel ordinele de zi: *Pluviôse, al 40-lea an al erei republicane*⁴⁷. Ea avea să su-

⁴⁷ *Pluviôse* era numele unei luni din calenda-

praviețuiască hotărârii curții cu juri ce-i
pronunțase dizolvarea și nu șovăia să-și
boteze secțiunile cu aceste nume pline de
înțeles:

Sulițele.

Clopotul.

Tunul de alarmă.

Boneta frigiană.

21 ianuarie.

Zdrențăroșii.

Hoinarii.

Înainte, marș!

Robespierre.

Niveau.

*Ça ira*⁴⁸

Societatea drepturilor omului inițiasă Soci-

rul revoluționar (1792), corespunzătoare lunii
februarie. Răsculații din 1832 intenționau să
impună din nou acel calendar și numărau anii
de la proclamarea primei republici, cea a iaco-
binilor.

⁴⁸ Numele unui cântec revoluționar francez.

etatea acțiunii. Cei care nu mai aveau răbdare se desprindeau de matcă și o luau înaintea. Alte asociații încercau să recruteze membri din sânul marilor societăți-mume. Secționarii se plângeau că sunt trași în toate părțile. Așa erau: *Societatea galică* și *Comitetul organizator al municipalităților*. Așa erau asociațiile pentru *libertatea presei*, pentru *libertatea individuală*, pentru *insurrecția poporului*, *împotriva impozitelor indirecte*. Mai erau apoi: *Societatea muncitorilor egalitari*, care se împărțea în trei fracțiuni: *egalitarii*, *comuniștii* și *reformiștii*. Mai era apoi *Armata Bastiliei*, un fel de cohortă organizată militarmente: patru oameni comandați de un caporal, zece de un sergent, douăzeci de un sublocotenent și patruzeci de un locotenent. Niciodată nu se cunoșteau între ei mai mult de cinci oameni. Era o creație în care prevederea se îmbina cu curajul și care părea însuflețită de geniul Veneției. Comitetul central, care era în fruntea ei, avea două brațe: *Societatea de acțiune* și *Armata Bastiliei*. O asociație legi-

timistă, *Cavalerii fidelității*, s-a strecurat și ea printre aceste afiliații republicane. Fu demascată și respinsă.

Societățile pariziene se ramificau în orașele principale. Lyon, Lille, Nantes și Marsilia își aveau și ele *Societatea drepturilor omului*, *Cărbunarii* și *Oamenii liberi* ai lor. La Aix exista o societate revoluționară care se numea *Cougourde*. Am mai pomenit despre ea.

La Paris, cartierul Saint-Marceau nu era mai puțin în fierbere decât cartierul Saint-Antoine, și nici școlile nu erau mai puțin frământate decât cartierele. Studenții se adunau într-o cafenea din strada Saint-Hyacinthe și în cârciuma *Șapte biliarde* din strada Mathurins-Saint-Jacques. Societatea *Prietenii A.B.C-ului*, afiliată mutualiștilor din Angers și *Cougourdei* din Aix, se aduna, după cum am văzut, în cafeneaua *Musain*. Tinerii aceștia se mai întâlneau, cum am mai spus, într-un birt numit *Corint*, de pe lângă strada Mondétour. Întâlnirile acestea erau secrete. Altele erau însă fățișe și se

poate vedea până unde mergeau cu îndrăzneala din această frântură de interogatoriu luat mai târziu într-un proces: „Unde se ținea asta?” „În strada la Paix.” „La cine?” „În stradă”. „Ce secțiune era acolo?” „Una singură”. „Care?” „Secția Manuel”. „Cine era șef?” „Eu.” „Ești prea tânăr ca să fi luat singur greaua răspundere de a ataca guvernul. De unde îți veneau instrucțiunile?”. „De la comitetul central.”

Armata era minată ca și populația, cum au dovedit-o mai târziu mișcările de la Bédford, de la Lunéville și de la Épinal⁴⁹. Se conta pe regimentul cincizeci și doi, pe al cincilea, al optulea, al treizeci și șaptelea și pe al douăzecilea de infanterie ușoară. În Bourgogne și în celelalte orașe din sud se sădea *arbore-*

⁴⁹ Orașe din estul Franței în care s-au produs mișcări populare la vestea insurecțiilor din Lyon și Paris. La Lunéville câțiva subofițeri au fost pe punctul de a răscula un regiment de cavalerie, atrăgându-și simpatia soldaților prin lozinca „Trăiască republica!” (1834).

le libertății, care era un stâlp cu o tichie roșie în vârf.

Aceasta era situația.

În cartierul Saint-Antoine, mai mult decât în oricare altul, această situație era foarte serioasă. Acolo era punctul sensibil. Acest cartier vechi, populat ca un furnicar, harnic, curajos și neastâmpărat ca un stup, fremăta, în așteptare, de dorința unei ciocniri. Munca nu se întrerupea, dar totul era plin de freamăt. Înfrățirea lui aspră și întunecată nu se poate descrie. Sunt aci disperări sfâșietoare ascunse sub un acoperiș de mansardă. Dar există și inteligențe arzătoare și alese. E totdeauna primejdios, ca extremele să se atingă; mai ales când acestea sunt disperarea și inteligența.

Cartierul Saint-Antoine mai avea și alte pricini de tulburare, pentru că resimțea rând pe rând toate consecințele crizelor politice: crize comerciale, falimente, greve, șomaj. În vreme de revoluție mizeria este efect și cauză în același timp. Dă o lovitură și o primește înapoi. Populația aceasta, pli-

nă de o virtute mândră, de înfrigurare, gata oricând să pună mâna pe armă, gata să facă explozie, nervoasă, adâncă, minată, nu părea decât să aștepte o scânteie. De câte ori plutesc la orizont scânteii purtate de curenții evenimentelor, nu te poți opri să nu te gândești la cartierul Saint-Antoine și la înțâmplarea plină de primejdii care a așezat la porțile Parisului pulberăria aceasta de suferințe și idei.

Cârciumile din cartierul Saint-Antoine, despre care am vorbit de mai multe ori în această schiță, au o notorietate istorică. Când vremurile sunt tulburi, oamenii se amătesc în ele mai mult cu vorbe decât cu vin. Circulă de la una la alta un fel de spirit profetic și un suflu de viitor care umple inimile și înalță sufletele. Cârciumile din mahalaua Saint-Antoine seamănă cu cele de pe muntele Aventin, clădite peste peștera Sibyllei⁵⁰ și care comunicau cu suflul sacru din adânc, cârciumi în care mesele

⁵⁰ Preoteasă din antichitate.

erau un soi de trepiede și unde se bea ceea ce Ennius⁵¹ numea *vinul sibyllin*⁵².

Mahalaua Saint-Antoine e un rezervor de forțe populare. Cutremurul revoluționar deschide acolo crăpături prin care curge suveranitatea poporului. Aceasta poate face și rău, se poate înșela ca oricare alta, dar își păstrează măreția ei chiar când greșește drumul.

În anul '93, fie că era ziua fanatismului, fie că era a entuziasmului, după ideea care bântuia și care era bună sau rea, porneau din cartierul Saint-Antoine când legiuni sălbaticе, când cete eroice.

Să ne lămurim asupra cuvântului sălbatic. Ce voiau acei oameni zbârliți, care se aruncau asupra bătrânului Paris tulburat, zdrențăroși, urlând, sălbatici, cu măciuca ridicată, cu sulița în vânt? Voiau sfârșitul asupririlor, sfârșitul tiraniei, sfârșitul paloșului, muncă pentru om, învățătură pentru

⁵¹ Poet latin (210–169 î.e.n.).

⁵² Care dădea darul de a proroci.

copil, blândețe socială pentru femeie, libertate, egalitate, fraternitate, pâine pentru toți, cunoștințe pentru toți, prefacerea lumii în rai, progres. Și cereau acest lucru sfânt, bun, dulce – progresul – scoși din răbdări, îl cereau înspăimântători, pe jumătate goi, cu măciuca în mână, urlând. Da, erau sălbatici, dar erau sălbaticii civilizației.

Proclamau cu furie dreptul. Voiau să silească neamul omenesc să realizeze raiul, fie chiar prin cutremur și spaimă. Păreau sălbatici și erau mântuitori. Cereau lumină și purtau masca nopții.

Față-n față cu acești oameni sălbatici, o recunoaștem, și înspăimântători chiar, dar sălbatici și înspăimântători pentru a cere binele, se află alți oameni, zâmbitori, plini de broderii, de aurării, de panglici și decorații, cu ciorapi de mătase, cu pene albe, cu mânuși galbene, cu pantofi de lac, care, rezemați de o masă de catifea, alături de un cămin de marmură, stăruie cu gingășie pentru păstrarea trecutului, a evului mediu, a dreptului divin, a fanatismului, a ig-

noranței, a sclaviei, a pedepsei cu moartea, a războiului – oameni care glorifică cu jumătate glas și cu politețe sabia, rugul și eșafodul. Cât despre noi, dacă am fi siliți să optăm între barbarii civilizației și civilizații barbariei, am alege barbarii.

VI – Enjolras și locotenenții lui

Cam prin vremea aceea, Enjolras făcu un fel de recensământ secret în vederea evenimentelor apropiate.

Țineau toți sfat în cafeneaua *Musain*.

Enjolras rosti, presărându-și cuvintele cu câteva metafore pe jumătate enigmatice, dar pline de tâlc:

— Se cuvine să știm în ce punct ne aflăm și pe cine ne putem bizui. Dacă vrem luptători, trebuie să-i pregătim. Să avem cu ce lovi. E necesar. Cei care merg pe un drum sunt mai lesne luați în coarne de boi, dacă trece vreo cireadă pe acolo, decât dacă nu trece. Să ne numărăm! Câți suntem? Să nu amânăm pe mâine. Revoluționarii trebuie să fie totdeauna grăbiți. Progresul n-are

vreme de pierdut. Să ne temem de neprevăzut. Să nu ne lăsăm luați pe neașteptate. Trebuie să controlăm toate cusăturile pe care le-am făcut până acum și să vedem dacă țin. Azi trebuie să cercetăm această problemă până în adâncul ei. Courfeyrac, tu vezi de politehnicieni! Azi, miercuri, e ziua lor liberă. Feuilly, ia în seama ta pe cei de la Glacière. Combeferre mi-a făgăduit să se ducă prin cartierul Picpus; e acolo un minunat furnicar omenesc. Bahorel va cerceta cartierul Estrapade. Prouvaire, vezi că masonii s-au domolit! Să ne aduci noutăți despre loja din strada Grenelle-Saint-Honoré! Joly se va duce la clinica lui Dupuytren⁵³ și va lua pulsul școlii de medicină. Bossuet are să dea o raită la palatul de justiție, să stea de vorbă cu stagiarii. Eu mă însărcinez cu *Cougourde*.

— În felul acesta s-a pus totul la punct! spuse Courfeyrac.

⁵³ Celebru chirurg francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

— Nu.

— Ce mai e?

— Un lucru foarte însemnat.

— Care anume? întrebă Combeferre.

— Bariera Maine, răspunse Enjolras. Tăcu o clipă adâncit în gânduri, apoi rosti iar: La bariera Maine sunt pietrari, zugravi, lucrători în atelierele de sculptură. E o familie entuziastă, dar care se dezumflă repede. Nu știu ce se întâmplă cu ei de o bucată de vreme. Se gândesc la altceva. S-au potolit. Își pierde vremea jucând domino. Ar trebui acum, repede, să li se vorbească hotărât. Se întâlnesc la *Richefeu*. Pot fi găsiți acolo între douăsprezece și unu, la prânz. Trebuie să sufle cineva în cenușa aceea. Mă bizuisem pentru treaba asta pe zăpăcitul de Marius, care ar fi bun la ceva, dar nu mai vine. Îmi trebuie cineva pentru bariera Maine. Nu mai am pe nimeni.

— Sunt și eu aici, rosti Grantaire.

— Tu?

— Eu.

— Tu să-i îndoctrinezi pe republicani! Tu

să încălzești, în numele principiilor, inimile care s-au răcit?

— De ce nu?

— Poți tu să fii bun la ceva?

— Am și eu, într-un chip nelămurit, un ideal, spuse Grantaire.

— Tu nu crezi în nimic.

— Cred în tine.

— Grantaire, vrei să-mi faci un serviciu?

— Oricare. Dacă vrei, îți lustruiesc și ghețele.

— Atunci nu te amesteca în treburile noastre. Bea-ți în liniște absintul!

— Enjolras, ești un nerecunoscător.

— Ești tu omul care s-ar putea duce la bariera Maine? Ai fi tu în stare de așa ceva?

— Sunt în stare să cobor toată strada Grès, să străbat piața Saint-Michel, să intru pe strada Monsieur-le-Prince, s-o apuc pe strada Vaugirard, să trec de Carmes, s-o cotesc pe strada d'Assas, să ajung în strada Cherche-Middi, să las în urmă consiliul de război, s-o iau de-a lungul străzii Vieilles Tuileries, să trec bulevardul, să mă îndrept

pe șoseaua Maine, dincolo de barieră și să
între la *Richefeu*. Sunt în stare. Pantofii mei
sunt în stare.

— *Îi cunoști pe cei de la Richefeu?*

— *Nu prea mult. Ne tutuim.*

— Ce-ai să le spui?

— Ei, pe dracu, am să le vorbesc despre
Robespierre, despre Danton, despre princi-
piile revoluției.

— Tu?

— Eu. Sunt un nedreptățit. Eu, când mă
pun pe treabă sunt grozav! L-am citit pe
Prudhomme, cunosc *Contractul social*⁵⁴,
știu pe dinafară Constituția din anul II⁵⁵.

⁵⁴ Operă a lui Jean-Jacques Rousseau (1762), care combătea ideea reacționară a originii divine a monarhiei. Cartea preconiza monarhia constituțională și justifica revoluția burgheză.

⁵⁵ A fost elaborată și votată de Convențiunea Națională în iunie 1793, după ce iacobinii au înlăturat din adunare pe girondini, reprezentanți ai intereselor marii burghezii. A fost cea mai democratică din constituțiile Franței: afir-

„Libertatea fiecărui cetățean se sfârșește acolo unde începe libertatea altui cetățean.” Crezi că sunt un dobitoc? Am acasă într-un sertar un asiglat⁵⁶ vechi. La naiba! Drepturile omului. Suveranitatea poporului. Sunt chiar puțin hebertist⁵⁷. Pot să trănănesc șase ore, cu ceasul în mână, niște lucruri minunate.

— Fii serios! îi spuse Enjolras.

ma drepturile cetățenilor la muncă, asistență și învățătură, proclama întâietatea Adunării Naționale față de guvern și recunoștea dreptul poporului la revoltă în cazul călcării Constituției de către guvern. Această Constituție n-a fost însă aplicată din pricina reacțiunii termidoriene, care a readus la putere marea burghezie (1794).

⁵⁶ Bancnotă emisă în 1789, a cărei valoare era garantată cu bunurile naționale.

⁵⁷ *Hébert*, unul dintre conducătorii iacobinilor de stânga în timpul revoluției burgheze din Franța, ziarist. Ghilotinat în 24 martie 1794. După moartea lui, iacobinii de stânga și-au luat numele de hebertiști.

— Sunt fioros! răspunse Grantaire.

Enjolras stătu pe gânduri câteva clipe și făcu un gest de om care s-a hotărât.

— Grantaire, rosti el grav, primesc să te pun la încercare. Te vei duce la bariera Măine.

Grantaire locuia într-o odaie mobilată, alături de cafeneaua *Musain*. Ieși și se întoarse după cinci minute. Se dusesese acasă ca să îmbrace o vestă à la Robespierre.

— Roșu! spuse el intrând și uitându-se țintă la Enjolras. Își apăsă pe piept reverele stacojii ale vestei cu o mână energică. Apoi se apropie de Enjolras și-i șopti la ureche: Fii pe pace!

Își înfundă pălăria pe cap cu hotărâre și plecă.

Peste un sfert de ceas, odăița din spatele cafenelei *Musain* era pustie. Toți *Prietenii A.B.C.-ului* plecaseră care încotro, la treaba lor. Enjolras, care își luase pe seamă *Cougourde*, ieși cel din urmă.

Cei de la *Cougourde* din Aix care se aflau la Paris se întâlneau pe atunci în câmpia

Issy, într-una din numeroasele cariere părăsite de la marginea Parisului.

Apropiindu-se de locul de întâlnire, Enjolras trecu în revistă situația. Gravitatea evenimentelor era limpede pentru el. Când faptele, simptome ale unei boli sociale latente, se urnesc cu greutate, cea mai mărunță încurcătură le poate opri și încurca. De acest fenomen depind prăbușirile sau renașterile. Enjolras întrevedea sub vălurile întunecate ale viitorului o geană de lumină. Cine știe? Poate că se apropia clipa. Ce minunată priveliște: poporul restabilind dreptul! Revoluția plină de măreție punând din nou stăpânire pe Franța și spunând lumii: „Urmarea pe mâine!” Enjolras era mulțumit. Cuptorul se încingea. Chiar în clipa aceea avea oamenii lui hotărâți în tot Parisul. Urmărea cu mintea lui acel curent electric scăpărător, care dădea foc pretutindeni, alcătuit din elocvența filosofică și pătrunzătoare a lui Combeferre, entuziasmul cosmopolit al lui Feuilly, verva lui Courfeyrac, râsul lui Bahorel, melancolia

lui Jean Prouvaire, știința lui Joly și sarcasmul lui Bossuet. Toți erau la lucru. Fără îndoială că rezultatul avea să fie pe măsura acestei sfortări. Totul mergea bine. Apoi se gândi la Grantaire. „În definitiv, își zise el, n-ar fi un mare ocol să trec pe la bariera Maine. Dacă m-aș duce până la *Richefeu*? Să văd puțin ce face Grantaire și unde a ajuns.”

Când Enjolras intră în cârciuma plină de fum a lui *Richefeu*, clopotnița de la Vaugirard bătea ora unu. Împinse ușa, intră, încrucișă brațele lăsând ușa să se închidă singură în spatele său și privi sala plină de mese, de oameni și de fum.

În pâcla aceea răsuna un glas întrerupt cu vioiciune de un altul. Grantaire vorbea cu un potrivnic. Era așezat în fața altcuiva, la o masă de marmură Sainte-Anne, presărată cu tărate și piese de domino și bătea cu pumnul în masă. Iată ce auzi Enjolras:

- Șase la amândouă capetele.
- Patru.
- Porcule! N-am.

- S-a isprăvit cu tine. Doi.
- Șase.
- Trei.
- Unu.
- Am pus.
- Patru.
- Vai de capul tău!
- Joacă!
- Am greșit!
- Bravo ție!
- Cincisprezece!
- Încă șapte.
- Adică douăzeci și doi. (Pierdut în visuri.) Douăzeci și doi!
- Nu te așteptai la dubla de șase. Dacă o puneam de la început, se schimba tot jocul.
- Doi.
- Unu.
- Unu? Aha! Ei, uite cinci!
- N-am.
- Ai pus, nu?
- Da.
- Alb.
- Ce noroc are! Ah! ai un noroc! (Visare

adâncă.)

— Doi!

— Unu.

— Nici cinci, nici unu. E de rău!

— Domino!

— Ei, drăcia dracului!

CARTEA A DOUA ÉPONINE

I – Câmpul ciocârliei

Marius fusese de față la deznodământul neașteptat al loviturii pe urmele căreia îl pusese pe Javert. Dar numaidecât după ce Javert părăsise clădirea, încercându-și prada în trei trăsuri, Marius se strecurase și el afară din casă. Era ora nouă seara. Marius se duse la Courfeyrac. Courfeyrac nu mai era pașnicul locuitor al Cartierului latin. Se mutase „din motive politice”, în strada Verrerie, unul dintre cartierele, în care, pe vremea aceea, își alesese răscoala clubul ei. Marius îi spuse lui Courfeyrac: „Am venit să dorm la tine”. Courfeyrac scoase o saltea

din cele două de pe patul lui, o întinse pe podea și spuse „Poftim”.

A doua zi, la ora șapte dimineața, Marius se întoarse la fosta lui locuință, plăti chiria și tot ce-i datora țatei Bougon, își încarcă într-un cărucior cărțile, patul, masa, scrinul și cele două scaune și plecă fără să lase nicio adresă, atât de repede, încât atunci când veni Javert înainte de prânz să-l întrebe despre întâmplările din ajun, o găsi numai pe țăta Bougon, care îi răspunse: „S-a mutat!”

Doamna Bougon era convinsă că Marius fusese puțin complice cu hoții prinși peste noapte. „Cine ar fi crezut? se văita ea portăreselor din mahala. Un băiat cuminte ca o fată!”

Marius se hotărâse din două motive să se mute atât de repede. Primul era că se îngrozise de această casă în care văzuse de aproape și cu toată respingătoarea și hâda ei întruchipare acea pocitanie socială, mai înspăimântătoare decât bogătașul rău: pe săracul rău. În al doilea rând, nu voia să ia

parte la procesul care probabil avea să urmeze și să fie nevoit să depună mărturie împotriva lui Thénardier.

Javert socoti că tânărul al cărui nume nu-l mai ținea minte se temuse și fugise, sau poate nici nu se întorsese acasă în momentul loviturii. Făcu câteva eforturi să-l găsească, dar nu dădu de el.

Trecu o lună, apoi încă una, Marius locuia tot la Courfeyrac. Aflase de la un avocat stagiar, un obișnuit al Sălii Pașilor Pierduți, că Thénardier era la secret. În fiecare luni, Marius încredința la grefa închisorii La Force cinci franci pentru Thénardier.

Cum n-avea bani împrumuta cei cinci franci de la Courfeyrac. Împrumuta bani pentru prima oară în viața lui. Acești cinci franci săptămânali erau o taină de nedezlegat pentru Courfeyrac, care îi dădea, și pentru Thénardier, care îi primea. „La cine s-or fi ducând banii ăștia?” se gândea Courfeyrac. „De unde mi-or fi venind?” se întreba Thénardier.

Marius era amărât. Totul intrase din nou

în întineric. Nu mai vedea nimic înaintea lui. Viața i se cufundase iar în acea taină în care rătăcea pe dibuite. Revăzuse de aproape, pentru o clipă, fata pe care o iubea, bătrânul care părea a-i fi tată, ființele necunoscute care erau singurul lui țel și singura lui nădejde în această lume, și, în clipa în care crezuse că le-a regăsit, un vânt rău spulberase aceste umbre. Din lovitura atât de crâncenă nu țâșnise nicio scânteie de certitudine și de adevăr. Nu putea face nicio presupunere. Nu cunoștea nici măcar numele pe care crezuse că-l aflase. Fără îndoială că nu era Ursula. Ciocârlia era o poreclă. Și ce putea crede despre bătrân? Oare într-adevăr se ascundea de poliție? Marius își aduse aminte de lucrătorul cu părul alb pe care-l întâlnise pe lângă Domul Invalizilor. Acum i se părea cu puțință ca acel muncitor și domnul Leblanc să fie unul și același. Atunci se deghiza? Omul acesta avea trăsături eroice și trăsături îndoielnice. De ce nu strigase după ajutor? De ce fugise? Era sau nu tatăl fetei? În sfârșit, era

Într-adevăr omul pe care Thénardier crezuse că-l recunoaște? Thénardier se putuse înșela. Atâtea probleme fără dezlegare! Totuși, toate acestea nu umbreau farmecul îngeresc al fetei din Luxembourg. Ce deznădejde sfâșietoare! Marius purta o patimă în inimă, și ochii lui erau plini de negura nopții. Era împins, era atras și nu se putea clinti. Totul se spulberase, afară de dragoste. Dar pierduse instinctul și străfulgerările neprevăzute ale iubirii. De obicei, flacăra aceasta care ne arde, ne și luminează puțin și aruncă în jurul nostru câte o licărire binevenită. Marius nu mai auzea sfaturile abia șoptite ale dragostei. Nu-și spunea niciodată: „Dacă m-aș duce s-o caut? Dacă aș încerca?” Cea pe care n-o mai putea numi Ursula trebuia să se afle undeva. Niciun semn nu-i arăta însă lui Marius încotro să-și îndrepte cercetările. Toată viața lui se rezuma la o nesiguranță absolută, într-o pâclă de nepătruns. Dorea neconținut s-o revadă, dar pierduse orice nădejde.

Și, ca și cum atât n-ar fi fost de ajuns, că-

zuse din nou în mizerie. Îi simțea aproape respirația înghețată, și o simțea urmărindu-l. Trecuse mult de când, în pofida acestui zbucium, încetase de a mai lucra – și nimic nu e mai primejdios decât întreruperea muncii. Pierzi un obicei. Un obicei e ușor de lepădat, dar greu de reluat.

O fărâmă de visare e bună, ca un narcotic în doză mică. Potolește înfrigurarea inteligenței care se frământă și dă naștere unui abur blajin și proaspăt, care îndulcește contururile prea aspre ale gândirii pure, umple golurile și intervalurile și netezește ascuțiturile ideilor. Dar prea multă visare te cufundă și te îneacă. Vai de gânditorul care se lasă să cadă pe de-a întregul din cugetare în visare. Își închipuie că se va ridica lesne și-și spune că e cam același lucru. Greșeală!

Gândirea e munca inteligenței, visarea e voluptatea ei. A înlocui gândirea cu visarea înseamnă a confunda hrana cu otrava.

Să ne aducem aminte că așa începuse Marius. Venise peste el patima, și-l cufundase în himere fără țință și fără temeii. Nu mai

pleca de acasă decât ca să se ducă să viseze în alt loc. Naștere înceată. Adânc zbuciumat și stătător. Pe măsură ce munca descreștea, creșteau nevoile.

E o lege. Omul în stare de visare e risipitor și moale. Minte lenevită nu mai poate ține frânele vieții. În felul acesta de a trăi e și bine și rău, pentru că, dacă moliciunea e rău îndrumătoare, generozitatea e sănătoasă și bună. Dar omul sărac, generos și nobil care nu muncește e pierdut. Izvoarele seacă și nevoile se revarsă.

E un povârniș fără cruțare, pe care alunecă cei mai cinstiți și cei mai tari, ca și cei mai slabi sau mai vicioși.

El duce la una din două: la sinucidere sau la crimă.

Ieșind mereu din casă ca să te duci să vi-zezi, vine ziua în care te duci să te arunci în apă.

Din prea multă visare ies oameni ca Escousse sau ca Lebras¹.

¹ Tineri scriitori francezi care s-au sinucis îm-

Marius cobora acest povârniș cu pași înceți, cu ochii ațintiți asupra unei ființe pe care n-o vedea. Ceea ce scriem aici pare ciudat, dar e totuși adevărat. Amintirea unei ființe dispărute se aprinde în beznă inimii. Cu cât a pierit mai mult, cu atât strălucește mai tare. Sufletul deznădăjduit și întunecat vede această lumină în zarea lui. E o stea a nopții dinăuntru. Marius nu se gândea decât la ea. Nu mai cugeta la altceva. Simțea nelămurit că hainele lui cele vechi ajunseseră de nepurtat și că cele noi se învechiseră, că i se zdrențuiau cămășile, că i se rodea pălăria, că i se toceau ghetetele, că i se irosea viața, și-și spunea: „Dacă aș putea cel puțin s-o văd înaintea de a muri!”

Un singur gând îi aducea alinare: că ea îl iubise, că privirea ei i-o spusese, că ea nu-i cunoștea numele, dar îi cunoștea sufletul și că poate acolo unde se afla, oricare ar fi fost acel loc de taină, îl iubea încă. Cine știe da-

preună în 1832, descurajați de insuccesul unei tragedii compuse în colaborare.

că nu se gândea și ea la el așa cum se gândea el la ea? Câteodată, în acele ceasuri neînțelese prin care trece orice inimă de îndrăgostit, în care n-ar avea decât pricini de durere și totuși se simte tresărind de o bucurie nelămurită, își spunea: „Gândurile ei m-au găsit! Și pe urmă adăuga: Poate că și gândurile mele ajung până la ea!”

Aceste iluzii, pe care peste o clipă le alunga, izbuteau totuși să-i lumineze sufletul cu o rază care semăna uneori cu speranța. Din vreme în vreme mai ales în acel ceas al serii care îi întristează mai adânc pe visători, însemna într-un caiet, pe care nu mai scria altceva, tot ce era mai curat, mai impersonal, mai ideal din visurile cu care dragostea îi umplea mintea. Numea asta: „a-i scrie ei”.

Nu trebuie să credem că-și pierduse mințile. Dimpotrivă. Nu-l părăsise decât voința de a munci și de a se mișca hotărât către o țintă anumită, dar era mai limpede și mai drept decât oricând. Marius vedea sub o lumină clară și reală, deși ciudată, tot ce se petrecea sub ochii lui, chiar oamenii și fap-

tele cele mai neînsemnate. Spunea despre ei cuvântul cel mai potrivit, cu un fel de cinstită descurajare și de dezinteresare nevinovată. Judecata lui, desprinsă de orice nădejde, se înălța deasupra lucrurilor și plutea.

În starea aceasta de spirit nimic nu-i scăpa, nimic nu-l înșela, și descoperea în fiecare clipă fondul vieții, al umanității și al destinului. Fericit e chiar în mijlocul spaimelor cel căruia Dumnezeu i-a dat un suflet vrednic de dragoste și de nefericire. Cel care n-a văzut lumea și inima oamenilor sub această îndoită lumină n-a văzut nimic adevărat și nu știe nimic.

Sufletul care iubește și care suferă trăiește o stare sublimă.

Zilele se scurgeau și nu se întâmpla nimic nou. I se părea numai că spațiul întunecat pe care îl mai avea de străbătut, se micșora în fiecare clipă. I se părea că a și început să zărească deslușit marginea prăpastiei fără fund. „Cum, își spunea el, n-am s-o mai văd de acum înainte?”

După ce urci strada Saint-Jacques, lași deoparte bariera și mergi o bucată de vreme la stânga, pe vechiul bulevard interior, ajungi în strada Sante, apoi la Glacière și, cu puțin înainte de a ajunge la pâraul Gobelins, dai de un fel de câmp care e, în lungul și monotonul brâu de bulevarde ce încing Parisul, singurul loc în care Ruysdael² ar fi fost ispitit să se așeze.

E acolo acel nu știu ce plin de grație, un tăpșan verde străbătut de funii întinse pe care se usucă niște zdrențe la vânt, o fermă veche de zarzavagii, clădită din timpul lui Ludovic al XIII-lea, cu un acoperiș mare, ciudat, străpuns de mansarde, cu garduri dărăpănate, un ochi de apă între plopi, femei, râsete, glasuri. În zare, Panthéonul, copacul Surdo-Muților, turnul negru al mănăstirii Val-de-Grâce, îndesat, bizar, amu-

² Pictor olandez din secolul al XVII-lea. Peisajele sale reprezintă în general mori de vânt, canale și corăbii, diguri și poldere (porțiuni de pământ smuls mării), toate sub un cer cenușiu.

zant, măreț, și, în fund de tot, severa culme pătrată a turnurilor catedralei Notre-Dame.

Fiindcă locul merită să fie văzut, nu vine nimeni să-l vadă. Abia de trec pe acolo, la câte un sfert de ceas, o cotigă sau un cărăuș.

O dată, în plimbările lui singuratice, Marius ajunsese pe locurile acestea, aproape de apă. În ziua aceea se afla pe bulevard, ceva rar, un trecător. Marius, mișcat oarecum de farmecul aproape sălbatic al priveliștii, îl întrebă pe trecător: „Cum se numește locul acesta?”

Trecătorul îi răspunse: „E câmpul Ciocârliei”. Și adăugă: „Aici a ucis-o Ulbach pe păstorița din Ivry”.

Dar după cuvântul „Ciocârlie”, Marius nu mai auzi nimic. Un cuvânt e destul ca să producă în starea de visare o cristalizare fulgerătoare. Toată gândirea se condensează brusc în jurul unei idei și mintea nu mai e în stare de altă percepție. Ciocârlia era numele cu care, în adâncurile melancoliei lui Marius, o înlocuise pe Ursula. „Uite, își

spuse el, cufundat în starea aceea de uimire, proprie acestor tainice convorbiri cu tine însuși, ăsta e câmpul ei! Aici am să aflu unde locuiește.”

Era un gând lipsit de sens, dar nu i se putea împotrivi.

Și veni în fiecare zi în câmpul Ciocârliei.

II – Cum se nasc crimele în cloaca închisorilor

Victoria lui Javert în șandramaua Gorbeau păruse întreagă, dar nu fusese. În primul rând, Javert nu pusese mâna pe prizonier, așa cum țintise el. Ucisul care fuge e mai suspect decât ucigașul; e de presupus că acest personaj, care era o pradă atât de prețioasă pentru tâlhari, n-ar fi fost mai puțin interesantă pentru poliție. În al doilea rând, Montparnasse îi scăpase lui Javert. Trebuia să aștepte alt prilej pentru a pune mâna pe acest „cavaler al diavolului”.

Într-adevăr, Montparnasse, când o întâlnește pe Éponine, care stătea la pândă sub copacii bulevardului, o luase cu el, mai bu-

curos să fie Némorin³ cu fata decât Schinderhannes cu tatăl. Îi prinsese bine. Era liber. Pe Éponine, însă, Javert o înhățase din nou. Slabă compensație! Éponine se dusesese după Azelma la închisoarea Madelonnettes.

În sfârșit, pe drumul de la șandramaua Gorbeau până la închisoarea La Force, unul dintre principalii arestați, Claquesous, dispăruse. Nu se știa cum se întâmplase. Agenții și sergenții „nu pricepeau nimic”, se preschimbase în abur, alunecase din cătușе, se strecurase prin crăpăturile trăsurii hodorogite și fugise; nu puteau spune altceva decât că atunci când ajunseră la închisoare Claquesous nu mai era. Nu putea fi la mijloc decât vrăjitorie sau mâna poliției. Claquesous se topise în întuneric ca un fulg

³ Erou al unei idile de Florian (*Estelle și Némorin*, 1788). Némorin este luat aici drept tipul tânărului sentimental, în contrast cu Schinderhannes, fioros bandit german din vremea lui Napoleon.

de zăpadă în apă? Fusese o înțelegere ascunsă între el și agenți? Omul acesta făcea parte în același timp din lumea tulbure a fărâdelegii și a legii? Se afla totodată în miezul nelegiuirii și al pedepsei? Sfinxul acesta avea labele dinainte înfundate în crimă și pe cele dinapoi în autoritate? Javert nu înghițea astfel de amestecuri și s-ar fi zbârlit înaintea unui asemenea târg. Brigada lui însă cuprindea și alți inspectori, poate mai știutori decât el în tainele prefec-turii, cu toate că erau sub ordinele lui, iar Claquesous era un nelegiuit atât de mare, încât ar fi putut să fie un foarte bun agent. Cărdășia cu ascunzișurile nopții e prielnică pentru tâlhari, dar și mai folositoare pentru poliție. Iar șmecheri cu două fețe sunt destui. Orice ar fi fost la mijloc, Claquesous era un vânat pierdut. Javert părea mai mult furios decât mirat.

Javert nu se prăpădea cu firea că-l pierduse pe Marius, „nătărăul acela de avocat pe care pesemne îl apucase frica”, și căruia îi uitase numele. Un avocat e ușor de găsit.

Dar cel puțin era avocat?

Începură cercetările.

Judecătorul de instrucție crezuse că e bine să nu trimită la secret pe unul din membrii bandei *Patron-Minette*, sperând că-l va putea face să ciripească. Era vorba de Brujon, omul cu chică din strada Petit-Banquier. Fusele lăsat liber în curtea Charlemagne, sub privirile neadormite al supravegherii.

Numele de Brujon face parte din amintirile închisorii La Force. În curtea hâdă, numită *Bâtiment-Neuf*⁴, căreia administrația îi spune curtea Saint-Bernard, iar hoții au botezat-o Groapa Leilor, pe zidul plin de jupuieli și de pecingine, lângă o poartă veche de fier ruginit, care duce la fosta capelă a palatului ducal La Force, azi dormitor de tâlhari, se vedea, până mai acum vreo doisprezece ani, un fel de creneluri cioplite grosolan cu un cui în piatră, sub care se afla o semnătură:

BRUJON 1811

⁴ Clădire nouă.

Acel Brujon din 1811 era tatăl celui din 1832.

Brujon-fiul care fusese abia zărit în timpul descinderii din hardughia Gorbeau era un vlăjgan foarte șiret și foarte dibaci, cu toată înfățișarea lui aiurită și plângăreață. Judecătorul de instrucție îi dăduse drumul tocmai din pricină că părea un năuc și de aceea îl socoteau mai folositor în curtea Charlemagne, decât în celula secretă.

Tâlharii nu se astâmpără când sunt în mâinile justiției. Nu se sperie ei de un asemenea fleac. Când ești arestat pentru crimă nimic nu te împiedică să clocești o altă crimă.

Sunt ca artiștii care au un tablou expus la Salon și lucrează în atelierul lor la o nouă operă.

Brujon părea uluit de închisoare. Stătea câteodată ceasuri întregi în curtea Charlemagne, în picioare, lângă ferestruica bucătăriei, cu ochii ațintiți, ca un tâmpit, asupra listei soioase de prețuri a cantinei,

care începea cu: *usturoi, 62 de cenți*, și se încheia cu: *o țigară, 5 cenți*. Tremura din zori până seara, clănțănea din dinți, spunea că are friguri și întreba mereu dacă era liber vreun pat în cele douăzeci și opt din sala celor bolnavi.

Și deodată, în a doua jumătate a lunii februarie 1832, se află că Brujon, adormitul ăsta, însărcinase pe curierii închisorii cu trei comisioane diferite, nu pe numele lui, ci pe numele a trei dintre tovarășii lui, treabă care îl costase doi franci și cincizeci de centime, adică o cheltuială uriașă, care atrage atenția brigadierului închisorii.

Se făcură cercetări și, când se examină tariful comisioanelor, atârnat la vorbitorul deținuților, se află că banii aceia fuseseră cheltuiți așa: trei comisioane – unul la Panthéon, 50 de cenți; unul la Val-de-Grâce, 75 de cenți; unul la bariera Grenelle, 1 franc și 25 de cenți. Ultima era suma cea mai ridicată de pe tarif. Or tocmai la Panthéon, la Val-de-Grâce și la bariera Grenelle se aflau locuințele celor trei hai-

manale temute la mahala, Kruideniers zis și Bizzaro, Glorieux, ocnaș eliberat, și Barre-Carrosse, asupra cărora, datorită acestei împrejurări, poliția își îndreptă din nou privirea. Se credea că și ei lucrau în legătură cu *Patron-Minette*, banda din care fuseseră arestați doi șefi: Babet și Gueulemer. Se bănuia că ceea ce le trimisese Brujon, nu pe adresa casei lor, ci prin niște indivizi care așteptau în stradă, trebuie să fi cuprins vreo înștiințare privitoare la punerea la cale a unui atac banditesc. Mai erau și alte indicii. Cele trei haimanale au fost arestate și se credea că s-a dat de urma uneltirii lui Brujon.

Cam peste o săptămână după ce fuseseră luate aceste măsuri, într-o noapte, supraveghetorul de serviciu, care inspecta dormitorul de jos din *Bâtiment-Neuf*, văzu, tocmai în clipa în care își punea jetonul în cutie – supraveghetorii erau datori să bage din ceas în ceas câte un jeton în cutiile țintuite pe ușile dormitoarelor, ca să poată fi controlați dacă și-au făcut datoria – văzu, așa-

dar, prin ferestruica dormitorului cum Brujon, așezat în capul oaselor în pat, scria ceva la lumina opaițului din perete. Gardianul intră în dormitor. Brujon fu băgat pentru o luna la carceră, dar nimeni nu putu găsi ceea ce scrisese. Poliția n-a aflat mai mult.

E sigur însă că a doua zi „un poștalion” fu aruncat din curtea Charlemagne în Groapa Leilor, pe deasupra clădirii cu cinci etaje care despărțea cele două curți.

Deținuții numesc „poștalion” un cocoloș de pâine rotunjit cu dibăcie pe care îl trimit „în Irlanda”, adică pe deasupra acoperișurilor închisorii, dintr-o curte în alta. Etimologia e următoarea: pe deasupra Angliei, de la o țară la alta, „în Irlanda” deci. Cocoloșul acesta cade în curte. Cel care dă peste el îl desface și găsește în el un bilet adresat unui deținut din curte. Dacă e găsit de un alt deținut, el dă biletul celui căruia e adresat. Dacă îl găsește un gardian sau unul din pușcăriașii vânduți în taină, care în temniță sunt numiți „ciripitori” și în ocne „vulpi”,

biletul e dus la cancelarie și predat poliției.

De data asta poștalionul ajunsese la țintă, cu toate că cel căruia îi era adresat se afla în clipa aceea la „separeu”. Destinatarul era tocmai Babet, unul din cei patru capi ai bandei *Patron-Minette*.

Poștalionul cuprindea o hârtiuță făcută sul pe care erau scrise numai două rânduri:

„Babet, s-ar putea da o lovitură în strada Plumet. E un grilaj în fața unei grădini.”

Aceasta scrisese Brujon în noaptea aceea.

Cu toate că gardienii au căutat și au răscolit peste tot, Babet găsi mijlocul să trimită biletul de la închisoarea La Force la Salpêtrière, la o „bună prietenă”, care era închisă acolo. Fata aceasta înșelând paza gardienilor trimise biletul la rândul ei altei fete, pe care o chema Magnon, urmărită și ea de poliție, dar încă în libertate. Această Magnon – cu al cărei nume cititorul s-a mai întâlnit, avea anumite legături cu familia Thénardier, legături despre care vom vorbi mai târziu – putea să se ducă s-o vadă pe Éponine și să facă legătura între Salpêtrière

și Madelonettes.

Tocmai atunci Éponine și Azelma fură eliberate, din lipsă de dovezi împotriva lor, după instrucția procesului lui Thénardier.

Când Éponine ieși, Magnon, care pândea la poarta închisorii Madelonettes, dădu biletul lui Brujon către Babet și o însărcină să descurce lucrurile.

Éponine se duse în strada Plumet, găsi gri-lajul și grădina, se uită la casă, spionă, pândi, și peste câteva zile îi duse lui Magnon, care locuia în strada Clocheperce, un pesmet, pe care Magnon, la rândul ei, i-l dădu ibovnicei lui Babet, la Salpêtrière. Un pesmet e un simbol și înseamnă în vocabularul secret al închisorilor: *nu-i nimic de făcut*.

Peste o săptămână, când Babet și Brujon se încrucișară în curtea închisorii La Force, unul ducându-se și celălalt venind de la „instrucție”, Brujon întreabă: „Ce-i cu strada P?” „Pesmet”, răspunse Babet.

Astfel a avortat fetusul acestei crime, zămislită de Brujon în închisoare.

Avortul avu însă urmări cu totul străine de planul lui Brujon. Le veți vedea.

Adesea, când crezi că înnozi un fir, legi un altul.

III – Tata Mabeuf are vedenii

Marius nu se mai ducea nicăieri, dar se mai întâlnea câteodată cu tata Mabeuf.

Pe când Marius cobora încet acele trepte triste, adevărate trepte de pivniță, ce duc în locuința întunecoasă de unde auzi pasul fericiților care trec deasupra capului tău – domnul Mabeuf cobora și el.

Flora din Caunteret nu se mai vindea deloc. Experiența cu indigoul nu izbutise în grădinița din strada Austerlitz, care n-avea destul soare. Domnul Mabeuf nu putea cultiva decât anumite plante rare, care aveau nevoie de umezeală și de umbră. Totuși, nu descuraja. Obținuse o bucățică de loc în *Jardin des Plantes*⁵, bine expusă la soare, ca să facă „pe socoteala lui” experiențe cu in-

⁵ Grădina botanică și zoologică din Paris.

digoul. În acest scop își pusese la Muntele de pietate gravurile de aramă ale *Florei* lui. Își redusese prânzul la două ouă, dintre care îi lăsa unul slujnicei, pe care n-o mai plătitise de un an și trei luni. Adesea nu mânca decât la prânz. Nu mai râdea cu râsul lui copilăresc, se făcuse ursuz, nu mai primea musafiri. Făcuse bine Marius că nu se mai gândise să vină pe la el. Câteodată, când bătrânul se îndrepta spre Jardin des Plantes, se întâlnea cu Marius pe bulevard. Nu-și vorbeau, își făceau numai semn din cap cu tristețe. Sărăcia desface legăturile de prietenie. Sfâșietor lucru! Doi prieteni de odinioară devin doi trecători.

Librarul Royol murise. Domnul Mabeuf nu mai știa decât de cărțile, de grădina și de indigoul lui. Aceste trei lucruri întruchipau pentru el fericirea, plăcerea și nădejdea. Îi ajungeau pentru a trăi. Își spunea: „Când o să izbutesc cu mingile mele albastre și o să fiu bogat, o să-mi scot plăcile de aramă de la Muntele de pietate, o să-mi fac *Flora* celebră, ca scamatorii de bâlci, cu toba mare

și reclamă la gazete, și o să-mi cumpăr, știu eu de unde, un exemplar din *Arta de a naviga* a lui Pierre de Médine, cu gravuri în text, ediția din 1559”. În așteptare, muncea toată ziua pe stratul de indigo, și seara se întorcea să-și stropească grădina și să citească cărți. Domnul Mabeuf era pe-atunci aproape de optzeci de ani. Într-o seară avu o vedenie ciudată.

Se întorsese acasă încă pe lumină. Mătușa Plutarque, care se îmbolnăvea des, zăcea în pat. Bătrânul s-a mulțumit la cină cu un os pe care a mai găsit un pic de carne și cu o bucată de pâine uitată pe masa din bucătărie; apoi s-a așezat pe un pietroi care ținea loc de bancă în grădină.

Alături de bancă se înălța, ca în toate grădinile vechi, un fel de chioșc din bârne și scânduri, dărăpănat, coteț de iepuri jos și pod pentru fructe sus. În coteț nu erau iepuri, dar în pod se mai aflau câteva mere rămase de astă-iarnă.

Domnul Mabeuf începu să frunzărească și să citească cu ochelarii pe nas, două cărți

care îl interesau, ba chiar îl pasionau, lucru mai grav la vârsta lui. Sfiala lui firească îl făcea să fie oarecum superstițios. Prima carte era faimosul tratat al președintelui Delancre: *Despre nestatornicia diavolilor*; celălalt era in-quarto al lui Mutor de Rubaudière: *Despre diavolii de la Vauvert și spiridușii din Bièvre*. A doua carte îl interesa cu atât mai mult cu cât grădina lui fusese cercetată pe vremuri de spiriduși. Amurgul începuse să albească bolta cerului și să în-negrească fața pământului. În vreme ce citea, domnul Mabeuf privea pe deasupra cărții la plantele lui și mai ales la un rododendron minunat, care era una din mângâierile lui. Trecuseră patru zile de arșiță, de vânt și de soare, fără o picătură de ploaie. Tulpinile se încovoiau, bobocii tânjeau, frunzele cădeau, toate cereau să fie stropite. Mai ales rododendronul era trist. Pentru moș Mabeuf plantele au suflet. Bătrânul muncise toată ziua la răzorul lui de indigo, era sfârșit de oboseală, dar se ridică, își lăsă cărțile pe bancă, și se duse cu pași șovăitori,

frânt în două, la fântână. Când puse mâna pe lanț, nu putu să-l tragă îndeajuns ca să-l desprindă din cui. Atunci ridică o privire plină de spaimă spre cerul care se acoperea de stele.

Seara avea acea seninătate care copleșește durerile omului cu un fel de bucurie tristă, cu gust de veșnicie. Noaptea făgăduia să fie tot atât de uscată pe cât fusese și ziua.

„Pretutindenii stele! gânde bătrânul. Nicio urmă de nor! Niciun strop de apă!”

Și capul lui, care se ridicase o clipă, îi căzu iar în piept.

Îl mai înălță o dată către cer și șopti:

— O lacrimă de rouă! Cerule, fie-ți milă!

Mai încercă o dată să desprindă lanțul fântânii, dar nu izbuti.

În clipa aceea parcă desluși o voce care șoptea:

— Moș Mabeuf, vrei să-ți stropesc eu grădina?

Și auzi în tufiș un zgomot ca de sălbăti-ciune care se strecoară și văzu ieșind din desiș o fată lungă și uscată, care se înălță în

fața lui și-l privi cutezător. Părea mai curând o umbră care se nășteă în amurg decât o ființă omenească.

Înainte ca moș Mabeuf, care se speria lesne și încremenea ușor, să poată rosti o silabă, făptura aceea care se mișca în întuneric cu o repeziciune ciudată, desprinsese lanțul, coborâse și scosese găleata, umpluse stropitoarea. Bătrânul vedea arătarea aceea, desculță și cu o fustă zdrențuită, alergând printre straturi și împărțind viață în jurul ei. Foșnetul stropitoarei peste frunze umplu inima bătrânului Mabeuf de încântare. I se părea că rododendronul zâmbea fericit.

După ce goli prima găleată, fata mai scoase una, apoi o a treia. Stropi toată grădina.

Așa cum mergea pe potecile pe care umbra ei părea neagră, fluturându-și peste brațele osoase șalul zdrențuit, semăna cu un liliac.

După ce isprăvi stropitul, moș Mabeuf se apropie de ea cu lacrimile în ochi și îi puse mâna pe frunte:

— Dumnezeu are să te binecuvânteze,

spuse el. Ești un înger, pentru că ai grijă de flori.

— Nu, răspunse ea, sunt un diavol, dar puțin îmi pasă.

Bătrânul, fără să-i aștepte și fără să-i audă răspunsul, strigă:

— Cu păcat că sunt atât de nenorocit și de sărac, că nu pot să fac nimic pentru dumneata!

— Ba poți face ceva, spuse ea.

— Ce?

— Să-mi spui unde stă domnul Marius.

Bătrânul nu pricepu:

— Care domn Marius?

Își ridică privirea tulbure și păru să caute ceva uitat.

— Un domn, tânăr care venea aici pe vremuri.

Domnul Mabeuf își răscoli amintirea.

— A! da! strigă el. Știu ce vrei să spui. Stai puțin! Domnul Marius... baronul Marius Pontmercy, sigur! Locuiește... ba nu, nu mai locuiește... Uite că nu știu. Vorbind se aplecă să îndrepte o ramură a rododendronu-

lui. Stai, că mi-am adus aminte. Trece foarte des pe bulevard și se îndreaptă spre Glacière. Pe strada Croulebarbe. Spre câmpul Ciocârliei. Du-te pe acolo! Nu e greu să-l întâlnești.

Când domnul Mabeuf își îndreaptă spina-re, în fața lui nu se mai afla nimeni. Fata pierise. Fără îndoială că îi fu puțin frică.

— Zău, dacă grădina n-ar fi stropită, aş crede că a fost o stafie.

Peste un ceas, după ce se culcă, își aduse aminte, și, adormind își spuse în acea clipă tulbure, în care gândul – la fel ca pasărea măiastră care se schimbă în pește ca să străbată marea – se preface în vis, ca să străbată somnul:

„Semăna destul cu ceea ce povestește Rubaudière despre spiriduși. O fi fost un spiriduș?”

IV – Vedenia lui Marius

Câteva zile după vizita pe care „spiridușul” i-o făcuse lui moș Mabeuf, într-o dimineață – zi în care Marius împrumuta cei

cinci franci de la Courfeyrac pentru Thénardier – Marius băgase banii în buzunar și, înainte de a pleca la închisoare, se dusesse „să ia puțin aer”, cu nădejdea că la întoarcere avea să-i vină mai ușor să lucreze. Totdeauna făcea la fel. Cum se deștepta, se așeza în fața unei cărți și a unei foi de hârtie, ca să scrie. I se dăduse să traducă în franțuzește o polemică între niște nemți: faimoasa controversa dintre Gans și Savigny⁶. Îl lua când pe Savigny, când pe Gans, citea două-trei rânduri, încerca să pună pe hârtie altul... nu putea, vedea o stea între el și hârtie și se ridica de pe scaun spunând:

— Am să ies puțin. Să-mi fac poftă de lucru.

Și se ducea pe câmpul Ciocârliei.

⁶ Juriști germani din prima jumătate a secolului trecut. Cel de al doilea reprezenta, în dreptul german, reacțiunea feudală, combătută de liberalul Gans. Teoriile ale lui Savigny au fost denunțate mai târziu și de Marx.

Acolo vedea mai mult decât oricând steaua și mai puțin decât oriunde pe Gans și Savigny.

Se întorcea acasă, se așeza din nou la birou și nu izbutea. Nu putea să înnoade niciunul din firele rupte în mintea lui. Atunci își spunea: „Mâine n-am să mai ies din casă. Dacă ies, nu pot să lucrez”. Dar ieșea în fiecare zi.

Stătea mai mult pe câmpul Ciocârliei decât în casa lui Courfeyrac. Adevărata lui adresă era: bulevardul Santé, la al șaptelea copac, după colțul străzii Croulebarbe.

În dimineața aceea părăsise al șaptelea copac și se așezase pe podul râului Gobelins. Soarele vesel străbătea frunzișul proaspăt, des și luminos.

Se gândea la „ea”. Visarea lui, preschimbată în mustrare, se întorcea asupra lui. Se gândea cu durere la lenea care îl copleșea ca o paralizie a sufletului și la bezna ce sporea în fiecare clipă în jurul lui, o noapte atât de deasă, încât nu se mai vedea soarele.

Nu mai avea nici măcar puterea de a deznădăjdui, cuprins cum era de aceste grele gânduri nedeslușite care nu erau nici măcar un monolog. Orice acțiune se destrămasse în el. Cuprins de această melancolie molesitoare, simțea totuși cum pătrundea până la el senzațiile din afară. Stând așa pe marginea podului, auzea în spatele lui, sub el, pe amândouă malurile râului, cum spălătoresele din Gobelins băteau rufe; auzea deasupra capului păsărelele cântând și cîrîpînd în ulmi. De o parte zgomotul libertății, a lipsei fericite de griji, al răgazului înaripat; de altă parte, zgomotul muncii. Amândouă erau voioase, ceea ce-l făcu să viseze adânc, să cugete chiar.

Deodată, în toiul visării sale triste, auzi o voce cunoscută care i se adresă:

— Uite-l! Na!

Ridică ochii și recunosc pe fata aceea nenorocită care venise într-o dimineață la el, pe Éponine, cea mai mare dintre fiicele lui Thénardier. Acum îi cunoștea numele. Lucru ciudat, părea și mai săracă, dar și

mai frumoasă; doi pași înainte pe care s-ar fi spus că nu-i mai putea face. Atinsese o îndoită culme către lumină și către o cumplită mizerie. Era desculță și în zdrențe, ca în ziua în care intrase cu atâta hotărâre în odaia lui, dar boarfele erau mai vechi cu două luni, găurile erau și mai mari, zdrențele și mai soioase. Avea aceeași voce răgușită, aceeași frunte arsă de soare și încrețită, aceeași privire înaripată, rătăcită și șovăielnică. Mai mult decât altădată, chipul ei avea o tresărire de spaimă, o umbră de mâhnire și jale pe care i le dăduse mizeria, iar închisoarea i le întetise.

Părul îi era plin de paie, nu ca al Ofeliei, care și-a pierdut mințile pentru că s-a molipsit de nebunia lui Hamlet, ci pentru că dormise în podul unui grajd.

Și cu toate acestea era frumoasă. O, tinerețe, ce lucefăr ești!

Se opri în fața lui Marius, cu obrazul ei palid luminat de puțină bucurie, de ceva care semăna a zâmbet.

Câtva timp păru că nu poate vorbi.

— Uite că te-ntâlnesc! rosti ea în sfârșit. Moș Mabeuf avea dreptate când mi-a spus de bulevardul ăsta! Vai, cât te-am căutat! Dac-ai ști! Știi că am fost la răcoare? Cinci-sprezece zile! Mi-au dat drumul! Fiindcă nu mi-au găsit nimic și că n-am încă vârsta să știu ce fac. Îmi mai lipsesc două luni. Of, cum te-am căutat! De șase săptămâni. Va să zică nu mai stai acolo.

— Nu, zise Marius.

— Aha, pricep. Din pricina chestiei. Tărăboaiele astea sunt nesuferite. Te-ai mutat. Ia te uită! De ce porți pălărie așa de veche? Un tânăr ca dumneata trebuie să aibă haine frumoase. Știi, domnule Marius, moș Mabeuf îți spune baronul Marius și nu mai știu cum. Nu-i așa că nu ești baron? Baronii sunt hodorogi, se duc la Luxemburg în fața castelului, unde bate soarele, dau cinci parale și citesc *Cotidianul*. Am dus eu o dată o scrisoare la un baron care arăta așa. Avea peste o sută de ani. Ia spune, unde locuiești acum?

Marius nu răspunse.

— Ah, urmă ea, ți-e cămașa puțin ruptă. Trebuie să ți-o cos. Apoi se întunecă treptat și adăugă: Parcă nu ți-ar părea bine că mă vezi.

Marius tăcea. Fata tăcu și ea o clipă, apoi vorbi din nou:

— Ei. Dacă aș vrea, te-aș face eu să arăți mai vesel.

— Cum? întrebă Marius. Ce vrei dumnea-ta să spui?

— Ah, pe vremuri îmi spuneai tu!

— Ei, ce vrei tu să spui?

Fata își mușcă buzele; părea că șovăie, ca și cum în ea s-ar fi dat o luptă. În sfârșit, se hotărî:

— Hai, mi-e totuna! Pari trist și eu vreau să fii vesel. Făgăduiește-mi numai că ai să râzi. Vreau să te văd că râzi și că spui: „Bun! E strașnică fata asta!” Bietul domn Marius! Ții minte, mi-ai spus că ai să-mi dai tot ce-oi vrea...

— Da! Hai, vorbește!

Ea îl privi ținând, în ochi și spuse:

— Am adresa.

Marius se îngălbeni. Tot sângele i se adună în inimă.

— Ce adresă?

— Adresa pe care mi-ai cerut-o. Și adăugă, ca și cum i-ar fi venit greu să spună: Adresa... știi.

— Da... îngână Marius.

— A domnișoarei...

Când rosti acest cuvânt, suspină din adânc.

Marius sări de pe parapetul pe care stătea și o luă de mâini cu aprindere.

— Da? Hai! Du-mă la ea! Spune-mi! Cere-mi tot ce vrei! Unde stă?

— Vino cu mine! răspunse ea. Nu știu bine strada și numărul. E departe de aici, dar cunosc casa și am să te duc.

Fata își trase mâna și vorbi mai departe, cu un glas care ar fi pus pe gânduri un observator, dar care nici nu-l atinse pe Marius, beat și uluit de fericire.

— Ah! Ce mulțumit ești!

O umbră trecu peste fruntea lui Marius. O apucă pe Éponine de braț:

— Jură-mi un lucru!

— Să jur? rosti ea. Ce înseamnă asta? Ia te uită, vrei să jur?

Și râse.

— Taică-tău! Făgăduiește-mi Éponine, jură-mi că n-ai să spui nimic tatălui tău!

Ea se întoarse uimită către el.

— Éponine! De unde știi că mă cheamă Éponine?

— Făgăduiește-mi ce te-am rugat!

Dar ea părea că nu-l aude.

— Ce drăguț! Mi-ai spus Éponine!

Marius o apucă de amândouă brațele:

— Răspunde-mi odată, pentru Dumnezeu! Ascultă, jura-mi că n-ai să spui tatălui tău adresa pe care o știi!

— Tatii? rosti ea. A, da, tata! Fii liniștit! E la secret. Ce-mi pasă mie de tata?

— Dar nu-mi făgăduiești? strigă Marius.

— Ah! lasă-mă, izbucni ea în râs, ce mă scuturi așa? Bine, bine îți făgăduiesc. Ti-o jur! Ce-mi pasă mie? N-am sa-i spun tatii adresa. E bine? Asta vrei?

— Și nimănui.

— Nimănui.

— Acum, rosti Marius, du-mă la ea!

— Numaidecât?

— Numaidecât.

— Vino! Ah, ce fericit e! șopti ea.

Fata se opri după câțiva pași.

— Domnule Marius, mergi prea aproape de mine; Lasă-mă să merg înainte și vino în urma mea, ca și cum nu m-ai cunoaște. Un domn ca dumneata nu trebuie să fie văzut cu o femeie ca mine.

Nicio limbă din lume n-ar putea spune câte cuprindea cuvântul „femeie”, rostit de această fetiță.

Fata mai făcu zece pași și se opri iar. Marius o ajunse din urmă. Ea îi vorbi pieziș, fără să se întoarcă spre el:

— Da știi că mi-ai făgăduit ceva?

Marius se scotoci în buzunar. Nu avea decât cei cinci franci sortiți lui Thénardier. Îi puse în mână Époninei. Ea răsfiră degetele, lăsă banul să cadă și spuse mohorâtă:

— Nu vreau banii dumitale!

CARTEA A TREIA

CASA DIN STRADA PLUMET

I – Casa tainelor

Către jumătatea veacului trecut, un președinte ai parlamentului din Paris, care avea o iubită și o ferea de ochii lumii – pentru că în vremea aceea nobilii își arătau iubitele, iar burghezii și le ascundeau – îi clădi „o căsuță” în cartierul Saint-Germain, pe strada pustie Blomet, numită azi strada Plumet, nu departe de locul numit atunci *Bătălia animalelor*.

Locuința era alcătuită dintr-un pavilion cu un singur cat: două odăi la parter, două la etaj, o bucătărie jos, un salonaș sus, un pod sub acoperiș și o grădină mare în fața casei,

închisă spre stradă cu un grilaj. Grădina avea aproape un pogon. Atât vedeau trecătorii; dar în dosul casei se mai afla o curte mică, și în fundul curții o căsuță scundă, cu pivniță și două odăi deasupra unde puteau, la nevoie, să fie ascunși o doică și un copil. Căsuța comunica pe din dos, printr-o poartă care se deschidea numai dacă îi știai secretul, cu o potecă lungă, îngustă, pietruită, cotită, neacoperită, strecurată între două ziduri înalte, ascunsă cu măiestrie și pierdută între gardurile grădinilor și zarzavageriilor cărora le dădea ocol, ca să ajungă la altă poartă tăinuită, la o depărtare de o jumătate de kilometru, în altă mahala, la capătul singuratic al străzii Babylone.

Domnul președinte intra pe acolo, așa încât chiar cei care l-ar fi spionat și urmărit și și-ar fi dat seama că se ducea pe furiș în fiecare zi, undeva, tot n-ar fi putut bănuși că a intra pe o poartă în strada Babylone înseamnă a te duce în strada Blomet. Magistratul dibaci se pricepuse să cumpere câteva fâșii de pământ, ca să-și croiască drum

spre casa tainică, pe locul lui propriu, fără să poată fi controlat de nimeni. Mai târziu vânduse parcele mici din pământul care mărginea poteca, pentru grădini și zarzavaturi; noii proprietari credeau că au, de o parte și de alta, în fața lor, un zid despărțitor, și nu bănuiau existența acestei panglici lungi, pietruite, care șerpuia între cele două ziduri, printre straturi și livezi. Numai păsărelele vedeau această trecere ciudată, și desigur că pitulicile și pițigoii din veacul trecut ciripiseră destule pe socoteala domnului președinte.

Pavilionul, zidit din piatră în stil Mansart¹, cu pereții căptușiți cu lemn și mobilat în

¹ Stilul clasic francez în arhitectură, cel al Palatului invalizilor din Paris și al Palatului regal din Versailles, construite în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de Jules Hardouin-Mansart. Se caracteriza printr-o ornamentație împrumutată arhitecturii greco-romane și printr-o înfățișare monumentală, dar rece.

gen Watteau², încărcat pe dinăuntru, simplu pe din afară, înconjurat de trei straturi de flori, avea ceva discret, cochet și solemn, așa cum îi stă bine unui capriciu al amorului și al magistraturii.

Această casă cu poteca ei, care azi au pierit, existau încă acum cincisprezece ani. În '93 un căldărar cumpărase casa ca s-o dă-râme, dar nu putu s-o plătească în întregime, și națiunea îl declară în stare de faliment, așa că până la urmă casa l-a dărâmat pe căldărar. De atunci, clădirea rămase nelocuită și începuse să se dărăpăne încet, ca orice locuință căreia prezența omului nu-i mai dă viață.

Rămăsese mobilată la fel ca odinioară, era mereu de vânzare sau de închiriat, și cele zece-douăsprezece persoane, câte trec pe

² Pictorul francez Watteau (secolul al XVIII-lea) a creat un stil original: pânzele sale înfățișează, într-o atmosferă convențională de vis, galanteria aristocrației trândave a vremii, ocupată cu baluri și serbări câmpenești.

an pe strada Plumet, citeau zilnic avizul acesta pe o tablă îngălbenită și ștearsă, agățată de grilaj încă din anul 1810.

Către sfârșitul restaurației, aceiași trecători puteau să constate că anunțul pierise, ba, mai mult, că obloanele de la etaj erau deschise. Casa era într-adevăr locuită. La ferestre se zăreau „perdeluțe”, semn că în casă se afla o femeie.

În luna octombrie 1829, un bărbat între două vârste venise și închiriasc casa așa cum se găsea, împreună cu căsuța din fund și cu lunga cărare care ajungea în strada Babylone. Dresese și broaștele secrete ale celor două porți ale cărării. Casa, cum am mai spus, mai era încă mobilată cu vechile mobile ale președintelui. Noul chiriaș făcuse câteva reparații, acoperise câteva lipsuri, pietruise curtea pe unde erau câteva gropi, schimbase podelele de cărămidă, pusese trepte la scară, scânduri la parchet și geamuri la ferestre, și se mutase acolo cu o fată tânără și o servitoare în vârstă, instalându-se cam pe tăcute, ca un om care n-ar intra,

ci s-ar strecura în casa lui. Vecinii n-au putut să clevetească, pentru că nu erau.

Chiriașul acesta era Jean Valjean, fata era Cosette. Slujnica se numea Toussaint, o fată pe care Jean Valjean o scăpase din spital și de mizerie; era bătrână, provincială și bâlbăită, trei însușiri care îl hotărâseră pe Jean Valjean s-o ia cu el. Cititorul fără îndoială că l-a recunoscut pe Jean Valjean în tot ce s-a povestit până acum, poate mai repede chiar decât Thénardier.

De ce părăsise Jean Valjean mănăstirea Petit-Picpus? Ce se petrecuse?

Nu se petrecuse nimic.

Cititorul își aduce aminte că Jean Valjean trăia fericit la mănăstire, atât de fericit încât conștiința lui începuse să se tulbure. O vedea pe Cosette zilnic, își dădea seama cum simțământul de părinte se naște și crește în el din ce în ce mai mult, o ocrotea pe fată cu tot sufletul lui, își spunea că e a lui, că nimeni și nimic nu-l va putea despărți de ea, că așa va fi în veșnicie, că, fără îndoială, Cosette se va călugări pentru că în

fiecare zi era împinsă cu blândețe spre această hotărâre, că mănăstirea va rămâne și pentru ea, ca și pentru el, întregul univers, că el va îmbătrâni acolo, iar ea va crește, că ea va îmbătrâni, iar el va muri, și că, în sfârșit, nădejde încântătoare, vor rămâne pentru totdeauna împreună. Gândind așa, începu să aibă totuși unele îndoieli. Se întreba dacă toată fericirea aceasta era într-adevăr a lui, dacă nu era alcătuită din fericirea altuia, din fericirea acestui copil pe care el, om bătrân, și-o însușea, i-o fura. Oare nu săvârșea cu adevărat un furt? Își spunea că fata avea dreptul să cunoască viața înainte de a renunța la ea, că a-i reteza dinainte și fără a-i cere părerea toate bucuriile, sub cuvânt că voia s-o ferească de toate încercările, a se folosi de neștiința ei și de izolarea în care trăia, ca s-o facă să se nască în ea o vocație nefirească, însemna să schimbe natura unei făpturi pământești și să-l mintă pe Dumnezeu. Cine știe dacă într-o zi Cosette nu-l va urî când își va da seama, și-i va părea rău că s-a călugărit.

Ultimul gând, aproape egoist și mai puțin eroic decât celelalte, îi era nesuferit. Se hotărî deci să părăsească mănăstirea.

Se hotărî, dându-și seama cu părere de rău că trebuie s-o facă. Piedici nu existau. Cei cinci ani petrecuți între zidurile mănăstirii, în care timp, și el și fata dispăruseră pentru lumea din afară, îi înlăturaseră și îi risipiseră toate temerile. Putea să se întoarcă liniștit printre oameni. Îmbătrânise și toate se schimbaseră. Cine-l va mai recunoaște? Și chiar dacă ar fi altfel, primejdia nu era decât pentru el, și n-avea dreptul s-o osândească pe Cosette la călugărie, pentru că el fusese condamnat la ocnă. De altfel, ce înseamnă primejdia în fața datoriei? În sfârșit, nimic nu-l împiedica să fie prudent și să-și ia toate măsurile de prevedere. Educația Cosettei era aproape de sfârșitul ei. Nu-i mai lipsea nimic.

După ce se hotărî, așteptă prilejul, care se ivi și el. Bătrânul Fauchelevent muri.

Jean Valjean ceru o audiență la maica stareță și-i spuse că, prin moartea fratelui lui,

căpătase o mică moștenire care îi îngăduia să trăiască pe viitor fără să mai muncească, că părăsea slujba la mănăstire și-și lua fata cu el. Dar de vreme ce Cosette nu rămânea să se călugărească și nu era drept să fi fost educată pe degeaba, o ruga supus pe maica stareță să primească pentru comunitate suma de cinci mii de franci, pentru cei cinci ani cât fata fusese ținută în pensionul mănăstirii.

Așa ieși Jean Valjean din mănăstirea Veșnicei Închinări.

La plecare își luă singur sub braț cufărașul cel mic, a cărui cheie o purta mereu la el; nu vru să-l încredințeze hamalului. Cufărașul acesta trezise curiozitatea Cosettei, pentru că răspândea o mireasmă tare.

Jean Valjean nu se mai despărți niciodată de el. Îl păstra totdeauna în odaia lui. Când se muta era primul și câteodată singurul lucru pe care-l lua. Cosette râdea, botezase cufărașul: *inseparabilul*, și spunea că e geoloasă pe el.

Jean Valjean nu ieși totuși în lume fără o

teamă adânc simțită.

Descoperi casa din strada Plumet și se cuibări în ea. Numele lui era acum Ultime Fauchelevant.

În același timp, mai închirie două apartamente la Paris, socotind că astfel va atrage mai puțin atenția decât dacă ar locui într-un singur cartier, și ca să poată lipsi, la nevoie, când ar fi avut motive de neliniște; în sfârșit, ca să nu mai dea peste o altă în-curcătură, ca aceea din care îi scăpase lui Javert ca prin minune. Aceste două locuințe erau prăpădite, sărăcăcioase, în două mahalale foarte depărtate una de alta, una pe strada Ouest, alta pe strada Homme-Armé.

Se ducea din când în când să locuiască împreună cu Cosette o lună, șase săptămâni, când în una, când în cealaltă, fără s-o ia și pe Toussaint cu el. Se folosea de serviciile portarului și se dădea drept un rentier din apropierea Parisului, care închiriase o casă unde să tragă când venea în oraș. Acest om nespus de cinstit avea trei locuințe în Paris, ca să scape de poliție.

II – Jean Valjean în Garda Națională

În realitate, cea mai mare parte din viața lui se desfășură în strada Plumet și și-o orânduise astfel:

Cosette locuia în pavilion împreună cu servitoarea. Al ei era dormitorul cel mare cu pereții pictați, salonașul împodobit cu zugrăveli aurite, salonul președintelui, mobilat cu tapițerii și fotolii uriașe. A ei era grădina. Jean Valjean pusese în odaia Cosettei un pat cu baldachin de damasc vechi în trei culori, un covor persan, vechi, frumos, cumpărat în strada Figuier-Saint-Paul de la bătrâna Gaucher; și ca să îndulcească severitatea acestor vechituri impozante, risipise pretutindeni mobile mici vesele și grațioase de fată tânără: o etajeră, o bibliotecă, cărți legate și aurite, hârtie de scris, o mapă, o masă de lucru încrustată cu sidef, o cutie de argint aurit, o toaletă de porțelan japonez. La ferestrele primului cat pusese draperii lungi de damasc roșu brodat în trei culori, ca și baldachinul patului.

La parter erau perdele brodate. În timpul iernii, căsuța Cosettei era în întregime încălzită. Jean Valjean locuia în căsuța portarului din fundul curții. Așternuse o saltea pe un pat de chingi, o masă de lemn dat la rindea, două scaune de paie, o cană de apă din faianță, câteva cărți pe o poliță, scumpul lui cufăraș într-un colț, și nu făcea foc niciodată. Lua masa cu Cosette și totdeauna se afla pe masă o pâine neagră pentru el. Când o angajase pe Toussaint, îi spusese: „Domnișoara e stăpână casei”. „Și dumneata, domnule?” întrebase Toussaint uluită: „Eu sunt mai mult decât stăpânul, sunt tatăl ei.”

Cosette învățase gospodăria la mănăstire și ținea socoteala cheltuielilor lor foarte modeste. În fiecare zi Jean Valjean o lua pe Cosette de braț și o scotea la plimbare. O ducea la Luxembourg, pe aleile cele mai puțin umblate, și în toate duminicile la liturghie la Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pentru că era departe. Fiindcă mahalaua era foarte săracă, dădea mult de pomană, și toți

nenorociții se strângeau în jurul lui la biserică; așa se făcuse că primise scrisoarea lui Thénardier: „*Preamilostivului Domn de la biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas*”. O ducea bucuros pe Cosette la săraci și la bolnavi. Niciun om străin nu intra în casa din strada Plumet. Toussaint făcea târguielile, Jean Valjean se ducea să umple găleata la o gură de apă din apropiere, pe bulevard. Lemnele și vinul le păstra într-un fel de hrubă, jumătate sub pământ, cu pereți de stâncă, alături de poarta dinspre strada Babylone, care îi servise odinioară de peșteră domnului președinte, pentru că pe vremea „nebuniilor” și a „căsuțelor”³ nu se putea dragoste fără peșteră.

La poarta secretă de pe strada Babylone se afla o cutie pentru gazete și scrisori. Dar cum cei trei locuitori ai pavilionului din strada Plumet nu primeau nici ziare, nici

³ *Folies et petites maisons* - căsuțe de țară clădite de aristocrații din timpul ultimilor Ludovici, înainte de revoluție, pentru petreceri.

scrisori, cutia, pe vremuri mijlocitoarea și duhovnicul unui judecător craidon, nu mai folosea decât la primirea avizurilor percep-torului și a ordinelor de chemare la gardă. Fiindcă domnul Fauchelevent, rentier, făcea parte din garda națională. Nu putuse scăpa de arcanul recensământului din 1831. Cercetările autorităților municipale făcute în acea epocă se opriseră pe pragul mănăstirii Petit-Picpus, nor sfânt și de nepătruns, din care Jean Valjean ieșise cucernic în ochii primăriei și prin urmare vrednic de a face parte din gardă.

De trei-patru ori pe an, Jean Valjean își îmbrăca uniforma și făcea de strajă, de altfel cu plăcere. Era pentru el o deghizare corectă, care îl amesteca cu toată lumea, lăsându-l, totuși, singuratic. Jean Valjean împlinise șaizeci de ani, vârstă la care, după lege, ar fi putut fi scutit, dar nu părea mai bătrân de cincizeci. De altfel nici n-ar fi ținut să se sustragă ordinelor sergentului-major și să-i facă greutatea contelui de Lo-

bau⁴. Nu avea stare civilă, își ascundea numele, își ascundea identitatea, își ascundea vârsta, le ascundea pe toate. Dar, cum am mai spus-o, intrase cu bunăvoință în garda națională. Nu avea altă ambiție decât să semene cu oricare alt contribuabil. Omul acesta avea un ideal: să fie în singurătate un înger și între oameni un burghez.

Să reținem totuși un amănunt. Când ieșea la plimbare cu Cosette, Jean Valjean se îmbrăca așa cum îl știm, și părea un ofițer la pensie. Când pleca singur, mai totdeauna seara, purta o haină și niște pantaloni de lucrător și-și trăgea șapca până peste ochi. Era la mijloc prevedere sau umilință?

⁴ *Georges Mouton*, mareșal-conte de Lobau, unul din generalii lui Napoleon I, deveniți colaboratori ai lui Ludovic-Filip. Sub monarhia din iulie a deținut un comandament superior în garda națională, pavăza burgheziei în contra muncitorimii pariziene, și a organizat înăbușirea insurecției populare din iunie 1832, evocată de Victor Hugo.

Amândouă deodată. Cosette se deprinsese cu latura enigmatică a vieții ei și nici nu mai băga de seamă ciudățeniile tatălui său. Toussaint îl iubea și-l respecta pe Jean Valjean, și tot ce făcea el i se părea bine făcut. Într-o zi, măcelarul, care-l zărise pe Jean Valjean, îi spuse: „E un caraghios!” Ea îi răspunse „E un sf-sfânt!”

Și Jean Valjean, și Cosette, și Toussaint intrau și ieșeau totdeauna prin poarta din strada Babylone. Era greu să ghicești că locuiau în strada Plumet, dacă nu-i zăreai prin grilajul grădinii. Grilajul însă era veșnic închis. Jean Valjean nu îngrijea grădina, anume ca să nu atragă atenția.

Poate că aici se înșela.

III – *Foliis ac frondibus*⁵

Grădina casei din strada Plumet lăsată în paragină de aproape o jumătate de veac, era neîngrijită și fermecătoare. Acum patruzeci de ani, trecătorii se opreau în stradă

⁵ Printre foi și frunze (lat.).

s-o privească, fără să bănuiască tainele care se ascundeau sub desişurile ei verzi şi proaspete. Câţi visători nu şi-au lăsat sub desişurile ei verzi şi proaspete privirea şi gândul să pătrundă, cercetătoare, printre gratiile străvechi de fier ale porţii închise cu lacăt, răsucită, strâmbă, prinsă între doi stâlpi de piatră, verzi de muşchi, încoronată atât de bizar cu un fronton de arabescuri indescifrabile.

Într-un colţ se afla o bancă de piatră, pe alocuri câteva statui năpădite de mucegai, câteva bolţi păraginite care putrezeau lângă zid. Nu mai erau nici alei, nici straturi. Pretutindeni, bălării. Se sfârşise grădinăritul; se reîntorsese natura. Buruienile năpădeau peste tot, umplând cu o bucurie nemărginită acea biată palmă de pământ. Mixandrele înflorite erau o sărbătoare. Nimic nu oprea în loc sfântul avânt al vieţii spre lumină. Toate creşteau nestânjenite, ca în vremile dintâi. Copacii se aplecaseră spre mărăcini, mărăcinii se ridicaseră spre copaci, plantele se căţăraseră, ramurile se

înclinaseră, tot ceea ce se târăște pe pământ se întâlnește cu ceea ce crește în aer; ceea ce flutură în vânt se aplecase spre ceea ce șerpuie în mușchi. Trunchiurile, ramurile, frunzele, fibrele, tufele, cârceii, curpenii, spinii se împletiseră, amestecați, cununați, contopiți. Vegetația, într-o îmbrățișare strânsă și adâncă, celebrase și împlinise acolo, sub ochiul mulțumit al creatorului, pe întinderea aceea de aproape un pogon, misterul sfânt al frăției, simbol al frăției omenești. Grădina nu mai era o grădină, era un desiș uriaș, adică ceva de nepătruns, ca o pădure, populat, ca un oraș, fremătător, ca un cuib, umbros, ca o catedrală, înmiresmat, ca un buchet, singuratic, ca un mormânt, viu ca mulțimea.

În Floréal⁶ tufișul acesta uriaș, crescând ca la el acasă în dosul grilajului, între cele patru ziduri, era o parte din frământarea ascunsă a germinației universale, tresărea

⁶ Luna a opta (de la 20 aprilie la 19 mai) în calendarul republican.

la răsăritul soarelui aproape ca o vietate care aspiră efluviile iubirii cosmice și simte cum se urcă și clocotește seva primăverii; își scutură în vânt coama verde, minunată, semănând pe pământul jilav, pe statuile roase, pe terasa năruită a pavilionului și până și pe pavajul străzii pustii stele de flori, perle de rouă, rodnicie, frumusețe, viață, bucurie, miresme.

În miezul zilei se ascundeau în el mii de fluturi albi, și priveștița acestui vârtej de fulgi în umbră, a acestei zăpezi vii a verii era dumnezeiască. Acolo, în umbra veselă a verdeții, o mulțime de voci nevinovate îi vorbeau sufletului în șoaptă și tot ce uita să spună ciripitul întregea zumzetul. Seara, un abur de visare se desprindea din grădină și o învăluia. O acoperea un giulgiu de ceață, o tristețe calmă, cerească. Mirosul îmbătător al caprifoiiului și al volburei se înălța de pretutindeni, ca o otravă dulce și pătrunzătoare. Se auzea ultima chemare a scorțarelui și a codobaturii, care adormeau în rămuriș. Se simțea intimitatea sfântă dintre

pasăre și copac. Ziua, aripile înveselesc frunzele; noaptea, frunzele ocrotesc aripile.

Iarna, desişul era negru, ud, zbârcit, tremurător și lăsa puțin să se întrevadă casa. În locul florilor pe ramuri și ai stropilor de rouă pe flori, se vedeau panglicile de argint ale melcilor fără casă pe covorul rece și des al frunzelor galbene. Dar, oricum, sub orice înfățișare, în orice anotimp, primăvara, iarna, vara, toamna, ungherul acesta era plin de melancolie, contemplație, singurătate, libertate: omul lipsea și Dumnezeu era de față. Vechiul gard de fier ruginit părea că spune: „Grădina aceasta e a mea”.

În zadar o înconjurau străzile Parisului, palatele minunate și clasice din strada Varennes la doi pași, Domul Invalizilor alături, Camera deputaților nu prea departe, în zadar se plimbau, luxoase, trăsurile de gală de pe strada Bourgogne și de pe strada Saint-Dominique; în zadar se încrucișau, la răspântia apropiată, omnibusele galbene, cafenii, albe, roșii; pustiul domnea în strada Plumet. Moartea foștilor proprietari, revo-

luția, prăbușirea vechilor averi, delăsarea, uitarea, patruzeci de ani de părăsire și de tăcere, fuseseră de ajuns pentru a aduce din nou în acest loc norocos feriga, cucuta, lumânărica, coada șoricelului, degetarița, ierburile înalte, plantele mari, cu frunze late și crețe, împânzite într-un verde deschis, șopârlele, cărăbușii, gâzele neliniștite și iuți; pentru a scoate din adâncurile pământului, între aceste patru ziduri, nu știu ce măreție sălbatică și aprigă a naturii, care răstoarnă planurile mărunte ale omului și se răspândește întreagă oriunde biruie – în furnică sau în vultur – așa cum se dezlănțuie în grădinița aceasta din Paris cu tot atâta putere și măreție ca într-o pădure virgină din Lumea Nouă.

Nimic nu e neînsemnat. Oricine se lasă pătruns de puterea adâncă a naturii o știe. Cu toate că filosofiei nu i-e dată nicio mulțumire absolută, și nu poate mărgini cauza așa cum nu poate limita efectul, visătorul cade totuși nemărginit în fața acestor descompuneri de forțe care ajung la unitate.

Totul lucrează pentru tot.

Algebra se aplică norilor: iradiațiile stelelor îi sunt de folos trandafirului. Niciun gânditor n-ar îndrăzni să spună că mireasma răsurii e de prisos constelațiilor. Cine poate calcula traiectoria unei molecule? Știm noi dacă plăsmuirea lumilor nu e determinată de căderea firelor de nisip? Cine cunoaște fluxul și refluxul reciproc al infinitului mare și al infinitului mic, răsunetul cauzelor în abisul ființei și noianul creației? Și un vierme are rostul lui. Ceea ce e mare e mic, ceea ce e mic e mare. Totul e în echilibru în ceea ce e necesar. Însămănțătoare viziune pentru gândirea omenească. Între ființe și lucruri există relații care țin de miracol. Totul are preț în acest tot nemărginit care pornește de la soare și ajunge la gâză. Avem nevoie unii de alții. Lumina, nu duce în azur miresmele pământeste fără să știe ce face cu ele. Noaptea împarte esențe stelare florilor adormite. Toate păsările care zboară au legat de gheruțe firul infinitului. Germinația sporește cu nașterea unui

meteor și cu lovitura de cioc a rândunicii care sparge oul; ea determină în același timp nașterea unei râme și venirea pe lume a lui Socrate.

Microscopul începe acolo unde sfârșește telescopul. Care din două vede mai departe? Alegeți! Mucegaiul e o constelație de flori. O nebuloasă e un furnicar de stele. Aceeași conviețuire, poate și mai uimitoare, a problemelor gândirii și a fenomenelor materiei. Elementele și ideile se amestecă, se contopesc, se împerechează, se înmulțesc unele prin altele, ca să împingă lumea materială și lumea morală spre aceeași lumină. Fenomenul e veșnic aplecat asupra lui însuși. În vastele schimbări cosmice viața universală circulă pretutindeni în cantități necunoscute, rostogolind totul în misterul nevăzut al efluviilor, folosind tot, nepierzând visul niciunui somn, semănând ici o mică vietate, fărâmițând acolo un astru, oscilând și șerpuind, făcând din lumină o putere și din gândire un element, risipită și indivizibilă, dizolvând tot, afară de acest

punct geometric: eul; aducând totul la sufletul-atom, înflorind totul în Dumnezeu, împletind toate activitățile, de la cea mai înaltă până la cea mai neînsemnată, în obscuritatea unui mecanism amețitor, subordonând – cine știe? poate numai prin identitatea legii – trecerea cometei pe firmament, unei rotiri a infuzorului într-o picătură de apă. Mașină alcătuită din spirit. Angrenaj uriaș, al cărui prim motor e musculița și ultimă roată e zodiacul!

IV – Grațiile se schimbă

Părea că grădina aceasta, creată odinioară ca să ascundă taine dezmățate, se schimba-se și devenise potrivită pentru a ascunde taine fără de prihană. Nu mai avea nici bălți de verdeață, nici pajiști, nici umbrare, nici peșteri. Avea o minunată întunecime despletită, care cădea ca un val de pretutindeni. Paphos⁷ se preschimbase în rai. Un

⁷ Oraș din Cipru, celebru în antichitate pentru cultul lui Venus, zeița iubirii.

fel de remuşcare însănătoşise ascunzişul acesta. Buchetiera aceasta îşi oferea florile sufletului. Această grădină cochetă, pe vremuri deocheată, reintrase în fericire şi pudoare. Un preşedinte asistat de un grădinar, un omuleţ care credea că-l continuă pe Lamoignon şi alt omuleţ care credea că-l continuă pe Lenôtre⁸ o schimonosiseră, o pregătiseră pentru aventuri galante; natura şi-o luase înapoi, o umpluse de umbră, o rânduiseră pentru dragoste.

În singurătatea aceasta se afla şi o inimă care era în aşteptare. Dragostea n-avea decât să se arate. Se afla acolo un templu de verdeaţă, de ierburi, de muşchi, de suspine, de păsărele, de întunecimi moi, de ramuri clătinate şi un suflet alcătuit din blândeţe, din credinţă, din nevinovăţie, din nădejde,

⁸ Guillaume de Lamoignon a fost, sub Ludovic al XIV-lea, prim-preşedinte al Parlamentului din Paris, curtea de justiţie cea mai înaltă a regatului. Arhitectul peisagist Lenôtre a desenat, între altele, planul parcului castelului din Versailles.

din aspirații și iluzii.

Când Cosette ieșise din mănăstire era încă o copilă. Trecuse puțin peste paisprezece ani și intrase în „vârsta ingrătă”. Am mai spus-o: în afară de ochi, părea mai curând urâțică decât drăguță. Nu avea nicio trăsătură supărătoare, dar era stângace și slabă, sfioasă și, în același timp, cutezătoare; în sfârșit, o fetiță care crescuse mare.

Educația ei era sfârșită. Adică învățase religia, mai cu seamă cucernicia. Apoi „istoria”, adică ceea ce se numea așa la mănăstire, geografia, gramatica, participiile, regii Franței, puțină muzică, să deseneze un nas etc., dar despre celelalte lucruri nu știa nimic, ceea ce era totodată fermecător și primejdios. Sufletul unei fete tinere nu trebuie lăsat neștiutor. Mai târziu se nasc în el imagini prea vii și prea neașteptate, ca într-o odaie întunecoasă. El trebuie să fie luminat pe încetul, cu discreție, mai mult cu reflexul realității decât cu strălucirea ei directă și tare. Penumbră utilă, gingașă dar severă, care risipește temerile copilărești și împie-

dică prăbușirile. Numai instinctul matern, intuiție minunată în care intră amintirile fecioarei și experiența femeii, știe cum și cu ce mijloace să alunge treptat această penumbră. Nimic nu înlocuiește acest instinct. Toate călugărițele din lume nu fac cât o mamă, când e vorba de călăuzirea sufletului unei fete tinere.

Cosette n-avusese mamă. N-avusese decât multe mame, la plural.

Iar Jean Valjean, oricâtă dragoste și oricâtă grijă ar fi avut, nu era decât un om bătrân care nu știa nimic.

Și câtă știință trebuie ca să poți lupta împotriva acestei mari neștiințe care se numește nevinovăție, în opera de educație, în îndeletnicirea aceasta grea care e pregătirea femeii pentru viață!

Mânăstirea pregătește o fată pentru patimă mai mult decât orice pe lume. Ea silește gândurile să se întoarcă spre necunoscut. Inima adunată în ea însăși se adâncește, neputându-se revărsa, nici cheltui: de aci pornesc viziunile, presupunerile, bănuieli-

le, romanele schițate, aventurile dorite, plăsmuirile, clădirile ridicate în întregime în beznă lăuntrică, unghere întunecate și tainice în care patimile își găsesc numaidecât cuib, de cum au putut trece dincolo de gratii. Mănăstirea e o apăsare care ar trebui să dureze toată viața ca să poată învinge inima omenească.

Ieșind din mănăstire, Cosette nu putea întâlni nimic mai blând și mai primejdios decât casa din strada Plumet. Era o continuare a singurătății, îmbinată cu începutul libertății. O grădină închisă, dar o natură puternică, bogată, voluptuoasă și înmiresmată. Aceleași vise ca la mănăstire, dar posibilitatea de a zări bărbați tineri. Tot gratii, dar înspre stradă.

Și cu toate astea, o mai spunem o dată, când Cosette ajunse aici era încă un copil. Jean Valjean îi dăruie grădina aceea părăsită. „Fă ce vrei cu ea!” îi spunea el. Cosette se bucura. Răscolea toate tufișurile și toate pietrele, ca să caute găze. Așteptând să vi-seze, se juca. Îi plăcea grădina cu gângăniile

care furnicau în iarbă, sub picioarele ei, așteptând s-o iubească pentru stelele pe care avea să le vadă printre ramuri, deasupra capului.

Și apoi îl iubea pe taică-său, adică pe Jean Valjean, din tot sufletul, cu o patimă naivă, filială, care făcea ca bătrânul să-i fie un tovarăș dorit și fermecător. Ne aducem aminte că domnul Madeleine citea mult, Jean Valjean continuase. Ajunsese să vorbească frumos. Avea bogăția ascunsă și elocvența unei inteligențe umile și adevărate, care s-a cultivat singură. Îi rămăsese numai atâta asprime cât era nevoie ca să nu fie de o bunătate plicticoasă. Avea o gândire aspră și o inimă blajină. Când se plimbau singuri prin Luxembourg, îi lămură îndelung lucrurile, aducându-și aminte tot ce citise, tot ce suferise. Cosette îl asculta și ochii ei rătăceau pierduți.

Gândurile Cosettei se mulțumeau cu acest om simplu, așa cum jocurile ei se mulțumeau cu grădina aceea sălbatică. După ce alergase după fluturi, venea la el abia răsu-

flând și-i spunea: „Vai, cât am fugit!” El o săruta pe frunte.

Cosette îl adora. Se ținea toată ziua de el. Fericirea era acolo unde era Jean Valjean. Deoarece Jean Valjean nu locuia nici în pavilion, nici în grădină, Cosettei îi plăcea mai mult în curtea pietruită din dosul casei, decât între flori; în odăița cu scaune de paie, decât în marele salon tapisat, plin de fotolii moi. Jean Valjean îi spunea câteodată, zâmbind, fericit că fusese deranjat: „Acum du-te la tine acasă! Lasă-mă puțin singur!”

Ea îl certa drăgăstos, cu acele muștrări atât de înduioșătoare când pornesc de la o fiică:

— Tată, mi-e frig la dumneata. De ce nu pui aici un covor și o sobă?

— Fetiță dragă, pe lume sunt atâția oameni care merită mai mult decât mine și n-au nici măcar un acoperiș deasupra capului!

— Atunci eu de ce am foc și tot ce trebuie?

— Pentru că ești femeie și copil.

— Ei, și? Bărbaților trebuie să le fie frig și s-o ducă rău?

— Unora dintre ei.

— Bine, atunci am să vin aici atât de des, încât va trebui să faci foc.

Și-i mai spunea:

— Tată, de ce mănânci pâine atât de proastă?

— Uite-așa, fetițo!

— Atunci, dacă mănânci dumneata am să mănânc și eu.

Și Jean Valjean mânca pâine albă, ca să nu mănânce Cosette pâine neagră.

Cosette își aducea aminte foarte tulbure de copilăria ei. Se ruga seara și dimineața pentru mama ei, pe care n-o cunoscuse. Soții Thénardier îi rămăseseră în minte ca două hâde arătări de vis. Își aducea aminte că fusese „într-o zi, noaptea”, să aducă apă dintr-o pădure. Credea că aceasta se petrecuse foarte departe de Paris. I se părea că-și începuse viața în fundul unei prăpăstii și că Jean Valjean o scosese din ea. Copilăria ei îi părea un timp în care fusese înconjurată de

urechelnițe, de păianjeni și de șerpi. Seara, când se gândea la acestea, înainte de-a adormi, cum nu prea era sigură că Jean Valjean îi era tată, își închipuia că sufletul mamei-si trecuse în omul acesta și venise să trăiască lângă ea.

Când Jean Valjean se odihnea, ea își lipea obrazul de capul lui alb și lăcrima încet, spunându-și: „Omul acesta e poate mama mea!”

Cosette, oricât ar fi de ciudat s-o spunem, în nevinovăția ei de fată crescută la mânăstire (virginitatea, de altfel, nu poate înțelege în niciun chip maternitatea), începuse să creadă că poate nici n-avusese mamă. Nici nu cunoștea numele acestei mame. Jean Valjean tăcea de câte ori îl întreba cum o chemase pe mama ei. Dacă întreba de două ori, zâmbea. O dată fata stărui și zâmbetul se sfârși într-o lacrimă.

Tăcerea lui Jean Valjean o ascundea pe Fantine după un vâl de întuneric.

O făcea din prudență? Din respect? Din teama de a încredința acest nume unei

amintiri străine?

Cât timp Cosette fusese mică, Jean Valjean îi vorbise bucuros despre maică-sa. Când crescuseră, îi fu peste puteri. I se părea că nu mai avea curajul. Din pricina Cosettei? Din pricina Fantinei? Simțea o teamă pioasă la gândul că ar putea să strecoare umbra aceasta în gândurile Cosettei și să amestece moartea, ca pe un al treilea, în soarta lor. Cu cât îi era mai sfântă această umbră, cu atât îi era mai frică de ea. Se gândea la Fantine și se simțea copleșit de tăcere. Zărea parcă în întuneric ceva care semăna cu un deget ridicat la buze. Toată pudoarea pe care o avusese cândva Fantine, și care în timpul vieții o părăsise, se întorsese oare după moarte s-o învăluie, să vegheze, răzvrătită asupra liniștii acestei moarte și s-o păzească aprig în mormântul ei? Îi simțea oare și Jean Valjean apăsarea fără să-și dea seama? Noi, care credem în moarte, nu suntem dintre cei care înlătură această explicație plină de taine. De aici venea imposibilitatea de a rosti acest nume Fantine,

chiar pentru Cosette.

Într-o zi, Cosette spuse:

— Tată, astă-noapte am văzut-o pe mama în vis. Avea două aripi mari. În viața mama trebuie să fi fost aproape, o sfântă.

— Prin suferință, răspunse Jean Valjean.

Altminteri Jean Valjean era fericit.

Când Cosette ieșea cu el, se rezema de brațul lui mândră, fericită, cu inima liniștită. Jean Valjean se simțea copleșit de bucurie în fața acestor dovezi de dragoste care îl cuprindeau numai pe el și nu mai avea nevoie de nimic altceva. Bietul om tresărea cuprins de o fericire îngerească. Își spunea, îmbătat, că va ține așa toată viața. Se gândea că nu suferise destul ca să merite o fericire atât de minunată și-i mulțumea lui Dumnezeu în adâncul sufletului că îngăduise să fie iubit, el, păcătosul, de această faptură nevinovată.

V – Trandafirul își dă seama ce e o armă de luptă

Într-o zi Cosette se uită din întâmplare în

oglindă și-și spuse: „Ia te uită!” I se părea că e aproape frumoasă. Se tulbură în chip ciudat. Până atunci nu se gândise niciodată la chipul ei. Se vedea în oglindă, dar nu se privea. I se spusese adesea că e urâtă. Numai Jean Valjean zicea încetișor: „Ba nu! Nu!” Oricum, Cosette se socotise totdeauna urâtă și crescuse cu ideea asta, cu resemnarea ușuratică a copilăriei. Și iată că deodată oglinda îi spunea ca și Jean Valjean: „Ba nu!” Nu putu dormi noaptea. „Dacă aș fi frumoasă? se gândea ea. Ce nostim ar fi să fiu frumoasă!” Își aducea aminte de unele dintre colegele ei, despre a căror frumusețe se vorbea în mănăstire, și-și spunea: „Cum? Să fiu și eu ca domnișoara Cutare?” A doua zi se privi din nou, dar nu din întâmplare, și se îndoii: „Unde-mi erau mințile? Sunt urâtă!” Dormise rău, avea cearcăne la ochi și era palidă. Nu se bucurase prea mult în ajun, când se crezuse frumoasă, dar se întristă acum, când nu mai putea crede. Nu se mai privi deloc, și timp de cincisprezece zile încercă să se pieptene cu spatele la

oglindă.

Seara, după cină, broda de obicei în salon sau cosea așa cum învățase la mănăstire, și Jean Valjean citea lângă ea. O dată ridică ochii de pe lucru și o surprinse neliniștea cu care o privea tatăl ei.

Altă dată, pe stradă, i se păru că cineva pe care nu-l vedea spusese în spatele ei: „Frumușică femeie, dar prost îmbrăcată”. „Ei, se gândise ea, nu-i vorba de mine, eu sunt bine îmbrăcată și urâtă. ” Purta pe atunci pălărie de pluș și rochie de lână.

Într-o zi, în sfârșit, pe când se afla în grădină, o auzi pe bătrâna Toussaint spunând: „Domnule, ați băgat de seamă ce frumoasă se face domnișoara?” Cosette nu auzi ce răspunsese taică-său, dar cuvintele bătrânei o zguduiră. Fugi din grădină, se sui în odaia ei, alergă la oglindă, după ce nu se mai privise de trei luni, și scoase un strigăt. Rămăsese uluită de ea însăși.

Era frumoasă și plină de grație. Nu se putea reține să nu fie de părerea lui Toussaint și a oglinzii. Trupul i se împlinise, pielea i

se albise, părul căpătase luciu, o strălucire necunoscută se aprinsese în ochii ei albaștri. Conștiința frumuseții sale îi apăru întreagă într-o clipă, ca o lumină mare care se revarsă. Ceilalți își dăduseră seama, Toussaint o spusese; fără îndoială că trecătorul vorbise despre ea. Coborî iar în grădină, crezându-se regină, părându-i-se că păsările cântă, deși era iarnă, că cerul era aurit, că soarele strălucea în copaci, florile în tufiguri. Era tulburată, nebună, pierdută într-o încântare fără margini.

Jean Valjean simțea și el o strângere de inimă adâncă și nelămurită.

Într-adevăr, contempla și el, cu spaimă, de câtva timp frumusețea care se iveau tot mai strălucitoare pe chipul dulce al Cosettei. Zori zâmbitoare pentru ceilalți, triste pentru el.

Cosette se făcuse frumoasă cu mult înaintea de a-și da seama. Dar lumina neașteptată, care se înălța încet și învăluia treptat întreaga făptură a fetei, rănise încă din prima zi pleoapele întunecate ale lui Jean

Valjean. Simți că se petrece o schimbare în viața lui fericită, atât de fericită, încât se temea ca o împrejurare nouă să nu-i strice această fericire. Omul acesta, care trecuse prin toate suferințele, care sângera încă zdrobit de destinul său, care fusese aproape rău și ajunsese aproape sfânt, care, după ce târâse lanțul în ocnă, târa acum lanțul nevăzut dar apăsător al unei infamii nedefinite, omul acesta, pe care legea îl urmărea încă și care putea în fiecare clipă să fie prins și azvârlit din umbra virtuții lui în lumina crudă a disprețului public, omul acesta primea tot, ierta tot, îngăduia tot, binecuvânta tot, îndura tot și nu cerea providenței, oamenilor, legii, societății, naturii, lumii, decât un singur lucru: dragostea Cosettei!

Să-l iubească mereu! Dumnezeu să nu împiedice sufletul acestui copil să vină către el, să rămână al lui. În dragostea Cosettei găsea vindecare, odihnă, pace, mulțumire, răsplată și biruință. Era iubit de Cosette și-i era de ajuns, nu cerea mai mult. Dacă ar fi

fost întrebat: „Mai vrei ceva?” ar fi răspuns: „Nu”. Dacă Dumnezeu i-ar fi spus: „Vrei în schimb cerul?” ar fi răspuns: „M-aș simți păgubit”.

Tot ceea ce atingea, fie și la suprafață, această stare de lucruri îl făcea să tremure, ca un început de schimbare. Nu știuse niciodată bine ce înseamnă frumusețea unei femei. Pricepea din instinct că trebuie să fie ceva minunat.

Privea înspăimântat, din adâncurile urâteniei lui, ale bătrâneții, ale nefericirii, ale singurătății silite, ale umilinței lui, spre această frumusețe care înflorea lângă el din ce în ce mai luminoasă și biruitoare, pe fruntea nevinovată și de temut a fetei.

Primele semne se iviră fără întârziere.

A doua zi după ce Cosette își spusese: „Fără îndoială că sunt frumoasă”, începu să se gândească la îmbrăcăminte. Își aduse aminte de cuvintele trecătorului: „Frumoașă, dar prost îmbrăcată” – glas de oracol care trecuse pe lângă ea și se stinsese, după ce îi lăsase în inimă unul dintre cei doi

germeni care umplu mai târziu întreaga ființă a femeii: cochetăria. Celălalt e dragostea.

În clipa în care se știu frumoasă, sufletul de femeie se deșteaptă în ea. Începu să urască rochia de lână și să se rușineze de pălăria de pluș. Taică-său nu-i refuzase niciodată nimic. Învăță numaidecât toată arta care stă în alegerea unei pălării, a unei rochii, a mântăluței, a pantofilor, a mânecuteilor, a stofei care se potrivește, a culorii care vine bine, acel gust fin care face din femeia pariziană ceva atât de fermecător, atât de adânc și de primejdios. Expresia „e o femeie îmbătătoare” a fost născocită pentru pariziene.

În mai puțin de o lună, micuța Cosette ajunse, în pustiul din strada Babylone, nu numai una din femeile cele mai drăguțe, ceea ce nu e puțin, ci dintre cele mai bine îmbrăcate din Paris, ceea ce e mult mai mult. Ar fi vrut să-l mai întâlnească pe trecătorul acela, ca să vadă ce avea să mai spună, ca „să-i arate ea lui!” Era, într-

adevăr, încântătoare întru totul și știa să deosebească de minune o pălărie de la *Gérard* de o pălărie de la *Herbaut*.

Jean Valjean privea cu spaimă pieirea sa. El, care simțea că nu poate decât să se târască, cel mult să umble, vedea cum îi cresc aripi Cosettei.

De altfel, o femeie care s-ar fi uitat puțin la îmbrăcămintea Cosettei și-ar fi dat seama că n-are mamă. Cosette nu lua în seamă anumite reguli bine stabilite. O mamă, de pildă, i-ar fi spus că o fată tânără nu se îmbracă în rochie de damasc.

Prima dată când Cosette ieși în rochie, cu pelerină de damasc negru și cu pălărie de crep alb, îl luă de braț pe Jean Valjean veselă, luminoasă, îmbujorată, mândră, strălucitoare și-l întrebă: „Tată, cum îți par?” Jean Valjean răspunse cu un glas care părea amar de invidie: „Încântătoare!” La plimbare se purtă ca de obicei. Când se întoarseră acasă, o întrebă pe Cosette:

— N-ai să-ți mai pui niciodată rochia și pălăria... știi tu care?

Aceasta se petrecea în odaia Cosettei. Cosette se întoarse spre cuierul din dulap, de care își agățase hainele ei de școală.

— Zdrențele astea?! Tată, ce vrei să mai fac cu ele? Nu, nu mai pun asemenea orori. Cu scufia asta pe cap parcă sunt o nebună!

Jean Valjean oftă adânc.

Din clipa aceea băgă de seamă că aceeași Cosette, care altădată cerea totdeauna să rămână acasă, spunând: „Tată, mă simt mai bine aici cu tine”, acum voia mereu să iasă la plimbare. „La ce folosește să ai o mutră drăguță și o îmbrăcăminte încântătoare dacă nu le arăți nimănui?”

Mai băgă de seamă că pe Cosette n-o mai trăgea inima să vină în curticica din spatele casei. Acum stătea mai mult în grădină și se plimba bucuroasă în fața grilajului. Jean Valjean, posac, nici nu călca în grădină. Rămăsese în curtea din fund, ca și câinele curții.

Cosette, de când știa că e frumoasă, pierdu grația pe care o avea pe când n-o bănuia încă. E o grație fermecătoare, pentru că

frumusețea luminată de nevinovăție, e fără cusur, și nimic nu e mai gingaș decât o ființă nevinovată și strălucitoare care pășește ținând în mână cheia unui rai, fără s-o știe. Dar grația nevinovată pe care o pierdu fu înlocuită de un farmec gânditor și grav. Întreaga ei făptură, pătrunsă de bucuriile tinereții, de nevinovăție și de frumusețe, răspândea o minunată melancolie.

În epoca aceea o văzuse din nou Marius în Luxembourg, după o absență de șase luni.

VI – Bătălia începe

Cosette, în umbra în care trăia, era sortită, ca și Marius, să fie cuprinsă de flacăra iubirii. Destinul, cu răbdarea sa tainică și de neînlăturat, apropia una de alta aceste două fapte încărcate și dornice de furtunile clocotitoare ale patimii; aceste două suflete care purtau dragostea așa cum doi nori poartă trăsnetul, și care trebuiau să se întâlnească și să se contopească într-o privire, ca norii într-un fulger.

În romanele de dragoste s-a vorbit atât de

mult despre privire, încât a ajuns să fie disprețuită. Azi abia mai îndrăznești să spui că doi oameni s-au iubit pentru că s-au privit. Și totuși așa se iubesc oamenii, și numai așa. Ce rămâne nu e decât ceea ce rămâne. Nimic nu e mai adevărat decât ciocnirea dintre două suflete când schimbă această scânteie.

În clipa în care Cosette, fără să-și dea seama, îi aruncă lui Marius acea privire care îl tulbură adânc, el nu bănuie că și privirea lui o tulburase pe Cosette.

Îi făcuse și el același rău și același bine.

Ea îl privea de mult și cerceta, așa cum văd și cercetează fetele, uitându-se în altă parte. Marius o găsea încă pe Cosette urâtă, pe când Cosette îl și socotea pe Marius frumos. Dar, pentru că n-o lua în seamă, băia-tul acesta îi era indiferent. Totuși, nu se putu opri să nu-și spună că avea păr frumos, ochi frumoși, dinți frumoși, un glas frumos, când îl auzea vorbind cu colegii lui, că nu se ținea destul de drept când umbla – dacă e vorba să-i găsești neapărat un cusur

– totuși cu o anumită grație, care era numai a lui, că nu părea prost, că toată făptura lui era aleasă; blajină, simplă și mândră, că, în sfârșit, părea sărac, dar nu un înfrânt.

În ziua în care ochii lor se întâlneau și își spuseră deodată primele lucruri nelămurite și de nerostit pe care le îngână ochii, Cosette la început nu înțelese. Se întoarse gânditoare acasă, în strada Ouest, unde Jean Valjean venise, după obiceiul lui, să petreacă șase săptămâni. A doua zi, când se trezi, se gândi la tânărul acela necunoscut atâta timp nepăsător și glacial, care părea că acum o ia în seamă și nu i se păru de fel că această atenție i-ar fi făcut plăcere. Mai curând era puțin mânioasă pe omul acesta disprețuitor și frumos. Se răzvrătea împotriva lui. I se părea că avea să se răzbune o dată, și se bucura copilărește. Se știa frumoasă și simțea nelămurit că avea o armă. Femeile se joacă uneori cu frumusețea lor, așa cum copiii se joacă cu bricegele. Și se rănesc cu ea.

Cititorul își aduce aminte de șovăielile lui

Marius, de tulburarea lui, de temerile lui. Rămânea pe bancă și nu se apropia. Asta o în-ciuda pe Cosette. Într-o zi ea îi spuse lui Jean Valjean:

— Tată, hai să ne plimbăm până colo.

Văzând că Marius nu venea spre ea, se duse ea la el. În asemenea împrejurări toate femeile se aseamănă cu Mahomet. Lucru ciudat, primul semn al iubirii adevărate la un bărbat tânăr e sfiala și la o fată e îndrăzneala. E de mirare, și totuși nimic nu e mai firesc. Cele două sexe încearcă să se apropie și îmbracă unul însușirile celuilalt.

În ziua aceea privirea Cosettei îl înnebuni pe Marius, privirea lui Marius o tulbură pe Cosette. Marius se depărtă plin de încredere, pe când Cosette se depărta neliniștită. Din ziua aceea se iubiră.

Cosette simți, înainte de orice, o tristețe nedeslușită și adâncă. I se păru că sufletul i se întunecase într-o singură zi. Nu și-l mai recunoștea. Albul din sufletul fetelor tinere seamănă cu zăpada, e un amestec de răceală și veselie. Se topește la soarele dragostei.

Cosette nu știa ce-i dragostea. Nu auzise niciodată rostindu-se acest cuvânt în înțelesul lui pământesc. Pe cărțile de muzică profană care intrau în mănăstire cuvântul *amor* fusese înlocuit cu *ulcior* și *pridvor*. „Cele mari” încercau să dezlege ghicitorile: „Ah! Ce dulce e ulciorul!”, sau „Pridvorul nu cunoaște milă!”. Cosette însă ieșise prea copil din mănăstire și nu se ocupase prea mult de „pridvor”. Nu știa ce nume să dea la ceea ce simțea acum. Dar a nu cunoaște numele bolii nu înseamnă a fi mai puțin bolnav.

Iubea cu și mai multă patimă, pentru că iubea fără să-și dea seama. Nu știa dacă era bine sau rău, prielnic sau primejdios, trebuincios sau vătămător, veșnic sau trecător, îngăduit sau oprit. Iubea. S-ar fi mirat dacă i s-ar fi spus: „Nu dormi? Dar nu-i voie! Nu mănânci? Foarte rău! Te înăbuși și-ți bate inima? Nu trebuie! Te roșești și te îngâlbe-nești când un anumit domn îmbrăcat în negru se ivește la capătul unei anumite alei verzi? E îngrozitor!” N-ar fi priceput și ar fi

răspuns: „Cum să fiu eu vinovată de un lucru în care nu pot nimic și pe care nu-l înțeleg?”

Se întâmplase că dragostea care o întâmpinase era tocmai cea care se potrivea de minune cu starea ei sufletească. Era un fel de adorație de departe, o contemplare mută, o îndumnezeire a necunoscutului. Adolescența se iveaua în fața adolescenței, visul nopților devenea roman și rămânea vis, umbra dorită era în sfârșit reală, făcută trup, încă fără nume, fără greș, fără pată, fără dorințe și fără cusur. Într-un cuvânt iubitul depărtat și rămas în lumea idealului, o himeră care îmbrăcase o formă. Oricare altă întâlnire mai reală și mai apropiată ar fi înspăimântat-o pe Cosette așa cum era pe jumătate cufundată în cețurile turburi ale mănăstirii. Avea, amestecate, toate temerile copilului și toate spaimele călugăriței. Aerul mănăstirii, de care se îmbibase vreme de cinci ani, se risipea cu încetul și făcea ca totul să pară nesigur în jurul ei. În starea în care se afla, nu-i trebuia un iubit,

ci o viziune. Începu sa-l adore pe Marius ca pe ceva fermecător, luminos, nefiresc.

Îi zâmbea deschis, pentru că nevinovăția fără margini atinge cochetăria nemărginită.

Aștepta zilnic, cu nerăbdare, ora plimbării; îl găsea pe Marius, se simțea nespus de fericită și credea cu sinceritate că își mărturisește toate gândurile, spunându-i lui Jean Valjean:

— Ce minunată grădină e Luxembourgul!

Marius și Cosette erau învăluiți în taină unul pentru celălalt. Nu-și vorbeau, nu se salutau, nu se cunoșteau; se vedeau și trăiau mulțumită faptului că se priveau, ca stelele din cer, despărțite de milioane de leghe.

Cosette devenea, încetul cu încetul, femeie și înflorea frumoasă și îndrăgostită, cu conștiința frumuseții ei și cu neștiința dragostei. Și pe deasupra cochetă, din nevinovăție.

VII – O tristețe mai adâncă decât alta

Orice împrejurare își are instinctul ei. Bătrână, veșnica mamă, natura, îl vestea în

tăcere pe Jean Valjean de prezența lui Marius. Jean Valjean tresărea în adâncul ființei sale. Nu vedea nimic, nu știa nimic și, totuși, cerceta cu atenție încăpățânată întunericul în care se afla, ca și cum ar fi simțit că de o parte se năștea, de altă parte se năruia ceva. Marius, din instinct și el, ocrotit de aceeași mamă, natura, făcea tot ce putea ca să se ascundă de tatăl iubitei sale. Totuși, Jean Valjean îl zărea câteodată. Purtările lui Marius nu mai erau firești. Avea anumite prudențe suspecte și îndrăzneli stângace. Nu se mai apropia de ei ca odinioară. Se așeza mai departe și rămânea în extaz. Avea o carte și se prefăcea că citește. De ce se prefăcea? Altădată venea cu hainele vechi, acum se îmbrăca totdeauna cu haina cea nouă. Nu se putea spune sigur că nu-și încrețea părul, avea o privire ciudată, purta mănuși. Pe scurt, Jean Valjean nu-l putea suferi.

Cosette nu lăsa să se ghicească nimic. Fără să-și dea bine seama de ce, simțea că era ceva care trebuia ascuns.

Jean Valjean găsea o potrivire între gustul pentru găteală, care îi venise Cosettei, și hainele noi pe care și le punea zilnic necunoscutul. Poate că era o întâmplare, sigur că era numai atât, dar o întâmplare plină de amenințări.

Niciodată nu-i vorbise Cosettei despre necunoscutul acesta.

Într-o zi, însă, nu se mai putu stăpâni și, cu deznădejdea nelămurită a omului care încearcă să-și măsoare adâncimea nenorocirii, îi spuse:

— Ce închipuit pare băiatul ăsta!

Cu un an înainte, Cosette, fetiță nepăsătoare, ar fi răspuns: „Ba nu, e fermecător!” Peste zece ani, cu inima plină de dragoste pentru Marius, ar fi răspuns: „Ai dreptate! E închipuit și nesuferit!” În clipa aceea a vieții și a inimii ei, se mărgini să răspundă cu o liniște nemaipomenită:

— Băiatul ăsta?

Ca și cum l-ar fi văzut pentru prima oară în viața ei.

„Sunt un nătărău! se gândi Jean Valjean.

Nici nu-l băgase de seamă, și eu i-l arăt.”

O, naivitate a bătrânilor! Înțelepciune a copiilor!

Mai este o lege a acestor ani fragezi, plini de suferință și de griji, a luptelor vii dintre prima iubire și primele piedici: fata nu se lasă prinsă în nicio capcană, bărbatul cade în toate. Jean Valjean începuse o luptă surdă împotriva lui Marius, care, cu prostia sublimă a patimei și a vârstei lui, nu ghici. Jean Valjean îi întinse o mulțime de lațuri: schimbă ora, schimbă banca, își uită batis-ta, veni singur la Luxembourg. Marius, cu ochii închiși, se prinse în toate. Răspunse cu nevinovăție: da, la toate semnele de întrebare așezate de Jean Valjean în calea lui. Cosette însă rămânea închisă în nepăsarea ei prefăcută și în liniștea ei netulburată, așa că Jean Valjean ajunse la această concluzie: nerodul ăsta e îndrăgostit nebun de Cosette și ea habar n-are de existența lui.

Și totuși inima îi tremura îndurerată. Clipa în care Cosette avea să iubească putea să sune oricând. Nu încep toate prin nepăsa-

re?

O singură dată Cosette făcu o greșeală și-l sperie. Se ridicase de pe banca pe care stătuseră trei ceasuri, și când să plece acasă ea spusese: „Așa de repede?”

Jean Valjean nu întrerupse plimbările la Luxembourg, pentru că nu voia să facă nimic neobișnuit și mai ales să atragă atenția Cosettei, dar în timpul ceasurilor acelora atât de încântătoare pentru cei doi îndrăgostiți, pe când Cosette își trimitea zâmbetul lui Marius, îmbătat, care nu mai vedea altceva pe lume decât chipul ei iubit, Jean Valjean ațintea asupra lui niște ochi scânteițori și cumpliți. El, care crezuse că nu mai e în stare de niciun sentiment dușmănos, avea clipe în care, când Marius era pe aproape, se credea iarăși sălbatic și crud și simțea cum se răscoală împotriva bărbatului acestuia, străfundurile sufletului lui în care sălășluise pe vremuri atâta furie. I se părea că se deschideau în el din nou cratere necunoscute.

Cum! Omul acela era mereu acolo! Ce cău-

ta? Venea să dea târcoale, să adulmece, să cerceteze, să încerce! Venea să spună: „Ei, și de ce nu?” Venea să stea la pândă în jurul vieții lui, a lui Jean Valjean! În jurul fericirii lui, ca s-o ia și să fugă cu ea!

Jean Valjean adăuga: „Da, asta e! Ce caută? O aventură! Ce vrea? Un fleac de dragoste! Un capriciu! Și eu! Cum?! Am fost mai întâi cel mai ticălos dintre oameni, pe urmă cel mai nenorocit, am trăit șaizeci de ani îngenuncheat, am suferit cât am putut suferi, am îmbătrânit fără să fi fost vreodată tânăr, am trăit fără familie, fără părinți, fără prieteni, fără femeie, fără copii, mi-am lăsat sângele pe toate pietrele, pe toți spinii, peste tot locul, de-a lungul tuturor zidurilor; am fost blând, cu toate că alții au fost cu mine nemiloși, am fost bun, cu toate că au fost răi, m-am făcut, totuși, om cinstit, m-am pocăit de tot răul pe care l-am făcut, și am iertat tot răul care mi s-a făcut, și în clipa când sunt răsplătit, în clipa când s-a isprăvit cu suferințele, în clipa în care îmi ajung țelul, când am ceea ce vreau, bunul

pe care l-am plătit, l-am câștigat, se duce, piere, o pierd pe Cosette, îmi pierd viața, bucuria, sufletul, pentru că i-a venit poftă unui nătărău să se plimbe prin Luxemburg!”

Atunci ochii lui se umpleau de o limpezi-me lugubră, teribilă. Nu mai era un om care se uită la alt om, un dușman care se uită la un dușman. Era un dulău care a zărit un hoț.

Se știe ce-a urmat. Marius se purtă mai departe ca un om fără minte. Într-o zi o urmări pe Cosette în strada Ouest. Altădată vorbi cu portarul. Portarul vorbi și el și-i spuse lui Jean Valjean: „Domnule, cine-o fi tânărul prea curios, care v-a căutat?”

A doua zi Jean Valjean îi aruncă lui Marius privirea pe care acesta o observă în sfârșit. Peste opt zile Jean Valjean se mută. Jură să nu mai pună piciorul nici în Luxemburg, nici în strada Ouest. Se întoarce în strada Plumet.

Cosette nu se plânse, nu spuse nimic, nu întrebă, nu încercă să afle care era pricina.

Era în perioada în care te temi să nu fii ghicit și să nu te trădezi. Jean Valjean nu avea experiența acestor suferințe, singurele fermecătoare și singurele pe care nu le cunoscuse. De aceea nu pricepu însemnătatea gravă a tăcerii Cosettei. Băgă de seamă numai că era tristă și se întunecă și el. Era, de o parte și de alta, în luptă, aceeași lipsă de experiență.

O dată făcu o încercare. O întrebă pe Cosette:

— Vrei să mergem la Luxembourg?

O rază lumină chipul palid al Cosettei.

— Da, spuse ea.

Și se duseră. Trecuseră trei luni. Marius nu mai venea. Marius nu era acolo.

A doua zi, Jean Valjean o întrebă pe Cosette:

— Vrei să mergem la Luxembourg?

Ea răspunse cu glasul plin de blândețe și de mâhnire:

— Nu.

Jean Valjean fu izbit de această mâhnire și mâhnit de această blândețe.

Ce se petrecea în acest suflet atât de tânăr și de pe acum atât de nepătruns? Ce era pe cale să se împlinească în el? Ce se întâmpla cu sufletul Cosettei? Câteodată, în loc să se culce, Jean Valjean rămânea cu capul în mâini, lângă așternutul lui, nopți întregi, întrebându-se: „Ce se petrece în mintea Cosettei?” Și se gândea la lucrurile pe care le putea gândi ea.

Ah, ce priviri dureroase îndrepta în clipele acelea către mănăstire, acea culme precurată, acel lăcaș al îngerilor, acel ghețar inaccesibil al virtuții! Cum contempla cu o încântare deznădăjduită acea grădină a mănăstirii, plină de flori necunoscute, de fecioare zăvorâte între ziduri, unde toate miresmele și toate sufletele suiau drept spre cer! Cât iubea raiul acela, pierdut acum pentru totdeauna din care ieșise de bunăvoie și coborâse nebunește! Cât regreta abnegația și nebunia de a fi scos-o din nou în lume pe Cosette, el, biet erou al sacrificiului, zdrobit și trântit la pământ de propriul lui devotament! Și își spunea: „Ce-

am făcut?”

Dar Cosette nu întrezărea nimic din toate acestea. Nici îmbufnarea, nici asprimea. Jean Valjean avea totdeauna același chip senin și bun. Purtarea lui era mai caldă și mai părintească decât oricând. Numai blândețea lui mai adâncă decât altădată putea să fie un semn că e mai puțin vesel.

De altminteri, și Cosette tânjea. Suferea de lipsa lui Marius, așa cum se bucurase de prezența lui, în chip ciudat, fără să-și dea seama. Când Jean Valjean n-o mai ducea la plimbările obișnuite, un instinct de femeie îi șoptise nelămurit în fundul inimii că nu trebuia să pară că ține la Luxembourg și că, dacă se arăta nepăsătoare, taică-său avea s-o mai ducă. Dar treceau zile, săptămâni, luni. Jean Valjean acceptase în tăcere consimțământul mut al Cosettei. Ei îi părea acum rău, dar era prea târziu. În ziua în care se întoarse la Luxembourg, Marius nu mai era acolo. Dispăruse deci! Totul se isprăvisese! Ce putea să facă? Avea să-l mai întâlnească vreodată? Simțea că i se strânge

inima, că nimic nu i-o mai poate înviora. Nu mai știa dacă e iarnă sau vară, soare sau ploaie, dacă păsărelele cântau, dacă era vremea daliilor sau a părăluțelor, dacă Luxembourgul era mai încântător decât Tuileriile, dacă albiturile pe care le aduce spălătoreasă erau prea scrobite sau nu în-deajuns, dacă Toussaint făcuse bine sau rău „piața”, și rămânea covârșită, pierdută, atentă la un singur gând, cu ochii rătăciți și ficși, ca atunci când privești în întuneric pata neagră și adâncă în care s-a mistuit o vedenie.

Nici ea nu-l lăsa pe Jean Valjean să vadă nimic altceva decât că e palidă. Îl privea cu aceeași blândețe.

Paloarea ei îl chinuia pe Jean Valjean. Câteodată o întreba:

— Ce ai?

Ea răspundea:

— N-am nimic. Și, după o clipă de tăcere, ghicind că și el era trist, urma: Dar dumneata, tată, ai ceva?

— Eu? Nimic, spunea el.

Aceste două ființe, care se iubiseră numai una pe cealaltă cu o dragoste atât de mișcătoare și care trăiseră atâta timp una pentru alta, sufereau acum alături una din pricina alteia, fără să și-o spună, fără vrăjmășie, zâmbind.

VIII – Cătușele

Cel mai nenorocit dintre cei doi era Jean Valjean. Tinerețea, chiar în mijlocul mâniașilor are o lumină a ei.

Câteodată Jean Valjean suferea atât, încât se purta ca un copil. Durerea scoate totdeauna la iveală latura copilăroasă din om. Simțea din ce în ce mai mult că o pierduse pe Cosette. Ar fi vrut să lupte, s-o rețină, să-i trezească entuziasmul într-un fel, prin ceva neașteptat, strălucitor. Aceste idei copilărești, cum am spus, și în același timp senile îi dădură, prin chiar copilăria lor, o noțiune destul de justă despre influența pe care o au fireturile și epoletii asupra imaginației fetelor tinere. Văzuse o dată trecând pe stradă, călare, un general în uniformă de

gală, pe contele Coutard, comandantul Parisului. Îl invidie pe acest om împodobit cu aur. Își spuse: „Ce fericire să poți îmbrăca o astfel de uniformă! Dacă m-ar vedea Cosette așa, fără îndoială că ar fi uluită; când aş trece de braţ cu ea, prin faţa Tuileriilor, soldaţii i-ar da onorul şi ar fi destul pentru Cosette, ca să nu-i mai alunece ochii după bărbaţi tineri.”

Ceva neaşteptat şi zguduitor veni să se adauge gândurilor lui triste.

În viaţa singuratecă pe care o ducea de când locuiau în strada Plumet prinseseră un obicei: dimineaţa plecau la plimbare să vadă răsăritul soarelui, bucurie dulce, po-trivită celor care părăsesc viaţa, ca şi celor care o încep.

Pentru cei care iubesc singurătatea, plimbările din zorii zilei sunt tot atât de plăcute ca şi cele de noapte; cele din zori au însă ceva mai mult: veselia naturii. Străzile sunt pustii şi păsările cântă. Cosette, păsărică şi ea, se scula bucuros dis-de-dimineaţă. Pregăteau din ajun excursiile acestea. El le

plănuia, ea le primea. Le rânduia minuțios, de parc-ar fi fost vorba de un complot; ieșeau înainte de ivirea zorilor. Cosette se bucura de fiecare amănunt. Tinereții îi place tot ce e neobișnuit și nevinovat.

Pe Jean Valjean îl atrăgeau, după cum se știe, plimbările prin locuri puțin umblate, singuratice, părăsite. Pe vremea aceea, dincolo de barierele Parisului se întindeau câmpii sărace, aproape una cu orașul, pe care creștea vara un grâu pipernicit, și care toamna, după strângerea recoltei, semănau mai puțin cu o miriște decât cu un loc pârjolit. Jean Valjean le colinda cu multă plăcere. Nici Cosette nu se plictisea. Pentru el însemna singurătate, pentru ea – libertate. Cosette devenea din nou copil, putea să alerge, aproape să se joace, își scotea pălăria, o pune pe genunchii lui Jean Valjean și culegea mănunchiuri de flori. Se uita la fluturii de pe flori, dar nu-i prindea. Deodată cu dragostea se naște bunătatea, duioșia și fata care are un ideal fremătător și gingaș, e plină de milă pentru aripile fluture-

lui. Împletea coroane de maci pe care și le punea pe cap; străbătute și pătrunse de soare, arzând în flăcări, încununau cu jeric chipul ei trandafiriu.

Păstraseră obiceiul acestor plimbări matinale, chiar după ce viața lor începuse să fie umbrită de tristețe.

Așadar, într-o dimineață de octombrie, ademeniți de minunatele zile senine ale acelei toamne a anului 1831, plecaseră de acasă și, la ivirea primelor pâlpâiri de lumină, se găseau lângă bariera Maine. Soarele nu răsărise încă; se deșteptau zorile. Clipă încântătoare și sălbatică! Câteva stele mai clipeau ici și colo pe cerul palid și adânc, pământul era negru, cerul alb; un fior trecea prin ierburi; de pretutindeni se ridica acea înfiorare plină de taină a răsăritului. O ciocârlie, care părea că se strecoară printre stele, cânta amețitor de sus, și s-ar fi zis că imnul acesta, închinat de un grăunte viu infinitului dădea liniște nemărginirii. Spre răsărit, Val-de-Grâce își profila masa întunecată pe zarea strălucitoare ca oțelul.

Luminoasă, Venus se înălța din spatele domului, ca un suflet care își ia zborul dintr-un lăcaș întunecat.

Pace și liniște pretutindeni. Drumul pustiu. Departe, pe poteci, câțiva muncitori, abia întrezăriți, se duceau la lucru.

Jean Valjean se așezase pe un drum lăturalnic, pe niște bârne puse la poarta unui șantier. Se uita în lungul drumului, cu spatele la răsărit. Uitase de soarele care avea să se ridice. Era muncit de gânduri adânci, gânduri care cer concentrare minții, care orbesc până și privirea, de parcă omul ar fi închis între patru ziduri. Există meditații pe care le-am putea numi verticale. Când te afunzi în adâncul lor, e nevoie de timp ca să te întorci pe pământ. Jean Valjean coborâse într-o asemenea visare. Se gândea la Cosette, la fericirea care ar fi fost cu puțință dacă un străin nu s-ar fi așezat între ei doi, la lumina cu care ea îi umplea viața, lumină care era respirația sufletului său. În visul acesta era aproape fericit. Cosette în picioare, lângă el, se uita la norii care începeau să

se îmbrăcea în răsfrângerii trandafirii.

Deodată, Cosette strigă:

— Tată, parcă ar veni cineva dintr-acolo.

Jean Valjean ridică ochii.

Cosette avea dreptate.

Șoseaua care duce la fosta barieră Maine prelungește strada Sèvres, face un unghi drept cu bulevardul interior. La răscrucea dintre șosea și bulevard se auzea un zgomot neobișnuit la acea oră și se zărea o învâlmășeală ciudată. O umbră lipsită de formă venea de pe bulevard și intra pe șosea. Creștea, părea că se mișcă în ordine și era totuși fremătătoare și zburlită. Putea să fie o căruță, dar nu i vedea încărcătura. Se zăreau cai, roți, se auzeau strigăte, plesniri de bici. Apoi imaginea se limpezi treptat, cu toate că rămânea înecată în întuneric. Era într-adevăr o căruță care intrase de pe bulevard pe drum și se îndrepta spre bariera lângă care se afla Jean Valjean. După ea venea a doua, cu aceeași înfățișare, apoi a treia, a patra. Șapte căruțe veneau una după alta.

Capul cailor atingea spatele căruțelor. Pe aceste căruțe se zbugiumau umbre ome-nești. În întuneric se vedeau scânteieri ca de săbii scoase din teacă, se auzea un zăn-gănit ca de lanțuri clătinate. Se apropiau, vocile creșteau, și totul părea uriaș, ca ieșit dintr-o peșteră a viselor.

Când fu aproape, arătarea luă o formă și se desluși dincolo de copaci, palidă ca orice arătare. Pâlcul se albi. Ziua, care se ridica treptat, arunca o lumină ștearsă peste fur-nicarul acesta nepământesc și viu, fețele siluetelor deveniseră fețe de cadavre și iată ce era:

Șapte căruțe mergeau în șir pe drum. Primele șase aveau o formă ciudată, semă-nau cu carele pe care se încarcă butoaie. Erau un fel de scări culcate pe două roți care aveau la capătul din față niște tărgi; la fiecare căruță sau, mai bine zis, la fiecare scară trăgeau patru cai. Pe scările acestea erau târâți niște ciorchini ciudați de oa-meni. Abia îi deosebeai în zarea de lumină care se făcuse. În fiecare car erau douăzeci

și patru de înși, câte doisprezece pe o parte, spate-n spate, cu fața la trecători, cu picioarele spânzurate în gol. Aveau în spate ceva care zornăia și era un lanț, la gât ceva care strălucea și era o zgardă de fier. Fiecare avea zgarda lui, dar lanțul era unul singur pentru toți, încât dacă acești douăzeci și patru de oameni ar fi trebuit să coboare din car și să meargă pe jos, ar fi alcătuit o unitate de nedespărțit și ar fi trebuit să șerpuiască pe pământ ca o urechelniță, cu lanțul drept șiră a spinării. În partea din față și în capătul carului stăteau în picioare doi oameni, înarmați cu puști, cu piciorul lăsat greu pe capătul lanțului. Zgărzile erau pătrate. A șaptea căruță, un furgon uriaș cu loitre, descoperită, pe patru roți și purtat de șase cai, era încărcată cu căldări de fier, cu oale de tuci, cu plite și cu lanțuri care se ciocneau cu zgomot; printre ele zăceau câțiva oameni legați fedeleș și culcați, care păreau bolnavi. Furgonul acesta, cu loitre rare, era căptușit cu zăbrele uzate care parcă slujiseră odinioară la schingiuri.

Căruțele mergeau prin mijlocul străzii; de o parte și de alta înaintau un șir dublu de gardieni cu o înfățișare respingătoare, purtând pe cap tricornuri ca soldații directoratului, gardieni jerpeliți, jegosi, îmbrăcați în uniforme de invalizi și cu pantaloni de ciocli, cenușii și albaștri, aproape sfâșiați, cu epoleți roșii, cu curele galbene, cu biciuști, cu puști, cu bastoane. Un fel de soldați-haimanale. Zbirii aceștia păreau a înfățișa în același timp josnicia cerșetorului cu dârzenia călăului. Cel care părea șeful lor avea în mână un bici de surugiu. Amănuntele acestea, șterse de umbra zorilor, se lămureau pe măsură ce creștea lumina. În fruntea și la coada convoiului mergeau jandarmi călări, încruntați, cu sabia scoasă.

Cortegiul era atât de lung, încât în clipa în care prima căruță ajunsese la barieră, ultima abia coti de pe bulevard.

O mulțime de oameni, ieșiți de nu se știe unde și adunați cât ai clipi din ochi, cum se întâmplă des la Paris, se îngrămădeau de amândouă părțile drumului și priveau. În

ulițele lăturalnice se auzeau strigătele unor oameni care se chemau și saboții zarzavagilor care alergau să caște gura și ei.

Oamenii îngrămădiți în care se lăsau hurducați în tăcere. Erau vineți de răcoarea dimineții. Toți aveau pantaloni de pânză și picioarele goale în saboți. Restul îmbrăcăminteii lor era lăsat la fantezia mizeriei. Boarfele lor erau bălțate și hâde. Nimic nu e mai îngrozitor decât costumul de paie al zdrențelor. Pălării desfunde, șepci smolite, scufii de lână pocite, haine negre, rupte în coate, alături de bluze proletare. Unii aveau pălării femeiești. Alții își puseseră un coș în cap. Printre zdrențe se vedeau piepturi păroase, tatuaje care închipuiau templul dragostei, inimi în flăcări, amorași. Se vedeau pecingini, pete roșii, bube urâte. Doi sau trei aveau, prinse de scândurile de pe fundul carului, funii de paie, atârânăd ca niște scări de șa, pe care își sprijineau picioarele. Unul dintre ei ducea mereu la gură ceva ca o piatră neagră și părea că mușcă din ea; era o bucată de pâine. Nu se

zăreau decât ochi uscați, stinși sau luminați de o lumină rea. Trupa de escortă bombănea. Încătușații nici nu suflau. Din când în când se auzea o lovitură de băț peste spina-re sau peste cap. Câțiva din oamenii aceia căscău. Zdrențele de pe ei erau îngrozitoare, picioarele le atârnavă, umerii li se zgâlțâiau, se loveau cap în cap. Fiarele zăngăneau, privirile ardeau sălbatic, pumnii se strângeau sau se deschideau fără vlagă, ca niște mâini de morți. În urma convoiului, o ceată de copii râdea.

Șirul de care era înfiorător. Măine, sau poate peste un ceas, putea să vină un ropot de ploaie, după el altul, și trecând prin acele veșminte hărtănite, să ude oamenii până la piele, și neavând cum se usca, vor îngheța de-a binelea; o dată înghețați, n-aveau să se mai încălzească; pantalonii lor de pânză aveau să li se lipească de piele; biciul nu-i va putea opri să clănțâne din dinți. Așa, legați cu lanțul de gât, cum erau, și cu picioarele atârinate, nu puteai să nu te înfiori văzând acele făpturi omenești încătușate

astfel, nepăsătoare sub ceața rece a toamnei, pradă ploii, vântului, tuturor toanelor văzduhului, ca niște copaci sau ca niște pietre.

Loviturile de băț nu-i cruțau nici pe bolnavii care zăceau legați cu funii, neclintiți, în carul al șaptelea, și care păreau aruncați acolo ca niște saci încărcăți cu mizerie.

Și deodată răsări soarele. Uriașa lumină din răsărit țâșni, și parcă dădu foc tuturor acestor capete sălbatice. Limbile se dezlegară. Un incendiu de rânjete, de înjurături și de cântece făcu explozie. Lumina bogată, orizontală a răsăritului tăie în două întregul șir, deslușind capetele și piepturile, lăsând picioarele și roțile în întuneric. Pe chipuri se iviră gânduri. Clipa aceea era înspăimântătoare. Păreau diavoli cărora le căzuse masca, suflete de fiară goale-goluțe. Mulțimea aceea, chiar luminată, rămase întunecată. Unii, veseli, țineau în gură câte un cotor de pană prin care suflau păduchii asupra mulțimii și mai ales asupra femeilor. Zorile desenau și mai adânc cu umbre

profilurile jalnice ale acestor ființe: niciuna nu rămăsese nepocită de mizerie. Priveliștea era atât de îngrozitoare încât lumina soarelui parcă se schimba în strălucire de fulger. Primul car cânta în gura mare, cu o veselie bezmetică, un potpuriu de Désaugiers⁹, foarte cunoscut atunci, *Vestala*. Pomii fremătau trist. Pe poteci, burghezii ascultau cu o bucurie tâmpă mășcarile cântate de niște strigoi.

În cortegiul acesta, ca într-un haos, erau adunate toate disperările. Figuri amintind unghiul facial al tuturor animalelor, de bătrâni, de adolescenți, cranii goale, bărbii cenușii, monstruozițai cinice, resemnări pline de ură, rânjete sălbatice, atitudini neomenești, râturi cu șepci, chipuri care semănau a fete cu bucle la tâmple, capete copilărești și de aceea și mai îngrozitoare;

⁹ Vodevilist francez din timpul imperiului și al restaurației. Victor Hugo citează opereta sa comică *Vestala*, parodie a operei italiene cu același titlu de Spontini.

fete supte, de schelete vii. În primul car se afla un negru care poate că fusese rob și putea să compare lanțurile. Rușinea trecuse peste toate aceste frunți, înjosindu-le la fel; în gradul de decădere la care ajunseseră, toți fuseseră transformați până în adâncul lor. Neștiința devenită abrutizare era egală cu inteligența schimbată în disperare. Nu se putea face nicio alegere între oamenii aceștia care păreau elita noroiului. Era limpede că acel care rânduise această procesiune respingătoare nu-i clasase. Fuseseră legați și împerecheați la întâmplare, pesemne că într-o dezordine alfabetică, și încărcăți în care. Totuși, grozăviile, chiar când sunt adunate la un loc, ajung la un rezultat comun. Nenorocirile laolaltă fac un total. Din fiecare lanț ieșea un același suflet și fiecare car avea fizionomia lui. Lângă cel care cânta era unul care urla. Al treilea cerșea, altul scrâșnea din dinți, altul amenința trecătorii, altul blestema pe Dumnezeu. Cel din urmă era tăcut ca un mormânt. Dante ar fi văzut în ele cele șapte cercuri ale infernului

pornite la drum.

Marș al osândiților la infern în drumul lor spre chinuri, nu în carul uriaș, scânteietor al apocalipsului, ci, mai grozav încă, în căruța gemoniilor¹⁰.

Unul dintre gardieni, care avea un cârlig de fier în vârful bastonului, se făcea câteodată că răscolește maldărul de gunoi omenesc. O babă din mulțime îi arăta cu degetul unui băiețel de cinci ani și-i spunea: „Hoțomanule, ia aminte!”

Cum cântecele și blestemele creșteau, cel care părea a fi căpitanul escortei plesni din bici, și, la semnalul acesta lui, o ploaie de lovituri înfricoșătoare, surdă și oarbă, căzu ca o grindină peste cele șapte care. Răcnete și strigăte furioase țâșneau din rândurile celor loviți. Copiii, adunați ca un roi de muște pe o rană, se înveseliră și mai tare.

Ochii lui Jean Valjean erau înspăimântă-

¹⁰ Scară a Capitoliului din Roma de pe care erau aruncate în Tibru trupurile condamnaților.

tori. Nu mai erau ochi omenеști, erau apa aceea adâncă și sticloasă care înlocuiește privirea celor nenorociți, nesimțitoare, parcă, la realitate, în care pâlpaie flacăra spaimelor și a prăpădului. El nu privea un spectacol, trăia o vedenie. Vru să se ridice, să fugă, să scape. Nu putu să se clinească. Câteodată priveliștile te prind și te țin. Rămase țintuit locului, împietrit, prostit, cuprins de o groază nespusă și întrebându-se ce însemna această prigoană de dincolo de lume, și de unde ieșea acel iad care îl urmărea. Duse mâna la frunte, gest obișnuit celor care își amintesc dintr-odată de ceva. Își aduse aminte că acela era drumul obișnuit, care făcea acest ocol ca să se împiedice întâlnirea cu cortegiul regal, mergând spre Fontainebleau¹¹ și că acum treizeci și cinci de ani trecuse și el pe la bariera asta.

Cosette era și ea tot atât de speriată, dar în alt chip. Nu pricepea. I se tăiase răsuflarea.

¹¹ Castel istoric la sud de Paris, în mijlocul orașului și al pădurii cu același nume.

Ceea ce vedea nu i se părea cu puțință. În sfârșit, strigă:

— Tată, cine e în căruțele astea?

Jean Valjean răspunse:

— Ocnași.

— Unde-i duc?

— La muncă silnică.

În clipa aceea ploaia de ciomege se abătu și mai zeloasă; se mai amestecară și lovituri cu latul săbiei; părea că bâtele și bicele turbaseră. Ocnașii plecau spinările; o supunere dezgustătoare se născu din tortura aceea și toți tăcură, cu priviri de lupi înlănțuiți. Cosette tremura din tot trupul. Întrebă iar:

— Tată, ăștia mai sunt oameni?

— Câteodată, răspunse nenorocitul.

Era, de bună seamă, „lanțul” care, pornit înainte de ivirea zorilor din Bicêtre¹², o

¹² Localitate din sudul Parisului, unde se afla o fortăreață care servea, pe timpul monarhiei absolute, și de închisoare politică. Orașelul este cunoscut și prin azilul său de alienați. Pentru parizieni, „unul scăpat de la Bicêtre”, înseamnă

apuca pe șoseaua Mans, ca să ocolească Fontainebleau-ul unde se afla regele. Ocolul prelungea îngrozitoarea călătorie cu trei-patru zile, dar era nevoie de ea pentru a cruța privirile regești de vederea unor schingiuri.

Jean Valjean se întoarse acasă frânt. Asemenea întâlniri sunt adevărate lovituri, și amintirea pe care o lasă seamănă cu aceea a unui cutremur.

Mergând spre casă cu Cosette, Jean Valjean nici nu auzise că îi mai pusese și alte întrebări în legătură cu ceea ce văzuse-ră. Poate că era prea pătruns de amărăciune ca că-i mai audă cuvintele și să-i răspundă. Abia seara, când Cosette îl părăsi ca să se ducă la culcare, o auzi șoptind încet, ca pentru ea însăși: „O, Doamne! cred că dacă aș întâlni vreodată unul dintre oame-

un nebun. În tinerețea lui Victor Hugo, în citadela din Bicêtre se închideau condamnații de drept comun, înainte de trimiterea lor la muncă silnică.

nii aceia, aş muri numai văzându-l de aproape”.

Din fericire, se întâmplă că a doua zi după întâlnirea aceea tragică să aibă loc serbări la Paris, în cinstea nu mai ştiu cărei solemnităţi oficiale: defilare la Champs-de-Mars, lupte navale pe Sena, teatru la Champs-Élysées, focuri de artificii la Étoile şi pretutindeni iluminatie. Jean Valjean, călcând peste obiceiurile lui, o duse pe Cosette la aceste spectacole, ca s-o facă să uite amintirea din ajun şi să şteargă prin clocotul vesel al întregului Paris imaginea îngrozitoare care trecuse prin faţa ochilor ei. Defilarea cu care se deschidea serbarea făcea să pară firească orice uniformă. Jean Valjean şi-o îmbracă pe aceea a gărzii naţionale cu simţământul nelămurit că se pune la adăpost. De altfel, se părea că-şi atinsese ţinta plimbării. Cosette, care voia totdeauna să facă pe plac tatălui ei şi pentru care, de altfel, orice spectacol era nou, primi cu bunăvoinţă uşoară şi uşuratică a tinereţii această distracţie şi nu strâmbă din nas în faţa ca-

zanului cu veselie, care e o serbare publică. Jean Valjean crezu că izbutise și că nu mai rămăsese nicio urmă din priveriștea aceea hâdă.

Peste câteva zile, într-o dimineață însorită, se aflau amândoi pe terasa dinspre grădina. Jean Valjean trecuse peste obiceiul lui și Cosette, pe care tristețea o ținea de un timp închisă în odaie, ieșise și ea. Cosette, într-un halat de casă – și ce bine le stă fetelor tinere lipsa de găteală a primelor ceasuri de dimineață, când par stele învelite în nori! – în picioare, cu capul în lumină, rumenă pentru că dormise bine, rupea petalele unei părăluțe, pe când bătrânul, înduioșat, se uita la ea cu blândețe. Cosette nu cunoștea încântătoarea legendă: „Mă iubește, mult, la nebunie..” Cine ar fi putut s-o învețe? Se juca cu floarea din instinct, cu nevinovăție, fără să-i dea prin gând că a desfoia o părăluță însemna a smulge petala unei inimi. Dacă ar mai fi a patra grație: Melancolia, zâmbitoare, Cosette ar fi semănat cu ea. Jean Valjean privea fermecat la degetele ei

mici jucându-se cu floarea, și uită totul, luminat de strălucirea pe care o avea copila în clipa aceea. Un prigor ciripea în tufișul de alături. Norii albi se alungau pe cer cu vioiciune, parcă fericiți că sunt în libertate. Cosette rupea mai departe, atentă, una câte una, petalele florii. Părea că se gândește la ceva. Trebuie să fi fost un gând fermecător. Deodată, întoarse capul peste umăr, cu încetineala gingașă a unei lebede, și întrebă:

— Tată, ce e aceea: muncă silnică?

CARTEA A PATRA AJUTORUL DE JOS POATE FI AJUTORUL DE SUS

I – Răni pe dinafară, vindecare pe dinăuntru

Viața lor se întuneca treptat.

Le mai rămăsese o singură distracție, care fusese altădată fericire: să ducă pâine celor cărora le era foame și veșminte celor cărora le era frig. În vizitele acestea la săraci, în care Cosette îl întovărășea adesea pe Jean Valjean, mai găseau frânturi din vechea lor duioșie. Câteodată, când avuseseră o zi bună, când alinaseră multe nenorociri, încălziseră și învioraseră mulți copilași, seara Cosette era puțin mai veselă. În vremea

aceea vizitaseră mansarda lui Jondrette.

A doua zi după acea aventură, Jean Valjean se arată de dimineață, în pavilion, liniștit ca de obicei, dar cu o rană mare la brațul stâng, umflată, infectată, care părea o arsura pe care o explică într-un fel oarecare. Rana nu-l lăsa să iasă din casă aproape o lună. Avea temperatură. Nu vru să fie văzut de niciun medic. Când Cosette îl ruga, el îi răspundea: „Cheamă doctorul de câini”. Cosette îl pansa dimineața și seara, cu un aer plin de blândețe și cu bucuria îngerească de a-i putea fi de folos. Jean Valjean se simțea iar fericit, temerile și neliniștile i se risipeau, și o privea pe Cosette, spunându-și: „Ah, ce rană bună! Ce durere binecuvântată!”

Cosette, de când îl știa pe taică-său bolnav, părăsise pavilionul și prinsese iar gust de căsuța din fund și de curtică. Își petrecea aproape tot timpul lângă Jean Valjean și-i citea cărțile pe care le dorea, de obicei cărți de călătorii; Jean Valjean renăștea. Fericirea învia în el cu o strălucire nespusă.

Luxembourgul, tânărul hoinar necunoscut, răceala Cosettei, toate aceste umbre se ștergeau din sufletul lui. Începuse să-și spună: „Toate acestea sunt închipuiri! Sunt un bătrân nebun!”

Era atât de fericit, încât îngrozitoarea întâlnire cu familia Thénardier în maghernița falsului Jondrette, atât de neașteptată pentru el, trecuse fără să-l atingă. Izbutise să scape, i se pierduse urma, ce-i mai păsa? Când se gândea la nenorociții aceia, le plângea de milă. Acum erau în închisoare, nu mai puteau face vreun rău: ce familie jalnică și nenorocită!

Cosette nu mai pomenise despre vedenia hâdă de la bariera Maine.

La mănăstire, sora Sainte-Mathilde o învățase pe Cosette puțină muzică. Cosette avea vocea unei pitulice care ar fi avut suflet și, câteodată, seara, în căsuța umilă a rănitului, cânta cântece triste care îl înveseleau pe Jean Valjean.

Veni primăvara. Grădina era atât de minunată în acest anotimp, încât, într-o bună

zi, Jean Valjean îi spuse Cosettei:

— Nu te mai duci în grădină? Aș vrea să te mai plimbi.

— Cum vrei, tată, îi răspunse Cosette.

Ca să-l asculte pe taică-său, începu să se plimbe iar în grădină, aproape totdeauna singură, pentru că, după cum am mai spus, Jean Valjean nu venea acolo mai niciodată, de teamă să nu fie zărit prin grilaj.

Rana lui Jean Valjean le schimbase numai o vreme gândurile.

Când Cosette văzu că taică-său avea mai puține dureri, că se vindeca și părea fericit, fu cuprinsă de o mulțumire de care nici ea nu-și dădu seama, atât îi veni de încet și de firesc. Era în luna martie, zilele creșteau, iarna pleca; iarna ia totdeauna cu ea o parte din tristețile noastre. Apoi veni aprilie, zorile verii, proaspăt ca toate zorile, vesel ca toate copilăriile, plângând câteodată ca orice nou-născut. În luna aceasta firea are luciri fermecătoare, care trec din cer, din nori, din copaci, din livezi și din flori în inima omului.

Cosette era prea tânără ca să n-o pătrundă bucuria lui aprilie, care îi semăna. Amărăciunea o părăsea pe nesimțite, fără să prindă nici ea de veste. Primăvara se face lumină în sufletele triste, așa cum se face într-o pivniță la amiază. Cosette nu mai era atât de mâhnită. Se înseninase fără să prindă de veste. Dimineața pe la oarele zece, după ce mâncau, când izbutea să-și ducă tatăl în grădină pentru un sfert de ceas și îl plimba la soare în fața terasei, sprijinindu-i brațul bolnav, nici nu-și dădea seama că râdea în fiecă clipă și că era fericită.

Jean Valjean, îmbătat o vedea din nou rumenă și proaspătă.

— Ah, ce rană bună! repeta el în șoaptă, și îi era recunoscător lui Thénardier.

După ce i se vindecă rana, își relua plimbările singuratice în amurg.

Ar fi însă o greșeală să credem că te poți plimba singur prin părțile nelocuite ale Parisului fără să dai de vreo întâmplare neașteptată.

II – Mătușa Plutarque poate explica o întâmplare fără să se încurce

Într-o seară Gavroche nu mâncase. Își aduse aminte că nu mâncase nici în ajun. Nu-i prea venea la-ndemână. Se hotărî să încerce să cineze. Începu să hoinărească dincolo de Salpêtrière, prin locuri mai pusti; pe acolo poți da de vreun chilipir. Unde nu e nimeni, poți găsi ceva! Ajunsesse într-o mahala care îi păru a fi satul Austerlitz¹.

O dată, când mai rătăcise pe aici, văzuse o grădină prin care umblau un bătrân și o bătrână și în care se afla și un măr bunicel. Lângă pom mai era și un pod pentru fructe, mai mult deschis, din care puteai șterpeli un măr. Un măr nu e o cină, un măr e viața. Ceea ce îl pierduse pe Adam putea să-l mântuie pe Gavroche. Grădina dădea spre o uliță singuratică, nepietruită, mărginită

¹ Ospiciul și spitalul de alienați La Salpêtrière din Paris se află și astăzi în cartierul, mărginaș pe atunci, numit Austerlitz, după victoria lui Napoleon împotriva austriecilor

de mărarci și de care o despărțea un gard.

Gavroche se îndreptă spre grădina aceea. Găsi străduța, recunoscă mărul, cercetă din ochi podul cu fructe, măsură gardul. Un gard poate fi înlăturat. Veni seara; pe uliță nu trecea nicio pisică, ceasul era prielnic. Gavroche dădu să sară gardul, apoi se opri. Cineva vorbea în grădină. Se uită prin crăpăturile ulucilor.

La doi pași de el, de cealaltă parte, lângă gard, tocmai unde avea el de gând să sară, se afla o piatră culcată care ținea loc de bancă și pe bancă stătea bătrânul pe care-l mai văzuse în grădină. În fața lui stătea bătrâna, în picioare. Bătrâna bombănea. Gavroche nu era discret; ascultă.

— Domnule Mabeuf! spunea bătrâna.

„Mabeuf! se gândi Gavroche. Ce nume caraghios!”

Bătrânul nu se clinti. Bătrâna repetă:

— Domnule Mabeuf!

Bătrânul, fără să-și ia ochii din pământ, se hotărî să răspundă:

— Ce e, mătușă Plutarque?

„Mătușa Plutarque! Alt nume caraghios!”
gândi Gavroche.

Mătușa Plutarque continuă și bătrânul
trebui s-o asculte.

— Proprietarul e nemulțumit.

— De ce?

— Îi datorăm trei rate.

— Peste trei luni o să-i datorăm patru.

— Spune că are să te dea afară, să dormi
pe maidan.

— Am să mă duc.

— Zarzavagioaica cere să-i plătim. Nu ne
mai dă zarzavat. Cu ce-o să te mai încălzești
la iarnă? N-o să avem lemne.

— La soare.

— Măcelarul nu ne mai dă pe datorie.

— Cu atât mai bine. Nu-mi priește carnea,
n-o pot mistui.

— Și ce-o să mâncăm?

— Pâine.

— Brutarul ne cere banii înainte, zice că
nu ne mai dă pâine fără bani.

— Bine.

— Ce-ai să mănânci?

— Mere din grădină.

— Dar bine, domnule, nu se poate trăi fără bani.

— N-am.

Bătrâna plecă și moșneagul rămase singur. Începuse să se gândească. Gavroche se gândea și el. Era aproape întuneric.

Primul rezultat al cugetărilor lui Gavroche fu că în loc să sară gardul, se ghemui sub el. Ramurile tufișului se desfăceau puțin deasupra pământului.

„Ia te uită, își spuse Gavroche în gândul lui, un culcuș!” și se cuibări în el. Stătea aproape lipit de spatele băncii lui moș Mabeuf. Îl auzea pe bătrân respirând.

Și încercă să doarmă în loc să mănânce.

Somn de pisică, cu pleoapele închise pe jumătate. Ațipise, dar sta la pândă.

Lumina cerului în amurg albea pământul și străduța se desena ca o linie palidă între două șiruri de tufișuri întunecate. Deodată, două umbre se iviră pe fâșia asta albicioasă. Una mergea înainte, alta în urmă, la oarecare depărtare.

— Uite doi inși, mormăi Gavroche.

Prima umbră părea un burghez în vârstă, adus de spate și gânditor, îmbrăcat foarte simplu, care mergea încet ca toți bătrânii și privea stelele serii.

A doua era dreaptă, sigură de ea, subțire. Își măsura pașii după cealaltă. Se simțea însă, după încetineala voită a mersului, că era sprintenă și vioaie. Silueta aceasta avea pe lângă ceva sălbatic și tulburător, întreaga înfățișare a unui „filfizon” de pe vremea aceea. Purta o pălărie de o formă frumoasă, o redingotă neagră, bine tăiată, pesemne dintr-o stofă bună, strânsă pe talie. Ținea capul în sus, cu grație plină de putere, și i se zărea, sub pălărie, profilul palid de adolescent cu un trandafir în gură: era Montparnasse.

Despre celălalt n-ar fi putut spune decât că era un moșneag. Gavroche se puse numaidecât la pândă.

Unul dintre cei doi trecători îi pusese gând rău celuilalt, fără îndoială. Gavroche, de la locul lui, putea să vadă ce avea să urmeze.

Culcușul se prefăcuse în ascunzătoare. Montparnasse la vânat, la ceasul acela, la locul acela, era primejdios. Gavroche simțea cum i se răscolesc măruntaiele lui de copil de mila bătrânului.

Ce să facă? Să se amestece? Un neputincios să ajute pe altul? Montparnasse ar fi avut de ce râde! Gavroche își dădea seama că bătrânul și cu el ar fi fost numai două îmbucături pentru acel primejdios bandit de optsprezece ani.

Pe când Gavroche cugeta, atacul se săvârși deodată, îngrozitor. Atacul unui tigru asupra unui asin, atacul unui păianjen asupra unei muște. Montparnasse aruncă trandafirul pe neașteptate, sări asupra bătrânului, îl apucă de beregată, îl înțeleștă, îl încolăci tot, și Gavroche își înghiți strigătul. Peste o clipă unul era sub celălalt, horcăind, zbătându-se cu un genunchi de piatră pe piept. Numai că nu se întâmplase așa cum se așteptase Gavroche. Montparnasse era la pământ, bătrânul era deasupra lui.

Toate astea se petreceau la câțiva pași de

Gavroche.

Bătrânul primise lovitura și o dăduse înapoi, dar o dăduse atât de grozav, încât într-o clipă cel care atacase și-a schimbat locul cu cel atacat.

„Strașnic invalid” se gândi Gavroche.

Nu se putu împiedica să nu bată din palme. Aplauzele lui însă se pierdură degeaba, nu ajunseră la cei doi încăierăți absorbiți și asurziți unul de celălalt, cu răsufierea amestecată în luptă.

Se făcu tăcere. Montparnasse nu se mai zbătu, și Gavroche se întrebă: „O fi murit?”

Bătrânul nu rostise un cuvânt și nu scoase un țipăt. Se ridică, și Gavroche îl auzi spunându-i lui Montparnasse:

— Scoală-te!

Montparnasse se strânse de pe jos, dar bătrânul îl ținea încă zdravăn. Montparnasse avea aerul umilit și înfuriat al unui lup înhățat de un miel.

Gavroche asculta și se uita; ar fi vrut să aibă mai mulți ochi și mai multe urechi. Se distra de minune.

Încordarea lui conștiințioasă de spectator își primi răsplata. Putu prinde în zbor dialogul acesta, căruia întunericul îi dădea nu știu ce accent tragic. Bătrânul întreba și Montparnasse răspundea:

— Câți ani ai?

— Nouăsprezece.

— Ești puternic și sănătos. De ce nu muncești?

— Mă plictisește.

— Ce meserie ai?

— Trândăvia.

— Vorbește serios! Nu se poate face ceva pentru tine? Ce-ai vrea să fii?

— Hoț.

Tăcere. Bătrânul părea adâncit în gânduri. Stătea nemișcat și nu-i dădea drumul lui Montparnasse.

Din vreme în vreme, tânărul bandit, puternic și sprinten, avea câte o tresărire de animal prins în laț. Dădea un brânci, încerca să pună o piedică, își răsucea cu deznădejde brațul, încerca să scape. Bătrânul părea că nici nu bagă de seamă, îi ținea

amândouă brațele cu o singură mână, cu nepăsarea atotstăpânitoare a unei puteri nemăsurate.

Visarea bătrânului ținu câtva timp, apoi îl privi ținută pe Montparnasse, ridică încet glasul și rosti, în întuneric, un fel de cuvântare solemnă, din care Gavroche nu pierdu un cuvânt.

— Băiete, intri din lene în viața cea mai plină de greutate. Ah, spui că ești trândav, atunci pregătește-te de muncă! Ai văzut mașina aceea înspăimântătoare care se cheamă laminor? Ferește-te de ea, e vicleană și crudă. Dacă-ți prinde pulpana hainei, te înghite de tot. Mașina asta e trândăvia. Oprește-te cât mai e vreme și mântuiește-te! Altfel s-a isprăvit, peste puțin timp ai să fii prins și strivit. După aceea nu mai e nimic de sperat. Leneșule, trudește-te! Fără odihnă. Se-abate asupra ta mâna de fier, necruțătoare, a muncii. Nu vrei să-ți câștigi viața, să ai o sarcină, să împlinești o datorie. Te plictisești să fii la fel cu toți ceilalți. Bine, atunci să fii altfel. Munca e o lege. Cine n-o

primește, socotind-o plictiseală, o îndură mai târziu ca pe o tortură. Nu vrei să fii muncitor, ai să fii rob. Munca te lasă, să-i scapi, ca să te înhațe mai bine. Nu vrei să-i fii prieten, ai să-i fii sclav. Nu vrei să cunoști oboseala cinstită a oamenilor, ai să ai parte de sudoarea osândiților. Când alții vor cânta, tu ai să horcăi. Ai să vezi pe oamenii ceilalți lucrând, de departe, de sub pământ, și-are să ți se pară că se odihnesc. Plugarul, secerătorul, marinarul, fierarul au să-ți apară în lumină ca niște fericiți în rai. Ce strălucire răspândește nicovala! Ce bucurie să mâni plugul, să legi un snop! Ce sărbătoare să vâslești într-o barcă, în vânt, în libertate! Iar tu, leneșule, sapă, târăște-te, rostogolește-te, umblă! Trage la jug, ești o vită de povară între celelalte vite înhămate în iad. A, ținta ta era să nu faci nimic? Ei bine, n-ai să mai poți trăi nicio săptămână, nicio zi, niciun ceas în care să nu fii zdrobit de trudă. Tot ce vei face va fi pătruns de groază. Fiecare clipă trăită are să-ți încordeze vinele mușchilor, gata să plesnească.

Ceea ce pentru alții e ca un fulg va fi pentru tine ca o stâncă. Cele mai simple lucruri vor fi prăpăstioase. Viața se va face hâdă în jurul tău. Ți va fi greu să răsufli, să mergi. Plămânii au să-ți pară grei de sute de kilograme. Are să-ți pară o problemă de nedezlegat să te miști dintr-un loc în altul. Orice om care vrea să iasă la aer împinge ușa și gata. Tu, dacă ai să vrei să ieși, va trebui să găurești zidul. Ce face oricine când vrea să iasă în stradă? Doboară scara. Tu ai să-ți rupi cearșafurile de pe pat, ai să împletești, bucățică cu bucățică, o funie, și să ieși pe geam, ai să te agăți de firul ăsta peste o prăpastie noaptea, pe furtună, pe ploaie, pe vijelie, și, dacă funia o să fie prea scurtă, n-ai să poți coborî, va trebui să cazi. Să cazi la întâmplare, în adânc, de la înălțime, peste ce? Peste ceea ce e jos, peste necunoscut. Sau ai să te cațări prin hornul sobei, chiar de-ar fi să te arzi, sau pe țevile privatei, chiar de-ar fi să te îneci. Nu-ți mai vorbesc despre găurile pe care trebuie să le ascunzi, despre pietrele pe care trebuie să le ridici și

să le pui la loc de douăzeci de ori pe zi, despre molozul pe care trebuie să-l dosești în saltea. Stă în fața ta o broască. Burghezul are în buzunar o cheie făcută de un lăcătuș. Tu, dacă vrei s-o deschizi, trebuie să faci o capodoperă înspăimântătoare. Să iei o piesă de zece cenți, s-o tai în două lame cu unelte pe care ai să le născopești tot tu, te privește cum, apoi să scobești interiorul acestor lame, având grijă să nu le strici suprafața, și să le faci pe margine un canal dințat, așa ca să se potrivească una pe alta ca un capac peste o oală. Puse așa, una peste alta, nimeni n-are să bănuiască nimic. Supraveghetorii care au să te pândească au să creadă că e un gologan. Ce-ai să pui în cutia asta? O fărâmiță de oțel. Un resort de ceasornic pe care l-ai zimțat și din care ai făcut un ferăstrău. Cu ferăstrăul acesta, lung cât un ac și ascuns într-un ban, va trebui să tai resortul broaștei, limba zăvorului, toarta lacătului, drugul de la fereastră și cătușele de la picior. După ca vei fi săvârșit capodopera aceasta, după ce vei fi înfăptuit

atâtea isprăvi, minuni de artă, de dibăcie, de îndemânare, de răbdare, știi care-ți va fi răsplata dacă se va afla că ești autorul lor? Carcera. Iată viitorul! Lene, plăcere, ce prăpăstii! Știi că a nu voi să faci nimic e o hotărâre nenorocită? A fi leneș înseamnă a trăi pe spinarea societății. A fi nefolositor, adică păgubitor, te duce drept la mizerie. Vai de cel care vrea să fie parazit! Va fi gunoi! Nu-ți place să muncești? N-ai decât un gând: să bei bine, să mănânci bine, să dormi bine! Ai să bei apă stătută, ai să mănânci pâine neagră, ai să dormi pe o scândură cu lanțuri prinse de picioare și noaptea ai să le simți răceala pe carnea ta. Ai să le fărâmi, ai să fugi. Bine. Ai să te târăști pe burtă prin mărăcini și ai să mănânci buruieni ca fiarele din pădure. Au să te prindă iar. Și atunci ai să-ți petreci viața într-o groapă adâncă, prins cu lanțuri de perete, ai să pipăi ca să-ți găsești ulciorul cu apă, ai să rozi o bucată de pâine groaznică, pe care nici câinii n-ar atinge-o, și ai să mănânci fasolea pe care au mâncat-o, înaintea ta, viermii. Ai să fii un

gândac de pivniță. Ah! Ai milă de tine însuși, copil nenorocit, care acum mai puțin de douăzeci de ani erai încă la doică și mai ai încă o mamă. Te rog, ascultă-mă! Vrei stofă scumpă, pantofi de lac, vrei să-ți încrețești părul, să ți-l ungi cu ulei parfumat, să placi femeilor, să fii frumușel. Ai să fii ras în cap, ai să porți zeghe roșie și saboți de lemn. Vrei inel pe deget. Ai să ai zgardă de fier la gât. Și dacă o să te uiți după o femeie, un ciomag pe spinare! Ai să intri la douăzeci de ani, ca să ieși la cincizeci. Ai să intri în iad tânăr, rumen, proaspăt, cu ochii strălucitori și cu dinții albi, cu păr des, de flăcăiandru, și ai să ieși frânt, cocoșat, zbârcit, știrb, respingător, cu părul alb. Ah, băiete dragă, o iei pe un drum greșit, lenea te povățuiește prost! Hoția e cea mai grea muncă. Crede-mă! Nu te apuca de treaba asta încurcată care se cheamă trândăvia. Nu e ușor să fii ticălos, e mai lesne să fii om de treabă. Acum du-te și gândește-te la cuvintele mele. Ia stai! Ce voiai de la mine? Punga? Ia-o!

Și bătrânul îi dădu drumul lui Montparnasse și-i puse punga cu bani în mâini. Montparnasse o cântări o clipă, apoi o strecură ușor în buzunarul din spate al redingotei, cu aceeași grijă cu care ar fi umblat dacă ar fi furat-o.

După asta, bătrânul îi întoarse spatele și își urmă liniștit plimbarea.

— Nătărăul! șopti Montparnasse.

Cititorul a ghicit, fără îndoială, cine era bătrânul.

Montparnasse, uluit, îl privea pierind în întuneric. Această contemplare i-a fost fatală.

Pe când bătrânul se depărta. Gavroche se apropia.

Gavroche se asigurase cu o privire piezișă că domnul Mabeuf, adormit poate, se mai afla încă pe bancă. Ștrengarul ieșise din tufiș și se târâse în umbră, în spatele lui Montparnasse, care stătea nemișcat, și, fără să fie văzut sau auzit, ștrengarul își strecură binișor mâna în buzunarul redingotei de stofă fină, neagră, și apucă punga. Apoi își

trase mâna înapoi, începu iar să se târască și pieri ca o șopârlă în întuneric. Montparnasse care n-avea de ce să se păzească și care cugeta pentru prima oară în viața lui nu băgă de seamă nimic. Gavroche, când ajunse la locul unde se afla moș Mabeuf, azvârli punga peste gard și o luă la sănătoasa.

Punga căzu pe piciorul lui moș Mabeuf. Lovitura îl deșteptă. Se aplecă, ridică punga, nu pricepu nimic și o deschise. Era o pungă cu două despărțituri: într-una erau câțiva gologani, în cealaltă șase napoleoni.

Domnul Mabeuf, foarte tulburat, duse punga femeii de serviciu.

— Ne-a picat din cer! zise mătușa Plutarque.

CARTEA A CINCEA AL CĂREI SFÂRȘIT NU SEAMĂNĂ CU ÎNCEPUTUL

I – Singurătatea și uniformele

Durerea Cosettei, care fusese atât de sfâșietoare și atât de vie cu patru-cinci luni mai înainte, acum, fără știrea ei intrase în convalescență. Natura, primăvara, tinerețea, dragostea pentru taică-său, veselia păsărelor și a florilor strecurau în fiecare zi, pe încetul picătură cu picătură, în inima ei tânără și feciorelnică, ceva care semăna cu uitarea. Focul se stingea oare de tot? Sau era numai acoperit cu un strat de cenușă? Adevărul e că aproape nu mai simțea nici-un punct dureros și arzător.

Într-o zi își aminti deodată de Marius: „Ia te uită, își spuse ea, nu mă mai gândesc la el!”

În aceeași săptămână văzu trecând prin fața gardului de fier al grădinii un ofițer de lăncieri foarte frumos, subțire în talie, cu o uniformă încântătoare, cu obraji de fată, cu sabia sub braț, cu mustața pomădată, cu chipul lăcuit. Avea părul blond, ochii albaștri, puțin bulbucați, fața rotundă, înfumurată, obraznică și frumușică. Era întru totul contrariul lui Marius. Mergea cu țigara în gură. Cosette se gândi că ofițerul acesta făcea parte, fără îndoială, din regimentul încazarmat în strada Babylone.

Îl văzu trecând și a doua zi. Se uita să vadă cât era ceasul.

Din clipa aceea îl văzu trecând aproape zilnic. Era numai o întâmplare?

Camarazii ofițerului băgară de seamă că în grădina aceea „neîngrijită”, în dosul grilajului vechi, rococo, se afla totdeauna o fată drăgălașă la ora la care trecea pe acolo, chipeșul locotenent, pe care cititorul îl cu-

noaște și care se numea Théodule Gillenormand.

— Uite, uite! spuneau ei, cine e fetița care îți face ochi dulci?

— Am eu timp să mă uit la toate fetele care se uită la mine? le răspundea lăncierul.

Acestea se petreceau tocmai în vremea în care Marius se cufunda încet în agonie și-și spunea: „Dacă cel puțin aș putea-o vedea înaintea de a muri!”

Dacă dorința lui s-ar fi împlinit, dacă ar fi văzut-o în clipa aceea uitându-se după lăncier, n-ar fi putut rosti un cuvânt și ar fi murit de durere.

A cui era vina? A nimănui.

Marius avea una din firile acelea care se adâncesc în durere și-și fac culcuș în ea. Cosette era dintre acei care se afundă și ies deasupra.

Cosette trecu printr-o încercare primejdioasă, trecerea de neînălăturat a visării femeiești lăsate în voia ei, în care inima unei fete singuratice e asemenea cârceilor unei vițe, care se agață la întâmplare, ori de capitelul

unei coloane, ori de stâlpul unei cârciumi. Încercare scurtă și hotărâtoare, greu de trecut pentru orice orfană, fie că e bogată sau săracă, pentru că bogăția nu te ferește să faci o alegere greșită. Poți să faci o alegere greșită. Poți să faci un măritiș rău în societatea bună. Adevărata nepotrivire între soți, e cea a sufletelor. Așa cum un tânăr necunoscut, fără nume mare, fără origine nobilă, fără avere, e un capitel de marmură care sprijină un templu de sentimente și idei generoase, tot așa cutare om din lumea bună, mulțumit de el și bogat, care are cizme lustruite și cuvinte poleite, dacă privești nu pe dinafară, ci înlăuntrul lui, dacă îi cântărești însușirile sortite femeii, vezi că nu e decât un prostănac, zbuciumat de patimi brutale, nerușinate, vicioase: un stâlp de cârciumă.

Ce se petrecea în sufletul Cosettei? Patimă liniștită sau adormită; dragoste care plutea, nelămurită; ceva care era limpede, strălucitor, și tulbure pe măsură ce coborai în adânc, până în întuneric. Chipul ofițerului

cel frumos se oglindea la suprafață. Dar la fund, la fund de tot, era o amintire? Poate. Cosette nu știa.

Atunci veni o întâmplare ciudată.

II – Temerile Cosettei

În prima jumătate a lui aprilie, Jean Valjean făcu o călătorie.

Știm că aceasta i se întâmpla din când în când, la răstimpuri. Lipsea o zi, două, cel mult trei. Unde se ducea? Nimeni nu știa, nici chiar Cosette. O singură dată, la o plecare a lui, îl întovărășise în trăsură până la colțul unei fundături, pe a cărei tăbliță scria: *Fundătura La Planchette*. El coborâse acolo, și trăsura o adusese pe Cosette înapoi, în strada Babylone. Jean Valjean făcea călătoriile astea de obicei când nu mai avea bani în casă.

Așadar, Jean Valjean lipsea. Spusese: „Mă întorc peste trei zile”.

Seara, Cosette era singură în salon. Ca să-i treacă plictiseala, deschisese pianul și începuse să cânte, acompaniindu-se, partea co-

rului din *Euryanthe*¹: *Vânătorii răătăciți în pădure*, care e poate cea mai frumoasă bucată muzicală. Când isprăvi, rămase pe gânduri.

Deodată i se păru că cineva umblă prin grădină. Nu putea fi taică-său, care lipsea de acasă. Nu putea fi Toussaint fiindcă se culcase. Era ora zece seara.

Se duse lângă oblonul închis și își lipi urechea de el. I se păru că aude un pas de bărbat, care mergea încetișor.

Se sui repede la etaj, în odaia ei, ridică puțin oblonul și se uită în grădină. Era lună plină. Se vedea ca ziua.

Na era nimeni.

Deschise fereastra. Grădina era cu desăvârșire liniștită, și strada atât cât se vedea, era pustie ca de obicei.

Cosette se gândi că fusese o părere. Își închipuise numai că aude un zgomot. Era o halucinație stârnită, poate, de corul acela

¹ Operă a compozitorului german Weber (1786–1826).

de Weber, întunecat și minunat, care deschide în fața sufletului adâncimi înspăimântătoare, care tremură înaintea ochilor ca o pădure amețitoare în care se aud trosnind crengile moarte sub pașii neliniștiți ai vânătorilor întrezăriți în amurg.

Gândurile ei luară altă cale.

De altfel, Cosette nu era fricoasă din fire. În vinele ei curgea sânge de țigancă și de vagabond desculț. Era mai curând ciocârlie decât porumbiță. Avea un suflet sălbatic și curajos.

A doua zi, mai devreme, pe când se îngâna ziua cu noaptea, Cosette se plimba prin grădină. Cufundată în gânduri tulburi cum era, i se păru că aude un zgomot asemănător celui din ajun, ca și cum cineva ar fi mers pe sub copaci, nu departe de ea, în întuneric; dar își spuse că foșnetul a două ramuri, care se clatină de vânt seamănă foarte mult cu umbletul pașilor în iarbă, și nu luă aminte... De altfel nu vedea nimic.

Ieși din „desiș”. Ca să ajungă la treptele casei, trebuia să străbată o pajiște mică,

verde. Când Cosette ieși dintre copaci, luna care se ridicase în spatele ei îi aruncă umbra pe pajiște.

Cosette se opri înlemnită.

Lângă umbra ei, luna desena limpede pe iarbă altă umbră nespus de înfricoșătoare, o umbră care avea o pălărie rotundă.

Părea umbra unui bărbat care ar fi stat în picioare la marginea desișului, cu câțiva pași în urma Cosettei.

O clipă nu putu nici să vorbească, nici să strige, nici să cheme, nici să miște, nici să se întoarcă.

În sfârșit, își adună tot curajul și se întoar-se cu hotărâre.

Nu era nimeni.

Privi pe pământ. Umbra pierise.

Intră iar în desiș, răscoli cu curaj toate ungherele, se duse până la grilaj și nu găsi nimic.

Simțea că-i îngheață sângele În vine. Era o nouă vedenie? Cum, două zile la rând? Hai, fie o arătare, dar două? Mai neliniștitor era faptul că umbra, fără îndoială, nu era o

stafie. Stafiele nu poartă pălării rotunde.

Jean Valjean se întoarce a doua zi. Cosette îi povestește ceea ce i se păruse că auzise și văzuse. Se aștepta ca taică-său s-o liniștească, credea că taică-său avea să ridice din umeri și să-i spună: „Ești o zăpăcită mică!”

Jean Valjean căzu pe gânduri.

— Cred că nu-i nimic, îi spuse el.

O părăsi sub un pretext oarecare și se duse în grădină, unde îl văzu cercetând grila-jul cu multă atenție.

Peste noapte se trezi. De data asta era sigură că aude pași sub fereastra ei, lângă scări. Alergă și deschise ferestruica. În grădină se afla într-adevăr un om care ținea în mână un baston gros. În clipa în care vru să strige, luna luminează profilul omului. Era taică-său.

Se culcă la loc, spunându-și: „Va să zică și el e îngrijorat!”

Jean Valjean petrecu în grădină noaptea aceea și încă două nopți în șir. Cosette îl văzu prin ferestruica din oblon.

A treia noapte, luna, în descreștere, răsări

mai târziu. Era poate ora unu când auzi un hohot de râs și vocea tatălui ei care o striga:
— Cosette!

Sări din pat, își puse halatul și deschise fereastra.

Taică-său era jos, pe pașiște:

— Te-am trezit ca să te liniștesc, spuse el. Uite stafia ta cu pălărie rotundă!

Și-i arătă pe iarbă o umbră desenată de lună, care semăna destul de bine cu silueta unui bărbat cu pălărie rotundă. Era umbra aruncată de un horn de tuci, cu capac, care se ridica deasupra unui acoperiș vecin.

Cosette râse și ea: toate presupunerile ei lugubre se împrăștiară și, a doua zi, luând gustarea de dimineață alături de tatăl său, făcu haz amintindu-și de grădina sinistră, în care se plimbau umbre de hornuri.

Jean Valjean se liniști de-a binelea. Cosette nu se uită nici ea cu prea multă luare-aminte, ca să-și dea seama dacă hornul se afla în direcția în care i se păruse ei că văzuse umbra și dacă luna se afla în același punct al cerului. Nu se întrebă cât de ciudat

era hornul acela care, când fusese prins asupra faptului, se retrăsese să nu i se mai vadă umbra – pentru că umbra pierise când se întorsese Cosette – și atunci ea fusese sigură de ce văzuse.

Cosette se însenină cu desăvârșire. Fu mulțumită cu explicația aceea și-i ieși din minte gândul că cineva ar fi putut umbla seara și noaptea prin grădină.

Cu toate acestea, peste câteva zile se ivi o altă întâmplare.

III – Toussaint are părerile ei

În grădină, aproape de gardul de fier dinspre stradă, se afla, ascunsă de privirile curioșilor, într-o boltă de verdeață, o bancă de piatră pe care un trecător putea s-o atingă strecurându-și brațul printre gratii.

Într-o seară, tot în aprilie, Jean Valjean plecase de acasă. Cosette se așezase pe banca aceea, după asfințitul soarelui. Vântul începuse să bată mai tare prin copaci. Cosette se gândea. O tristețe fără noimă o biruia încet, tristețea aceea de neînvins pe

care ți-o dă seara și care vine, poate, cine știe, din taina unui mormânt întredeschis la acel ceas.

Poate că și Fantine era în umbra aceea.

Cosette se ridică, dădu încet ocol grădinii, călcând prin iarba plină de rouă și spunându-și, în acel soi de somnambulism melancolic în care era cufundată: „Seara, aici, în grădină, ar trebui să porți saboți. Altfel poți răci.”

Și se îndreptă iar spre bancă.

În clipa în care vru să se așeze văzu pe locul pe care îl părăsise adineauri o piatră destul de mare, care nu fusese acolo cu o clipă mai înainte.

Cosette se uită la piatră, întrebându-se ce însemna asta. Deodată își dădu seama că piatra n-a putut veni singură pe bancă: o pusese acolo cineva, un braț trecuse prin gratii, și gândul acesta o înspăimântă. De data asta îi fu frică de-a binelea. Nu mai era nicio îndoială, piatra era acolo. N-o atinse, fugi fără să se uite în urma ei, se ascunse în casă, închise numaidecât obloanele cu dru-

gul și puse zăvorul la ușa dinspre terasă. O întrebă pe Toussaint:

— Tata s-a întors?

— Încă nu, domnișoară.

(Am spus o dată pentru totdeauna că Toussaint era bâlbâită. Să ni se îngăduie să n-o mai accentuăm. Nu ne place notația muzicală a acestei infirmități.)

Jean Valjean, căruia îi plăcea să cugete și să se plimbe, se întorcea adesea târziu de tot.

— Toussaint, mai adăugă Cosette, ai dumneata grijă să închizi bine obloanele care dau spre grădină, să le prinzi în drugi și să vâri bine cuiul de fier în inelul zăvorului, da?

— Fiți liniștită, domnișoară!

Cosette știa că Toussaint avea grijă să încuie în fiecare seară, dar nu se putu împiedica să nu adauge:

— Tare e pustiu aici!

— Asta e adevărat! spuse Toussaint. Ar putea să te omoare careva fără să ai timp să zici: au! Și domnul, care nu doarme în ca-

să!... Dar să nu vă temeți domnișoară, ferec ferestrele ca pe niște cetăți. Două femei singure! Să mori de frică, nu alta! Ia închi- puie-ți! Să vezi noaptea niște bărbați care intră în odaie și-ți spun: „Să nu scoți o vor- bă!” și încep să-ți taie beregata. Și, vezi, nu e că mori, toată lumea moare, știi bine că tot o să mori odată, da e grozav să pună mâna pe tine oamenii ăia! Și pe urmă nu cred că au cuțite care taie bine! Of, Doam- ne!

— Taci! rosti Cosette. Închide tot, zăvoreș- te!

Cosette, înspăimântată de melodrama născocită de Toussaint și poate de aminti- rea vedeniilor de săptămâna trecută, care-i veneau iar în minte, nu îndrăzni să-i spună: „Du-te de vezi ce piatră au pus pe bancă!” temându-se că prin ușa dinspre grădină puteau intra „indivizi”. Închise cu grijă toa- te ușile și toate ferestrele, o puse pe Toussa- int să cerceteze toată casa, din pivniță până în pod, se încuie în odaia ei, trăgând zăvo- rul, se uită sub pat, se culcă și dormi rău.

Toată noaptea visă piatra aceea care se făcuse mare cât un munte și plină de peșteri.

Când răsări soarele – răsăritul soarelui ne face să râdem de spaima nopții, și râsul e totdeauna la fel de puternic ca spaima pe care am tras-o – când răsări soarele, Cosette, deșteptându-se, își socoti spaima un vis rău și-și spuse: „Ce mi-a trecut prin cap? A fost la fel cu pașii pe care mi s-a părut că i-am auzit săptămâna trecută, noaptea, în grădină! Ca umbra hornului! Cum? M-am făcut fricoasă?”

Soarele, care străbătea roșu-aprins printre crăpăturile oblonului preschimbând în purpură perdelele de damasc, o liniști atât de bine, încât totul se topi în mintea ei, până și piatra.

„N-a fost nicio piatră pe bancă, așa cum n-a fost niciun bărbat cu pălărie rotundă în grădină. Am visat eu.”

Se îmbracă, coborî în grădină, alergă la bancă și simți că o scaldă o sudoare rece. Piatra era acolo.

Dar asta ținu doar o clipă. Spaima din

timpul nopții se schimbă în curiozitate.

„Ei hai să văd!”

Ridică piatra, care era destul de mare. Sub ea se afla ceva care semăna a scrisoare.

Era un plic alb, Cosette îl luă. N-avea nici adresă, nici pecete. Plicul, deși nelipit, nu era însă gol. Înăuntru se aflau niște hârtii. Cosette le cercetă, nu cu spaimă, nici din curiozitate. Începea să fie neliniștită.

Scoase afară din plic tot conținutul lui: era un caietel cu pagini numerotate, pe care se aflau câteva rânduri scrise „destul de drăguț și foarte delicat”, gândi Cosette.

Fata căuta un nume, nu-l găsi. O iscălitură, nu era. Cui era adresat? Pesemne că ei, de vreme ce o mână pusese plicul pe banca ei. De la cine venea? Fu cuprinsă de un farmec de nedescris, încercă să-și întoarcă ochii pe foile care-i tremurau în mână, privi cerul, strada, salcâmi scâldați în lumină, porumbeii care zburau pe un acoperiș vecin, apoi privirea i se întoarse repede asupra manuscrisului. Și gândi că trebuie să știe ce se afla în el.

Iată ce citi:

IV – O inimă sub piatră

Dragostea e reducerea lumii întregi la o singură ființă, preamărirea unei singure făpturi până la îndumnezeire.

Dragostea e închinăciunea pe care îngerii o fac stelelor.

Ce trist e sufletul când e trist din dragoste!

Ce gol înseamnă lipsa ființei care umple ea singură întreaga lume! Ah, ce adevărat e că ființa iubită devine Dumnezeu! Dumnezeu ar putea fi gelos, dacă tatăl ceresc n-ar fi făcut dinadins întreaga fire pentru suflet, și sufletul pentru dragoste!

Un zâmbet zărit sub o pălărie de crep alb cu panglici albastre e destul pentru ca sufletul să pătrundă în palatul viselor.

Dumnezeu e în fiecare lucru, dar toate îl ascund. Lucrurile sunt cufundate în noapte, ființele sunt opace. A iubi o ființă înseamnă a

o face străvezie.

Anumite gânduri sunt rugăciuni. Sunt clipe în care, oricum ar sta trupul, sufletul e în genunchi.

Îndrăgostiții despărțiți înșală absența prin mii de închipuiri, care totuși au realitatea lor. Sunt împiedicați de a se vedea, nu-și pot scrie, dar găsesc o mulțime de mijloace tainice de a-și vorbi. Își trimit cântecul păsărilor, mireasma florilor, râsul copiilor, lumina soarelui, suspinele vântului, razele stelelor, întreaga fire. De ce nu? Toate înfăptuirile lui Dumnezeu sunt făcute ca să slujească dragostea. Dragostea e destul de puternică pentru a încărca întreaga natură cu mesajele ei.

O, primăvară, tu ești scrisoarea pe care i-o scriu ei!

Viitorul e încă și mai mult al inimilor decât al minții. Dragostea e singurul lucru care poate umple eternitatea. Infinitului îi trebuie ceea ce nu se isprăvește niciodată.

Dragostea e sufletul însuși. E de aceeași na-

tură. Dragostea e o scânteie divină ca și sufletul, și tot ca el e incoruptibilă, indivizibilă, nepieritoare. E un punct de foc, în noi, nemuritor și infinit, pe care nimic nu-l poate mărgini și nimic nu-l poate atinge. Îl simți arzând până în măduva oaselor și-l vezi strălucind până în adâncurile cerului.

O, dragoste! adorație! voluptate a două gânduri care se înțeleg, a două inimi care se dăruiesc, a două priviri care se pătrund! Fericire, veni-vei și la mine! Plimbări în doi, în singurătate! Zile binecuvântate și strălucitoare!

Visez uneori că, din când în când, clipe din viața îngerilor se desprind și vin aici, pe pământ, și se amestecă în destinul oamenilor.

Dumnezeu nu poate dărui fericirii celor care se iubesc decât o durată fără capăt. După o viață de dragoste, o eternitate de dragoste, da, e o întregire. Dar nici lui Dumnezeu nu-i e cu putință să facă ceva mai mare decât

fericirea desăvârșită pe care o dă sufletului iubirea. Dumnezeu e împlinirea în cer. Dragostea e împlinirea omului.

Privești o stea pentru că e luminoasă și pentru că e de nepătruns. Dar lângă tine se află o strălucire mai dulce și o taină mai mare: femeia.

Noi toți, oricare am fi, avem în noi un izvor dătător de viață. În clipa când îl pierdem, ne lipsește aerul, ne înăbușim. Murim. E grozav să mori din lipsă de iubire. E o sugrumare a sufletului.

Când dragostea a strâns laolaltă și a contopit două ființe într-o unitate sfântă și îngerească, aceste ființe au găsit taina vieții. Nu sunt decât cele două tulpini ale aceluiași destin; sunt două aripi ale unui singur suflet. A iubi înseamnă a pluti.

În ziua în care o femeie care trece prin fața ta răspândește lumină în mers, ești pierdut, iubești. Nu mai ai de făcut altceva decât să te

gândești atât de neclintit la ea, încât s-o silești să se gândească la tine.

Ceea ce începe dragostea nu poate fi încheiat decât de Dumnezeu.

Adevărata dragoste e nemângâiată sau se încântă pentru o mânășă pierdută, pentru o batistă găsită și are nevoie de veșnicie pentru devotamentul și nădejtile ei. E alcătuită în același timp din infinitul mare și din infinitul mic.

Dacă ești piatră, fii magnet; dacă ești plantă, fii simțire, dacă ești om, fii iubire.

Dragostei nu-i ajunge nimic. Dacă are fericierea, vrea raiul. Dacă are raiul, vrea tot cerul.

O, voi cei care iubiți, toate se cuprind în dragoste; să știți să le găsiți. Iubirea are, ca și cerul, contemplarea, și ceva mai mult decât cerul: plăcerea.

„Mai vine la Luxembourg?” „Nu, domnule.”
„În biserică aceasta ascultă liturghia?” „Nu
mai vine.” „Mai stă în casa asta?” „S-a mu-
tat.” „Unde?” „N-a spus.”

Ce lucru cumplit, să nu știi unde locuiește
sufletul tău!

Dragostea are copilăriile ei, celelalte patimi
au micimile lor. Rușine patimilor care mic-
șorează omul! Cinste celor care-l fac copil!

Ce lucru ciudat! Sunt în întuneric. O ființă a
plecat luând cerul cu ea.

Ah, să fii culcat alături de ea în același
mormânt, mână în mână, și, din când în
când, în întuneric, să ne mângâiem încet un
deget. Veșnicia mea s-ar mulțumi cu atât.

Voi cei care suferiți pentru că iubiți, iubiți
încă și mai mult. A muri de dragoste în-
seamnă a trăi în ea.

Iubiți! O întunecată transfigurare înstelată

e amestecată în această tortură. Agonia își are extazul ei.

O, bucurie a păsărilor! Cântă pentru că au un cuib.

Dragostea e respirația cerească a aerului din rai.

Inimi adânci, spirite înțelepte, luați viața așa cum a făcut-o Dumnezeu! E o încercare îndelungată, o pregătire neînțeleasă pentru un destin necunoscut. Destinul acesta, cel adevărat, începe la om odată cu prima treaptă înăuntrul mormântului. Atunci se ivește ceva în fața ochilor și începe să se zărească veșnicia. Gândiți-vă la cuvântul acesta: veșnicie. Cei vii văd durata. Numai morții văd veșnicia. Până atunci iubiți și suferiți, nădăjduiți și gândiți.

Vai de cel care n-a iubit decât trupul, forme, aparențe. Moartea îi va lua totul. Încercați să iubiți suflete, le veți regăsi trupul.

Am întâlnit pe stradă un tânăr foarte sărac

care iubea. Avea o pălărie veche, haine roase, coatele găurite. Ghetetele îi erau pline de apă și inima îi era plină de stele.

Ce lucru minunat să fii iubit! Nu există decât un singur lucru mai minunat: să iubești! Inima, trecând prin iubire, devine eroică. Nu mai e alcătuită decât din puritate. Nu se mai reazemă decât pe ceea ce e mare și înalt. În ea nu poate încolți niciun gând nevrednic, cum nu pot crește urzici pe un ghețar. Sufletul înalt și senin, neatins de patimi și emoții josnice, care domină viața și umbrele lumii acesteia, nebuniile, minciunile, urile, vanitățile, mizeriile, locuiește în albastrul cerului și nu mai simte decât zguduirile adânci și subterane ale destinului, așa cum culmea munților simte cutremurele de pământ.

Soarele s-ar stinge dacă n-ar mai iubi ni-meni.

V – Cosette după scrisoare

Pe când citea, Cosette se lăsa furată încet-

încet de gânduri. În clipa când ridică privirea de pe ultimul rând al caietului, ofițerul cel frumos – era ora lui – trecu țanțoș prin fața grilajului. Cosette îl găsi respingător.

Începu să se uite din nou la caiet. „E un scris încântător”, gândi Cosette; de aceeași mână, dar cu cerneli deosebite, când foarte închise, când spălăcite, ca atunci când turnăm apă în călimară, și, prin urmare, din zile diferite. Cineva își mărturisește toate gândurile, suspin cu suspin, fără șir, fără alegere, fără țintă, la întâmplare. Cosette nu mai citise niciodată ceva asemănător. Manuscrisul, lumină vie pe un fundal de umbre, i se părea un sanctuar cu porțile întredeschise. Fiecare dintre rândurile acelea misterioase strălucea puternic în ochii ei și i umplea inima cu o bucurie ciudată. În educația pe care o primise, i se vorbise mereu despre suflet și niciodată despre dragoste, ca și cum s-ar putea vorbi despre je-ratic fără să pomenim de flacără. Manuscrisul de cincisprezece pagini îi destăinuia pe neașteptate și cu încetul ce înseamnă

dragostea, suferința, soarta, viața, veșnicia, începutul, sfârșitul. Parcă s-ar fi deschis o mână și i-ar fi aruncat dintr-odată un pumn de raze. În aceste câteva rânduri descope-rea o fire pătimașă, înflăcărată, mărimi-moasă, cinstită, o voință dârză, o suferință fără margini și o nădejde nețărnută, o inimă mâhnită și un ideal nețărnut. Ce putea să însemne manuscrisul acela? Era o scrisoare. O scrisoare fără adresă, fără nume, fără dată, fără iscălitură, grăbită și avântată, enigmă alcătuită din adevăruri, solie și dragoste menită să fie purtată de un înger și citită de o fecioară, întâlnire dată dincolo de marginile pământului, răvaș de iubire al unei năluci către o închipuire.

Era un absent liniștit și abătut, care părea gata să-și caute scăpare în moarte și care-i împărtășea celei care îi lipsea, taina destinului, rostul vieții, dragostea. Cel care scrisese toate acestea era cu un picior în groapă și cu ochii spre cer. Rândurile așternute unul după altul pe hârtie erau ceea ce s-ar putea numi fărâme de suflet.

Și de la cine puteau veni paginile acestea? Cine să le fi scris? Cosette nu stătu nicio clipă la îndoială. Un singur om:

El!

Se făcuse iar lumină în mintea ei. Totul se înfiripase din nou. Simțea o bucurie nespunsă și-o tulburare adâncă.

El îi scria; era acolo; mâna lui se strecurase printre zăbrelele grilajului. În vreme ce ea îl uita, el o regăsise. Dar îl uitase oare? Nu! Nicidecum! Fusesse nebună, închipuindu-și măcar o clipă lucrul ăsta. Îl iubise mereu, îl adorase totdeauna. Jarul fusese acoperit și mocnise câțeva vreme, dar își dădea seama acum că nu făcuse altceva sa ardă mai în adânc, iar acum flăcările izbucneau din nou și o cuprindeau în întregime. Caietul era ca o scânteie desprinsă din sufletul lui și strecurată într-al ei; simțea că focul se aprinde iarăși. Fiecare cuvânt al manuscrisului o mișca adânc „O! da, spunea ea, îmi aduc aminte de toate! Le-am citit în ochii lui!”

Isprăvisese de citit pentru a treia oară ma-

nuscrisul, când locotenentul Théodule trecu din nou prin fața grilajului, zornăindu-și pintenii. Cosette se văzu silită să ridice capul. Îl găsi anost, nătâng, prost, inutil, înfumurat, dezgustător, obraznic și slut. Ofițerul socoti că trebuie să-i zâmbească! Ea întoarse capul rușinată și mânioasă. Ar fi avut poftă să-i arunce cu ceva în cap.

O luă la fugă, intră în casă și se încuie în odaia ei ca să mai citească o dată manuscrisul, să-l învețe pe dinafară și să dea frâu liber gândurilor. După ce isprăvi de citit îl sărută și îl vârî în sân.

Se sfârșise. Cosette se întorsese la marea ei dragoste îngerească. Genunea raiului i se deschidea iarăși în față.

Toată ziua Cosette trăi ca într-un fel de amețeală. Nu se putea gândi la nimic; gândurile îi erau destrămate ca firele unui scul încâlcit; nu izbutea să le descurce; în starea de tulburare în care se afla, nici ea singură nu-și dădea seama ce aștepta. Nu se încumeta să-și făgăduiască nimic, dar nici nu voia să-și refuze nimic. Emoția i se citea pe

față, în vreme ce trupul îi era scuturat de fiori. Din când în când, i se părea că visează; își spunea: „Să fie oare adevărat?” și începea să pipăie caietul drag la piept; îl apăsa pe inimă, îi simțea colțurile pătrunzându-i în carne și, dacă Jean Valjean ar fi zărit-o în clipa aceea, s-ar fi cutremurat în fața acestei bucurii înflăcărâte și necunoscute care-i țâșnea de sub pleoape. „O, da! își spunea ea, el e! El mi-a trimis scrisoarea!”

Era încredințată că o adusese o mână de înger, o voință de sus.

O, minuni ale dragostei! O, visuri! Acea voință de sus, acea mână de înger era un cocoloș de pâine ca acela aruncat de un hoț altui hoț, din curtea Charlemagne înspre Groapa Leilor, pe deasupra acoperișului închisorii La Force.

VI – Bătrânii sunt făcuți ca să plece când trebuie

Pe înserate, Jean Valjean ieși: Cosette se îmbracă. Își potrivește părul cum îi ședea mai

bine; își puse o rochie în al cărui decolteu foarfeca intrase ceva mai mult decât ar fi trebuit, lăsând prin această tăietură să se zărească gâtul întreg, lucru care era, după cum spun fetele, „cam necuviincios”. Nu era câtuși de puțin necuviincios: era mai drăguț decât altfel. Se gătise astfel fără să știe bine de ce.

Avea de gând să iasă? Nu.

Aștepta pe cineva? Nu.

În amurg coborî în grădină. Toussaint avea treabă în bucătăria care dădea spre curtea din fund.

Porni pe sub crengi, depărtând din când în când cu mâna pe cele care erau foarte aplecate.

Ajunse la bancă.

Piatra mai era acolo.

Se așeză și atinse cu mâna ei albă, catifelată, piatra, ca și cum ar fi vrut s-o mângâie și să-i mulțumească.

Deodată avu impresia nelămurită pe care o încercăm chiar fără să vedem nimic, când cineva se află în spatele nostru.

Întoarce capul și sări în picioare.

El era.

Cu capul gol. Părea palid și slăbit. Hainele negre abia i se deslușeau. Amurgul îi făcea și mai palidă fruntea frumoasă și-i învăluia ochii în întuneric. Sub vălul unei negrăite seninătăți avea ceva din lumea morții și a nopții. Fața îi era luminată de ultimele licăriri ale zilei care se stingea și de gândurile unui suflet care-și lua zborul.

Nu părea nălucă, dar nici om nu era.

Pălăria și-o azvârlise la câțiva pași în tufiș.

Cosette, aproape să-și piardă cunoștința, nu scoase niciun țipăt. Se dădea încet înapoi, deoarece se simțea atrasă. El rămase nemișcat. În adierea plină de taină și de tristețe care o învăluia, ea simți privirea ochilor pe care nu-i vedea.

Dându-se mereu înapoi, Cosette se lovi de un copac și se rezemă de el. Dacă n-ar fi fost copacul, ar fi căzut.

Atunci îi auzi glasul, pe care nu i-l auzise niciodată cu adevărat, abia plutind deasupra foșnetului frunzelor și șoptind:

— Iartă-mă ca sunt aici! Mi-e inima plină; nu mai puteam trăi așa; de aceea am venit. Ai citit ce ți-am lăsat pe bancă? Mă mai ții puțin minte? Să nu-ți fie frică de mine! E mult de atunci; îți mai amintești ziua când te-ai uitat la mine? În Luxembourg, lângă statuia gladiatorului. Și zilele când ai trecut prin fața mea? La 16 iunie și la 2 iulie. E aproape un an. Nu te-am mai văzut de mult. Am întrebat-o pe femeia care închiria scaunele și mi-a spus că nu te-a mai văzut. Locuiai pe strada Ouest, la al treilea, în față, într-o casă nouă. Vezi că știu? Te urmăream. Ce-aș fi putut face? Pe urmă ai dispărut. Mi s-a părut că te-am zărit trecând într-o zi, pe când citeam gazetele, sub arcadele *Odeonului*. Am alergat. Dar nu. Era cineva care avea o pălărie ca a dumitale. Noaptea vin aici. Să nu-ți fie teamă; nu mă vede nimeni. Vin să-ți privesc de aproape ferestrele. Merg foarte încet, ca să nu bagi de seamă; poate că ți-ar fi frică. Într-o seară eram în spatele dumitale; te-ai întors și am luat-o la fugă. O dată te-am auzit cân-

tând. Am fost atât de fericit! Îți pare rău că te ascult când cânti? N-are de ce să-ți pară rău. Nu-i așa? Vezi bine că ești îngerul meu; lasă-mă să vin din când în când. Cred că am să mor. Dac-ai ști!... Te ador! Iartă-mă că-ți vorbesc așa! Nu mai știu ce spun. Poate că te supăr. Te supăr oare?

— O, mamă! zise ea.

Și se prăbuși aproape în nesimțire.

O prinse; ea nu se putea ține pe picioare; o luă în brațe, o strânse cu putere fără să-și dea prea bine seama ce face. O sprijini, clătinându-se și el. Era buimac; ca și cum capul i-ar fi fost plin de fum; ochii îi scli-peau; nu-și mai putea aduna gândurile; i se părea că se află în fața unui altar și că să-vârșește o profanare. Nu încerca nici cea mai mică dorință pentru femeia încântătoare al cărui trup îl simțea lângă pieptul lui. Era amețit de dragoste.

Ea îi luă mâna și i-o puse pe inimă. El simți filele de hârtie care se aflau acolo. Îngăimă:

— Mă iubești?

Ea răspunse cu un glas atât de scăzut, încât părea o adiere care abia se auzea:

— Taci! O știi prea bine!

Și-și lipi fața îmbujorată de pieptul tânărului plin de mândrie, vrăjit. El căzu pe bancă, iar ea – lângă el. Nu mai știau ce să-și spună. Stelele începură să strălucească.

Cum s-au întâlnit buzele lor? De ce cântă pasărea, de ce se topește zăpada, de ce înflorește trandafirul, de ce învie natura în luna mai, de ce luminează zorile dincolo de arborii întunecați, pe culmea înfiorată a colinelor?

Un sărut; atât.

Tresăriră amândoi și se priviră pe întuneric cu ochi învăpăiați.

Nu simțeau nici răcoarea nopții, nici răceala pietrei, nici umezeala pământului, nici iarba jilavă; se uitau unul la altul, și inima le era plină. Stăteau mână-n mână, fără să-și dea seama. Cosettei nici prin gând nu-i trecea să-l întrebe pe unde intrase și cum ajunsese în grădină. I se părea atât de firesc că era acolo!

Din când în când, Marius atingea cu genunchiul lui genunchiul Cosettei și amândoi se înfiorau.

La răstimpuri, Cosette îngăima câte un cuvânt. Sufletul îi tremura pe buze ca un strop de rouă pe o floare.

Încet-încet, începură să vorbească. Mărturisirile urmară tăcerii care își ajunge sieși. Deasupra lor noaptea se întindea senină și strălucitoare. Cele două făpturi, neprihănite ca îngerii, își spuseră totul: visurile, în-
tâmplările, bucuriile, iluziile, slăbiciunile, deznădejdea lor când încetaseră de-a se mai vedea. Își împărtășiră cu o intimitate ideală pe care nimic n-ar mai fi putut-o spori, tot ce aveau mai ascuns și mai tainic. Își povestiră, cu încredere deplină în iluzii, tot ceea ce dragostea, tinerețea și urmele de copilărie pe care le mai păstrau, aduceau în minte. Cele două inimi se revărsară una într-alta în așa fel, încât după un ceas tânărul avea sufletul fetei, iar fata avea sufletul tânărului.

Se contopiseră, se fermecaseră, se ameți-

seră.

După ce sfârșiră, după ce-și spuseră totul, ea-și culcă fruntea pe umărul lui și-l întreabă:

- Cum te cheamă?
- Mă cheamă Marius, zise el. Dar pe tine?
- Pe mine mă cheamă Cosette.

CARTEA A ȘASEA GAVROCHE

I – O poznă a vântului ștrengar

După 1823, în vreme ce cârciuma din Montfermeil se năruia și se împotmolea tot mai mult, nu în prăpastia unui faliment, ci în mlaștina datoriilor mărunte, soții Thénardier mai avuseseră doi copii, băieți amândoi. Cu totul cinci: două fete și trei băieți. Cam mult.

Thénardiera se descotorosise de cei din urmă, chiar de când erau mici, cu o bucurie ciudată.

Se descotorosise – iată cuvântul. Nu exista în această femeie decât o frântură din poruncile firii; o lipsă care de altminteri se

întâlnește destul de des. Întocmai ca mareșala de la Mothe-Houdancourt¹, Thénardiera nu era mamă decât pentru fiicele ei. Dragostea ei maternă se oprea aici. Ura împotriva neamului omenesc începea de la băieții ei. Față de aceștia arăta o răutate fără margini, ca o prăpastie fără fund. Pe cel mare, cum am văzut, nu-l putea suferi; pe ceilalți doi îi ura de moarte. De ce? Iac-așa! Motivul cel mai groaznic și răspunsul care nu suferă nicio discuție e acesta „Iac-așa! Nu-mi trebuie o liotă de copii”, spunea această mamă.

Vom vedea cum au izbutit Thénardierii să scape de ultimii doi copii ai lor, ba chiar să tragă și foloase din această ticăloșie.

Femeia Magnon, despre care am vorbit mai înainte, izbutise să-l facă pe bătrânul

¹ Soția mareșalului cu acest nume (sec. al XVII-lea) care și-a silit fiii „cadeți” (al doilea și al treilea născut) să îmbrace haina călugărească, spre a spori, cu partea lor de moștenire, zestrea fetelor.

Gillenormand s-o ajute în creșterea celor doi copii pe care-i avea. Locuia pe cheiul Célestins, la colțul străvechii străzi Petit-Musc, care a făcut tot ce i-a stat în putință să-și schimbe în nume bun răul ei renume. Vă aduceți aminte de marea epidemie de anghina difterică de-acum treizeci și cinci de ani, care a pustiit mahalalele de pe marginea Senei, în Paris, și de care știința s-a folosit ca să experimenteze pe-o scară întinsă eficacitatea tratamentului cu piatră acră, pe care o înlocuiește astăzi cu atâta folos tinctura de iod. În timpul acestei epidemii Magnona își pierdu în aceeași zi amândoi băieții, pe unul dimineața, pe celălalt seara, la o vârstă destul de fragedă. A fost o grea lovitură. Copiii erau foarte prețioși pentru mama lor; ei reprezentau optzeci de franci pe lună. Acești optzeci de franci erau plătiți cu foarte mare punctualitate, în numele domnului Gillenormand, de către încasatorul veniturilor sale, domnul Barge, portărel pensionar, din strada Roi-de-Sicile. Odată cu moartea copiilor, părin-

ții lor pierduseră și renta. Magnona căută un mijloc ca să iasă din încurcătură. În întunecata masonerie a păcatului din care făcea parte, toți știu totul, toți păstrează secretul și se ajută unul pe altul. Magnona avea nevoie de doi copii; Thénardiera avea doi. Tot băieți și de aceeași vârstă. Socoteală bună pentru una, afacere bună pentru cealaltă. Micii Thénardieri ajunseră micii Magnoni. Magnona se mută de pe cheiul Célestins în strada Clocheperce. La Paris identitatea unui individ se pierde pe drum, de la o stradă la alta.

Oficiul de stare civilă nefiind înștiințat, nu interveni, și substituirea se făcu în chipul cel mai simplu din lume.

Numai că Thénardier ceru, pentru împrumutarea copiilor, zece franci pe lună, pe care Magnon îi făgădui, ba chiar îi plăti. Se-nțelege de la sine că domnul Gillenormand își împlinea mai departe făgăduiala. Venea la fiecare șase luni să vadă copilașii și nu băgă de seamă schimbarea care se făcuse. „Ce bine seamănă cu dumneavoastră, dom-

nule!” îi spunea Magnona.

Thénardier, pentru care transformările erau o nimica toată, se folosi de prilejul ăsta ca să devină Jondrette.

Cele două fete ale lui și Gavroche abia avuseseră vreme să bage de seamă că mai aveau doi frățiori. La o anumită treaptă a mizeriei, te cuprinde un fel de nepăsare de mormânt și vezi ființele ca pe niște viermi. Rudele cele mai apropiate îți par adesea forme nedeslușite ale umbrei, abia desprinse din fondul întunecat al vieții și pierdute iar în nevăzut.

În seara zilei în care îi predase Magnonei pe cei doi micuți, deplin hotărâtă să se despartă pentru totdeauna de ei, Thénardiera avusese, ori se prefăcuse că are, o remușcare. Îi spusese soțului ei: „Cum să ne părăsim astfel copiii?” Thénardier, plin de demnitate și netulburat, îi potoli remușcarea cu aceste cuvinte: „Jean-Jacques Rousseau a făcut la fel – și mai mult decât atât!” De la remușcare mama trecu la neliniște: „Dar dac-o s-avem încurcături cu poliția? Ceea ce

am făcut noi o fi îngăduit, domnule Thénardier?” Thénardier răspunse: „Orice e îngăduit! N-o să se vadă decât partea frumoasă. Și-apoi nimănui n-o să-i treacă prin gând să se intereseze de niște copii care n-au nicio lăascaie!”

Magnona era o ucigașă elegantă. Îi plăcea să se îmbrace bine. Împărțea locuința, mobilată pretențios și grosolan, cu o hoată foarte isteată, englezoaică franțuzită. Englezoaica, împământenită la Paris, cunoscută prin legăturile ei cu lumea celor foarte bogați și cu colecțiile de medalii-și diamante ale domnișoarei Mars, a ajuns mai târziu vestită în analele justiției. I se spunea *mam'zel Miss*.

Cei doi țănci lăsați în seama Magnonei n-avură de ce să se plângă. Având în vedere că aduceau optzeci de franci, erau îngrijiți ca tot ce e exploatat; nu erau îmbrăcați prost și nu erau rău hrăniți, erau tratați aproape ca niște „domnișori” și le mergea mai bine cu mama vitregă decât cu cea adevărată. Magnona făcea pe „cucoana” și

nu vorbea urât în fața lor.

Trecură astfel câțiva ani. Thénardier le prevestea un viitor fericit. Într-o zi îi spuse Magnonei, care venise să-i plătească cei zece franci lunari: „Tatăl lor ar trebui să le dea o educație!”

Pe neașteptate, bieții copii, până atunci destul de ocroțiți, chiar prin soarta lor păcătoasă, fură zvârliți în viață și nevoiți s-o ia în piept.

Arestarea în grup a unor răufăcători, ca aceea din mansarda Jondrette, urmată, firește, de perchezii și de întemnițări, e o adevărată nenorocire pentru această drojdie a societății care trăiește în marginea vieții sociale. O asemenea întâmplare neplăcută atrage totdeauna după sine tot felul de prăbușiri în mijlocul acelei lumi întunecate. Catastrofa lui Thénardier aduse și catastrofa Magnonei.

Într-o zi, la puțină vreme după ce Magnona îi dăduse Époninei biletul cu privire la strada Plumet, poliția făcu o descindere neașteptată pe strada Clocheperce;

Magnona fu arestată împreună cu *mam'zel Miss* și toată casa suspectată căzu în laț. Cei doi băiețași se jucau într-o curte din fund și habar n-avură de razie. Când se întoarseră acasă, găsiră ușa încuiată și casa goală. Un cârpaci, care locuia într-o magherniță din față, îi chemă și le dădu un bilet pe care „mama lor” îl lăsase pentru ei. Pe bilet se afla o adresă: „*Domnul Barge, încasator, strada Roi-de-Sicile, nr. 8*”. Omul din magherniță le spuse: „Nu mai locuiți aici. Duceți-vă la adresă. E foarte aproape. Prima stradă la stânga. O să vi s-arate drumul după biletul ăsta.” Cei doi copii plecară, cel mare ducându-l pe cel mic și ținând în mână biletul cu adresa. Îi era frig, iar degetele lui amorțite strângeau slab și abia mai puteau ține biletul. La cotitura străzii Clocheperce vântul i-l smulse și, cum se întuneca, copilul nu-l mai putu găsi.

Și începură să rătăcească la întâmplare pe străzi.

II – În care micul Gavroche trage foloase de pe urma lui Napoleon Cel Mare

Primăvara la Paris e străbătută adesea de vânturi aspre și tăioase, care nu te fac propriu-zis să îngheți, ci să degeri; vânturile astea, care întunecă zilele cele mai frumoase, sunt întocmai ca acele răbufneli de aer rece care pătrund într-o încăpere încălzită printr-o fereastră spartă sau printr-o ușă rău închisă. Ți se pare că poarta mohorâtă a iernii a rămas întredeschisă și că răzbește vântul prin ea. În primăvara anului 1832, epocă în care a izbucnit cea dintâi mare epidemie a acestui secol în Europa, vânturile erau mai reci și mai cumplite decât oricând. Rămăsese întredeschisă o poartă și mai înghețată, aceea a iernii; poarta mormântului. În vânturile care suflau se simțea duhoarea holerei.

Din punct de vedere meteorologic, vânturile acestea reci aveau particularitatea de a fi însoțite de puternice descărcări electrice. În epoca aceea au izbucnit furtuni foarte

dese, însoțite de fulgere și de tunete.

Într-o seară, pe când vântul sufla cu putere, încât părea că se întorsese iarna, iar burghezii își puseseră din nou paltoanele, micul Gavroche, dârdâind, dar tot voios sub zdrențele lui, stătea înfipt și parcă în admirație în fața prăvăliei unui bărbier de lângă Orme-Saint-Gervais. Era împodobit cu un șal femeiesc de lână, luat nu se știe de unde, și din care își făcuse fular. Gavroche părea că admiră grozav o mireasă de ceară, decolorată și împodobită cu flori de lămâiță, care se răsucea dincolo de geam între două lămpi, arătându-și zâmbetul trecătorilor: de fapt, însă, el iscodea prăvălia ca să vadă dacă n-ar putea „șterpelii” din vitrină vreun calup de săpun, pe care să-l vândă după aceea unui „coafor” de la marginea orașului. Izbutea adesea să mănânce de pe urma unui asemenea calup... El numea felul acesta de-a „lucra”, pentru care avea oarecare talent, „a-i bărbieri pe bărbieri”.

Pe când admira mireasa și cântărea din ochi calupul de săpun, mormăia printre

dinți: „Marți! Nu marți. Marți să fi fost? Mi se pare că marți. Da, marți!”

Nu s-a aflat niciodată ce voia să spună.

Dacă monologul se referea cumva la ultima dată când mâncase, atunci trecuseră trei zile, deoarece era vineri.

În prăvălia încălzită de-o sobă bună, bărbierul râdea un client și din când în când trăgea cu coada ochiului spre inamic, spre băiatul rebegit și obraznic, cu mâinile în buzunare, dar cu gândul, desigur, la vreo potlogărie.

Pe când Gavroche se uita la mireasă, la vitrină și la bucățile de „Windsor-soap”, doi copii de statură diferite, destul de curat îmbrăcați, mai mici decât el, părăd unul de șapte, celălalt de cinci ani, apăsară cu sfială pe clanța ușii și intrară în prăvălie, cerând pesemne de pomană, cu un murmur tânguitor, care aducea mai degrabă a scâncet decât a rugămintă. Vorbeau amândoi deodată și nu se putea înțelege ce spun fiindcă glasul celui mic era întretăiat de suspine, iar celui mare îi clănțăneau dinții de frig.

Bărbierul se întoarce cu o mutră mânioasă, cu briciul în mână, și, îmbrâncindu-l pe cel mare cu mâna stângă, iar pe cel mic cu genunchiul, îi dădu pe amândoi afară și închise ușa spunând:

— Auzi, dom'le, să ne facă să-nghețăm și alta nu!

Cei doi copii porniră mai departe plângând. Între timp se înnorase; începuse să plouă. Gavroche se luă după ei și-i opri:

— Cei cu voi puștilor?

— N-avem unde să dormim, răspunse cel mare.

— Asta-i tot? zise Gavroche. Mare lucru! Se poate să plângeți pentru atât? Ce nătăfleți! Și, în superioritatea lui zeflemitoare, luându-și un aer de autoritate înduioșată, de ocrotitor blajin, adăugă: Țâncilor, veniți cu mine!

— Bine, domnule, zise cel mare.

Și cei doi copii porniră în spatele lui ca în urma unui arhiepiscop. Nu mai plângeau.

Gavroche o luă pe strada Saint-Antoine spre Bastilia.

Pe când mergeau astfel, Gavroche aruncă o privire mânioasă și retrospectivă spre dugheana bărbierului.

— N-are pic de inimă frizerul ăsta! bombăni el. E un maimuțoi!

O fată, văzându-i cum mergeau în șir, cu Gavroche în frunte, izbucni într-un râs zgomotos. Râsul era o lipsă de respect față de grupul celor trei.

— Bună ziua, domnișoară Omnibus! îi spuse Gavroche. O clipă după aceea, aducându-și aminte de bărbier, adăugă: M-am înșelat în privința dobitocului: nu-i un maimuțoi, e un șarpe. Am să caut un lăcătuș, bărbierule, și-am să-ți agăț niște clopoței la coadă!

Bărbierul îl ațâțase și-l făcuse bătăios. Sărind peste o băltoacă, se agăță de-o portăreasă bărboasă, cu o mătură în mână, gata parcă să se întâlnească cu Faust pe muntele vrăjitoarelor.

— Doamna a ieșit la călărie? întrebă el.

Apoi, sărind, stropi cu noroi cizmele lustruite ale unui trecător.

— Nătărăule! strigă furios trecătorul.

Gavroche își scoase nasul din fular:

— Aveți vreo plângere de făcut?

— Da, împotriva ta! spuse trecătorul.

— S-a închis ghișeul! i-o întoarce Gavroche. Nu se mai primesc reclamații.

Între timp, urcând strada, zări sub poarta unui gang, o fată de vreo treisprezece sau paisprezece ani înghețată și cerșind, într-o rochie atât de scurtă încât i se vedeau genunchii. Mititica începuse să fie prea mare pentru îmbrăcămintea ei. Când crești, se întâmplă asemenea neajunsuri. Rochia rămâne prea scurtă tocmai când goliciunea ajunge necuviincioasă.

— Biata fată! exclamă Gavroche. N-are nici măcar pantaloni. Na, ține cel puțin asta!

Și desfăcându-și fularul de lână de la gât, îl zvârli pe umerii slabi și vineți ai cerșetoarei; și fularul deveni din nou șal.

Fetița se uită la el uimită și primi fularul fără să scoată o vorbă. La o anumită treaptă de suferință, nevoiașul, în buimăceala

lui, nu mai geme când îl doare ceva și nu mai mulțumește când i se face vreun bine.

— Brr! se scutură Gavroche, tremurând mai rău decât sfântul Martin, care cel puțin își păstrase jumătate din manta.

La acest „brr!” ploaia întetită se dezlănțui cu furie. Cerurile dușmănoase pedepsesc faptele bune.

— Na! exclamă Gavroche. Ce înseamnă asta? Iar plouă? Dumnezeu sfinte, dacă-i dai zor tot așa, m-ai pierdut de mușteriu! Și porni mai departe. Oricum adăugă el trăgând cu coada ochiului spre cerșetoarea care se ghemuia în șal. Știu că p-asta am înțolit-o! Și uitându-se spre nori: V-am făcut figura!

Cei doi copii veneau în urma lui.

Trecând prin fața unui geam acoperit cu o rețea de sârmă care arăta că acolo e o brutărie, fiindcă pâinea, ca și aurul se așază în dosul gratiilor de fier, Gavroche se întoarse:

— Ei, puștilor, am mâncat noi ceva azi?

— Domnule, răspunse băiatul cel mare, n-am mâncat de azi-dimineață.

— N-aveți prin urmare, nici tată, nici mamă? urmă Gavroche cu măreție.

— Iertați-mă domnule, avem și tată și mamă, dar nu știm unde sunt.

— Uneori, e mai bine decât să știi, îi lămurii Gavroche, care era un cugetător.

— De două ceasuri umblăm așa, urmă băiatul cel mare. Căutăm ceva de mâncare pe la colțurile străzilor, dar nu găsim nimic.

— Știu, zise Gavroche. Câinii mănâncă tot. După o pauză adăugă:

— Ah, ne-am pierdut părinții. Nu mai știm ce s-a întâmplat cu ei. Nu se poate, băieți. E o mare gugumănie să lași să se răătăcească așa niște oameni mari. Trebuie totuși să halim ceva.

Altminteri, nu le puse nicio întrebare. Ce poate fi mai simplu decât să nu ai casă?

Cel mai mare dintre cei doi puști, întors aproape cu totul la nepăsarea firească a copilăriei, strigă deodată:

— Și când mă gândesc că mama ne spusese c-o să ne ducă să luăm salcie sfințită în duminica floriilor!

— Aiurea! zise Gavroche.

— Mama, adăugă băiatul cel mare, e o cucoană care stă cu *mam'zel Miss*.

— Scârț! exclamă Gavroche.

Între timp se oprise și-ncepuse să se pipăie și să se scotocească prin toate cutele zdrențelor lui.

În cele din urmă își înălță capul cu un aer care voia să pară mulțumit, dar care era triumfător.

— Puștilor, potoliți-vă! Avem cu ce benchetui toți trei.

Și scoase dintr-un buzunar un gologan.

Fără să le dea răgaz puștilor să se mire, îi împinse pe amândoi înaintea lui în brutărie, puse gologanul pe tejghea și comandă:

— Băiete! Pâine de un gologan!

Brutarul, patronul însuși, luă o pâine și-un cuțit.

— Trei felii, băiete! adăugă cu demnitate Gavroche. Suntem trei.

Și băgând de seamă că brutarul, după ce se uitase la cei trei mușterii, luase o pâine neagră, își vârî adânc degetul în nas,

însoțindu-l de o răsuflare atât de puternică, parc-ar fi avut pe vârful degetului priza de tabac al lui Frederic cel Mare², și-i azvârli brutarului de la obraz această apostrofă furioasă:

— Ce-i iş'cea?

Acelora dintre cititorii noștri care ar fi ispititi să vadă în întrebarea adresată de Gavroche brutarului vreun cuvânt rusesc sau polonez, ori vreunul din strigătele sălbatice pe care yowaii și botocuzii³ și le aruncă de pe un mal pe altul al fluviilor, prin pustietăți, le vom spune că e o expresie foarte cunoscută pe care o întrebuințează zilnic (ei, cititorii) și care ține locul întrebării: „Ce-i aici?”

— Ei, ce să fie? Pâine! Pâine foarte bună, de calitate a doua.

— Vrei să spui pâine neagră, zise Gavro-

² Se spune că regele Prusiei Frederic cel Mare (1700–1786) era mare amator de tabac.

³ Triburi sălbatice din America; Yowaii în S.U.A. de azi, ceilalți în Brazilia.

che liniștit și cu adânc dispreț. Pâine albă, băiete! Franzelă! Fac cinste!

Brutarul nu-și putu stăpâni zâmbetul și, pe când tăia pâinea, albă, se uită la el cu un aer compătimator, care-l supără pe Gavroche.

— Ia ascultă, băiete, ce ne tot mășori așa?

Așezați toți trei cap la cap, abia ar fi măsurat un stânen.

Isprăvind de tăiat pâinea, brutarul își încasă gologanul, și Gavroche se adresă celor doi copii:

— Potoliți-vă ramazanul!

Băiețașii se uitară la el nedumeriți.

Gavroche începu să râdă:

— A! Așa e! Voi nu știți încă ce-nseamnă asta. Sunteți mici. Și adăugă: Mâncați!

Și întinse fiecăruia câte o bucată de pâine.

Spunându-și că cel mai mare, pe care-l socotea mai vrednic să stea de vorbă cu el, merita o încurajare deosebită, și că trebuia îndemnat să lase la o parte orice sfială, pentru a-și potoli foamea, adăugă întinzându-i bucata cea mai mare:

— Na, umple-ți mațul!

Bucata cea mai mică o opri pentru el.

Bieții copii erau lihniți de foame, ca și Gavroche. Înfulcând pe nemestecate pâinea, încurcau locul în prăvălie iar brutarul, cu care încheiaseră socotelile, se uita la ei chiorâș.

— S-o luăm din loc! se hotărî în sfârșit, Gavroche.

Porniră din nou spre Bastilia.

Trecând prin fața vitrinelor luminate, băiatul cel mai mic se oprea din când în când să se uite la un ceas de tinichea, legat la gâtul lui cu o sfoară.

„Hotărât, e un nătărău fără pereche!” își spuse Gavroche.

Pe urmă, îngândurat, bombăni printre dinți:

— Eu, dac-aș avea plozi, i-aș îngriji mai bine.

Când isprăviră de mâncat bucata de pâine, ajungând la colțul întunecatei străzi Ballets, în fundul căreia se zărește ferestruica îngustă și dușmănoasă a închisorii La

Force, cineva spuse:

— A, tu ești, Gavroche?

— A, tu ești, Montparnasse?! exclamă Gavroche.

Un bărbat îl oprise pe băiat, și bărbatul nu era altcineva decât Montparnasse deghizat, cu ochelari albaștri. Gavroche îl recunoscuse.

— Șmechere! zise Gavroche. Ai o manta ca o cataplasma de muștar și ochelari albaștri de doctor. Pe onoarea mea, știi că ești fercheș?

— Sst! șuieră Montparnasse. Mai încet!

Și-l trase repede pe Gavroche din lumina vitrinelor.

Cei doi puși îi urmară instinctiv, ținându-se de mână. Când ajunseră sub bolta întunecată a unei porți, la adăpost de priviri și de ploaie, Montparnasse întrebă:

— Știi unde mă duc?

— La mânăstirea de pe Muntele Părerilor-de-Rău, adică la eșafod, zise Gavroche.

— Caraghiosule! Și Montparnasse urmă: Mă duc să-l caut pe Babet.

— A, zise Gavroche, o cheamă Babet?!

Montparnasse coborî glasul:

— Nu o, ci îl cheamă Babet.

— A! Babet!

— Da, Babet.

— Credeam că e la răcoare.

— A luat-o din loc, răspunse Montparnasse.

Și-i povesti la repezeală băiatului că în dimineața aceleiași zile Babet, fiind mutat la Conciergerie, evadase, apucând-o la stânga, în loc s-o apuce la dreapta pe „coridorul instrucției”.

Gavroche îi admiră iscusința.

— Mare șmecher! zise el.

Montparnasse mai adăugă unele amănunte în legătură cu evadarea lui Babet și sfârși spunând:

— A! Asta nu-i tot!

Gavroche, ascultându-l, apucă bastonul pe care-l ținea în mână Montparnasse; trase fără voie de partea de sus și scoase la iveală tăișul unui pumnal.

— Aha! grăi el, împingând repede pumnalul la loc. Ai luat cu tine jandarmul îmbră-

cat civil.

Montparnasse făcu cu ochiul.

— Drace! zise Gavroche. Nu cumva ai de gând să te încaieri cu sticleții?

— Nu se știe, rosti Montparnasse nepăsător. E întotdeauna bine să ai un ac la tine.

Gavroche stăruie:

— Ce-ai de gând să faci în noaptea asta?

Montparnasse își luă din nou un aer grav și spuse înghițind silabele:

— 'ște chestii. Și schimbând numaidecât vorba: Știi?

— Ce?

— O chestie de-acum câteva zile. Închipuie-ți: întâlnesc un cetățean care îmi face cadou o predică și punga lui; le bag pe-amândouă în buzunar, și peste o clipă mă scotocesc și nu mai găsesc nimic.

— Numai predica! zise Gavroche.

— Dar, tu, îl întrebă Montparnasse, încotro ai întins-o?

Gavroche îi arată pe cei doi protejați ai săi și spuse:

— Mă duc să culc copiii.

— Să-i culci? Unde?

— La mine.

— Unde, la tine?

— La mine.

— Ai locuință?

— Da, am.

— Și unde locuiești?

— În elefant, îl lămuri Gavroche.

Montparnasse, deși de obicei nu se prea mira, nu-și putu opri o exclamație:

— În elefant?!

— Ei da, în elefant! zise Gavroche. Zexe!

E încă un cuvânt în limba pe care nimeni n-o scrie, dar pe care o vorbește toată lumea. Zexe înseamnă: „Vorba vine”.

Răspunsul cu tâlc al băiatului îl readuse pe Montparnasse la liniște și la bun-simț. Păru că revenise la sentimente mai bune față de locuința lui Gavroche.

— Înțeleg! zise el. În elefant... E bine acolo?

— Foarte bine! exclamă Gavroche. E într-adevăr minunat! Nu suflă vântul ca pe sub pod.

— Și cum intri în el?

— Mă privește.

— Are vreo spărtură? întrebă Montparnasse.

— Vezi bine! Da să nu suflă o vorbă. Între picioarele dinainte. Copoii n-au văzut-o!

— Și te cațări acolo sus? Da, înțeleg.

— O mică manevră, cric-crac, și s-a făcut, ești singur înăuntru. După o pauză, Gavroche adăugă: Pentru puii mei o să fac rost de o scară.

Montparnasse începu să râdă.

— Unde naiba i-ai găsit pe țâncii ăștia?

Gavroche răspunse simplu:

— Mi i-a dăruit un bărbier.

Între timp, Montparnasse căzuse pe gânduri.

— M-ai recunoscut numaidecât? șopti el.

Scoase apoi din buzunar două obiecte mici, care nu erau decât două cotoare de pene, învelite în bumbac. Își băgă câte una în fiecare nară și nasul lui căpătă altă formă.

— Asta te schimbă, zise Gavroche. Ești mai

puțin urât. Ar trebui să rămâi așa.

Montparnasse era băiat frumos, dar Gavroche căuta să-l ia peste picior.

— Fără glume, spuse Montparnasse, cum mă găsești?

De data asta și glasul îi era schimbat. Într-o clipă Montparnasse se făcuse de nerecunoscut.

— Haide, exclamă Gavroche, fă-l pe Porrichinele⁴!

Cei doi copilași, care până atunci nu ascultau ce se spunea, fiind ocupați și ei să-și vâre degetele în nas se apropiară la auzul acestui nume și-l priviră pe Montparnasse cu un început de bucurie și admirație.

Din păcate, însă, Montparnasse era îngrijorat.

Puse mâna pe umărul lui Gavroche și-i zise, subliniind fiecare cuvânt:

— Ascultă ce-ți spun, băiete... dac-aș avea

⁴ Personaj din comedia populară italiană, tipul bețivului scandalagiu care spune tuturor adevărul în față.

cu mine *dogul, daga și diga-diga*, ți-aș duce pentru juma' de franc, cotiga...

Această frază ciudată făcu asupra băiatului un efect neașteptat. Se întoarse repede, își plimbă cu mare atenție ochii mici și strălucitori de jur împrejur și zări, la câțiva pași, un sergent de stradă care se îndepărta. Gavroche lăsă să-i scape un: „Ah, înțeleg!” și grăi strângând mâna prietenului său:

— Bună seara! Mă duc cu plozii la elefantul meu. Dacă ai nevoie de mine vreodată, noaptea, mă poți găsi acolo. Locuiesc la etajul întâi. Portar nu există. Întreabă de domnul Gavroche.

— Bine, răspunse Montparnasse.

Și se despărțiră, Montparnasse luând-o spre Piața Grève, iar Gavroche spre Bastilia. Tânărul de cinci ani, târât de frate-său, pe care-l trăgea Gavroche, întoarse câteva ori capul să-l vadă pe „Porrichinelle” depărtându-se.

Fraza neînțeleasă prin care Montparnasse îl înștiințase pe Gavroche de prezența gar-

distului nu avea decât semnificația asonanței *dig*, repetată de mai multe ori, în felurite chipuri. Silaba *dig* când nu e pronunțată singură, ci amestecată cu măiestrie printre cuvintele unei fraze înseamnă: *Băgați de seamă, nu se poate vorbi!* Era, de altfel, în fraza lui Montparnasse o frumusețe literară care îi scăpă lui Gavroche: *dogul, daga și diga-diga*, e expresie a argoului de la Temple, care înseamnă: *câinele meu, cuțitul meu și femeia mea*, întrebuințate de paiațele și măscăricii din bâlciurile marelui veac în care Molière scria și Callot⁵ desena.

Acum douăzeci de ani se mai putea vedea încă în piața Bastiliei, în colțul de sud-est, lângă gura canalului săpat în fostul șanț al închisorii-cetate, un monument ciudat, astăzi șters din amintirea parizienilor, care merita să lase unele urme, căci era gândul unui „membru al Institutului, generalul

⁵ Pictor și gravor francez din prima jumătate a secolului al XVII-lea, unul dintre marii realiști ai artei franceze.

comandant al armatei din Egipt”.⁶

Spuneam „monument”, deși nu era decât o machetă; dar macheta aceasta, schiță măreață, cadavru impunător al unei idei napoleoniene, pe care câteva furtuni succesive o îndepărtaseră treptat de noi, ajunsese istorică și căpătase un caracter definitiv, contrastând cu aspectul ei provizoriu. Era un elefant înalt de patruzeci de picioare, construit din scânduri și zidărie, purtând în spate un turn cât o casă, pe, care un zugrav oarecare îl vopsise odinioară cu verde și care era acum înnegrit de vânturi, de ploi și de timp. În acest ungher pustiu și descoperit al pieței, fruntea vastă a namilei, trompa și dinții, turnul, șoldurile uriașe, cele patru picioare asemănătoare cu patru coloane, alcătuiau în noapte, sub cerul înstelat, o figură fantastică și înfricoșătoare. Nimeni nu știa ce înseamnă. Era un fel de simbol al forței populare. Întunecat, nemăsurat. Era un fel de stafie puternică, făcând de strajă

⁶ Napoleon.

în văzul tuturor lângă spectrul nevăzut al Bastiliei.

Puțini străini vizitau acest edificiu, iar trecătorul nu-i dădea nicio atenție. De altfel, începuse să se ruineze; ipsosul, care se desprinsese de pe el cu fiecare anotimp, săpa plăgi hidoase pe suprafața lui. „Edilii”⁷ cum se spune în limbaj elegant, îl uitaseră încă din 1814. Stătea acolo în colțul lui, trist, bolnav, gata să se prăbușească, înconjurat de un gard putred, pângărit în fiecare clipă de birjarii beți. Pântecele îi era brăzdat de crăpături o scândură îi ieșea pe lângă coadă, iar între cele patru picioare iarba creștea înaltă. Cum nivelul pieței se ridicase de treizeci de ani în jurul lui, prin acea mișcare înceată și continuă care înalță pe nesimțite solul marilor orașe elefantul rămăsese într-o adâncitură, ceea ce făcea să pară că pământul se scufundă sub el. Era o arătare diformă respingătoare și măreață în același timp; slută în ochii burghezului, plină de

⁷ Consiliul municipal al Parisului.

melancolie pentru cugetător semăna cu un gunoi care trebuie măturat, și cu un rege care așteaptă să fie decapitat.

După cum am mai spus, noaptea, înfățișarea i se schimba. Noaptea este adevăratul mediu a tot ce e umbră.

Odată cu amurgul, bătrânul elefant se schimba la față și căpăta o ținută liniștită și de temut în nemăsurata seninătate a întunericului.

Pentru că aparținea trecutului, făcea oarecum parte din noapte; întunecimea se potrivea măreției sale.

Acest monument puternic, masiv, greoi, aspru, posomorât, aproape pocit, dar fără îndoială maiestuos și înzestrat cu o gravitate semeată și sălbatică a pierit pentru a lăsa să domnească în pace acea sobă uriașă, împodobită cu burlanul ei, care a înlocuit întunecata fortăreață cu nouă turnuri, așa cum burghezia înlocuiește feudalitatea. E foarte firesc ca o sobă să simbolizeze o epocă a cărei putere stă într-o oală cu vaporii. Această epocă va trece. A și trecut aproape.

Lumea începe să înțeleagă că, dacă există forță într-un cazan cu abur, nu există putere decât într-un creier. Cu alte cuvinte, ceea ce mișcă, ceea ce mână lumea nu sunt locomotivele, ci ideile. Înghămați locomotivele la idei, dacă vreți, dar nu confundați calul cu călărețul!

Oricum ar fi ca să ne întoarcem în Piața Bastiliei – arhitectul elefantului izbutise să facă ceva măreț din ipsos, pe când arhitectul burlanului a reușit să facă ceva meschin din bronz.

Acest burlan, botezat atât de sonor „Coloana din iulie”⁸, acest monument neizbutit al unei revoluții avortate, era încă învăluit, în 1832, într-o uriașă cămașă de schelărie, pe care, întrucât ne privește, o regretăm, și cu gard înalt de scânduri, care făcea ca elefantul să pară și mai singuratic.

⁸ Monument înălțat pe locul unde se ridica altădată Bastilia, în primii ani ai domniei lui Ludovic-Filip, în cinstea celor care și-au dat viața în revoluția din 1830.

Spre acest colț al pieței, abia luminat de un felinar îndepărtat, își conduse Gavroche „tâncii” lui.

Fie-ne îngăduită o mică paranteză, pentru a vă reaminti că cele spuse aparțin numai și numai realității și că, acum douăzeci de ani, tribunalele corecționale au avut de judecat, sub inculparea de vagabondaj și de distrugere a unui monument public, un copil care fusese găsit dormind în pânțelele elefantului din Piața Bastiliei.

După această paranteză, să continuăm.

Ajungând lângă colos, Gavroche înțelese efectul pe care-l poate produce un lucru infinit de mare asupra unor ființe infinit de mici și zise:

— Nu vă speriați copii!

Intră apoi printr-o spărtură a gardului în împrejmuirea monumentului și-i ajută și pe copii să sară înăuntru. Puțin cam speriați, cei doi copii îl urmau pe Gavroche fără să spună un cuvânt, încredințându-și soarta acestui Noroc jerpelit, care le dăduse pâine și le făgăduise adăpost.

Lângă gard se afla culcată o scară, care servea în timpul zilei lucrătorilor de pe șantierul vecin. Gavroche o ridică cu o putere nebănuită și o sprijini de unul din picioarele de dinainte ale elefantului. Pe locul unde se rezema capătul de sus al scării se zărea o gaură mare, neagră, în pântelele colosului.

Gavroche arată oaspeților scara și gaura, și le spuse:

— Urcăți și intrați!

Cei doi copii se priviră înfiorați.

— Vi-i frică, puștilor? întrebă Gavroche. Și adăugă: Uitați-vă!

Luă apoi în brațe piciorul zgrunțuros al elefantului și, cât ai bate din palme, fără să se mai slujească de scară, ajunse la deschizătură. Intră în ea ca o șopârlă care se strecoară într-o crăpătură, pătrunse înăuntru și, după o clipă, cei doi copii văzură ivindu-se o pată alburie, nedeslușită – capul palid al lui Gavroche în buza găurii întunecate.

— Ei, strigă el, intrați și voi, țâncilor! O să vedeți ce bine e aici! Haide, urcă-te tu! îl

îndemnă pe cel mare. Adă mâna!

Micuții își dădură cu cotul. Băiețandrul îi cam speria, dar totodată îi și încuraja. Ploaia se întetise și, în cele din urmă, cel mare își luă inima în dinți. Uitându-se la fratele lui care se urca și văzându-se singur între labele uriașe ale animalului, cel mic dădu să plângă, dar nu îndrăzni.

Cel mare suia, clătinându-se, treptele scării. În acest timp, Gavroche îl îndemna prin tot felul de interjecții ca un profesor de scrimă pe elevii lui, sau ca unul care-și mână catării:

— Nu-ți fie teamă! Așa! Nu te lăsa! Pune piciorul colo! Dă-mi mâna! Voinicește!

Când copilul ajunsese aproape de el, Gavroche îl prinse deodată cu putere de braț și-l trase la el.

— Gata!

Copilul intrase în deschizătură.

— Așa, acum așteptați-mă! zise Gavroche. Până atunci: luați loc, domnule!

Și ieșind din deschizătură așa cum intrase, se lăsă să alunece cu sprinteneala unei

maimuțe pe piciorul elefantului, căzând în picioare pe iarbă. Îl luă apoi pe tîncul de cinci ani în brațe, îl așeză în mijlocul scării și începu să urce în urma lui, strigând celui mare:

— Eu îl împing de la spate, tu trage-l spre tine!

Într-o clipă, micuțul fu urcat, împins, târât, tras și vîrât în deschizătură, fără să aibă timp să se dumirească. Gavroche intră după ei, împinse cu piciorul scara, lăsând-o să cadă în iarbă și strigă, bătînd din palme:

— S-a făcut! Trăiască generalul Lafayette! După această izbucnire, adăugă: Copii, sunteți la mine acasă.

Gavroche era într-adevăr acasă la el.

O, utilitate neașteptată a lucrului inutil! Îndurare a lucrurilor mari! Mărinimie a uriașilor! Acest monument gigantic, care întruchipase un gând al împăratului, devenise cocioaba unui ștrengar. Plodul fusese primit și adăpostit de un colos. Burghezii gătiți în haine de duminică, trecînd prin fața elefantului de la Bastilia, spuneau vo-

ioși, aruncându-i o privire disprețuitoare din ochii lor bulbucați: „La ce-o fi folosind?” Folosea ca să scape de frig, de chi-ciură, de grindină, de ploaie, să apere de vântul iernii, să ferească de dormitul în noroi, care dă friguri, și de dormitul în zăpadă, care pricinuieste moartea, să pună la adăpost o mică făptură fără tată, fără mamă, fără pâine, fără îmbrăcăminte, fără un acoperiș. Folosea ca să adune de pe drumuri un nevinovat respins de societate. Folosea la micșorarea vinovăției obștești. Era o vizuină deschisă pentru aceia cărora li se închiseseră toate ușile. Se părea că răpănoasa, străvechea namilă, uitată și putredă, plină de noduri, mucegai și plăgi, gata să cadă, viermănoasă, părăsită, osândită, acest cerșetor uriaș, cerând zadarnic pomana unei priviri binevoitoare în mijlocul unei răspântii a fost cuprins de milă pentru celălalt cerșetor, pentru sărmanul pigmeu care umblă desculț, fără adăpost, suflând în pumni, îmbrăcat în zdrențe, hrănindu-se din ce aruncă alții la gunoi.

Iată la ce folosea elefantul de la Bastilia. Această idee a lui Napoleon, disprețuită de oameni, fusese luată de Dumnezeu în seama lui. Ceea ce n-ar fi fost decât măreț devenise divin. Ca să înfăptuiască ceea ce își pusese în gând, împăratului i-ar fi trebuit porfir, aramă, fier, aur sau marmură; lui Dumnezeu îi era de ajuns putreda înjghebare de scânduri, de căpriori și răni de tencuială. Împăratul avusese un vis de geniu; în elefantul titanic, cu armătură de fier, nemaipomenit, cu trompa în sus și turnul în spate, improșcând în toate părțile, în jurul lui, jocuri de apă, vesele și înviorătoare voia să întruchipeze poporul; dar Dumnezeu făcuse ceva mai măreț: adăpostise în el un copil.

Gaura pe care intrase Gavroche era o spărtură care aproape nu se vedea de afară, fiind ascunsă, după cum am spus, sub pânțele elefantului și atât de strâmtă, încât numai pisicile și plozii puteau trece prin ea.

— Mai întâi și-ntâi, zise Gavroche, să lă-

săm vorbă portarului că nu suntem acasă. Și cufundându-se în întuneric fără șovăială, ca unul care-și cunoaște locuința, luă o scândură și astupă gaura.

Gavroche se cufundă iar în întuneric. Copiii auziră sfârâitul chibritului cufundat în sticlă cu fosfor. Chibritul chimic nu exista încă; bricheta *Fumade* reprezenta în vremea aceea progresul.

O lumină neașteptată îi făcu să clipească din ochi; Gavroche aprinse un capăt de feștilă muiată în rășină, căruia i se spune „șobolan de pivniță”. Șobolanul de pivniță, care mai mult fumega decât lumina, făcea să se vadă nedeslușit înăuntrul elefantului.

Cei doi oaspeți ai lui Gavroche priviră împrejurul lor și simțiră ceva cam la fel cu unul care ar fi fost închis în butoiul cel mare de la Heidelberg⁹ sau, mai bine zis, cu ceea ce va fi simțit Iona în pântecul biblic

⁹ Butoi colosal (2.360 hectolitri) aflat în pivnița unui castel din orașul german Heidelberg, situat într-o regiune viticolă.

al balenei¹⁰. Se pomeniseră în hăul unui schelet gigantic. Sus, o grindă lungă și înne-grită, din care se desfăceau din loc în loc vine arcuite, închipuiau șira spinării și coastele; țurțuri de tencuială atârnavau de ea ca niște măruntaie, și, dintr-o parte până în cealaltă, pânze întinse de păianjen alcătuiau draperii prăfuite. Ici și colo, prin colțuri, se vedeau niște pete negricioase, care păreau vii și care se mișcau repede, cu zvâcniri bruște și speriate.

Surpăturile căzute de sus, din spinarea elefantului, umpluseră copaia pântecului, pe care se putea merge ca pe o dușumea.

Cel mic se vârî în fratele lui și spuse cu jumătate glas:

— E întuneric.

Cuvântul acesta îl făcu pe Gavroche să izbucnească.

Înfățișarea încremenită a celor doi plozi îl

¹⁰ După legenda biblică, prorocul Iona, aruncat în mare în timpul unei furtuni, a fost înghițit de o balenă, în al cărei pânțece a stat trei zile.

silea să-i scuture puțin:

— Ce-ați zgâit așa ochii? țipă el. Ce, ne jucăm? Faceți nazuri? Nu cumva ați vrea palatul Tuileriilor¹¹? Ce, sunteți proști? Să știți că n-aveți de-a face cu un fleț! Ce, sunteți coborâți cu hârzobul din cer?

Nu strică puțin frecuș la spaimă. E-ntăritor. Copiii se apropiară de Gavroche.

Gavroche, înduioșat părintește de atâta încredere, trecu de la „acru la dulce” și vorbind celui mai mic dintre ei, rosti ocară cu un glas de mângâiere:

— Prostituțule, întuneric e afară, nu aici; afară plouă, aici nu plouă; afară e frig, aici nu e nicio adiere de vânt; afară e înghesuia-lă, aici nu e nimeni; afară nu e lună. Aici e lumânarea mea. Ei, fir-ar al naibii!

Cei doi copii începură să privească apar-

¹¹ Atunci palatul regal. Acest monument de artă, clădit în secolul al XVI-lea, în stilul renașterii franceze, a fost distrus în 1871 de bombardamentele armatei lui Thiers, care asedia Parisul Comunei.

tamentul cu mai puțină spaimă, dar Gavroche nu le dădu răgaz să-l admire mult timp: — Repede! zise el.

Și îi împinse spre ceea ce suntem prea fericiți să putem numi fundul încăperii.

Acolo era patul lui.

Patul lui Gavroche era întreg; adică o saltea, o învelitoare și un alcov cu perdele.

Salteaua era o rogojină, învelitoarea o pătură destul de lată, de lână groasă, fumurie, foarte calduroasă și aproape nouă, iar alcovul iată ce era:

Trei prăjini destul de lungi, înfipte și întărite în molozul de pe burta elefantului, două în față, una în spate, cu capetele de sus legate cu o sfoară, în așa fel încât să formeze toate trei, un mănunchi piramidal. Pe acest mănunchi de prăjini fusese întinsă o pânză de sârmă, artistic așezată și fixată pe prăjini cu ajutorul unor legături tot de sârmă, așa că le acoperea în întregime. Un șir de pietre grele fixa de jur împrejur poalele pânzei de sârmă de podea, așa încât nimic să nu se poată strecura pe sub ele. Această

împletitură de sârmă nu era decât un grilaj de aramă din acelea cu care se îmbracă cuștile menajeriilor. Patul lui Gavroche se afla sub cortul de sârmă ca într-o cușcă. Toată înjghebarea semăna cu un cort de eschimos.

Împletitura de sârmă ținea loc de perdele.

Gavroche dădu puțin la o parte pietrele care țineau grilajul în față, și cele două părți ale împletiturii, care se petreceau una peste alta, se desfăcură.

— Plozilor, pe brânci! porunci Gavroche.

Își băgă cu grijă oaspeții în cușcă, apoi intră și el după ei, târându-se, puse din nou pietrele și închise iarăși ermetic deschizătura.

Se întinseră toți trei pe rogojină.

Oricât de mici erau, niciunul dintre ei n-ar fi putut sta în picioare în „alcov”. Gavroche ținea „șobolanul de pivniță” în mână.

— Și acum, continuă el, soileală! S-a zis cu candelabrul!

— Domnule, întrebă cel mai mare dintre frați pe Gavroche, arătând grilajul de sâr-

mă, ce e asta?

— Asta, îl lămuri Gavroche serios, e pentru șobolani. Hai, soiliți! Cu toate acestea, se crezu dator să adauge câteva cuvinte pentru învățătura acestor ființe de vârstă crudă, și urmă: E niște chestii din Grădina Botanică. E pentru animale sălbatice. E o magazie plină cu d-alde-astea. Sari un zid, te cațări pe o fereastră și te streкори pe sub o ușă, atât. Și ai d-astea câte vrei.

În timp ce vorbea, acoperi cu un colț al păturii pe cel mic, care șopti:

— Oh, ce bine e! ce cald!

Gavroche se uită lung la pătură, cu mulțumire.

— E tot de la Grădina Botanică. Am luat-o de la maimuțe. Și arătând celui mai mare rogojina pe care se afla întins, rogojină foarte groasă și minunat lucrată, adăugă: Asta era la o girafă. După o tăcere, continuă: Animalele aveau de toate. Le-am luat. Și nu s-au supărat. Le-am spus: „E pentru elefant”. Mai tăcu un răstimp, apoi spuse : Sari peste zid și puțin îți pasă de stăpânire.

Asta e!

Cei doi copii se uitau cu respect, cu teamă și uimire la această ființă plină de curaj și iscusință, fără adăpost, singură pe lume, plătând ca ei, totodată oropsită și atotputernică, și care li se părea fără seamăn pe lume, cu chipul acela alcătuit din toate strâmbăturile unui bătrân saltimbanc, amestecate cu zâmbetul cel mai naiv și mai încântător.

— Domnule, zise sfios cel mai în vârstă, va să zică nu vă e frică de polițiști?

Gavroche se mulțumi să răspundă:

— Mă, plodule, nu se zice polițiști, se zice sticleți!

Cel mic avea ochii deschiși, dar nici nu crâcnea. Cum se afla la marginea rogojinii, cel mai mare fiind la mijloc, Gavroche îi băgă pe sub coaste marginea păturii, ca o mamă, și-i înălță rogojina sub cap cu niște boarfe vechi, așa încât plodul să aibă o pernă. Pe urmă se întoarse către cel mai în vârstă:

— Ei? Nu-i frumușel aici?

— O. Da! răspunse acesta și se uită la Gavroche care avea aerul unui înger mântuitor.

Cei doi copilași uzi learcă, simțeau că încep să se încălzească.

— A, da, continuă Gavroche, și pentru ce plângeați? Și arătându-l pe cel mic fratelui său: Un mucos ca ăsta, hai mai zic și eu; dar un om mare ca tine să plângă, ce nerozie! Parcă erai un vițel!

— Doamne, zise copilul, dar n-aveam casă unde să ne ducem.

— Piciule, reluă Gavroche, nu se zice casă, se zice cotineată.

— Și pe urmă ne era frică singuri, așa, noaptea...

— Nu se zice noaptea, se zice oarba.

— Mulțumesc, domnule, spuse copilul.

— Ascultă, începu din nou Gavroche, nu trebuie să mai scânciți de-acum încolo după nimic. O să am eu grijă de voi. Ai să vezi ce bine o să fie. Vara mergem la Glacière cu Navet, un prieten al meu, ne scăldăm lângă gară, alergăm în pielea goală pe mal în fața

podului Austerlitz; asta le înnebunește pe spălătorese. Țipă, ocărăsc; dacă ai ști ce hazoase sunt! O să ne ducem să vedem omul-schelet. Trăiește. La Champs-Élysée. E slab ca o zi de post. Și pe urmă am să vă duc la teatru. Am să vă duc la Frédérick-Lemaître¹². Am bilete, îi cunosc pe actori, am și jucat într-o piesă. Eram niște mogâldețe atâtica; alergam pe sub o pânză care făcea valuri ca marea. Am să vă bag actori pe voi la teatrul meu. O să mergem să vedem sălbaticii. Nu sunt sălbatici adevărați. Au pe ei tricouri subțiri, trandafirii, care fac cute, și li se văd coatele cârpite cu ață albă. După aceea o să ne ducem la Operă. Intrăm cu „claca”. „Claca” la Operă e de clasa-ntâi. N-o să mă bag eu în „clacă” la teatrele mici de pe bulevard. La Operă, ce crezi, sunt și d-ăia care plătesc douăzeci de bani, niște găgăuți. Li se zice ciurucuri. Și pe urmă o să ne ducem să vedem cum joacă ghilotina. Am să vă arăt călăul. Stă în stra-

¹² Celebru actor francez din secolul trecut.

da Marais. Domnul Samson. Are și cutie de scrisori la poartă. A, e distracție mare!

În clipa aceea un strop de ceară căzu pe degetele lui Gavroche și-l aduse la realitate.

— Ei, drăcie cu pălărie! exclamă el, iacătă că se termină feștila! Băgați de seamă! Nu pot trece la cheltuială mai mult de un ban pe lună pentru luminat. Când te culci trebuie să dormi. N-avem timp să citim romane de-ale domnului Paul de Kock¹³. Și unde mai pui că lumina s-ar putea vedea prin crăpăturile porții, și-atât le-ar trebui sticleților!

— Și pe urmă, spuse sfios cel mai în vârstă, singurul care se încumeta să-i vorbească lui Gavroche și să-i răspundă, ar putea să cadă vreo scânteie pe paie: să avem grijă să nu dăm foc casei.

— Nu se zice să nu dăm foc casei, îl lămurii Gavroche. Se zice să nu pârpălim cotineaua.

Furtuna se întetea. Printre rostogolirile

¹³ Autor francez de ieftine romane frivole din prima jumătate a secolului trecut.

tunetului se auzea răpăitul ploii pe spina-rea elefantului.

— I-am tras chiulul ploii! zise Gavroche. Îmi place să ascult cum toarnă cu găleata pe picioarele casei. Iarna e o dobitoacă, își pierde marfa, se căznește degeaba, nu ne poate uda, și asta îl face să bombăne pe bătrânul sacagiu din nori.

Aluzia aceasta la tunet, ale cărei consecințe Gavroche, ca un filozof al secolului al XIX-lea ce era, le primea dinainte cu larghețe, fu urmată de un fulger uriaș, atât de orbitor, încât o fărâmbă din el pătrunse prin crăpătura burții elefantului. Aproape în același timp tunetul bubui cumplit. Cei doi, copii scoaseră un țipăt și se ridicară atât de repede, încât dădură la o parte sârma împletită; dar Gavroche se întoarse spre ei cu mura lui plină de îndrăzneală și, profitând de lovitura tunetului, izbucni în râs.

— Ușurel, copii! Să nu dărâmăm edificiul. Așa tunet mai zic și eu! Asta nu e imitație de fulger! Bravo! Doamne, pe cinstea mea,

mai-mai ca la *Ambigu*¹⁴!

După aceste cuvinte, Gavroche potrivi din nou sârma împletită, îi ridică încetișor pe amândoi copiii pe căpătâiul patului, le apăsă genunchii făcându-i să se întindă bine și spuse:

— Fiindcă bunul Dumnezeu își aprinde lumânarea, pot să suflu într-a mea. Copii, trebuie să dormiți, omuleții mei! E foarte rău dacă nu dormiți. Asta face să vă duhnească culoarul sau, cum se zice în lumea bună, să vă pută gura. Ghemuiți-vă bine în scutece! Sting. Gata?

— Da, șopti cel mai în vârstă. E bine! Parcaș avea puf sub cap.

— Nu se zice cap, îl corectă iar Gavroche, se zice devlă.

Copiii se strânseră unul în altul. Gavroche îi așază mai bine pe rogojină și le potrivi învelitoarea până la urechi, apoi repetă

¹⁴ Teatru din Paris. Organiza spectacole fastuoase de feerii și melodrame, cu jocuri de lumini obținute prin focuri de artificii.

pentru a treia oară îndemnul în limba lui hieratică:

— Hait, bila pe cinci!

Și suflă în opaiț.

Abia stinsese lumina și un tremur ciudat începu să clatine împletitura de sârmă sub care se culcaseră cei trei copii. O mulțime de frecături înăbușite scoteau un sunet metalic, ca și cum gheare și dinți scrâșneau pe firul de aramă. Și totul era însoțit de fel de fel de chițăituri.

Micuțul de cinci ani, auzind această zarvă deasupra capului său, îngheță de spaimă, dădu cu cotul fratelui mai mare. Dar fratele mai mare „soilea” de mult, așa cum poruncise Gavroche. Atunci, micuțul, nemaiputând de frică, își luă inima-n dinți și-l întrebă pe Gavroche, încet de tot, cu sufletul la gură:

— Domnule...

— Hei? făcu Gavroche, care tocmai închisese pleoapele.

— Ce-i asta?

— Șobolani, răspunse Gavroche.

Și își puse din nou capul pe rogojină.

Șobolanii, care într-adevăr mișunau cu miile în cheresteaua elefantului, și care erau acele pete vii negricioase, despre care am vorbit, fuseseră ținuți la distanță de flacăra lumânării, atâta vreme cât ardea, dar de îndată ce vizuina, o adevărată cetate a lor, se cufundase iar în beznă, simțind în preajma lor ceea ce marele povestitor Perrault numește „carne fragedă”, se cățăraseră până sus, unde se apucară să roadă ochiurile sârmei, ca și cum ar fi vrut să găurească acele zale nemaivăzute.

Micuțul nu putea să adoarmă.

— Domnule... reluă el.

— Ei? făcu Gavroche.

— Ce e aia șobolani?

— Șoareci.

Explicația liniști puțin pe copilaș. Văzuse în viața lui șoareci albi și nu-i fusese frică de ei. Totuși, mai ridică o dată glasul:

— Domnule...

— Ei? făcu din nou Gavroche.

— De ce n-aveți o pisică?

— Am avut una, răspunse Gavroche, am adus una, dar mi-au mâncat-o.

Aceasta a doua explicație strică tot ceea ce făcuse prima, și micuțul începu iar să tremure. Dialogul dintre el și Gavroche porni din nou pentru a patra oară.

— Domnule...

— Ei?

— Cine a mâncat pisica?

— Șobolanii.

— Șoarecii?

— Da, șoarecii.

Copilul uimit de acești șoareci care mănâncă pisici, urmă:

— Domnule, o să ne mănânce și pe noi șoarecii?

— Tii, pe dracul! exclamă Gavroche.

Groaza copilului era la culme. Dar Gavroche adăugă:

— N-ai teamă! Nu pot intra. Și pe urmă sunt eu aici! Na, ia-mă de mână! Tacă din gură și culcă-te!

Gavroche, în același timp, dădu mâna micuțului pe deasupra fratelui său. Copilul o

strâns-e la piept și se simți întărit. Curajul și puterea se pricep să comunice așa în taină. Liniștea se lăsase iarăși peste ei, zgomotul glasurilor speriașe și alungase șobolanii; în zadar se mai întoarseră după câteva clipe făcând o zarvă grozavă, că cei trei prichindei, cufundați în somn, nu mai auzeau nimic.

Ceasurile de noapte se scurgeau. Întunericul învăluia nemăsurata Piață a Bastiliei; un vânt de iarnă, încărcat de picurii ploii, sufla cu răbufniri, patrulele se strecurau pe sub porți, cercetând aleile, grădinile, colțurile întunecoase și umblând după vagabonzii nopții, treceau fără habar prin fața elefantului; namila, înmărmurită pe picioarele-i enorme, cu ochii deschiși în întuneric, părea că visează mulțumită de fapta bună ce făcuse, ferind de ger și de oameni pe cei trei bieți copii adormiți.

Cititorul e bine să-și amintească, pentru a înțelege ceea ce va urma, că pe atunci corpul de gardă al Bastiliei se afla la cealaltă margine a pieței și santinelele nu puteau

nici să audă, nici să zărească ceea ce se petrecea lângă elefant.

Când ultimul ceas din noapte, înainte de ivirea zorilor, era pe sfârșite, un om ieși în fugă din strada Saint-Antoine, străbătu piața, ocoli împrejmuirea „Coloanei din iulie” și se strecură printre uluci până sub pântecul elefantului. Dacă o lumină oarecare ar fi căzut pe el, s-ar fi ghicit după cât era de ud că petrecuse noaptea în ploaie. Ajuns sub elefant, scoase un țipăt ciudat, care nu făcea parte din nicio limbă omenească și pe care numai un papagal l-ar putea scoate. Repetă de două ori acest țipăt, a cărui transcriere de mai jos nu ne poate da decât o slabă idee asupra lui:

— Kirikikiu!

La al doilea țipăt, un glas limpede, vesel și tineresc răspunse din burta elefantului:

— Da.

Aproape numaidecât scândura care astupa gura fu dată la o parte și lăasă liberă trecerea unui băiat, care coborî unul din picioarele elefantului și căzu binișor lângă

omul care strigase. Era Gavroche. Iar omul – Montparnasse.

Cât despre strigătul „kirikikiu” era fără îndoială ceea ce copilul voia să spună prin: „Întreabă de domnul Gavroche”.

Auzindu-l, Gavroche se deșteptase tresărind, se târâse afară din „alcov”, desfăcând puțin grilajul de sârmă, pe care îl potrivise din nou cu mare grijă, pe urmă deschisese chepengul și coborâse.

Omul și copilul se recunoscură în tăcere, pe întuneric. Montparnasse spuse numai atât:

— Avem nevoie de tine. Vino să ne dai o mână de ajutor!

Ștrengarul nu mai ceru nicio altă lămurire.

— Hai! zise el.

Și amândoi se îndreptară spre strada Saint-Antoine, de unde venise Montparnasse, strecurându-se iute prin lungul șir de căruțe ale zarzavagiilor, care la acel ceas coborau spre hale.

Zarzavagiii, ghemuiți în căruțe, printre

saltele și legume, pe jumătate adormiți, cu gulerile ridicate peste urechi sub revărsarea ploii nemiloase, nu catadicsiră să arunce nici măcar o privire asupra ciudaților trecători.

III – Peripețiile evadării

Iată ce se întâmplase chiar în noaptea aceea la închisoarea La Force.

Babet, Brujon, Gueulemer și Thénardier, deși Thénardier se afla la secret, puseseră la cale o evadare. Babet o și înfăptuise chiar în ziua aceea pe a lui, cum s-a văzut din cele povestite de Montparnasse lui Gavroche.

Montparnasse trebuia să-i ajute de afară.

Brujon, petrecând o lună într-o celulă de pedeapsă avusese timpul, în primul rând, să împletească o funie și, în al doilea rând, să clocească un plan. Altădată, acest loc de ispășire aspră, în care regulamentul închisorii lăsa pe osândit numai cu el însuși, era alcătuit din patru pereți de piatră, o pardoseală de lespezi, un pat de campanie, un

ochi rotund cu gratii, o ușă căptușită cu fier, și se numea „carceră”; dar carcera fiind socotită prea groaznică, astăzi are o ușă de fier, un ochi de geam cu gratii, un pat de campanie, o pardoseală de lespezi, un tavan de piatră, patru pereți de piatră, și se numește o celulă de pedeapsă. E și luminată, oarecum, spre prânz. Neajunsul acestor încăperi, cărora, după cum se vede, nu le mai spune carcere, este că lasă să gândească niște ființe care ar trebui puse să muncească.

Brujon gândise, deci, și ieșise din celula de pedeapsă cu o funie. Fiindcă i se dusesese vestea în închisoarea Charlemagne ca foarte primejdios, fu mutat la Bâtiment-Neuf. Primul lucru pe care-l găsi la Bâtiment-Neuf fu Gueulemer, al doilea, un cui; Gueulemer, adică crima, un cui, adică libertatea.

Brujon, despre care va fi timpul să ne facem o idee completă, cu toate că părea să aibă o fire gingașă și o nostalgie adânc premeditată, era un vlăjgan politicos, isteț și hoț, cu privirea mângâioasă și zâmbetul

crunt. Privirea era voită; zâmbetul îi zugrăvea firea. Își îndreptase cele dintâi studii în arta hoției asupra acoperișurilor; făcuse mari progrese în industria răpitorilor de tablă de pe case, care jefuiesc acoperișurile și dezlipesc burlanele prin metoda zisă a *prapurului*.

Ceea ce făcuse momentul potrivit pentru o încercare de evadare era împrejurarea că tinichigiii chiar atunci reparau și așezau din nou acoperișul închisorii. Închisoarea Saint-Bernard nu mai era despărțită în niciun loc de Charlemagne și de Saint-Louis. S-au instalat, deci, pe deasupra lor tot felul de scări și schelării; cu alte cuvinte, tot atâtea trepte și punți de scăpare.

Bâtiment-Neuf, care era tot ce poate fi pe lume mai coșcovit și șubred, poate fi socotit punctul slab al închisorii. Zidurile îi erau atât de roase de silitră, încât se ivise nevoia ca bolțile dormitoarelor să fie căptușite cu scânduri de lemn, pentru ca pietrele desprinse din tavan să nu mai cadă în paturi. Cu toată această vechime, se făcea greșeala

că tocmai în Bâtiment-Neuf să fie aduși cei mai primejdioși deținuți, „procesele mari”, cum se zice pe limba închisorilor.

Bâtiment-Neuf cuprindea patru dormitoare așezate unul deasupra celuilalt și o mansardă numită: „La aer curat”. Un horn gros de sobă, rămas pesemne de la vreo fostă bucătărie a ducilor de La Force, străbătea cele patru caturi, tăia în două toate dormitoarele prin care trecea ca un fel de stâlp turtit și apoi străpungea acoperișul.

Gueulemer și Brujon se aflau în același dormitor. Din prevedere fuseseră puși la etajul de jos. Întâmplarea făcuse ca paturile lor să fie așezate cu căpătâiul spre hornul sobei.

Thénardier se afla chiar deasupra capului lor, în mansarda numită: „La aer curat”.

Trecătorul care se oprește în strada Culture-Sainte-Catherine, după cazarma pompierilor, în fața porții de intrare a băilor, zărește o curte încărcată de flori și de arbuști în hârdaie, în fundul căreia se ridică, cu două aripi, un fel de pavilion rotund, mic,

alb, înveselit de obloane verzi, vis bucolic al lui Jean-Jacques. Nu sunt nici zece ani de când deasupra acestui pavilion se înălța un zid negru, uriaș, coșcovit și gol, de care se rezema pavilionul. Era zidul de pe care se făcea paza închisorii La Force.

Zidul acesta, din spatele turnului, era Milton zărit îndărătul lui Berquin¹⁵.

Dincolo de zid, mai înalt decât zidul și mai negru decât el, se vedea un acoperiș. Era acoperișul Clădirii-Noi. Avea patru ochiuri de mansardă, cu o armătură de drugi de fier: ferestrele de la „Aer curat”. Un coș străpungea acoperișul: același coș trecea prin dormitoare.

„Aer curat”, mansarda Clădirii-Noi, avea înfățișarea unei săli mari, închisă cu grăta-

¹⁵ Contrastul dintre cele două clădiri este subliniat comparativ prin contrastul celor doi scriitori. Unul, Milton, poet englez din secolul al XVII-lea, grav și evlavios, autorul poemului biblic *Paradisul pierdut*; celălalt, poet francez din secolul al XVIII-lea, autor de elegii sentimentale.

re triple și cu uși căptușite cu tablă, ținuite cu cuie uriașe. Când intrai prin partea de nord, aveai la stânga cele patru lucarne¹⁶, și la dreapta, față-n față cu lucarnele acestea, patru cuști pătrate, destul de cuprinzătoare, depărtate una de alta, despărțite prin culoare strâmte construite din zid de o înălțime de om, și mai sus, până la acoperiș, din drugi de fier.

Thénardier se afla la secret într-una din aceste cuști în noaptea de 3 februarie. Niciodată nu s-a putut descoperi cum, prin ce mijlociri tainice, izbutise să facă rost și să ascundă o sticlă din vinul născocit zice-se, de Desrues, în care e amestecat un narcotic, vin pe care banda „Adormitorilor” l-a făcut faimos.

În multe închisori se află funcționari necinstiți, jumătate temniceri, jumătate hoți, care ajută pe evadați, care vând poliției ascunzișurile unde sunt primiți și care învârtesc treburile închisorii după plac.

¹⁶ Ferestre mici de mansardă sau de pod.

Chiar în noaptea când Gavroche adunase de pe drumuri pe cei doi copii vagabonzi, Brujon și Gueulemer, care știau că Babet evadase de dimineată și îi aștepta în stradă ca și Montparnasse, se sculară binișor și începură să găurească cu cuiul găsit de Brujon hornul de la căpătâiul paturilor lor. Molozul cădea pe patul lui Brujon, așa că nimeni nu-l auzea. Răpăitul ploii, amestecat cu tunete, zguduia ușile din țățâni și făcea în cuprinsul închisorii un zgomot înspăimântător, dar binevenit. Câțiva dintre deținuți, care se treziseră, se prefăcură că adorm din nou, lăsându-i pe Gueulemer și Brujon să-și vadă de treabă. Brujon era îndemânatic, iar Gueulemer puternic. Până să ajungă zgomotul la urechile paznicului care dormea în celula a cărei fereastră dădea spre dormitor, găuriseră zidul, străbătuseră soba pe dinăuntru până sus, rupseră grătarul care închidea gura burlanului, și temuții bandiți erau pe acoperiș. Ploaia și vântul se înteteau, acoperișul era lunecos.

— Ce oarbă bună pentru puțină! (Ce noapte bună pentru evadare!) zise Brujon.

O prăpastie largă numai de câțiva metri, dar adâncă de aproape treizeci îi despărțea de zidul de pază. Vedeau lucind în întuneric, în fundul prăpastiei, țeava puștii unui paznic. Legară de drugii pe care-i strâmbaseră un capăt al funiei împletite de Brujon în celulă, azvârliră celălalt capăt pe deasupra zidului de pază, săriră dintr-odată prăpastia, se apucară cu amândouă mâinile de căpriorul zidului, pe care-l încălecară, alunecară unul după altul, de-a lungul funiei, pe un acoperiș mic, lipit de casa băilor, traseră funia, trecură peste zid în curtea băilor, o străbătură, forțară ferestruica portarului de care atârna cordonul clopoțelului, traseră de el, deschiseră astfel poarta și se aflară în stradă.

Nu trecuseră nici trei sferturi de ceas de când se ridicaseră din paturile lor, pe întuneric, cu cuiul în mână și cu planul în cap.

Puțin după aceea îi și găsiră pe Babet și pe Montparnasse, care dădeau târcoale prin

împrejurimi.

Când o trăseseră la ei, funia se rupsesese, așa că un capăt rămase legat de gratiile hornului pe acoperiș. Nu pățiseră nimic, atâta doar că își jupuiseră mâinile.

În acea noapte, fără să se poată lămuri prin ce mijloace, Thénardier fusese înștiințat, așa că nu dormea.

Cam la un ceas după miezul nopții, cum era foarte întuneric, el zări trecând pe acoperiș, în ploaie și vânt, prin dreptul lucarnei din fața celulei lui, două umbre. Una se opri o clipă în ochiul lucarnei. Era Brujon, Thénardier îl recunoscuse și înțelese totul. Atât îi fu de ajuns.

Cunoscut ca tâlhar, gata de orice și deținut în prevenție pentru vina de-a fi întins noaptea o capcană cu scopuri ucigașe, Thénardier era păzit îndeaproape. Un paznic, schimbat din două în două ceasuri, se plimba cu pușca încărcată prin fața celulei lui. „Aerul curat”, mansarda, era luminată de o lampă aprinsă în perete. Deținutului i se puseseră la picioare fiare grele de cinci-

zeci de livre. În fiecare zi, la orele patru după prânz, un paznic urmat de doi câini – ceea ce se mai făcea încă în vremea aceea – intra în celula lui, îi lăsa lângă pat o pâine neagră de două livre, un ulcior de apă și o strachină de zeamă în care înotau câteva boabe de fasole, îi cerceta fiarele și încerca zăbrelele. Omul cu câinii venea și în timpul nopții de două ori..

Thénardier dobândise învoiala să aibă la el un fel de cârlig de fier cu care-și înțepea pâinea într-o crăpătura a zidului „ca s-o ferească – zicea el – de șobolani”. Fiind păzit îndeaproape, cârligul lui nu supăra pe nimeni. Cu toate acestea, unii își amintiră mai târziu că un paznic spusese: „Ar fi mai bine să i se dea un cârlig de lemn.

La ora două dinspre dimineață se schimbă paznicul, care era un soldat vechi, și în locul lui veni un recrutar. Câteva clipe după aceea, omul cu câinii își făcu datoria și plecă fără să fi băgat de seamă ceva, în afară de prea marea tinerețe și „mutra de țăran” a acestui „boboc”. După două ceasuri, la

orele patru, când recrutul trebuia să fie schimbat, îl găsiră adormit și căzut la pământ ca un bolovan lângă celula lui Thénardier. Cât despre Thénardier, nu mai era acolo. Fiarele rupte zăceau azvârlite pe jos. Se vedea o spărtură în tavanul celulei și deasupra o altă spărtură în acoperiș. O scândură de la pat fusese smulsă și fără îndoială luată, fiindcă nu se mai găsi. Mai dădură în celulă peste o sticlă pe jumătate goală, care conținea restul de narcotic cu care fusese adormit soldatul. Baioneta acestuia lipsea.

Când se descoperi totul, nimeni nu crezu că ar mai putea pune mâna pe el. Adevărul era că Thénardier scăpase din Bâtiment-Neuf, dar se găsea încă în mare primejdie. Evadarea lui nu era fapt împlinit.

Ajungând pe acoperișul închisorii, găsisese acolo, atârănând de drugii grătarului de deasupra hornului, capătul funiei lui Brujon, dar crâmpeiul fiind prea scurt, nu putuse fugi peste zidul de pază, așa cum făcuseră Brujon și Gueulemer.

Când cotești din strada Ballets în strada Roi-de-Sicile, dai numaidecât, la dreapta, peste o fundătură murdară. Acolo, în secolul trecut se afla o casă din care n-a mai rămas decât peretele din fund, adevărată ruină, ridicat până la înălțimea catului al treilea al clădirilor vecine. Ruina se poate recunoaște după două ferestre mari, pătrate, pe care le mai are încă; cea de la mijloc, mai apropiată de foișorul din dreapta, e astupată de-a curmezișul cu o bârnă putredă și potrivită să slujească și de proptea. Prin aceste ferestre se distingea altădată un zid înalt și lugubru, care era o porțiune a împrejmuirii drumului de pază al închisorii La Force. Golul lăsat în stradă de casa dărâmată e acoperit pe jumătate cu un gard de uluci putrede, proptit de cinci stâlpi de piatră. Pe locul acesta închis se ascunde o mică baracă rezemată de ruina rămasa în picioare. Gardul are o poartă care acum câțiva ani nu era închisă decât cu un ivăr.

Pe creasta acestei ruine ajunsese Thénardier puțin după orele trei noaptea.

Cum ajunsese acolo? Nu s-a putut niciodată explica și nici înțelege. Fulgerele îl vor fi ajutat, dar l-au și împiedicat. S-o fi folosit de scările și schelăria tinichigiilor ca să ajungă din acoperiș în acoperiș, din împrejmuire în împrejmuire, dintr-o parte în alta, până pe clădirile din curtea Charlemagne și apoi pe acelea din curtea Saint-Louis, pe zidul de pază, și de acolo în cocioaba din strada Roi-de-Sicile? Dar pe acest parcurs erau mari spații goale, de netrecut. Pusese scândura de la pat ca o punte de pe acoperișul de la „Aer curat” până pe zidul paznicilor? Se târâse pe burtă pe marginea acelui zid, jur împrejurul închisorii, până în cocioabă? Dar zidul de pază al închisorii La Force avea creasta crenelată în chipul cel mai neprielnic, urca și scobora, se lăsa în jos de tot la cazarma pompierilor, se înălța din nou la casa băilor, era întretăiat de construcții, nu se ridica la aceeași înălțime înspre casa Lamoignon ca înspre strada Pavée, avea pretutindeni coborâșuri și unghiuri drepte, și apoi santinelele ar fi văzut

silueta întunecată a fugarului; așa că drumul străbătut de Thénardier rămâne aproape inexplicabil. În amândouă felurile, fuga era cu neputință. Iluminat de acea înspăimântătoare sete de libertate, care prefăce prăpăstiile în șanțuri, grilajele de fier în împletituri de răchită, un schilod în atlet, un anchilozat în pasăre, tâmpenia în instinct, instinctul în inteligență și inteligența în geniu, Thénardier născocise și înjghebase la repezeală un al treilea fel de evadare? Nu s-a aflat niciodată nimic.

Minunile unei evadări nu se pot ști totdeauna. Omul care fuge din închisoare, repetăm, e un inspirat; e ceva de stea și de fulger în tainica lucire a fugii; năzuința spre libertate nu e mai puțin surprinzătoare decât zborul către sublim; se spune de câte un hoț evadat: „Cum a putut să sară peste un acoperiș?” în același fel cum se spune de Corneille: „Unde a găsit el acel: «Qu'il mourût»¹⁷?”

¹⁷ Replică dramatică din tragedia *Horatius* de

Oricum, scăldat în sudori, ud de ploaie, cu veșmintele sfâșiate, cu mâinile julite, cu coatele însângerate și genunchii zdreliți, Thénardier ajunsese pe ceea ce copiii numesc, în graiul lor figurat, *tăișul* zidului ruinat, pe care se culcase cât era de lung, și acolo îl lăsaseră puterile. Un povârniș drept, la înălțimea celui de-al treilea cat, îl despărțea de pavajul străzii.

Funia pe care o avea era prea scurtă. Aștepta acolo sus, palid, istovit, fără nicio speranță, ocrotit încă de întuneric, zicându-și că nu mai e mult până la ziuă, înspăimântat de gândul că va auzi peste câteva minute orologiul din apropiere, de la Saint-Paul, bătând ora patru, ceas la care trebuie să se facă schimbul santinelei, și că o vor găsi adormită sub acoperișul spart; privea cu

Corneille. Tatăl celor trei Horați, primind știrea că și ultimul său fiu a fugit din fața curiaților, întrebat ce-ar fi voit să facă fiul împotriva a trei dușmani, a răspuns: „*Qu il mourut!*”(Să fi murit !)

groază la adâncimea teribilă, la lumina felinarelor, la pavajul ud și negru, acel pavaj dorit și înspăimântător care însemna și moartea și libertatea.

Se întreba dacă cei trei complici ai săi de evadare izbutiseră, dacă îl auziseră și dacă aveau să-i vină în ajutor. Asculta. În afară de patrulă, nimeni nu trecuse pe stradă de când se afla acolo. Aproape toate căruțele zarzavagiilor din Montreuil, din Charonne, din Vincennes și Bercy¹⁸ trec spre hală prin strada Saint-Antoine.

Orologiul bătut patru. Thénardier tresări. După câteva clipe izbucni în închisoare zarva speriată și nedeslușită care urmează după descoperirea unei evadări. Ajungeau până la urechile lui zgomotul ușilor trântite, scrâșnetul din țățâni al grilajelor, larma corpului de gardă, strigătele răgușite ale temnicerilor, izbitura paturilor de pușcă pe pavajul curților. Prin ferestrele zăbrelite

¹⁸ Localități din estul Pariului, într-o regiune legumicolă care alimenta capitala.

ale dormitoarelor se vedeau lumini urcând și coborând, o torță alerga pe creștetul Clădirii-Noi. Pompierii de la cazarma vecină fuseseră chemați. Căștile lor, pe care torța le lumina prin ploaie, se mișcau într-un dute-vino pe acoperișuri. În același timp, Thénardier zărea dinspre Bastilia o dungă palidă albind lugubru marginea cerului. El se afla pe coama unui zid lat de două palme, întins în ploaie între prăpăstii, la dreapta și la stânga, neputându-se clinti, amețit de spaima unei căderi posibile și de grozăvia unei arestări sigure, iar mintea, ca limba unui clopot, i se zbătea între cele două gânduri: „Dacă voi cădea, mor dacă rămân, voi fi prins”.

În acest zbucium cumplit, cu toate că strada era încă întunecată, văzu deodată un om care se furișa de-a lungul zidurilor și care, venind dinspre strada Pavée se opri în fundătura deasupra căreia Thénardier era parcă atârnat. Acest om fu ajuns din urmă de un altul, care mergea cu aceeași grijă, apoi de al treilea, apoi de al patrulea.

Când se adunară toți la un loc, unul dintre ei ridică clanța porții din gardul de uluci și intrară cu toții în curtea în care era baraca. Se aflau chiar sub Thénardier. De bună seamă că oamenii aceștia aleseseră fundătura aceea ca să poată vorbi fără să fie văzuți nici de trecători și nici de santinela care păzește ferestruica din poarta închisorii La Force, la câțiva pași de acolo. Trebuie să spunem, însă, că ploaia silea santinela să stea în gheretă. Thénardier, neputând să le deslușească fețele, își ciuli urechile la vorbălor, cu încordarea deznădăjduită a nenorocitului care se simte pierdut.

Lui Thénardier îi trecu pe dinaintea ochilor ceva care aducea o speranță; vorbeau în argou.

Primul zicea foarte încet, dar deslușit:

— Să ne cărăbănim! Ce paștem acilea?

Al doilea răspunse:

— Băltăgește de stinge saltul măscărișului¹⁹. O să treacă sticleții, e colo o liftă cu

¹⁹ Plouă cu găleata.

cange; aicișea ne împachetează.

Numai cuvintele *acilea* și *aicișea*, care amândouă înseamnă *aici*, luminară mintea lui Thénardier. După *acilea* îl recunosc pe Brujon, care era o haimana de barieră, iar după *aicișea* pe Babet, care între alte multe meserii, avusese și pe aceea de vânzător pe picior în cartierul Temple.

Argoul străvechi al marelui secol nu se mai vorbește decât la Temple, și Babet era chiar singurul care îl mai vorbea curat. Fără *aicișea*, Thénardier nu l-ar fi recunoscut, fiindcă își schimbase glasul cu totul.

Acum intervenise și al treilea:

— Nu e mare grabă, să mai așteptăm puțin. De unde știm că n-are nevoie de noi?

După aceste vorbe, care nu erau decât franțuzești, Thénardier recunosc pe Montparnasse, care înțelegea toate argourile, dar găsea că e mai elegant să nu vorbească niciunul.

Cât despre al patrulea, acesta tăcea, dar umerii lui lați îl dădeau de gol. Thénardier nu șovăi. Era Gueulemer.

Brujon răspunse aproape răstit, dar tot cu glas scăzut:

— Ce tot dai cu papagalul? Tapițerul n-a putut face rost de puțină. Nu cunoaște meșteșugul, asta e! Să-și odgonească ghiocul, să-și secere steagurile ca să tupileze o împleteală, să pună buline în groasă, să-i ardă un hârțog, să tupileze caruble, să-și secere tării, să clatine împleteala în jos, să se șteargă, să se cerșetorească, trebuie să fie căpos pentru așa ceva. N-a putut pașa, nu știe să vulpuiască!²⁰

Babet adăugă, tot în același înțelept argou clasic pe care îl vorbeau Poulailleur și

²⁰ Ce ne tot spui acolo? Hangiul n-a putut să evadeze. Nu cunoaște meșteșugul, asta e! Să-și sfâșie cămașa și să-și taie cearșaful ca să facă o funie, să găurească ușa, să-și fabrice acte de identitate false, chei de asemenea false, să-și reteză fiarele, să dea drumul funiei în jos, să se ascundă, să se schimbe, trebuie să fii isteț pentru așa ceva. N-a putut bătrânul, nu știe să lucreze!

Cartouehe și care este, pe lângă argoul îndrăzneț, nou, colorat și riscat de care se folosea Brujon, ceea ce este limba lui Racine pe lângă limba lui André Chénier:

— Tapițerul tău, o fi fost făcut castană pe scară. Trebuie să fie dat; și el e cârlan. S-o fi lăsat jos în ham de vreun globan sau chiar de vrun bidiviu, care i-o fi pus căpăstru. Ciulește bleaga, Montparnasse auzi imvuală aia în colegiu? Ai văzut toate stelele alea? A căzut, asta e! O să înghită douăzeci de lungi. Nu mi-e piftie, nu sunt un piftios, asta se glăvește, dar noi să ne spăloim puțin că altfel o s-o înghițim. Nu te ardeia, vino cu noi, hai să sugem împreună o borțoasă!²¹

²¹ Hangiul tău o fi fost prins asupra faptului. Trebuie să fii șiret. E doar un ucenic. S-o fi lăsat dus de vreun copoi sau chiar de vreun polițist adevărat, care i-o fi întins vreo cursă. Ascultă, Montparnasse, auzi strigătele de la închisoare? Ai văzut toate lumânările alea? A fost prins, asta e! O să scape cu douăzeci de ani de pușcărie. Nu mi-e frică, nu sunt un fricos, e lucru știut, dar

— Nu se lasă prietenii la ananghie, mor-măi Montparnasse.

— Eu îți vrăjesc că e bolnav! reluă Brujon. La ceasul care croncăne, tapițerul nu plătește o chioară. Nu mai avem nimic de vulpuit. Să ne topim. Mi se tot pare că un sticlete m-a și prins în greblă.²²

Montparnasse nu se mai împotriva decât foarte slab; fapt este că acești patru oameni, devotați ca toți bandiții, care nu se părăsesc niciodată unii pe alții, dăduseră târcoale toată noaptea închisorii La Force, cu toată primejdia, în speranța de a vedea pe Thénardier arătându-se pe culmea unui zid. Dar noaptea care se făcea tot mai aprigă – era o ploaie de parcă turna cu găleata

nu mai e nimic de făcut, trebuie s-o luăm din loc, altfel o pățim. Nu-ți face sânge rău, vino cu noi, hai să dăm pe gât împreună o sticlă de vin!

²² Îți spun eu că l-au prins! În momentul de față, hangiul nu mai face doi bani. N-avem nici o putere. Degeaba stăm aici. Mereu am senzația că un sergent de stradă a și pus mâna pe mine!

și care pustiise toate străzile – frigul care îi răzbise, hainele ude, încălțăminte ruptă, zgomotul neliniștitor care se dezlănțuise în închisoare, orele care treceau, patrulele pe care le întâlneau, nădejdea care îi părăsea, teama care îi cuprinsese, toate acestea îi îndemneau să se retragă. Montparnasse în-suși, care era oarecum ginerele lui Thénardier, o lăsase mai moale. O clipă, două să mai fi trecut, și-ar fi fost plecați. Thénardier găfâia sus pe zid ca naufragiații *Meduzei* pe pluta lor, văzând corabia cum se pierde în zare.

Nu îndrăzni să-i strige; chemarea auzită de cine știe cine ar fi stricat totul, dar îi trecu prin minte un gând, ultimul gând, o lumină: luă din buzunar capătul de funie al lui Brujon, pe care îl deznodase de pe zăbrelele coșului Clădirii-Noi și îl aruncă pe locul închis cu uluci.

Funia căzu la picioarele lor.

— O văduvă!²³ exclamă Babet.

²³ O funie.

— Împleteala mea! constată Brujon.

— Hangiul e sus, zise Montparnasse.

Ridică ră ochii. Thénardier își lungi nițel gâtul în jos.

— Repede! șopti Montparnasse. Ai capătul celălalt al funiei, Brujon?

— Da.

— Înnoadă amândouă capetele! O să i-o aruncăm. O s-o prindă de zid și o să coboare.

Thénardier își luă inima în dinți și spuse cu voce ceva mai tare:

— Sunt înghețat.

— Te dezghețăm noi.

— Nu mai mă pot mișca.

— Dă-ți drumul să aluneci, că te prindem noi.

— Mi-au degerat mâinile.

— Leagă, funia de zid.

— N-o să pot.

— Trebuie să se urce unul din noi, zise Montparnasse.

— Trei etaje! se miră Brujon.

Un horn vechi de tencuială, care slujise la

o sobă din baracă, se urca de-a lungul zidului și ajungea aproape până la locul unde se găsea Thénardier. Acest coș, foarte coșcovit și crăpat, s-a surpat mai târziu, dar i se văd încă urmele. Era foarte îngust.

— S-ar putea urca pe-aici, arătă Montparnasse.

— Pe hornu' ăsta? izbucni Babet. Un urs²⁴? Niciodată! Ar trebui un mânz²⁵.

— Ar trebui un plod, reluă Brujon.

— Unde să găsim un țânțar? obiectă Gueulemer.

— Așteptați, zise Montparnasse. Am eu o chestie.

Întredeschise binișor poarta gardului de uluci, se încredință că nimeni nu trecea pe stradă, ieși cu grijă, închise din nou poarta în urma lui și plecă alergând înspre Bastilia.

Se scurseră șapte-opt minute, pentru Thénardier șapte-opt mii de secole; Babet,

²⁴ Un om.

²⁵ Un copil.

Brujon și Gueulemer așteptau cu dinții în-
cleștați. Poarta se deschise din nou, în sfâr-
șit, și Montparnasse, gâfâind apăru cu Ga-
vroche de mână! Strada era tot pustie din
pricina ploii.

Gavroche intră în curte și se uită la mutre-
le acestea de bandiți cu mare liniște. Apa i
se scurgea din păr. Gueulemer se îndreptă
spre el cu vorbele:

— Puștiule, ești bărbat?

Gavroche ridică din umeri și răspunse:

— Un plod ca mine e un urs, și urșii ca voi
sunt plozi!

— Bine scuiă mînzul! exclamă Babet.

— Plodul păpușesc nu e vulpuit din puf
băltăgit²⁶, adăugă Brujon.

— De ce aveți nevoie? îi întrebă Gavroche.

Montparnasse răspunse:

— Să te cațeri prin hornul ăsta.

— Cu văduva asta, continuă Babet.

²⁶ Mucosul ăsta parizian nu e făcut din paie
plouate.

- Și să fereci împleteala²⁷, adăugă Brujon.
- Până pe suitul suișului, reluă Babet.
- La plopul vârnei²⁸, lămuri Brujon.
- Și pe urmă? zise Gavroche.
- Atât, rosti Gueulemer.

Ștrengarul cercetă funia, hornul, zidul, ferestrele și făcu din buze un zgomot disprețuitor, care nu se poate exprima în cuvinte, dar care înseamnă:

— Fleac!

— Sus e un om pe care îl salvezi, reluă Montparnasse.

— Ce zici? întrebă Brujon.

— Flet mai ești! răspunse copilul ca și cum întrebarea i se părea prostească, și își scoase încălțăminte.

Gueulemer apucă pe Gavroche de braț, îl sui pe acoperișul barăcii, ale cărei scânduri putrede se lăsară în jos sub greutatea puștiului, și îi dădu funia pe care Brujon, o înnodase în lipsa lui Montparnasse. Ștrenga-

²⁷ Să legi frânghia sus.

²⁸ La pervazul ferestrei.

rul se îndreptă spre hornul în care îi era ușor să intre, fiindcă lângă acoperiș avea o spărtură largă. În clipa când fu să urce, Thénardier, care vedea că i se apropie scăparea și viața, se aplecă peste marginea zidului; cea dintâi lucire a zorilor îi înălbea fruntea scăldată în sudoare, umerii obrajilor gălbejiți, nasul ascuțit și sălbatic, barba căruntă zbârlită. Gavroche îl recunoscuse.

— Ia te uită! exclamă el. E tata!... Eh, n-are a face!

Și apucând funia în dinți, începu hotărât urcușul. Ajunse pe creasta șandramalei, încălecă pe zidul vechi ca pe o șa și înnodă funia de crucea de sus a ferestrei.

În clipa următoare, Thénardier se afla în stradă.

De cum atinse pavajul, de cum se simți în afară de orice primejdie, nu mai fu nici istovit, nici înghețat, nici nu mai tremura; împrejurările groaznice prin care abia trecuse se risipiră ca un fum, întreaga lui minte fioroasă și iscoditoare se trezi din nou, lucidă și liberă, gata s-o ia singură înainte.

Iată care fu primul lui cuvânt:

— Și acum, pe cine avem de mâncat?

N-are niciun rost să mai tălmăcim înțelesul unui cuvânt atât de înspăimântător de limpede, care înseamnă totodată a ucide, a asasina, a jefui. A mânca, pe-adevăratul înțeles: a înfuleca.

— Să ne dăm după un colț, propuse Brujon. Să isprăvim în doi timpi și trei mișcări și să ne despărțim, numaidecât. Era o trebșoară de făcut în strada Plumet, o stradă pustie, o casă singuratică, o grădină cu grilaj șubred și numai femei.

— Bun! De ce nu? întrebă Thénardier.

— Zâna ta²⁹, Éponine, a fost să vadă chestia, răspunse Babet.

— Și i-a adus lui Magnon un pesmet, adăugă Gueulemer. Nimic de vulpuit acolo.

— Zâna nu e o fleată, zise Thénardier. Totuși, ar mai trebui să vedem.

— Da, da, spuse Brujon, e de văzut.

În tot acest timp, niciunul nu-l mai băga

²⁹ Fata ta.

în seamă pe Gavroche, care, cât țină convorbirea, stătuse pe una din pietrele gardului; așteptă câteva clipe ca tată-său să se întoarcă spre el, apoi se încălță și zise:

— S-a sfârșit? Mai aveți nevoie de mine, bătrânilor? Ați scăpat de încurcătură. Am șters-o! Mă duc să-mi deștept plozii.

Și plecă.

Cei cinci oameni ieșiră unul câte unul de după gard.

După ce Gavroche pierise la colțul străzii Ballets, Babet îl luă pe Thénardier deoparte.

— Ai văzut mânzul? îl întrebă el.

— Ce mânz?

— Mânzul care s-a cățărat pe zid și ți-a adus împleteala.

— Nu prea.

— Ei bine, nu știu ce să zic, dar mi se pare că e fiu-tău.

— Ei, aș! exclamă Thénardier. Crezi?

Și plecă.

CARTEA A ȘAPTEA ARGOUL

I – Originile

*Pigrita*¹ e un cuvânt îngrozitor.

Dă naștere unei lumi, *pegra*, adică hoția, și unui iad, *pegrana*, adică foamea.

Iată cum trândăvia e mamă.

Are un fecior, furțișagul, și o fiică, foamea.

În ce limbă vine asta? În argou.

Dar ce e argoul? E un neam și o vorbire totodată.

¹ În limba latină: „lene”. Etimologia lui Victor Hugo este însă fantezistă; cuvântul francez *la pègre* – bandiții, escrocii, prostituatele – nu reprezintă termenul latin, ci provensalul *pego* (smoală, lipici; metaforic: hoț).

Când, acum treizeci și patru de ani, povestitorul acestor triste și întunecate întâmplări înfățișa în mijlocul unei scrieri² având același scop ca și aceasta, un hoț care vorbea argou, lumea s-a mirat și a prins să strige: „Ce? Cum? Argou? Dar argoul este înspăimântător! E limba pușcăriașilor, a ocnelor, a închisorilor, a tot ceea ce societatea are de lepădat!”

Niciodată n-am înțeles acest fel de critici.

După aceea, doi mari romancieri, dintre care unul e un cunoscător profund al sufletului omenesc, iar celălalt un neînfricat prieten al poporului, Balzac și Eugène Sue, punând pe bandiți să vorbească în adevărata lor limbă, așa cum făcuse în 1828 autorul cărții *Ultima zi a unui osândit*³, s-au ridicat aceleași protestări. S-a spus încă o dată: „Ce vor scriitorii cu această revoltătoare limbă

² *Ultima zi a unui osândit*

³ Această lucrare a lui Victor Hugo, apărută în 1829, este o pledoarie împotriva pedepsei cu moartea.

vulgară? *Argoul e de nesuferit!* Argoul te înfioară.”

Cine zice nu? Fără îndoială.

Când e vorba să-ți dai seama de adâncimea unei răni, a unei prăpăstii sau a unei societăți, de când este o vină să mergi cât mai departe, să cobori cât mai adânc? Am crezut întotdeauna că lucrul acesta e câteodată o faptă de curaj, sau cel puțin o acțiune simplă și folositoare, vrednică de atenția binevoitoare pe care o merită datoria conștientă și adusă la îndeplinire. De ce să nu cercetezi totul, să nu studiezi totul, să te oprești la mijlocul drumului? Sonda trebuie să se oprească, nu sondorul.

Bineînțeles, a coborî până la străfundurile întocmirii sociale, ca să ajungi acolo unde se sfârșește pământul și începe mocirla; a răscoli aceste valuri vâscoase, a urmări, a strânge și a zvârli viu pe mal acest grai respingător, de pe care curg la lumina zilei șiroaie de noroi, un vocabular scârbos, în care fiecare cuvânt pare un inel scârnav al unui monstru al nămolului și al întunecimi-

lor – nu e o sarcină nici ispititoare și nici ușoară. Nimic nu-i mai înfiorător decât să privești în toată goliciunea, la lumina gândirii, furnicarul înspăimântător al argoului. E ca o cumplită sălbăticiune a nopții, smulșă din vizuina ei. Îți pare un groaznic mărăciniș viu și zbârlit, care tresare, se mișcă, se frământă, își cere înapoi întunericul, amenință și te înfruntă. Cutare cuvânt seamănă cu o gheară, altul cu un ochi scurs și sângerând, câte-o frază pare că te mușcă, asemeni foarfecelor unui crab. Totul trăiește cu vitalitatea hădă a lucrurilor orânduite în neorânduială.

Și pe urmă, de când groaza e o piedică pentru cel care vrea să afle adevărul? De când boala alungă pe medic? Își închipuie cineva un naturalist care ar refuza să studieze vipera, liliacul, scorpionul, scolopendra și păianjenul cap-de-mort, aruncându-le din nou în întuneric cu vorbele: „Oh! Ce urâte sunt!” Cugetătorul care ar întoarce spatele argoului ar semăna cu chirurgul care ar întoarce spatele unui ulcer sau unui

neg. Ar fi ca un filolog care ar șovăi să examineze o formă a vorbirii, ca un filosof care ar șovăi să scruteze o înfățișare a sufletului omenesc. Căci trebuie să spunem limpede celor care nu știu lucrul acesta: argoul este și un fenomen literar și un rezultat social. Ce este, la drept vorbind, argoul? Argoul este graiul mizeriei.

Aici ne putem opri; a generaliza faptul, înseamnă câteodată a-l micșora; n-am greși dacă am spune că toate mizeriile, toate profesiunile, aproape toate treptele ierarhiei sociale și toate formele inteligenței își au argoul lor. Negustorul, care zice: „Avem un Montpellier în depozit și o partidă de Marsilia, calitate bună”; agentul de schimb, care zice: „Report, primă, cont curent”; jucătorul de cărți care zice: „Plus potul! Perechi de popi!”; portărelul din insulele Normande, care zice: „Deținătorul, limitându-se la bunul lui nu poate revendica fructele în timpul sechestrului succesoral al imobilelor renunțătorului”; vodevilistul, care zice:

„Am făcut fiasco!”⁴; artistul de teatru, care zice: „I-am pus cârlige”⁵; filosoful, care zice: „Triplicitate fenomenală”; vânătorul, care zice: „Uite-l, nu e”⁶; frenologul⁷, care zice: „Amativitate, combativitate, secretivitate”; infanteristul, care zice: „Gagica mea”⁸; călărețul, care zice: „Bidiviul meu”⁹; maestrul de scrimă, care zice: „Terță, cvartă, fan-dați!”; tipograful, care zice: „Dă-mi o perie de pe șpalt”¹⁰; toți – tipograf, maestru de scrimă, călăreț, infanterist, frenolog, vânător, filosof, artist de teatru, vodevilist, portărel, jucător de cărți, agent de schimb și negustor – toți vorbesc argou. Pictorul, care zice: „Natură moartă”; notarul, care zice:

⁴ Piesa n-a avut succes.

⁵ Efecte de comedie.

⁶ Iepurele (ba aici, ba acolo).

⁷ Medic specialist în bolile de alienație mintală furioasă.

⁸ Pușca mea.

⁹ Calul meu.

¹⁰ O corectură.

„Trepădușul meu”; bărbierul, care zice: „Contra, doriți?”; cizmarul, care zice: „Să vă pun sprâncene” – toți vorbesc argou. La nevoie, dacă vrei neapărat toate diferitele feluri de a spune dreapta și stânga, plugarul: „Hăis și cea”; marinarul: „Babord și tribord”; mașinistul teatrului: „Spre curte și spre grădină”¹¹; paracliserul: „Lângă strană și lângă amvon” – toate, sunt un fel de limbaj în argou. Există argoul sclifositelor, după cum a existat argoul prețioaselor¹². Palatul Rambouillet se mărginea puțințel cu Curtea Minunilor¹³. Există și un argou al

¹¹ Culisele din stânga și culisele din dreapta.

¹² Femeile afectate, pretențioase, numite așa în secolele XVII-XVIII.

¹³ Celebrul *Hôtel de Rambouillet din Paris* – în care, până în 1648, marchiza de Rambouillet primea societatea aristocratică a vremii, alături de o seamă de scriitori burghezi în slujba nobilimii și a monarhiei absolute – se înălța între Luvru și Hale. Dincolo de Hale se afla Curtea Miracolelor, cartier sordid.

duceselor, dovadă această frază dintr-un bilet dulce al unei mari cucoane și foarte frumoase femei din timpul restaurației: „*Veți găsi la aceste bârfeli o multimotivație pentru a mă face să mă eschivez*”. Cifrurile diplomatice sunt un fel de limbaj: cancelaria pontificală, spunând *douăzeci și șase* în loc de Roma, *grkzintgzyal* în loc de expediție, și *abfxustgrnogr kru tu XI* pentru a desemna pe ducele de Modena, vorbește în argou. Medicii din evul mediu, care, ca să spună morcov, ridiche și nap, spuneau: *Opoponach, perfroschinum, reptitalmus, dracatholicum angelorum, postmegorum*, vorbeau în argou. Fabricantul de zahăr, care zice: *Melasă, cubic, tos, zaț, lumps*¹⁴, *melis amestecat, obișnuit, ars, placă*¹⁵, acest industriaș cumsecade vorbește în argou. O anumită școală critică de acum douăzeci de ani, care zicea: *Jumătate din Shakespeare constă numai în jocuri de cuvinte și calam-*

¹⁴ Bucăți de zahăr de calitate inferioară.

¹⁵ Turte de zahăr.

bururi, vorbea în argou. Poetul și artistul, care, cu un simț profund, vor califica pe domnul Montmorency¹⁶ „un burghez”, fiindcă nu se pricepe la poezie și sculptură, vorbesc argoul. Academicianul clasic, care numește florile – *Flora*, fructele – *Pomona*, marea – *Neptun*, dragostea – *Cupidon*, frumusețea – *mreji*, un cal – *un Pegas*, cocardă albă sau tricoloră – *trandafirul zeiței Belona*, pălăria în trei colțuri – *triunghiul lui Marte*¹⁷, acest academician clasic vorbește în argou. Algebra, medicina, botanica, fiecare își are argoul ei. Limba care se folosește în marină, acest admirabil grai al mării, atât de cuprinzător și de pitoresc, pe care l-

¹⁶ Mare feudal, a simpatizat, scurtă vreme, cu revoluția burgheză. Devenit reacționar și bigot, a emigrat și s-a alăturat Burbonilor.

¹⁷ *Flora*, *Pomona*, *Neptun*, *Belona*, *Marte* – zeițe și zei din mitologia latină. Belona era zeița războiului; pălăria în trei colțuri era „a lui Marte” fiindcă o purtau la început (secolul al XVIII-lea) militarii.

au vorbit Jean Bart, Duquesne, Suffren și Duperre¹⁸, și în care se amestecă scrâșnetul catargurilor, zbârnâitul pâlniilor de „portavoce”, larma luptei piept la piept pe o corabie cucerită, legănarea vasului, vântul, furtuna, tunul, e un adevărat argou eroic și impunător, care, față de sălbaticul argou al hoților, e ca leul față de șacal.

Fără îndoială. Dar, orice s-ar spune, felul acesta de a înțelege argoul înseamnă o generalizare pe care n-o va aproba toată lumea. Cât despre noi, vom păstra cuvântului vechiul lui înțeles, precis, mărginit și hotărât, restrângând argoul la argou. Argoul adevărat, argoul prin excelență, dacă aceste două cuvinte pot merge împreună, străvechiul argou, care a fost un regat, nu e altceva, o repetăm, decât vorbirea urâtă, frământată, vicleană, trădătoare, veninoasă, crudă, suspectă, josnică, profundă, fatală a mizeriei. Dincolo de toate înjosirile și toate

¹⁸ Amirali francezi din timpul monarhiei absolute.

nenorocirile se înfiripă o ultimă mizerie, care se răzvrătește, hotărâtă să înceapă lupta împotriva tuturor oamenilor fericiți și a drepturilor ce domnesc în lume; în această luptă înspăimântătoare, când vicleană, când cumplită, bolnavă și fioroasă în același timp, mizeria atacă orânduirea socială cu înțepătura de ac a viciului și cu lovitura de măciucă a crimei.

Pentru nevoile acestui război, a născocit o limbă de luptă: argoul.

A face să plutească și a menține deasupra prăpastiei, deasupra uitării, fie numai și un fragment dintr-un grai oarecare – grai pe care omul l-a vorbit și care altminteri s-ar pierde – a păstra, adică, unul din elementele, bune sau rele, care alcătuiesc și întregesc o civilizație, înseamnă a înmulți datele observației sociale, a sluji însăși civilizația. Acest serviciu l-a făcut Plaut¹⁹, vrând-

¹⁹ În comediile scriitorului latin Plaut (secolele III-II î.e.n.) apar adesea personaje populare, vorbind argou roman.

nevrând, când a pus doi soldați cartaginezi să vorbească în limba feniciană; l-a făcut și Molière, lăsând atâtea personaje să vorbească în limba levantină sau în graiuri populare. Ajungând aici, criticile se întesc: feniciană, de minune! levantină, bravo! chiar graiurile populare merg, sunt limbi care au aparținut unor popoare sau unor provincii – dar argoul? La ce bun să păstrăm argoul? La ce bun să-l scoatem deasupra valurilor?

La aceasta nu răspundem decât cu un cuvânt. Dacă, bineînțeles, limba pe care a vorbit-o un popor sau o provincie e vrednică de interes, cu atât mai vrednică de atenție și de studiu e limba pe care a vorbit-o o anumită mizerie.

În Franța de pildă, de mai bine de patru sute de ani, a vorbit-o nu numai o anumită mizerie, ci toată mizeria cu putință, mizeria omenească.

Și-apoi, stăruim să spunem că a studia deformitățile și infirmitățile sociale, a le scoate la iveală pentru a fi vindecate, nu e câ-

tuși de puțin un lucru în fața căruia să-ți fie permis să alegi. Istoriograful obiceiurilor și al ideilor nu are o misiune mai ușoară decât istoriograful evenimentelor. Acesta din urmă privește suprafața civilizației, luptele dintre tronuri, nașterea prinților, căsătoriile regilor, bătăliile, adunările, faptele marilor oameni de stat, revoluțiile în lumina zilei, toată partea din afară; celălalt istoriograf privește înăuntru, adâncul, poporul care muncește, care suferă și care așteaptă, femeia împovărată, copilul care moare cu zile, luptele surde dintre oameni, cruzimile necunoscute, prejudecățile, orânduiele nedrepte, consecințele ascunse ale legii, prefacerile tainice ale sufletelor, tresăririle nelămurite ale mulțimilor, flămânzii, desculții, golani, dezmoșteniții, orfanii, nenorociții și ticăloșii, toată viermuiala rătăcitoare a întunericului. Trebuie să se scufunde cu inima plină de milă dar și de asprime, ca un frate și ca un judecător, până la cazematele de nepătruns în care se târăsc de-a valma cei care sângerează și cei care lo-

vesc, cei care plâng și cei care blestemă, cei care postesc și cei care înfulecă, cei care îndură răul și cei care-l fac. Acești istoriografi ai inimilor și ai sufletelor au ei, oare, sarcini mai mici decât istoriografii faptelor văzute? Oare Dante Alighieri să fi avut mai puține lucruri de spus decât Machiavel? Dedesubtul civilizației, mai adânc și mai întunecat, e, oare, mai puțin însemnat decât ceea ce se petrece la suprafață? Ce cunoști din munte dacă nu intri în adâncul peșterii?

Vom spune, de altfel în treacăt: din cele arătate mai sus s-ar putea presupune, între cele două categorii de istoriografi, o deosebire esențială, care nu există în mintea noastră. Nimeni nu poate fi un bun istoric al vieții adevărate a popoarelor – al vieții obștești care se desfășoară în văzul tuturor, dacă nu este în același timp, într-o oarecare măsură, istoricul vieții lor ascunse și adânci; nimeni nu e un bun istoric al celor dinăuntru dacă nu știe să fie, la nevoie, istoric al celor din afară. Istoria moravurilor și a ide-

ilor se împletește cu aceea a evenimentelor, și invers. Sunt două feluri de fapte deosebite, care corespund, care se înlănțuie totdeauna și adesea se determină reciproc. Toate liniile mari, pe care providența le trage deasupra unei națiuni, au paralelele lor întunecate, dar deslușite în adânc, și toate zvârcolirile adâncului provoacă frământare la suprafață. Adevărata istorie fiind amestecată în tot, istoriograful adevărat se amestecă în tot.

Omul nu este un cerc cu un singur centru; e o elipsă cu două focare: faptele și ideile.

Argoul nu este altceva decât un vestiar în care limba, urmărind să facă o faptă rea, se travestește, îmbrăcând cuvinte-măști și metafore zdrențuite.

Și ajunge, în felul acesta, groaznică.

Abia mai poate fi recunoscută. Mai e ea, oare, limba franceză? Iat-o gata să se arate pe scenă, să dea răspuns crimei, potrivită tuturor treburilor din catastiful blestemățiilor. Nu merge, ci șontăcăie, schiopătând în cârja Curții Minunilor; iar cârja aceasta se

poate schimba în măciucă; e limba derbedeilor; toate stafiile omenești o ajută să se îmbrace și o sulemenesc; se târăște și se ridică, așa cum face orice reptilă. E în stare să împlinească toate rolurile, șarlatanii o fac echivocă, otrăvitorii o înveninează, incendiatorii o negresc cu funingine; ucigașii o boiesc cu roșu.

Când voi, oameni cum se cade, trageți cu urechea la ușile societății, prindeți dialogul celor de afară. Auziți întrebări și răspunsuri. Ascultați fără să înțelegeți un murmur hidos, aducând a vorbire omenească, dar mai aproape de urlet decât de cuvânt. E argoul. Cuvintele sunt pocite, pecetluite de nu știu ce bestialitate nemaivăzută. Parcă ar vorbi hidrele.

Sunt vorbe de neînțeles care vin din întuneric. Scrâșnetele și șoaptele măresc umbra prin enigma lor. E întunecime în nenorocire, e și mai mare întunecime în miezul crimei; beznele acestea contopite alcătuiesc argoul. Întuneric în văzduh, întuneric în fapte, întuneric în glasuri. Grai înspăimân-

tător de broască râioasă; într-un neconținut du-te-vino, ȕopăie, se târăşte plină de bale şi se mişcă înfiorător într-o ceaţă cenuşie fără margini, plămădită din ploaie, din noapte, din foame, din viciu, din minciună, din nedreptate, din goliciune, din înecăciune şi din iarnă, în sfârşit e lumina nenorociţilor.

Fie-ne milă de osândiţi! Vai, cine suntem noi, noi înşine? Cine sunt eu, care vorbesc? Cine sunteţi voi, care mă ascultaţi? De unde venim? Şi este, oare, aşa de sigur că n-am săvârşit nicio faptă înainte de-a ne fi născut? Pămîntul cam seamănă cu o temniţă. Cine ştie dacă omul nu-i un recidivist al justiţiei divine?

Priviţi viaţa de aproape! E făcută astfel, încât se simte pretutindeni osînda.

Eşti ceea ce se cheamă un om fericit? Dar tristeţea e hrana ta de toate zilele! Fiecare zi îşi are marea ei suferinţă sau neliniştea ei mărună. Ieri tremurai pentru sănătatea cuiva drag, azi ţi-e teamă de-a ta; mâine vei avea o grijă bănească, poimîne vei înfrunta oara unui calomniator, răspoimîne vei

suferi de nenorocirea unui prieten; pe urmă va fi vremea rea, se va sparge ceva sau se va pierde; apoi, o plăcere pe care conștiința și măduva spinării ți-o impută; altă dată nu-ți plac treburile publice. Fără să mai punem la socoteală suferințele inimii. Și așa mai departe. Un nor se risipește, altul se adună. Abia o zi dintr-o sută dacă e plină de veselie și de soare. Și tu încă faci parte dintre puținii oameni fericiți! Cât despre ceilalți, asupra lor domnește o noapte veșnică.

Singura împărțire a oamenilor rămâne aceasta: luminați și întunecați. Singura țință: să micșorăm numărul întunecaților și să sporim numărul celorlalți. De aceea strigăm: Învățământ! Știință! A învăța pe altul să citească înseamnă să aprinzi focul; orice literă silabisită scânteiază.

De altfel, cine zice lumină nu zice numai-decât bucurie. Lumina poate fi izvor de suferință: când e prea multă, arde. Flacăra e primejdia aripilor. A arde fără a te opri din zbor, iată minunea geniului!

Când veți cunoaște și când veți iubi, veți suferi de asemenea. Ziua răsare plângând. Luminații plâng chiar dacă ar plânge numai pentru cei întunecați.

II – Rădăcinile

Argoul este limba întunecaților.

În fața acestui dialect plin de enigme, întinat și răzvrătit totodată, cugetătorul se înduioșează până în cele mai nebănuite adâncimi ale sufletului, iar sociologul e îndemnat la meditațiile cele mai zguduitoare. Argoul poartă cu el un blestem. Fiecare silabă e pecetluită cu semnul unei osândiri. Cuvintele limbii poporului apar în argou schimonosite și chircite ca sub fierul roșu al călăului. Unele parcă fumegă încă. Adesea, câte o frază pare a fi umărul înfierat al vreunui tâlhar, dezgolit fără veste. Ideea aproape că refuză să se lase exprimată de aceste cuvinte îmbătrânite în rele. Metafora, în argou, este câteodată atât de sfruntată, încât simți că a stat în cătușe.

Cu toate acestea, și tocmai de aceea, ciuda-

ta limbă își are locul ei în marele și nepărtinitorul cazier, unde stau alături paraua ruginită și medalia de aur, și care se numește literatură. Argoul, fie că vrem, fie că nu, își are sintaxa și poezia lui. E o limbă. Dacă, după slujenția anumitor cuvinte, se recunoaște că a fost rumegată de Mandrin²⁰, se simte, însă, în strălucirea anumitor metonimii, că și Villon a vorbit-o. *Mais au sont les neiges d'antan?*²¹ Este un vers din argou. *Antan* – *ante annum* – este un cuvânt din argoul Thunes²² și înseamnă anul trecut, cu un sens mai larg: altădată. Se mai putea citi acum treizeci și cinci de ani, în epoca plecării cetei de ocnași din 1827, într-una din carcerile din Bicêtre,

²⁰ Bandit și contrabandist francez din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

²¹ Dar unde sunt zăpezile de altădată? (Vers din François Villon)

²² Argoul din Tunis, cunoscut pe vremea expediției regelui Ludovic al IX-lea împotriva Tunisului.

această zicală zgâriată cu cuiul pe zid de un „rege” din Thunes, condamnat la galere: *Les debs d'antan trimaient siempre pour la pierre du Coösre*. Asta înseamnă: Regii de altădată se duceau totdeauna să fie unși. În mintea aceluia „rege”, ungerea, încoronarea, era ocna.

Cuvântul *décarade*, care exprimă plecarea în galop a unei trăsurii grele, este pus pe seama lui Villon, și vrednic de el. Acest cuvânt, care îți sugerează scăpărarea copitelor pe caldarâm, rezumă într-o onomatopee magistrală întregul vers admirabil al lui La Fontaine:

*Six forts chevaux tiraient au coche*²³.

Din punct de vedere pur literar, puține studii ar fi mai ispititoare și mai fecunde decât cel al argoului. Este o întreagă limbă în limbă, un fel de excrescență bolnăvicioasă, un altoi nesănătos care a dat naștere unei vegetații, un parazit, care și-a înfipt

²³ Șase cai puternici trăgeau o diligență.

rădăcinile în străvechiul trunchi galic și al
cărui frunziș sinistru se târâie pe o întreagă
parte a limbii. E ceea ce am putea numi
primul aspect, aspectul vulgar al argoului.
Dar pentru cei care studiază limba așa cum
trebuie studiată, adică așa cum geologii
studiază pământul, argoul apare ca o ade-
vărată aluviune. După cum sapi mai mult
sau mai puțin adânc, găsești în argou dede-
subtul vechii limbi franceze populare, pro-
vensala, spaniola, o fărâmbă de italiană, de
levantină, adică limba porturilor Meditera-
nei, engleza și germana, romana, în cele
trei varietăți: romano-franceză, romano-
italiană, și romano-romană, latină, în sfâr-
șit, basca și celtica. Formație profundă și
ciudată. Edificiu subpământean, zidit în
devălmășie de toți mizerabilii. Toate rasele
blestemate și-au lăsat urma, fiecare suferin-
ță a pus o lespede, fiecare inimă o pietrici-
că. O mulțime de suflete păcătoase, josnice
și răzvrătite, care au străbătut viața și s-au
dus să se mistuie în veșnicie, se regăsesc
aproape întregi în argou, se pot încă desluși

în forma unui cuvânt monstruos.

Spaniola? Vechiul argou gotic e plin. Iată: *boffete* (palmă), care vine de la *bofeton*; *vantane* (fereastră) mai târziu *vanterne*, care vine de la *vantana*; *gat* (pisică) de la *gato*; *acite* (ulei), care vine de la *aceyte*. Italiana? Iată: *spade* (spadă), care vine de la *spada*; *carvel* (vas plutitor) care vine de la *caravella*. Engleza? Iată: *bichot* (episcop) care vine de la *bishop*; *raille* (spion), care vine de la *rascal*, *rascalion* (pungaș); *pilche* (cutie), care vine de la *pilcher* (teacă). Germana? Iată: *caleur*, *Kellner* (chelner); *hers* (stăpânul), de la *Herzog* (duce). Latina? Iată: *frangir*, de la *frangere* (a sparge); *affurer*, de la *fur* (a fura); *cadène*, de la *catena* (lanț). Există un cuvânt care apare în toate limbile europene cu un fel de putere și de autoritate tainică: cuvântul *magnus*. Scoția a făcut din el pe *mac* al ei, care desemnează pe șeful clanului, *Mac-Farlane*, *Mac-Callumore*, marele Farlane, marele Callumore (e totuși de observat că *mac* în celtică înseamnă fecior). Argoul a făcut din acest cuvânt *meck*

și mai târziu *meg*, adică Dumnezeu. În ce privește basca, iată *gahisto*, diavolul, care vine de la *gaiztoa*, rău; *sorgabon*, noapte bună, care vine de la *gabon*, bună seara. Celtica? Iată: *blavin*, batista, care vine de la *blavet*, apă țâșnitoare; *menesa*, muiere, care vine de la *meinec*, plin de pietre; *barant*, râu, de la *baranton*, fântână; *goffeur*, lăcătuș, de la *goff*, fierar; *gheduza*, moartea, care vine de la *guenn-du*, albă-neagră. Voiți și istorie? Argoul zice *malteze* în loc de mone-te, amintind banii vechi de argint care circulau pe galerele Maltei.

În afară de originile filologice arătate mai sus, argoul are alte rădăcini, și mai firești, care ies, ca să zicem așa, din însuși sufletul omului.

Mai întâi născocirea directă a cuvintelor. Aici e taina limbilor. A zugrăvi cu ajutorul cuvintelor care – nu se știe nici cum, nici de ce – au culoarea lor. Acesta e fondul primitiv al oricărui limbaj omenesc, ceea ce am putea numi granitul. Argoul foiește de cuvinte de acest fel, cuvinte imediate, create

în întregime, nu se știe unde, nici de cine, fără etimologii, fără analogii, fără derivate, cuvinte singuratece, barbare, câteodată hâde care au uneori o putere ciudată de expresie și care trăiesc. Călăul, *le taule*; pădurea, *le sabri*; frica, fuga, *taf*; lacheul, *le larbin*; generalul, prefectul, ministrul, *pharos*; dracul, *le rabouin*. Nimic nu este mai ciudat decât aceste cuvinte, care în același timp ascund și artă. Unele, ca *le rabouin*, sunt în același timp grotești și înspăimântătoare, dând o impresie de strâmbătură ciclopeeană.

În al doilea rând, metafora. Caracteristica unei limbi care vrea să spună tot și să ascundă tot este bogăția de imagini. Metafora este o enigmă în care se ascunde hoțul care încearcă o lovitură, deținutul care pune la cale o evadare. Niciun grai nu este mai metaforic decât argoul. *Dèvisser le coco*, a suci gâtul; *tortiller*, a mânca, *être gerbé*, a fi judecat; *un rat*, un hoț de pâine; *il lansquine*, plouă, veche imagine uluitoare, care-și poartă oarecum data nașterii cu sine, ase-

mănând lungile șiruri piezișe ale ploii cu sulile dese și aplecate ale lăncierilor (*lansquenets*) și care cuprinde într-un singur cuvânt metonimia populară: *il pleut des hallebardes* (plouă cu baltage, adică cu găleata). Uneori, pe măsură ce argoul trece de la prima epocă la a doua, unele cuvinte părăsesc starea sălbatică, și primitivă, luând înțelesul metaforic. Dracul încetează de a mai fi *le rabouin* și devine *le boulanger* (brutarul), cel care bagă în cuptor. E mai cu haz, dar mai puțin măreț; ceva cum ar fi Racine după Corneille, Euripide după Eschyl. Anumite fraze argotice, care țin de amândouă epocile și au în același timp o înfățișare barbară și metaforică, par niște fantasmagorii. *Les sorgeurs vont solliciter des gails à la lune* (haimanalele vor fura cai la noapte). Ne trece pe dinaintea ochilor ca un pâlc de umbre. Se vede ceva nedeslușit.

În al treilea rând, mai e un mijloc neîngăduit. Argoul trăiește pe seama limbii. Se folosește de ea după plac, scoate din ea ce-i trebuie, la întâmplare, și se mărginește

adesea, când se ivește nevoia, s-o strice în pripă și brutal. Câteodată, din cuvinte zilnice, pocite și amestecate cu altele în adevăr argotice, nascocesc zicale pitorești în care se simte împletirea creației directe cu metafora: *Le cab jaspine, je marronne que la roulotte de Pantin trime dans le sabri* (câinele latră, cred că trece prin pădure diligența de Paris). *Le dab est sinve, la dabuge est merloussière, la fée est bative* (burghezul e nerod, burghezia e șireată, fata e nostimă). De cele mai multe ori, ca să nu-i amăgească pe ascultători, argoul se mărginește să adauge tuturor cuvintelor limbii, fără deosebire, un fel de coadă mârșavă, o terminație în aile, în *orgue*, în *iergue* sau în *uche*. Astfel, *Vouzierque trouvaille bonorgue ce gigotmuche?* – adică *Trovezvous ce gigot bon?* (Îți pare bună friptura asta?) Fraza aceasta a adresat-o Cartouche unui temnicer ca să afle dacă suma de bani propusă în schimbul evadării îi convenea. Tot așa terminația în *mar*, adăugată de curând.

Argoul fiind graiul stricăciunii se alterea-

ză repede. De altfel, căutând mereu să se ferească, îndată ce se simte înțeles, se preschimbă. Spre deosebire de orice altă buruiană, lumina zilei îl ucide. Așa că e neîncetat pe cale de descompunere și recompunere, proces petrecut pe întuneric și în grabă. Străbate în zece ani un drum mai lung decât cel parcurs de limbă în zece secole. Astfel *le larton* (pâinea) devine *le lartif*; *le guil* (calul) devine *le gaye*; *la fertanche* (paiele) – *la fertile*; *le momignard* (băiatul) – *le momacque*; – *les figues* (țoalele) – *les frusques*; *la chique* (biserica) – *l'ègrugeoir*; *le colabre* (gâtul) – *le colas*. Dracul este mai întâi *gahisto*, apoi *le rabouin*, după aceea *le boulanger* (brutarul); *le prêtre* (preotul) este *la ratichon*, apoi *le sanglier* (mistrețul); *le poignard* (pumnalul) este *le vingt-deux* (douăzeci și doi); pe urmă *le surin* (mărul nealtoit) și apoi *le lingre* (cuțitul); polițiștii se numesc *railles*, apoi *roussins*, după aceea *rousses* (roșcați), pe urmă *marchands de lacets* (negustori de șireturi), pe urmă *coqueurs* (delatori), în sfârșit *cognes* (bătău-

șii); călăul este *le taule*, apoi *Charlot*, pe urmă *l'atigeur* (cel care te stâlcește); după aceea *le becquillard* (cel cu cârje). În secolul al XVII-lea, a se bate se zicea *se donner du tabac* (a trage tutun), în secolul al XIX-lea însă *se chiquer la queue* (a-și muta fălcile). Între aceste două extreme s-au perindat alte douăzeci de zicale. Lui Lacenaire i s-ar părea că vechea noastră cunoștință, Cartouche, vorbește ebraica. Toate cuvintele acestei limbi sunt într-o veșnică goană, ca și oamenii care le rostesc.

Cu toate acestea, din când în când și chiar din cauza acestei mișcări, vechiul argou iese din nou la iveală și se înnoiește. Își are reședințele sale unde se menține. Cartierul Temple păstra argoul secolului al XVII-lea; Bicêtre, când era închisoare, păstra argoul din Thunes. Se mai putea auzi terminația *anche*, a bătrânilor din Thunes. *Boyanches-tu* (*bois-tu?* – bei?), *il croyanche* (*il croit* – crede). Totuși mișcarea neîntreruptă rămâne legea lui.

Dacă filosoful ajunge să țină pe loc o clipă

această limbă care se evaporă fără încetare, pentru a o observa, el cade în meditații dureroase, dar și folositoare. Niciun studiu nu este mai bogat în rezultate și în învățăminte. Nu există metaforă, etimologie a argoului, care să nu cuprindă o lecție. Printre asemenea oameni, *battre* (a bate) înseamnă *feindre* (a se preface); puterea lor este șiretenia.

Pentru ei, ideea de om nu se desparte de aceea de umbră. Noaptea se zice *sorgue*; om – *orgue*. Omul este un derivat al nopții.

S-au obișnuit să privească societatea ca un mediu care îi ucide, ca o forță de neînlăturat, și vorbesc despre libertatea lor ca despre sănătate. Un om arestat este un om *bolnav*, unul osândit este un *mort*.

Ceea ce este mai groaznic pentru cei înțemnițați, între patru pereți de piatră e un fel de castitate înghețată; el numește carceră *castus*. În acest loc funebru, viața de dincolo de ziduri apare totdeauna sub cea mai veselă înfățișare. Prizonierul are lanțuri la picioare; credeți poate că el se gândește că

omul umblă cu picioarele? Nu, el crede că omul dansează cu picioarele; astfel, când ajunge să-și taie cu ferăstrăul lanțurile, cea dintâi idee a lui este că de acum poate dansa, și numește ferăstrăul *bastringue* (cârțiumă). Un *nume* este un *centru*, asimilație profundă. Banditul are două capete, unul cumpănește faptele și toată viața îl conduce, iar altul îl are pe umeri în ziua morții; capul care îl învață cum să moară îl numește *la sorbonne* (sorbona), iar capul care ispășește – *la tronche* (buturuga). Când un om nu mai are decât zdrențe pe trup și vicii în suflet, când a ajuns la amândouă degradările, materială și morală, pe care le exprimă cu un singur cuvânt: *gueux* (golan), e copt pentru crimă; este ca un jungher ascuțit cum trebuie; are două tăișuri: suferința și răutatea; așa că în argou nu se zice *un golan*, ci un *réguisé* (dat la ascuțit). Ce este pușcăria? Un rug blestemat, un iad. Condamnatul se numește *un fagot* (buștean). În sfârșit, cum numesc răufăcătorii ocna? *Le collègue* (colegiu). Un întreg sistem peniten-

ciar poate ieși din acest singur cuvânt.

Hoțul are și el carnea lui de tun, ceea ce-i poate fura oricine, dumneavoastră, eu, orice trecător: *le pantre* (Pan – lumea întreagă).

Vrea cineva să știe unde au încolțit cele mai multe cântece de ocnă, acele refrene numite în vocabular special *lirlonfa*? Ascultați:

Châteletul din Paris avea o pivniță cuprinzătoare. Această pivniță era la doi-trei metri sub nivelul Senei. N-avea nici fereastră, nici ventilație, o singură deschizătură: ușa; oamenii puteau să intre în ea, dar nu și aerul. Această pivniță avea drept tavan o boltă de piatră, și drept pardoseală o palmă de noroi. Fusesse pietruită cu lespezi, dar, din pricina infiltrării apelor, lespezile crăpaseră și se fărâmițaseră. La o înălțime de doi-trei metri de la pământ, o grindă lungă, masivă străbătea această subterană dintr-o parte în alta; din loc în loc atârnavau de grindă lanțuri de câte un metru lungime, la capătul cărora se aflau zgărzile de fier pentru

osândiți. În această pivniță erau băgați condamnații la galere înainte de a-i porni la Toulon. Erau împinși sub grinda aceea, unde îi aștepta pe fiecare în întuneric zgarda de osândit. Lanțurile, ca niște brațe spânzurate, iar zgărzile ca niște mâini deschise, îi apucau pe acești nenorociți de gât. Erau legați și părăsiți acolo. Lanțul fiind prea scurt, ei nu se puteau culca. Rămâneau nemiscați în această pivniță, în noapte, sub grindă, aproape spânzurați, siliți la eforturi nemaiauzite ca să ajungă la pâine și la ulciorul de apă, cu bolta pe creștet, cu noroiul până peste glezne, cu excrementele scurgându-li-se pe pulpe, ruși de oboseală, îndoindu-se de mijloc și de genunchi, agățându-se cu mâinile de lanț ca să se odihnească, neputând dormi decât în picioare și trezindu-se în fiecare clipă din pricina cătușelor care îi strângeau de gât; unii nu se mai deșteptau deloc. Ca să mănânce, își ridicau pâinea care li se arunca în noroi cu călcâiul unui picior de-a lungul fluierului celuilalt, până la mâini. Cât timp erau pără-

șiți așa? O lună, două, câteodată chiar șase; unul a rămas un an întreg. Era sala de așteptare a galerelor. Oamenii erau aruncați acolo chiar pentru un iepure furat regelui. Dar ce făceau ei în acest iad-mormânt? Ceea ce se poate face într-un mormânt: trăgeau să moară; și ceea ce se poate face în iad: cântau. Când nu mai e nicio nădejde, cântecul rămâne. În apele Maltei, când se apropia câte o galără, se auzea cântecul înainte de plescăitul lopeților. Bietul brăconier Survincent, care trecuse prin pivnița închisoare de la Châtelet zicea: „Numai rămemele m-au ținut în viață”. Inutilitate a poeziei. La ce folosește râma? În această pivniță s-au născut aproape toate cântecele în argou. Din această temniță a Marelui Châtelet din Paris iese melancolicul refren al galerei lui Montgomery: *Timaloumisaine, timaloumison*. Cele mai multe din aceste cântece sunt jalnice; câteva sunt vesele, unul e duios:

Acilea este teatrul

*Micului săgetător*²⁴.

Este vorba de Zeul-arcaș, de Cupidon. Oricum ați face, nu veți nimici acest veșnic imbold al inimii omenești: iubirea.

Lumea aceasta sumbră știe să păstreze secretul. Secretul este bunul tuturor. Secretul pentru acești nenorociți e unitatea care slujește de temelie unirii. A da în vileag secretul înseamnă a smulge fiecărui membru al acestei sălbatice comunități ceva din ea însăși. A denunța, în energica limbă argotică, se zice: *manger le morceau* (a mânca bucata). Ca și cum denunțătorul ar trage pentru el câte puțin din seva tuturor și s-ar hrăni cu o bucată din carnea fiecăruia.

Cum se zice a primi o palmă? Metafora banală răspunde: *C'est voir trente-six chandelles*²⁵ (a vedea stele verzi). Dar argoul

²⁴ Versuri în argou de la începutul sec. XVIII, despre care se spunea că s-ar fi cântat la „o petrecere de nuntă” a celebrului bandit Cartouche.

²⁵ Textual – a vedea treizeci și șase de lumânări.

intervine și schimbă *chandelle* în *camouffle*. Limbajul obișnuit dă același înțeles cuvintelor *soufflet* (palmă) și *camouflet* (înjosire). Astfel, printr-un fel de pătrundere de jos în sus, metafora, această traiectorie incalculabilă, ajută să se urce din grotă la academie; iar Poulailleur zicând: „Îmi aprind lumânarea”, adică: „Mă mănâncă palma”, îndeamnă pe Voltaire să scrie: „*Langleviel La Baumelle merită o sută de lumânări*”, adică o sută de scatoalce.

Răscolind argoul descoperi la fiecare pas un lucru nou. Studiile și aprofundarea acestui ciudat grai duc la punctul necunoscut de întretăiere al societății legale cu societatea blestemată.

Argoul e cuvântul care a ajuns ocnaș.

Te cuprinde spaima când te gândești că sufletul omului poate fi împins atât de jos, poate fi târât și legat fedeleș de întunecatele puteri ale fatalității și înlănțuit prin nu se știe ce verigi, în această prăpastie!

O, sărmană minte a celor oropsiți!

Vai! Nimeni nu va sări în ajutorul sufletului omenesc în această beznă? Soarta lui este oare să aștepte în veci de veci gândul eliberator, uriașul călăreț al pegașilor și al cailor năzdrăvani, să aștepte într-una pe luptătorul strălucitor, care coboară înaripat din înaltul cerului, pe cavalerul însorit al viitorului? Va chema zadarnic în ajutor sulița de lumină a idealului? E osândit să asculte cum se ridică blestemul înspăimântător, în noaptea de genuni a Răului și să întrevadă din ce în ce mai aproape, în mocirla hâdă, acel chip încruntat, draconic, fălcile băloase și acea unduire șerpuitoare de gheare, de umflături și de inele? Va rămâne sufletul acesta mereu aici, mereu fără lumină, fără nădejde, pradă acelei apropieri înfricoșătoare, adușmănat din umbră de un monstru, dârdâind de frică, cu părul vâlvoi, frângându-și mâinile, pe veșnicie înlănțuit de stânca nopții, tristă An-

dromedă²⁶ albă și goală în întuneric.

III – Argoul care plânge și argoul care râde

Așa după cum se vede, întregul argou, argoul de acum patru sute de ani ca și argoul de astăzi, e îmbibat de un întunecat înțeles simbolic, care dă tuturor cuvintelor când o înfățișare jalnică, când una amenințătoare. Se simte la fiecare pas vechea tristețe sălbatică a acelor cerșetori ai Curții Minunilor, care își încercau norocul la jocuri de cărți cunoscute numai de ei, dintre care câteva ni s-au păstrat. Optul de treflă, de pildă, înfățișa un copac mare având opt uriașe foi de trifoi, un fel de întrupare fantastică a pădurii. La rădăcina copacului se vedea un foc, la care trei iepuri frigeau un vânător la

²⁶ Personaj mitologic: fata oferită ca pradă unui monstru marin. Legenda spune că Perseu, văzând-o legată de o stâncă și fermecat de frumusețea ei, a ucis monstrul, a eliberat-o și a luat-e de soție.

frigare, iar în fund pe un alt foc, era o oală fumegândă, din care ieșea capul ogarului. Nimic mai înfiorător decât asemenea răzbunări pictate pe cărțile de joc, în fața rugurilor unde erau fripți contrabandiștii și a cazanului unde fierbeau falsificatorii de bani. Felurite forme pe care le lua gândirea în regatul argoului, cântecul însuși, gluma și amenințarea, toate aveau acest caracter neputincios și frânt. Toate aceste cântece, dintre care unele au fost culese, erau umile și tânguitoare până la lacrimi. Hoțul e numit bietul hoț și e totdeauna iepurele care se ascunde, șoarecele care fuge, pasărea care zboară. Abia cere ce-i trebuie, se mărginește să suspine, unul din gemetele lui a ajuns până la noi: „*Je n'entrave que le dail comment meck, le daron des orgues, peut atiger se mômes et ses momignards et les locher criblant sans être agité lui-même*²⁷”.

²⁷ Nu înțeleg cum Dumnezeu, părintele oamenilor, poate să-și chinuiască copiii și nepoții și să-i audă țipând, fără să fie chinuit (tulburat;

Oropsitul, ori de câte ori are răgaz să gândească, se face mic în fața legii și plătând față de societate, se face una cu pământul, roagă, imploră îndurare, pentru că se știe nevinovat.

Către mijlocul veacului trecut s-a produs o schimbare. Cântecul de închisori, refrenele hoțeste căpătară, ca să zicem așa, o îndrăzneală obraznică și plină de veselie. Tânguitorul *maluré* fu înlocuit cu *larifla*. În mai toate cântecul de galeră, de temniță și de ocnă din veacul al XVIII-lea se află o veselie drăcească și stranie. Răsună în ele acest refren strident și săltăreț, luminat parcă de o strălucire fosforescentă, care pare cântat în pădure de fluierul unui spiriduș:

Mirlabibi surlababo.

Mirliton ribonribette

Surlababi mirlababo

Mirliton ribonribo.

Așa se cânta, în timp ce un om era strâns de gât într-o pivniță sau într-un desiș de pădure.

E un semn îngrijorător, de boală. În veacul al XVIII-lea vechea melancolie a acestei categorii omenești posomorâte se risipește; ea începe să râdă. Își bate joc de *marele barosan*, adică de rege. Ludovic al XV-lea, de pildă, regele Franței, e numit *marchizul-paiată*. Hoții sunt în această epocă aproape veseli. Din inima acestor oropsiți iese un fel de lumină, ca și cum conștiința li s-ar fi ușurat. Aceste biete triburi ale întunericului nu au numai îndrăzneala disperată a faptelor, o au și pe aceea nepăsătoare a gândului. Semn că-și pierde sentimentul criminalității lor, simțind un sprijin nelămurit până și printre gânditori și visători. Semn că furtul și jaful încep să se strecoare în doctrine și sofisme, așa că urâtenia li se împutinează oarecum, trecând-o în mare măsură asupra sofismelor și a doctrinelor. Semn, în sfârșit, dacă nu intervine o întorsătură neașteptată, că ceva miraculos va

izbucni în curând.

Să ne oprim o clipă. Pe cine acuzăm în rândurile de mai sus? Secolul al XVIII-lea? Filosofia lui? Bineînțeles că nu. Opera secolului al XVIII-lea este sănătoasă și folositoare. În cuprinsul lui sunt patru sfinte legiuni: enciclopediștii cu Diderot în frunte, fiziocrații cu Turgot²⁸, filosofii cu Voltaire și utopiștii cu Rousseau. Lor le datorăm nemăsurata înaintare spre lumină a umanității. Sunt cele patru avangărzi ale neamului omenesc în mers spre cele patru puncte cardinale ale progresului. Diderot spre frumos, Turgot spre util, Voltaire spre adevăr și Rousseau spre dreptate. Dar alături de filosofi și mai jos decât ei, se află sofiiștii,

²⁸ Reprezentant al fiziocraților, prima școală de economiști burghezi (secolul al XVIII-lea), care cereau libertatea comerțului și industriei, mai ales libera circulație a produselor agricole. Ca ministru al finanțelor și economiei, Turgot a inițiat o serie de reforme burgheze, anulate apoi de reacțiunea feudală.

ca niște bălării otrăvitoare amestecate în vegetația sănătoasă, cucută într-o pădure virgină. În timp ce călăul ardea pe treptele palatului de justiție marile cărți liberatoare ale veacului, scriitori azi uitați tipăreau, cu învoirea regelui, fel de fel de scrieri cu o ciudată putere de descompunere, pe care nenorociții le citeau pe nerăsuflăte. Un amănunt ciudat: unele din aceste publicații, patronate adeseori de un principe, se regăsesc în Biblioteca secretă. Faptele acestea, adânci dar neștiute, treceau fără să fie luate în seamă. Primejdia izvorăște câteodată din necunoașterea ei. E necunoscută fiindcă e subterană. Dintre toți acești scriitori cel care a săpat poate cea mai nesănătoasă galerie în sufletul mulțimilor este Restif de la Bretonne²⁹.

²⁹ Romancier francez din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Fiu de țăran, în opera lui se întâlnesc pagini de un remarcabil realism asupra moravurilor Parisului din ajunul revoluției. În *Noaptele Parisului*, exprimă sentimente

Această frământare, a Europei întregi, făcu în Germania, ravagii mai mari decât oriunde. În Germania, într-o anumită perioadă, pe care Schiller o rezumă în frumoasa lui dramă *Hoții*, furtul și jaful se ridicau împotriva proprietății și muncii, își însușeau anumite idei de bază, adevărate la prima vedere, și false la o cercetare mai adâncă, juste în aparență, absurde în realitate, se înfășurau în aceste idei, se pierdeau așa-zicând în ele, își dădeau un nume abstract, treceau în starea de teorie și circulau astfel printre oamenii muncitori, obidiți și cinstiți, fără știrea chimiștilor neprevăzători care pregătiseră amestecul, fără voia multimilor care îl primeau. Ori de câte ori se petrece un asemenea fapt, urmările sunt îngrijorătoare. Suferința zămislește mânia, în timp ce lumea bogată nu vrea să vadă, sau doarme, ceea ce e totuna cu a închide ochii; ura lumii nenorocite își aprinde facla

democratice și zugrăvește pe iacobini în culori pline de simpatie.

de la câte un suflet amărât sau strâmb, care visează într-un colț și apoi începe să cerceze societatea. Înfrorător lucru e ura care iscodește!

Astfel se dezlănțuie, când le vin în ajutor vremuri nenorocite, acele înspăimântătoare cutremure care odinioară se numeau jacherii, față de care frământările politice sunt jocuri de copii; acele frământări nu mai sunt lupta obiditului împotriva asupritorului, ci răscoala sărăciei împotriva bunului trai. Și totul se prăbușește.

Răscoalele țărănești sunt cutremure ale poporului. Revoluția franceză, această faptă uriașă și cinstită, a pus capăt primejdiei de neînălțurat care ar fi putut să amenințe aproape întreaga Europă la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Revoluția franceză, care nu-i decât un ideal înarmat cu sabie, se ridică și, cu aceeași bruscă mișcare, închide ușa răului și o deschide pe a binelui.

Ea dezleagă problema, consfințește adevărul, împrăștie duhoarea, însănătoșește

veacul, încoronează poporul.

Se poate zice că a creat omul a doua oară, dându-i un al doilea suflet: dreptul.

Secolul al XIX-lea moștenește opera revoluției și se bucură de ea, iar azi catastrofa socială de care am vorbit mai sus a devenit pur și simplu cu neputință. E orb cine o privește! E netot cel care se teme de ea! Revoluția a fost vaccinul rășcoalelor țărănești.

Mulțumită revoluției, condițiile sociale s-au schimbat. Sângele nostru a fost curățit de bolile feudale și monarhice. Nicio urmă de ev mediu nu se mai află în Constituția noastră. A trecut vremea când înspăimântătoarele furnicare de dedesubt izbucneau, când se simțea sub tălpi goana nevăzută a unui zgomot surd, când apăreau la suprafața civilizației un fel de mușuroaie de cârțițe, când pământul crăpa, când bolțile peșterilor se deschideau și când se vedeau ieșind deodată din pământ capete monstruoase.

Simțul revoluționar e un simț moral. În rădăcinându-se sentimentul dreptului, se dezvoltă sentimentul datoriei. După minu-

nata definiție a lui Robespierre, legea tuturor e libertatea, care se sfârșește acolo unde începe libertatea altuia. De la 89, poporul întreg crește în fiecare ins care se ridică; oricare om sărac câștigând un drept își are raza lui de lumină, orice ghiorăie-mațe simte că întruchipează demnitatea Franței; mândria cetățeanului e o armură a sufletului lui; cine e liber e cinstit, cine votează domnește. Iată cum se explică incoruptibilitatea, stingerea poftelor urâte, ochii plecați eroic în fața ispitelor, însănătoșirea revoluționară e limpede în zilele de dezrobire – 14 iulie, 10 august – când nu mai există pleavă. Cel dintâi strigăt al mulțimilor luminate și tot mai numeroase este: moarte hoților! Progresul e un om onest; idealul și absolutul nu se îndeletnicesc cu șterpeleala. Ce oameni însoțeau furgoanele care în 1848 duceau bogățiile din Tuilerii? Adunătorii de zdrențe din cartierul Saint-Antoine. Zdrențele au păzit visteria. Virtutea le-a dat acestor golani măreție. În acele furgoane, în cuferele abia închise, unele chiar crăpate,

se afla, printre scrinurile care străluceau de-ți luau ochii, însăși vechea coroană a Franței, bătută în diamante, înstelată cu marele rubin al regalității și cu diamantul uriaș în valoare de treizeci de milioane. Golanii păzeau, desculți, această comoară.

Așadar, nu vor mai fi răscoale țărănești. Mi se rupe inima de politicienii dibaci. Vechea teamă și-a făcut ultimul efect și de azi înainte nu va mai putea fi întrebuințată în politică. Marele resort al spectrului roșu s-a stricat. Toată lumea o știe. Sperietoarea nu mai sperie. Păsările s-au obișnuit cu parul îmbrăcat în zdrențe, vrăbiile se așază în vârful lui, iar burghezii râd.

IV – Cele două datorii: a veghea și a spera

Așadar, a dispărut orice primejdie socială? Bineînțeles că nu. S-a sfârșit cu răscoalele țărănești. Societatea poate fi liniștită din-spre partea asta, sângele nu i se va mai ridica la cap; dar trebuie să se îngrijească de felul cum respiră. Nu mai are de ce să se

teamă de apoplexie, dar oftica e la un pas. Oftica societății se numește mizerie.

Moartea vine uneori ca un trăsnet, dar te și poate roade treptat, încetul cu încetul. Să nu obosim niciodată spunând că a ne gândi, înainte de toate, la mulțimile dezmoștenite și îndurerate, a le ușura, a le primeni aerul, a le lumina, a le iubi, a le lărgi orizontul până la măreție, a le împărtăși învățătura sub toate formele, a le da pilda muncii, niciodată pe aceea a trândăviei, a micșora greutatea sarcinii fiecăruia întărind ideea scopului comun, a mărgini sărăcia fără a înlătura bogăția, a crea necuprinse câmpuri de activitate publică și populară, a avea ca Briareu³⁰ o sută de mâini întinse în toate părțile celor obidiți și slabi, a întrebuința puterea colectivă în vederea mării datorii de a deschide ateliere de muncă pentru toate brațele, școli pentru toate aptitudinile și laboratoare pentru toate mințile, a urca salariile, a micșora truda, a cumpăni acti-

³⁰ Monstru în mitologia greacă.

vul și pasivul, cu alte cuvinte a potrivi satisfacerea după sfortare și îndeostularea după nevoie, într-un cuvânt, a pune orânduירה socială să răspândească, în folosul celor ce suferă și a celor neștiutori, mai multă lumină și mai multă bunăstare, înseamnă, să nu uite sufletele generoase, cea dintâi dintre datoriile frățești, și înseamnă, s-o știe inimile egoiste, cea dintâi dintre necesitățile politice.

Și acestea toate, trebuie s-o spunem, nu sunt mai mult decât un început. Munca nu poate să fie o lege, fără să fie un drept. Iată adevărata problemă.

Nu stăruim, fiindcă nu este locul.

Dacă natura se numește providență, societatea trebuie să se numească prevedere.

Creșterea intelectuală și morală nu este mai puțin necesară decât bunăstarea materială. A ști este o nevoie vitală, a gândi este o necesitate, adevărul este hrană ca și pâinea. O minte nehrănită cu știință și cu înțelepciune slăbește. Să ne fie milă de mințile înfometate cum ne e milă de trupurile ne-

hrănite. Dacă există ceva mai sfâșietor decât un trup care se prăpădește de lipsă de pâine, e un suflet care se stinge din lipsă de lumină.

Progresul întreg se îndreaptă către rezolvarea acestei probleme. Într-o bună zi lumea va rămâne uimită. Odată cu ridicarea neamului omenesc straturile adânci vor ieși în chip firesc din zona deznădejdiei. Ștergerea mizeriei se va realiza printr-o simplă ridicare de nivel.

Am greși dacă ne-am îndoi de puterea acestei soluții binecuvântate.

Trecutul, recunoaștem, e încă foarte puternic în ceasul de față. Se întremează din nou. Această reîntinerire a unui cadavru e surprinzătoare. Iată-l că umblă de colo-colo. Pare a fi un învingător; mortul acesta, un cuceritor. Sosește cu șleahta lui, cu superstițiile, cu sabia lui, cu despotismul și steagul lui; ignoranța; de câțva timp încoace a câștigat zece bătălii. Înaintează, amenință, se veselește, e la porțile cetății. Cât despre noi, să nu deznădăjduim. Să vindem

câmpul unde Hannibal și-a instalat tabăra.

Nouă, care credem, de ce ne poate fi teamă?

Ideile noastre nu se mai întorc, așa cum nu se mai întorc apele fluviilor.

Iar cei care resping viitorul să se gândească bine. Spunând *nu* progresului, ei nu condamnă viitorul, ci se osândesc pe ei înșiși. Își dau singuri o boală grea; se inoculează cu trecutul. Nu există decât un fel de a respinge ziua de mâine: a muri.

Noi vrem să vină cât mai târziu cu putință moartea trupului, niciodată cea a sufletului.

Da, enigma își va spune cuvântul, sfinxul va vorbi, problema va fi rezolvată. Da, poporul pe care veacul al XVIII-lea l-a schițat, va fi desăvârșit de al XIX-lea. Numai un idiot s-ar putea îndoii de asta. Nașterea așteptată, nașterea apropiată, a bunăstării universale e un fapt neînlăturat.

Forțe obștești uriașe hotărâsc faptele oamenilor și le aduc pe toate într-un timp anumit la starea lor logică, adică la echili-

bru, la dreptate. Omenirea naște o putere alcătuită din pământ și cer, această putere o cârmuiește; această forță e făcătoare de minuni; creează tot atât de lesne marile evenimente ca și minunatul deznodământ al lor. Ajutată de știință, care vine de la om, și de întâmplări, care vin din altă parte, nu se teme de contradicțiile ce se ivesc în punerea problemelor care par celor mulți cu neputință de rezolvat. Această forță tot atât de pricepută să pună la cale descoperirea unei soluții din ciocnirea ideilor, ca și o învățătură din ciocnirea faptelor, și ne putem aștepta la orice de la această tainică putere a progresului, care, într-o bună zi, pune față-n față răsăritul și apusul într-un mormânt, făcându-i pe imamii³¹ mahomedani să stea de vorbă cu Bonaparte înăuntrul marii piramide.

Până atunci, niciun popas, nicio șovăială, nicio oprire în măreața mergere-înainte a minților. Filosofia socială e în esență știință

³¹ *Imam*, teolog musulman.

și pace. Ea are ca scop și trebuie să aibă ca rezultat să facă să înceteze vrăjmășiile, studiind antagonismele societății. Cercetează, pătrunde, analizează, apoi reușește. Procedează pe cale de reducere, gonind ura de pretutindeni.

S-a văzut de multe ori ca o societate să se prăbușească sub furtuna care se stârnește asupra oamenilor; istoria e plină de naufragii de popoare și imperii: într-o bună zi, uraganul necunoscut, vine și ia cu el moravuri, legi, religii. Civilizația Indiei, a Chal-deii, a Persiei, a Asiriei, a Egiptului au dispărut una după alta. De ce? Nu știm. Care sunt cauzele acestor dezastre? Nu le cunoaștem. Aceste societăți ar fi putut fi salvate? Au pierit din pricina lor însele? S-au încăpățânat în cine știe ce viciu fatal care le-a dat pierzării? Câtă sinucidere se cuprinde în această moarte groaznică a unei națiuni, a unei rase? Iată întrebări fără răspuns. Întunericul acoperă civilizațiile osândite. Intrase apa în ele din toate părțile fiindcă se scufundaseră; nu putem spune

nimic mai mult; și cu un fel de spaimă privim în fundul acelei mări care se cheamă trecutul, peste talazurile uriașe, veacurile, imense corăbii, Babilon, Ninive, Tars, Teba³², Roma, cum se scufundă sub suflarea groaznică a tuturor viitorilor întunecimii. Întunecimi acolo, lumină însă aici. Nu cunoaștem bolile civilizațiilor străvechi, cunoaștem însă betșugurile civilizației noastre. Avem dreptul de a arunca lumina asupra ei; îi contemplăm frumusețile și îi degolim urâtenii. Pătrundem acolo unde o doare și o dată ce am dat de suferință, cunoașterea cauzei duce la descoperirea leacului. Civilizația noastră, creație a douăzeci de veacuri, e în același timp un monstru și o minune; merită truda de a fi salvată. Și va fi. E mare lucru a o ușura; a o lumina; e și mai mult. Toate cercetările filosofiei sociale moderne trebuie să se întâlnească în acest scop. Gânditorul de azi are marea datorie

³² Centre ale unor vechi civilizații, azi dispăru-te, în Orientul Apropiat.

de a-și apleca urechea pe inima civilizației.

Mai spunem o dată: ascultarea inimii ei îți dă curaj; și e vremea să sfârșim aceste câteva pagini, antract arid al unei dureroase drame, stăruind asupra încrederii cu care privim viitorul.

Dincolo de moralitatea socială, se simte nemurirea omenirii. Dacă se ivesc ici și colo urâte răni și pecingini, ca niște cratere și arsuri de pucioasă făcute de un vulcan care izbucnește și își aruncă puroiul, nu înseamnă că pierе însuși globul pământesc. Bolile poporului nu omoară omul.

Și totuși, cei care își fac observațiile lor asupra clinicii sociale mai dau uneori din cap a îndoială. Cei mai puternici și cei mai duioși, cei mai raționali dintre oameni au ceasurile lor de slăbiciune.

Veni-va oare viitorul? Aproape că am putea să ne punem această întrebare, când vedem în jurul nostru atâta beznă înfiorătoare. Cruntă înfruntare a egoiștilor cu nenorociții. Partea celor egoiști sunt prejudecățile, creșterea în neștiința despre lume a

odraslelor bogate, pofta care ametește ca o beție, un prisos de belșug care zăpăcește, teama de a suferi, care la câțiva merge până la scârba față de cei ce suferă, plăcerea neînduplecată, eul atât de umflat încât înăbușă sufletul; iar oropsiților le e lăsată foamea, pizma, ura de a vedea pe ceilalți cum huzuresc, adâncul zbucium al instinctelor omenești către îndeostulare, negura care năpădește inimile, tristețea, nevoia, fatalitatea, neștiința simplă și impură.

Va trebui, totuși, să continuăm a ridica ochii la cer? Punctul luminos pe care-l zărim acolo sus nu se va stinge? E îngrozitor să vezi idealul pierdut astfel în adâncimi, singuratic, abia întrezărit, strălucitor, dar înconjurat de toate acele uriașe amenințări negre, îngrămădite monstruos în jurul lui; și cu toate acestea, nu e mai primejduit ca o stea între fălcile norilor.

CARTEA A OPTA

ÎNCÂNTĂRI ȘI DEZNĂDEJDI

I – În plină lumină

Cititorul a înțeles că Éponine, recunoscând prin grilaj pe locuitoarea din strada Plumet, unde o trimisese Magnon, îi îndepărtase mai întâi pe bandiți, pe urmă îi slujise drept călăuză lui Marius, care, după câteva zile de extaz în fața grilajului, târât de puterea care împinge fierul către magnet și pe îndrăgostit către pietrele din care e zidită casa iubitei, intrase în sfârșit în grădina Cosettei, ca Romeo în grădina Juliettei. Îi venise mult mai ușor decât lui Romeo; Romeo fusese nevoit să sară un zid, pe când Marius n-a trebuit decât să dea

puțin la o parte un drug al grilajului slăbit, care se mișca în alveola lui ruginită ca dinții unui moșneag, așa că trecu lesne.

Cum nu era niciodată nimeni pe stradă, iar Marius nu intra în grădină decât noaptea, nu era primejdie să fie văzut.

Din acel ceas binecuvântat și sfânt, în care o sărutare logodi aceste două suflete, Marius veni aci în fiecare seară. Dacă în acel ceas al vieții ei, Cosette s-ar fi îndrăgostit de un bărbat necinstit și desfrânat, ar fi fost pierdută; sunt pe lume asemenea firi, generoase, care uită de ele însele; Cosette era dintre acestea. Una din însușirile minunate ale femeii e aceea de a se dăruii. Dragostea, când atinge înălțimea la care devine atotstăpânitoare, se însoțește cu un fel de sfântă orbire a pudoarei. Dar câte primejdii vă pândesc, o, suflete neprihănite! Adesea ne dați sufletul vostru iar noi luăm numai trupul. Sufletul vă rămâne și îl priviți în taină, fremătând. Iubirea nu se oprește la jumătate drum: sau te pierde, sau te mântuie. Întreaga soartă omenească e cuprinsă în

această dilemă care înseamnă mântuire sau pierzanie și pe care nicio fatalitate n-o pune mai neînduplecat decât iubirea. Iubirea e viața sau e moartea. Leagăn, dar și sicriu... Aceeași simțire spune da și nu în inima omenească. Din tot ceea ce a făcut Dumnezeu, inima omenească răspândește cea mai mare lumină și, vai! cel mai adânc întuneric.

Dar Dumnezeu a vrut ca iubirea peste care a dat Cosette să fie o iubire mântuitoare.

Atât cât ținu luna mai a anului 1832, în fiecare noapte, în grădina sălbatică, sub un desiș din zi în zi mai îmbătător, veniră două ființe alcătuite din curățenie și nevino-văție, pline de o fericire cerească, ființe mai înrudite cu arhanghelii decât cu oamenii, cinstite, neprihănite, strălucitoare în beția dragostei lor, răspândind lumină în întunericul nopții. Cosettei i se părea că Marius purta pe frunte o coroană, iar pentru Marius, Cosette avea un nimb. Se atingeau, se priveau, se prindeau de mâini, se strângeau unul lângă altul, dar era un hotar, pe care

nu-l treceau niciodată. Nu fiindcă l-ar fi respectat, ci fiindcă nici nu-l cunoșteau. Marius simțea o stavilă: nevinovăția Cosettei, iar Cosette simțea un reazim: cînstea lui Marius. Primul sărut fusese și ultimul. De atunci Marius nu se încumetase decât să-i atingă cu buzele mâinile sau șalul, sau o buclă de păr. Cosette era pentru el o mireasmă și nu o femeie. O respira. Ea nu-i refuza nimic, iar el nu cerea nimic. Cosette era fericită, iar Marius mulțumit. Trăiau în acea stare de încântare care s-ar putea numi extazul unui suflet; acea nespūsă îmbrățișare a două neprihăniri în ideal; două lebede întîlnindu-se pe Muntele Fecioarei.

La acel ceas al dragostei, cînd simțurile uită să vorbească sub atotputernicia fericirii, Marius, curatul și seraficul Marius, ar fi fost mai curînd în stare să intre la o femeie de stradă decât să ridice rochia Cosettei pînă la gleznă. O dată, sub lumina lunii, Cosette se aplecă să culeagă o floare și bluza i se întredeschise la piept, lăsînd să i se

vadă puțin sânul. Marius întoarce capul.

Ce se întâmpla între aceste două ființe? Nimic. Se adorau.

Noaptea, când se aflau împreună, grădina părea un loc viu și sfânt. Toate florile se desfăceau în jurul lor, trimițându-le parfumul; ei își deschideau sufletele și le risipeau pe flori. Vegetația îmbelșugată și puternică tresărea plină de sevă și de beție în jurul acestor doi nevinovați, iar ei își spuneau vorbe de dragoste care înfiorau copacii.

Ce fel de vorbe erau acestea? Șoapte. Nimic mai mult. Dar era de ajuns să tulbure și să miște toată natura. Putere purtătoare de farmece, pe care am înțelege-o greu citind într-o carte asemenea convorbiri, făcute anume ca să fie luate de vânt și risipite ca un fum pe sub frunzișuri. Scoateți din murmurul a doi iubiți melodia care pornește din suflet, acompaniindu-i ca o liră, și va rămâne numai o umbră; veți zice: cum, numai atât? Ei, da, copilării, lucruri pe care le-au mai spus și alții, râsete pentru nimica

toată, mofturi, nerozii, tot ceea ce e mai sublim și mai profund pe lume! Singurele lucruri care merită să fie spuse și ascultate!

Cine n-a auzit niciodată asemenea copilării, asemenea nimicuri, cine nu le-a rostit niciodată e un dobitoc și un om rău.

Cosette îi spunea lui Marius:

— Tu știi?...

(Începuseră în aceste șoapte, în nevinovăția lor cerească, să-și spună pe nume și *tu*, fără, să-și dea seama cum ajunseseră la asta.)

— Știi? Numele meu este Eufrasia.

— Eufrasia? Ba nu, te cheamă Cosette.

— Oh! Cosette e un nume de rând, care mi-a fost dat când eram mică. Numele meu adevărat e Eufrasia. Nu-ți place numele acesta: Eufrasia?

— Ba da... Dar Cosette nu e de rând.

— Îți place mai mult decât Eufrasia?

— Ei!... da.

— Atunci îmi place și mie mai mult. Ai dreptate, e drăguț: Cosette. Spune-mi Cosette!

Și surâsul cu care întovărășea aceste cuvinte prefăcea întregul dialog într-o idilă vrednică de grădinile raiului.

Altă dată, îl privea ținută și izbucnea:

— Domnule, ești frumos, ești încântător, ești plin de duh, nu ești prost deloc, ești cu mult mai învățat decât mine, dar mă prind că nu poți spune ca mine cuvântul *te iubesc!*

Și Marius, în al șaptelea cer, credea că aude un vers cântat de o stea.

Sau, altă dată, Cosette îi dădea o palmuță pentru ca-l auzise tușind și îi spunea:

— Nu tuși, domnule! La mine în casă nu e voie să tușească nimeni fără încuviințarea mea. E foarte urât să tușești și să mă bagi la griji. Vreau să fii sănătos, pentru că, dacă te-ai îmbolnăvi, aș fi foarte nenorocită. Ce m-aș face?

Era pur și simplu dumnezeiesc.

O dată Marius îi spuse Cosettei:

— Închipuie-ți că am crezut o bună bucată de vreme că te cheamă Ursula.

Povestea aceasta i-a făcut să râdă toată

seara. În mijlocul unei alte convorbiri, i se întâmpla să izbucnească:

— Oh, într-o zi, în grădina Luxembourg, mi-a venit să sucesc gâtul unui invalid!

Dar se opri deodată și nu merse mai departe. Ar fi trebuit să-i vorbească Cosettei de jartiera ei, ceea ce îi era cu neputință. Era o vecinătate necunoscută, carnea, față de care uriașa lui dragoste fără prihană da înapoi cu un fel de spaimă sfântă.

Așa își închipuia Marius viața cu Cosette, fără nimic altceva: să vină în fiecare seară în strada Plumet, să dea la o parte vechiul drug binevoitor de la grilajul președintelui, să se așeze unul lângă altul pe banca aceea, să privească printre arbori licăririle nopții care se lăsa, să-și așeze cuta pantalonului lângă marginea largă a rochiei Cosettei, să-i mângâie unghia degetului mare, să-i zică *tu*, să miroase unul după altul aceeași floare, într-una, la nesfârșit. În acest timp, norii treceau deasupra capului lor. De câte ori adie vântul, ia cu el mai multe vise ome-nești decât nori de pe cer.

Nu se poate spune că această iubire curată, aproape sălbatică, era lipsită cu totul de orice curtenie amoroasă. „A face complimente iubitei” este cel dintâi chip de a o mângâia, o jumătate de îndrăzneală care dibuie. Complimentul este ca un sărut printr-un voal. Voluptatea își strecoară dulcele ei vârf de ac, și se ascunde. În fața voluptății inima face un pas înapoi, ca să iubească mai puternic. Alintările lui Marius, pline de visuri, erau, dacă putem spune, limpezi ca azurul. Păsările care zboară sus, pe lângă îngeri, trebuie să audă asemenea vorbe. În ele se împletea totuși și viața, și umanitatea, și toată câtimea de real de care Marius era în stare. Ceea ce se spune în umbră e un preludiu la ceea ce se va spune în alcov: o nouă revărsare lirică, amestec de odă și sonet, gingașe hiperbole ale gânguritului de porumbei, toate rafinamentele iubirii strânse mănunchi și răspândind o mireasmă cerească, suavă, ca un ciripit negrăit al inimilor.

— O, șoptea Marius, ce frumoasă ești! Nici

nu îndrăznesc să mă uit la tine! Te contem-
plu. Ești o grație. Nu știu ce vrajă mă cu-
prinde... Tivul rochiei tale de sub care se
zărește vârful pantofului, mă tulbură. Și
apoi, ce lumină uimitoare e în gândurile
tale! Vorbești atât de cuminte. Câteodată mi
se pare că ești un vis. Vorbești, te ascult și
mă încânți! O, Cosette! Ce ciudat și ce mi-
nunat e; sunt nebun de-a binelea! Ești fer-
mecătoare, domnișoară! Îți privesc picioru-
șele la microscop și sufletul cu ocheanul
stelelor...

Și Cosette răspundea:

— Te iubesc din ce în ce mai mult; astă-
seară mai mult decât azi-dimineață.

Întrebările și răspunsurile se încrucișau la
întâmplare în dialogul lor, cădeau, mergeau
la înțelegere asupra dragostei, ca figurinele
care cad mereu în picioare.

Toată făptura Cosettei era naivitate, nevi-
novăție, transparentă, alb, candoare, stră-
lucire. S-ar fi putut spune despre Cosette că
e un cer limpede. Răspândea o prospețime
de aprilie și de zori de zi. În ochii ei era

rouă. Cosette era o întrupare a luminii aurorei în chip de femeie.

Era firesc ca Marius, iubind-o, s-o admire. Dar adevărul este că mica elevă de pension, abia ieșită de la mănăstire, vorbea cu o pătrundere deosebită și rostea câteodată tot felul de cuvinte delicate și pline de adevăr. Ciripitul ei se prefăcea în vorbire aleasă. Nu se înșela asupra niciunui lucru și vedea just. Femeia simte și vorbește cu fragedul instinct al inimii, care nu greșeste. Nimeni nu știe să spună ca o femeie lucruri gingașe și adânci. Gingășie și adâncime – iată femeia, iată cerul!

În această fericire deplină aveau în fiecare clipă lacrimi în ochi. O găză strivită, o pană căzută dintr-un cuib, o crenguță de răsură ruptă, totul îi înduioșa, și fericirea lor, ușor învăluită de melancolie, părea că nu cere altceva decât să plângă. Cel mai netăgăduit semn de dragoste e o înduioșare câteodată de neîndurat.

Apoi – schimbările neașteptate sunt jocul de fulgere al dragostei – râdeau din toată

inima cu o nepăsare încântătoare și atât de firească, încât păreau uneori doi băieți. Totuși, chiar fără știrea inimilor neprihănite, natura nu se lasă uitată și e oriunde de față. E mereu prezentă cu ținta ei brutală și sublimă, și, oricare ar fi nevinovăția sufletelor, simți, în perechea cea mai pudică, adorabila și tainica nuanță care deosebește doi îndrăgostiți de doi prieteni.

Se adorau.

Ceea ce este veșnic și neschimbător nu se pierde. Îndrăgostiții se iubesc, râd, se încruntă în glumă unul la altul, își împletesc degetele mâinilor, se tutuiesc, dar toate acestea nu pun stavilă veșniciei. Îndrăgostiții se ascund în taina amurgului, în umbră, odată cu păsările, cu trandafirii; ei se farmecă unul pe altul în întuneric, cu inimile oglindite în ochi, murmură, șoptesc, în vreme ce imensele legănări de astre umplu nemărginirea.

II – Beția fericirii depline

Trăiau ca purtați pe valuri, năuciți de feri-

cire. Nici nu băgaseră de seamă că holera bântuia în Paris tocmai în acea lună. Își făcuseră cele mai multe mărturisiri cu putință, dar nu merseseră mult mai departe de numele lor. Marius spusese Cosettei că era orfan, că se numea Marius Pontmercy, că era avocat, că trăia din ceea ce scria pentru librari, că tatăl său fusese colonel, că fusese un erou și că el, Marius, se certase cu bunicu-său, care era bogat. Îi spusese oarecum și că era baron, dar Cosette nu s-a arătat prea mirată. Marius baron? Nu înțelese. Nu știa ce însemna cuvântul. Marius era Marius. În ceea ce o privea pe ea, îi mărturisise că fusese crescută în mănăstirea Petit-Picpus, că mama sa murise, ca și a lui, că tatăl său se numea domnul Fauchelevent, că era foarte bun, că-i ajuta pe sărmani, dar că și el era sărman, și că se lipsea de orice numai să nu-i lipsească ei nimic.

Lucru de neînțeles; în acel fel de simfonie în care trăia Marius de când o vedea pe Cosette, trecutul, chiar cel mai apropiat, ajunsese pentru el atât de nedeslușit și de-

părtat, încât ceea ce îi povestea Cosette îi era de ajuns. Nu se gândise să-i povestească nici despre întâmplarea petrecută într-o noapte în mansarda Thénardierilor, nici despre arsura cu dalta, nici despre felul ciudat de a se purta și fuga neînțeleasă a tatălui ei.

Marius uitase totul pentru moment; seara nu-și mai amintea nici ceea ce făcuse de dimineață, nici unde mâncase la prânz, nici cu cine vorbise; urechile îi vuiau de cântece care nu-l mai lăsau să audă niciun alt gând și nu trăia decât în ceasurile când o vedea pe Cosette. Atunci, aflându-se în cer, era firesc să uite pământul. Amândoi lâncezeau sub greutatea abia simțită a desfătărilor imateriale. Așa trăiesc lunaticii aceștia pe care-i numim îndrăgostiți.

Vai! Cine n-a trecut prin toate acestea? Pentru ce vine ceasul care ne scoate din acest azur și de ce se mai prelungește viața după aceea?

A iubi aproape că ține loc de a gândi. Iubi-rea este o înflăcărată uitare a tot ce te în-

conjoară. Să nu cerem, aşadar, pasiunii logică. Nu poate fi o asemenea desăvârşită înlanţuire în inima omenească, cum nu poate fi o figură geometrică desăvârşită în mecanica cerească. Pentru Cosette şi Marius nimic nu mai fiinţa în afară de Marius şi Cosette. Universul dimprejurul lor se prăbuşise într-un abis fără fund. Trăiau o clipă de aur. Nimic înainte, nimic înapoi. Lui Marius abia dacă îi trecea prin minte că iubita lui avea un tată. Minteia lui era confundată în uitarea extazului. Despre ce vorbeau aceşti îndrăgostiţi? Am spus: despre flori, despre rândunele, despre apusul soarelui, despre răsăritul lunii, tot lucruri de însemnătate! Îşi spusese de toate, afară de tot. Pentru îndrăgostiţi totul este tocmai nimicul. Tatăl ei, cele ce se petrecuseră, magherniţa, bandiţii şi acea fioroasă întâmplare, la ce bun? Şi era oare aşa de sigur că acel vis urât existase cu adevărat? Erau împreună, se iubeau, nimic altceva nu mai exista pe lume. Pesemne că pentru a ajunge în rai e nevoie să fi trecut prin chi-

nurile iadului și să le fi uitat. Ai văzut cum-va diavoli? Există așa ceva? Ai tremurat? Ai suferit? Nu mai știi nimic. Totul e învăluit într-o ceață trandafirie.

Aceste două ființe, oricât de împotriva firii ar părea lucrul acesta, trăiau o viață înălțătoare, între nadir și zenit, între om și înger, deasupra noroiului, dedesubtul eternului, în nori; abia existând în carne și oase, numai suflet, numai extaz, din creștet până în tălpi, prea adânciți în altă lume ca să mai fie cu picioarele pe pământ, prea încărcați, totuși, de umanitate, ca să se topească în azur, în suspensie, ca niște atomi care își așteaptă precipitatul; ca și cum s-ar fi găsit dincolo de destin, necunoscând făgașul zilei de ieri, de azi, de mâine; uimiți, vrăjiți, ușori; câteodată atât de desprinși de toate, încât se puteau pierde în infinit; aproape pregătiți pentru zborul etern.

Dormeau cu ochii deschiși în această legănare. O, somn adânc, realități copleșite de ideal!

Adesea, oricât de frumoasă era Cosette,

Marius închidea ochii în fața ei. Când închizi ochii, vezi sufletul mai bine decât oricând.

Marius și Cosette nu se întrebau unde îi va duce o astfel de viață; simțeau că au și ajuns unde doreau. Ce pretenție neînțeleasă au oamenii ca iubirea să ducă neapărat undeva!

III – Începe să se întunece

Jean Valjean nu bănuia nimic.

Cosette mai puțin visătoare decât Marius, era veselă, și atât îi ajungea lui Jean Valjean ca să fie fericit. Gândurile Cosettei, preocupările ei duioase, prezența lui Marius, care îi umplea sufletul, nu pătau cu nimic puritatea neasemuită a frumoasei ei frunți caste și surâzătoare. Era la vârsta când fecioara își poartă dragostea, cum îngerul își poartă crinul. Valjean era liniștit. Și apoi, când doi îndrăgostiți se înțeleg, lucrurile merg totdeauna de minune, și un al treilea, oricine ar fi el, care le-ar tulbura dragostea, e ținut într-o desăvârșită neștiință, prin acele mici

viclenii, mereu aceleași, ale tuturor îndrăgostiților. Așa că niciodată Cosette nu-i spunea „nu” lui Jean Valjean. Voia să se plimbe? Da, tăticule. Voia să stea acasă? Foarte bine. Voia să-și petreacă seara lângă Cosette? Era încântată. Și fiindcă Jean Valjean se ducea la culcare totdeauna la ceasurile zece, Marius nu venea în grădină seara decât după ce o auzea din stradă pe Cosette deschizând ușa cu geamul dinspre curte. Se înțelege de la sine că ziua nimeni nu-l întâlnea pe Marius. Jean Valjean nici nu-și închipuia că Marius există. O singură dată numai, într-o dimineată, i s-a întâmplat să-i spună Cosettei:

„Uite cât var ai pe spate!” Seara trecută, Marius, într-un elan de dragoste, o cuprinsese pe Cosette lângă un zid.

Bătrâna Toussaint, care se culca devreme, nu aștepta decât să doarmă, după ce-și isprăvea treaba, și nu știa nimic, ca și Valjean.

Niciodată Marius nu punea piciorul în casă. Când era cu Cosette, se ascundea sub o

boltă de lângă scara casei, ca să nu poată fi văzuți, nici auziți din stradă, și se așezau acolo, mulțumindu-se adesea să-și strângă mâinile de douăzeci de ori pe minut, privind în tăcere ramurile pomilor. În acele clipe, de-ar fi căzut trăsnetul la treizeci de pași de ei, și tot n-ar fi băgat de seamă, atât de cufundați erau unul în visarea celuilalt. Nevinovății pline de limpezime. Ceasuri fără prihană, aproape toate la fel. Acest fel de iubire e ca o împletire de petale de crin și pene de porumbei.

Între ei și stradă se afla toată grădina; de câte ori Marius intra sau ieșea, îndrepta cu grijă drugul grilajului, ca să nu se vadă nicio urmă.

Pleca de obicei spre miezul nopții și se întorcea la Courfeyrac. Courfeyrac îi spunea lui Bahorel:

— Ce zici de asta? Marius a început să vină acasă pe la unu noaptea.

Bahorel răspundea:

— Ce să-i faci? Orice seminarist are capsă lui.

Câteodată Courfeyrac încrucișa brațele, lua o înfățișare serioasă și-i spunea lui Marius:

— Ai cam luat-o razna, tinere!

Courfeyrac, om practic, nu vedea cu ochi buni pe chipul lui Marius strălucirea unui paradis fantastic, nu prea era obișnuit cu pasiunile inedite; se îngrijora și câteodată îl soma pe Marius să se trezească la realitate.

Într-o dimineață îi făcu această mustrare:

— Dragul meu, îmi faci impresia că te afli în lună, în țara visurilor, ținutul iluziei, cu capitala Balon de Săpun. Hai, fii băiat de treabă! Cum o cheamă?

Dar nimic „nu-l putea face să vorbească” pe Marius. Mai degrabă i-ai fi smuls unghiile decât vreuna din cele două silabe care alcătuiau minunatul nume: Cosette. Adevărata dragoste e luminoasă ca zorile și tăcută ca mormântul. Numai că lui Courfeyrac i se părea ceva schimbat în Marius: tăcerea lui era plină de strălucire.

Cât ținu dulcea lună mai, Marius și Cosette cunoscură aceste nemăsurate fericiri:

Să se certe și să-și spună „dumneata”, numai și numai ca să-și spună pe urmă „tu” cu și mai multă plăcere.

Să-și vorbească îndelung, și cu cele mai neînsemnate amănunte, despre oameni care nu-i interesau defel, o dovadă mai mult că în această încântătoare melodie care se numește dragoste textul nu înseamnă mai nimic.

Marius, s-o asculte pe Cosette vorbind de rochii.

Cosette, să-l asculte pe Marius vorbind despre politică.

Să audă, genunchi lângă genunchi, cum huruiau trăsurile pe strada Babylone.

Să se uite la aceeași stea în văzduh sau la același licurici în iarbă.

Să tacă împreună, plăcere cu mult mai mare decât să-și vorbească.

Etc. etc.

Cu toate astea, îi pândeau multe încurcături.

Într-o seară, Marius se îndrepta spre locul întâlnirii prin bulevardul Invalizilor; mer-

gea de obicei cu capul în jos; tocmai când să cotească pe strada Plumet, auzi lângă el:

— Bună seara, domnule Marius.

Ridică ochii și o recunosc pe Éponine.

I se păru ciudat. Nu se mai gândise niciodată la fata asta, din ziua când îl adusese în strada Plumet; n-o mai văzuse deloc și o uitase cu totul. Nu putea decât să-i fie recunoscător, îi datora fericirea lui de acum și totuși se simțea stânjenit întâlnind-o.

E o greșeală să se creadă că iubirea, când e fericită și curată, îl ridică pe om la o treaptă de desăvârșire; îl duce pur și simplu, după cum am văzut, la uitare. Îndrăgostitul uită să fie rău, dar uită și să fie bun. Recunoștința, datoria, amintirile esențiale și tulburătoare pier.

În orice alt timp, Marius s-ar fi purtat cu totul altfel față de Éponine. Absorbit de Cosette, nici nu-și dăduse seama destul de limpede că această Éponine se numea Éponine Thénardier și purta un nume înscris în testamentul tatălui său, nume căruia, cu câteva luni mai înainte, i s-ar fi devo-

tat cu aprindere. Îl arătam pe Marius așa cum era. Până și tatăl lui i se ștersese oarecum din suflet din pricina orbitoarei lumini a acestei iubiri.

Răspunse cam stânjenit:

— Ah, dumneata erai, Éponine?

— De ce îmi spui „dumneata”? Ți-am făcut vreun rău?

— Nu, răspunse el.

Desigur că n-avea nimic împotriva ei. Ba, dimpotrivă. Simțea însă că acum, când îi spunea „tu” Cosettei, nu mai putea să-i spună decât „dumneata” Époninei.

Marius tăcu. Ea izbucni:

— Spune-mi...

Apoi se opri. Se părea că această făptură atât de nepăsătoare și îndrăzneată altădată nu mai găsea cuvintele. Încercă să zâmbească, dar nu izbuti. Urmă:

— Atunci?...

Apoi tăcu iar și rămase cu ochii plecați.

— Bună seara, domnule Marius! spuse ea pe neașteptate și plecă.

IV – Cab huruie în engleză și latră în argou¹

A doua zi era 3 iunie, 3 iunie 1832, dată pe care trebuie s-o însemnăm din pricina evenimentelor grave care în această epocă pluteau deasupra Parisului ca niște nori negri. Marius, la căderea nopții, mergând pe același drum ca în ajun, cu inima plină de aceleași gânduri vrăjite, o zări între copacii bulevardului pe Éponine, care venea spre el. Două zile la rând era prea mult. Se întoarse iute, părăsi bulevardul, schimbă drumul și ajunse în strada Plumet prin strada Monsieur.

Éponine, zărindu-l, se hotărî să-l urmărească până în strada Plumet, ceea ce nu mai făcuse până atunci. Se mulțumise numai să-l privească trecând pe bulevard, fără să caute să-l întâlnească. Numai în ajun încercase să-i vorbească.

Așadar Éponine îl urmări, fără ca Marius

¹ În englezește *cab* e prescurtarea lui *gabriolet*; în argoul francez înseamnă câine.

să bage de seamă. Îl văzu dând la o parte
drugul grilajului și strecurându-se în gră-
dină.

„Uite, își zise ea, intră în casă!”

Se apropie de grilaj, pipăi drugii unul du-
pă altul și găsi ușor pe cel mișcat din loc de
Marius.

Mormăi cu vocea scăzută, cu un accent
lugubru:

— Asta nu, Lisette²!

Se așeză pe marginea de piatră a grilaju-
lui, alături de drug, ca și cum l-ar fi păzit.
Era locul unde grilajul se învecina cu zidul
de alături. În acel ungher întunecat Épo-
nine dispărea de-a binelea.

Rămase așa mai mult de un ceas, fără să
se miște și fără să răsufle, muncită de gân-
duri.

Către ceasurile zece seara, unul dintre cei
doi sau trei trecători obișnuiți de pe strada
Plumet, un bătrân cetățean întârziat, care

² *Lisette*, personaj foarte popular din cântecele
Iul Béranger.

se grăbea prin acest loc pustiu și deocheat, mergând de-a lungul grădinii și ajungând la colțul pe care grilajul îl făcea cu zidul, auzi o voce înăbușită și amenințătoare spunând:

— Nu mă mai mir că vine seară de seară!

Trecătorul își plimbă ochii de jur împrejur, nu văzu pe nimeni, nu îndrăzni să se uite în ungherul întunecat și i se făcu frică. Grăbi pasul.

Avu dreptate să se grăbească, căci după câteva clipe, șase bărbați care mergeau răzleți, la oarecare distanță unul de altul, de-a lungul zidurilor, și pe care i-ai fi putut lua drept o patrulă de noapte, intrară în strada Plumet.

Cel care ajunse întâi la grilajul grădinii se opri și-i așteptă pe ceilalți. După o clipă se adunară toți șase la un loc.

Oamenii aceștia începură să șușotească.

— Aicișă, spuse unul dintre ei.

— E vreun cab în grădină? întrebă altul.

— Nu știu. În orice caz, am adus o gălușcă pe care o să i-o dăm s-o halească.

— Ai chit ca să frânguim vânterna?³

— Da.

— Grilajul e rebegit, reluă al cincilea, care avea o voce de ventrilog.

— Cu atât mai bine! zise al doilea care vorbise. N-o să strige cine știe ce la funberek⁴ și n-o să fie greu de secerat.

Cel de-al șaselea, care încă nu scosese nicio vorbă, începu să cerceteze grilajul, cum făcuse și Éponine cu un ceas mai devreme, apucând fiecare drug și clătinându-l încetișor. Ajunse astfel la drugul pe care Marius îl desprinsese. Când să pună mâna pe el, o altă mână ieși deodată din întuneric și-i înșfăca brațul. Se simți lovit în coșul pieptului, împins înapoi, și o voce răgușită îi spuse fără să țipe:

— E un cab în curte.

În același timp văzu o fată palidă stând în

³ A sparge geamul cu ajutorul unui plasture de chit, care, lipit de geam, reține cioburile și zgomotul.

⁴ N-o să scârțâie sub pilă.

picioare în fața lui.

Omul avu o tresărire, ca totdeauna în fața neașteptatului. Se zbârli; nimic nu e mai înspăimântător la vedere decât fiarele sălbătice cuprinse de spaimă; înfățișarea lor îngrozită te îngrozește. Se dădu înapoi și bâlbâi:

— Cine e pațachina asta?

— Fie-ta!

Într-adevăr, stăteau față în față, Éponine și Thénardier.

Când apăruse Éponine, ceilalți cinci, adică Claquesous, Gueulemer, Babet, Montparnasse și Brujon, se apropiaseră fără zgomot, fără grabă, fără să spună un cuvânt, cu încetineala sinistră proprie acestor oameni ai nopții.

În mâinile lor se zăreau niște unelte hâde. Gueulemer avea un clește încovoiat, din acelea pe care haimanalele le numesc „basma”.

— Ia te uită! Ce faci aici? Ce-ai cu noi? Ești nebună? țipă Thénardier, atât cât poate cineva să țipe vorbind totuși în șoaptă. Ce

nu ne dai pace să lucrăm?

Éponine începu să râdă și îi sări de gât.

— Sunt aici, tăticule, fiindcă sunt. Ce, nu mai e voie acum să șezi pe pietre? Dumneata n-ar trebui să fii aici. Ce cauți aici dacă e un pesmet? I-am spus și lui Magnon. Nu-i nimic de făcut. Hai, sărută-mă tăticule! E mult de când nu te-am văzut! Va să zică nu mai ești la răcoare?

Thénardier încercă să se descurce din brațele Époninei și mormăi:

— Gata, m-ai sărutat. Da, sunt afară, nu mai sunt la răcoare. Acu du-te!

Dar Éponine nu-și desfăcea mâinile de după gâtul lui și își dubla mângâierile:

— Tăticule, cum ai făcut? Trebuie să fii tare iscusit, dacă ai putut ieși de acolo. Povestește-mi! Și mama? Unde e mama? Spune-mi ce mai e cu mama?

Thénardier răspunse:

— Ei bine, nu știu, lasă-mă, hai, du-te!

— Tocmai că nu vreau să mă duc! zise Éponine, fandosindu-se ca un copil răsfățat. Mă gonești, după ce că nu te-am văzut de

patru luni și de abia am avut timp să te sărut.

Și se agăță din nou de gâtul lui.

— Ei, ce de nerozii! zise Babet.

— Să ne grăbim, zise Gueulemer. Poa' să treacă sticleții!

Glasul ventrilogului îngână ritmat:

„Nu suntem în postul mare

Să ne pupăm de iertare!”

Éponine se întoarse către ceilalți cinci bandiți:

— A, domnul Brujon! Bună ziua, domnule Babet! Bună ziua, domnule Claquesous! Nu mă mai recunoști, domnule Gueulemer? Ce mai faci, Montparnasse?

— Ba da, cum să nu te cunoască? zise Thénardier. Dar bună ziua, bună seara, ia-ți tălpășița! Lasă-ne-n pace!

— E ceasul vulpilor, nu al pupezelor, spuse Montparnasse.

— Vezi bine că avem de vulpuit p-acilea, adăugă Babet.

Éponine apucă mâna lui Montparnasse.

— Ia seama să nu te tai, am un cosor în palmă.

— Dragă Montparnasse, răspunse mios Éponine, trebuie să ai încredere în oameni. Oi fi semănând și eu nițel cu tata. Domnule Babet, domnule Gueulemer, nu m-ați trimis să cercetez ce-i pe aici?

Éponine nu mai vorbea argou. De când îl cunoscuse pe Marius, nu putea să sufere, limba asta îngrozitoare. Strânse în mica ei mână, osoasă și uscată ca mâna unui schelet, degetele mari, aspre ale lui Gueulemer și urmă:

— Știți voi că nu sunt proastă. De obicei credeți ce spun. V-am fost de folos în împrejurări grele. Ei, am aflat eu tot, vă puneți pielea la bătaie degeaba, mă înțelegeți! Vă jur că nu e nimic de făcut în casa asta.

— Sunt niște femei singure, zise Gueulemer.

— Nu. S-au mutat.

— Da lumânările nu s-au mutat! rosti Babet.

Si-i arătă Époninei, printre vârfurile copa-

cilor, o lumină care se plimba prin mansarda casei. Era Toussaint, care nu se culcase încă și întindea rufele la uscat.

Éponine încercă o ultimă efortare.

— Ei, zise ea, sunt niște oameni foarte săraci; în cocioaba asta nu găsiți para chioară.

— Du-te dracului! strigă Thénardier. După ce-om răsturna-o cu fundu-n sus, o să-ți spunem ce e înăuntru, dacă sunt bumăști, roțițe sau tinichele⁵.

Și-o împinse la o parte ca să treacă.

— Drăguțule, domnule Montparnasse, zise Éponine, te rog, dumneata, care ești cumsecade, nu intra!

— Ia seama că ai să te tai! răspunse Montparnasse.

Thénardier urmă cu tonul hotărât:

— I-ați valea, îngerașule, și lasă bărbații să-și vază de treburi!

Éponine dădu drumul mâinii lui Montparnasse, pe care o apucase iarăși, și zise:

⁵ Franci, gologani sau mărunțiș.

— Va să zică vreți să intrați în casa asta?

— Nițel! spuse ventrilogul rânjind.

Atunci ea se așeză cu spatele la grilaj, cu fața la cei șase bărbați înarmați până-n dinți, cărora noaptea le da o înfățișare de diavoli, și zise cu o voce hotărâtă și groasă:

— Dacă e așa, atunci nu vreau eu!

Se opriră toți uimiți. Numai ventrilogul continua să rânjească.

Fata spuse din nou:

— Prieteni, ascultați-mă bine! Nu e ce vă trebuie. Acum vorbesc eu. Mai întâi, dacă intrați în grădină, dacă vă atingeți de grilajul ăsta, eu țip, bat la toate ușile, deștept lumea, chem sergenții de stradă, vă dau pe mâna poliției.

— E în stare! spuse încet Thénardier lui Brujon și ventrilogului.

Ea dădu din cap și adăugă:

— Începând cu tata.

Thénardier se apropie..

— Mai departe, drăguțule! zise ea.

El se retrase, mormăind între dinți:

— Dar ce dracu are? Și adăugă: Cățea!

Éponine începu să râdă într-un chip groaznic:

— Fie, dar n-o să intrați! Nu sunt pui de câine, sunt pui de lup. Sunteți șase, dar nu-mi pasă! Sunteți bărbați. Ei bine, eu sunt femeie! Nu mi-e frică de voi, poftim! Vă spun că n-o să intrați în casă, fiindcă n-am eu chef. Dacă vă apropiați, latru. V-am spus, cabul sunt eu. Puțin îmi pasă de voi! Vedeți-vă de drum, mă plictisiți! Duceți-vă unde vreți, dar nu aici, aici nu vă las! Voi puteți să dați cu cuțitul, că eu dau cu picioarele, mi-e totuna, poftiți!

Înaintă un pas către bandiți; era înspăimântătoare. Începu iar să râdă:

— La naiba! Nu mi-e frică. La vară o să-mi fie foame, la iarnă o să-mi fie frig. Ce caraghioși sunt nătărăii ăștia de bărbați dacă își închipuie că înfricoșează o fată! Frică, de ce? Ei, aș, mor de frică! Fiindcă aveți niște otrepe de muieri care intră sub pat când vă răstiți la ele, așa credeți? Mie nu mi-e frică de nimic! Își aținti privirea asupra lui Thénardier și zise: Nici chiar de dumneata!

Apoi continuă plimbându-și asupra bandiților pupilele sângerii de stafie: Ce-mi pasă mie dacă o să mă adune mâine de pe caldarâmul străzii Plumet, omorâtă de tată-meu cu bâta, sau dacă o să fiu găsită peste un an între gratiile de la Saint-Cloud, sau în insula Lebedelor, printre dopuri putrede și câini înecați!

Trebui să se oprească; o apucă o tuse secă, răsuflarea îi ieșea ca un horcăit din pieptul îngust și slab.

Continuă apoi:

— N-am decât să strig, și vine cineva, ehe! Sunteți șase, eu sunt lumea întreagă!

Thénardier făcu un pas spre ea.

— Nu te apropia! strigă ea.

El se opri și zise cu blândețe:

— Bine, nu. Nu m-apropii, da nu vorbi atât de tare. Fata mea, vrei să ne împiedici să lucrăm? Trebuie să ne câștigăm viața. Nu mai ai niciun pic de dragoste pentru tat-tu?

— Mă plictisiți! zise Éponine.

— Dar trebuie să trăim, să mâncăm...

— Crăpați!

Apoi se așează pe postamentul grilajului, îngânând cântecul:

*„Tristă amintire,
Chipul meu plăcut,
Glezna mea subțire,
Anii ce-au trecut”.*

Sta cu coatele rezemate pe genunchi, cu bărbia în palme și-și legăna piciorul cu un aer nepăsător. Rochia ruptă lăsa să i se vadă umerii slabi. Felinarul vecin îi lumina profilul. Era uluitor de hotărâtă.

Cei șase tâlhari, zăpăciți și supărați că sunt ținuți locului de o fată, se retraseră în întuneric și se sfătuiră, ridicând din umeri, umiliți și furioși.

Ea îi privea potolită și sălbatică.

— Are ea, zise Babet, o pricină. Să fie îndrăgostită de câine? Păcat că ne scapă pontul. Două femei, un bătrân care clocește în fundul curții, perdele bune la ferestre. Bătrânul trebuie să fie vreun perciunat. Bună treabă!

— Atunci intrați voi, izbucni Montparnas-

se, și vedeți-vă de treabă! Rămân eu cu fata, și dacă mișcă...

Făcu să sclipească la lumina felinarului cuțitul pe care-l ținea în mână.

Thénardier tăcea mîlc și părea gata să facă ce se va hotărî.

Brujon, care era nițel profet și care, după cum se știe, „dăduse pontul”, nu scoase încă niciun cuvânt. Părea gânditor. Era cunoscut că nu dădea îndărăt de la nimic și se știa că într-o zi jefuise, numai și numai de dragul primejdiei, un post de sergenți de stradă. Între altele, făcea versuri și cântece, ceea ce îi dădea un mare prestigiu. Babet îl întrebă:

— Tu nu spui nimic, Brujon?

Brujon tăcu o clipă, dădu din cap în felurite chipuri și se hotărî în sfârșit să deschidă gura:

— Uite, am întâlnit azi-dimineață două vrăbii care se băteau; astă-seară m-am ciocnit de o femeie cârcotașă. Semn rău! Hai să ne cărăm!

Plecară.

La plecare, Montparnasse șopti:

— Ei, dacă ați fi fost de părere, aș fi strâns-o de gât.

Babet îi răspunse:

— Eu nu. Nu mă ating de femei.

La colțul străzii se opriă și schimbă cu glas scăzut aceste vorbe neînțelese:

— Unde ne culcăm astă-seară?

— *Sub Pantin*⁶.

— *Ai la tine cheia de la grilaj, Thénardier?*

— Cred și eu!

Éponine, care nu-i părăsea din ochi, îi văzu întorcându-se pe drumul pe care veniseră. Se ridică în picioare și începu să se furișeze în urma lor, de-a lungul zidurilor. Se ținu astfel după ei până în bulevard. Acolo îi văzu cum se despart și se afundă în întunericul în care păreau că se topesc.

V – Faptele nopții

După plecarea bandiților, strada Plumet își recăpătă liniștita ei înfățișare nocturnă.

⁶ Paris.

Pădurea nu s-ar fi mirat de cele întâmplăte în stradă. Codrii, crângurile, desișurile, crengile de nepătruns, ierburile uriașe viețuiesc într-un adânc de umbre; furnicarul sălbăticiunilor zărește pe neașteptate năluci ale nevăzutului; lumea mai prejos de om deslușește prin ceață lumea de dincolo de om; lucrurile necunoscute de noi, cei vii, se cufundă aici în întuneric. Natura zbârlită și sălbatică se înspăimântă de unele apropieri în care i se pare că simte supranaturalul. Puterile întunericului se cunosc între ele și stau într-o cumpănă tainică. Dinții și unghiile se tem de lumea de dincolo de simțuri. Bestialitatea care se adapă cu sânge, poftele lacome și nesătule în căutarea prăzii, instinctele înarmate cu gheare și cu fâlci, care nu au ca început și ca țintă decât pântecul, privesc și adulmecă cu neliniște stafia nepăsătoare, cutreierând în giulgiul ei, dreapta și străvezia rochie fâlfâitoare, și părând că trăiește un fel de viață groaznică a morții. Aceste ființe brutale, care nu sunt decât materie, sunt stăpânite de o teamă

nelămurită ca nu cumva să dea peste nesfârșita întunecime strânsă într-o ființă necunoscută. Un chip negru care taie drumul oprește în loc orice fiară sălbatică. Ceea ce iese din cimitir înfricoșează și descumpănește ceea ce iese din peșteră; ferocității îi e teamă de sinistru; lupii dau îndărăt în fața unui strigoi.

VI – Marius coboară pe pământ și își dă adresa Cosettei

În timp ce o cățea cu chip omenesc stătea de pază lângă grilaj și cei șase bandiți dădeau înapoi în fața unei fete, Marius era lângă Cosette. Niciodată cerul nu fusese mai înstelat și mai încântător, copacii mai fremătători, mireasma ierburilor mai pătrunzătoare; niciodată păsările nu adormiseră în frunzișuri cu un ciripit mai dulce; niciodată armoniile seninătății universale nu răspunseseră mai potrivit muzicii lăuntrice a iubirii; niciodată Marius nu fusese mai îndrăgostit, mai fericit, mai fermecat. Dar o găsisse pe Cosette tristă. Cosette plân-

sese. Avea ochii roșii.

Era cel dintâi nor în acel vis minunat.

Primul cuvânt al lui Marius a fost:

— Ce ai?

Ea răspunse:

— Iată... S-a așezat pe banca de lângă scară și, în timp ce el se apropia tremurând, a continuat: Tata mi-a spus azi dimineață să mă pregătesc de drum, să fiu gata; pentru că are treburi și poate o să plecăm.

Marius se înfioră din creștet până-n tălpi.

Când omul e la sfârșitul vieții, a muri înseamnă a pleca; dacă e la început, a pleca înseamnă a muri.

De șase săptămâni, Marius, încetul cu încetul, pe nesimțite, în fiecare zi mai mult punea stăpânire pe Cosette. Stăpânire cu totul ideală, dar adâncă. Cum am mai arătat o dată, în cea dintâi dragoste luăm sufletul cu mult înainte de trup, mai târziu, luăm trupul cu mult înainte de a lua sufletul, și câteodată nu luăm sufletul deloc; cei de

soiul lui Faublas⁷ sau Prudhomme adaugă: fiindcă sufletul nu există; dar sarcasmul acesta este, din fericire, o necuviință mincinoasă. Marius o stăpânea pe Cosette, așa cum stăpânesc sufletele, dar o învăluia cu toată iubirea lui și o păzea cu gelozie, cu o neînchipuită credință. Îi stăpânea zâmbetul, suflarea, mireasma, strălucirea adâncă a ochilor ei albaștri, dulceața pielii când îi atingea mâna, încântătorul semn de la gât și toate gândurile. Își făgăduiseră să nu doarmă niciodată fără să se viseze unul pe altul, și se ținură de cuvânt. Stăpânea, așadar, toate visele Cosettei. Privea fără încetare și atingea câteodată cu răsuflarea zulu-fii de pe ceafa ei, și își zicea că nu există niciun firicel acolo care să nu fie al lui, al lui Marius. Privea îndelung și îi adora îmbrăcămintea, panglicile, mănușile, mânecile, pantofii cu tocul înalt, ca pe niște obiecte

⁷ Tip de tânăr desfrânat, eroul romanului de mare succes: *Iubirile cavalerului de Faublas* (1787–1790) de Louvet de Couvray.

sfinte al căror stăpân era el. Se gândea că e stăpânul drăgălașilor ei piepteni de baga pe care-i purta în păr și își zicea cu gângureala nedeslușită și tainică a voluptății care mijea, că nu există cordon de rochie, fir de ciorap și cută a rochiei, să nu fie ale lui. Lângă Cosette se simțea lângă bunul, lângă lucrul, lângă stăpânul și robul său. Se părea că-și contopiseră atâta sufletele, încât, dacă ar fi vrut să și le ia înapoi, le-ar fi fost cu neputință să le recunoască. „E al meu”. „Nu, e al meu”. „Și eu îți spun că te înșeli. Sunt eu.” „Ceea ce crezi că ești tu, sunt eu.” Marius făcea parte din Cosette, și Cosette făcea parte din Marius. Marius o simțea pe Cosette trăind în el. A o stăpâni pe Cosette era totuna cu a respira. În mijlocul acestei credințe, al acestei îmbătări, al acestei posesiuni feciorelnice, minunate și totale, tulburând încrederea acestei stăpâniri, căzură deodată cuvintele: „Vom pleca”. Și vocea aspră a realității îi striga: „Cosette nu-i a ta!”

Marius se trezi. De șase săptămâni Marius

trăia, după cum am spus, în afară de viață; dar cuvântul acesta „a pleca”, îl aduse înapoi cu brutalitate.

Rămase mut. Cosette simți numai că mâna lui era înghețată.

Îi zise la rândul ei:

— Ce ai?

El răspunse atât de încet, încât Cosette abia îl auzi:

— N-am înțeles ce-ai zis.

Ea reluă:

— Azi-dimineață tata mi-a spus să-mi pregătesc toate lucrurile și să fiu gata, că îmi va da rufăria lui s-o pun într-un cufăr, că trebuie să pornească într-o călătorie, că vom pleca și că ne-ar trebui un cufăr mare pentru mine și unul mic pentru el. Să pregătesc totul într-o săptămână, pentru că poate vom pleca în Anglia.

— Dar e îngrozitor! izbucni Marius.

Fără nicio îndoială, în acel moment, pentru mintea lui Marius, niciun abuz de putere, nicio lovitură, nicio grozăvie a celor mai cumpliți tirani, nicio faptă a lui Busiris, a

lui Tiberiu sau a lui Henric al VIII-lea⁸ nu întrecea în cruzime pe aceasta. Domnul Fauchelevent o ia pe fiica sa în Anglia, pentru că are treburi acolo.

Întrebă cu o voce slabă:

— Și când vei pleca?

— N-a spus când.

— Și când te vei întoarce?

— N-a spus când.

Marius se ridică în picioare și zise cu răceală:

— Și ai să pleci, Cosette?

Cosette își întoarse spre el frumoșii ochi

⁸ Primul, un personaj legendar, pomenit de mitul eroului grec Heracle: sacrifica pe altarele zeilor săi pe orice străin care pătrundea în Egipt, unde legenda spune că domnea acest despot sângeros. Ceilalți doi sunt personaje istorice. *Tiberiu* – împărat roman (secolul I î.e.n.); *Henric al VIII-lea*, rege al Angliei în prima jumătate a secolului al XVI-lea, a guvernat ca un monarh absolut; a condamnat la moarte pe două dintre cele șase soții ale sale.

plini de spaimă și răspunse cu o privire rătăcită:

— Unde?

— În Anglia. Dumneata vei pleca?

— Pentru ce îmi zici „dumneata?”

— Te întreb dacă vei pleca?

— Ce vrei să fac? zise ea împreunându-și mâinile.

— Așadar vei pleca?

— Dacă tatăl meu pleacă...

— Va să zică vei pleca?

Cosette apucă mâna lui Marius și o strânse fără să răspundă.

— Bine, zise Marius. Atunci voi pleca și eu în altă parte.

Cosette mai mult simți înțelesul acestor vorbe decât le înțelese. Se îngălbeni încet, chipul i se făcu alb în întuneric. Bâlbâi:

— Ce vrei să spui?

Marius o privi, apoi își înălță încet privirile la cer și răspunse:

— Nimic.

Când își coborî pleoapele, o văzu pe Cosette surâzându-i. Zâmbetul femeii iubite

are o lumină care se vede noaptea.

— Ce proști suntem! Marius, mi-a venit o idee!

— Ce?

— Pleacă și tu odată cu noi. Am să-ți spun unde. Vino după mine unde voi fi.

Marius era acum cu totul și cu totul treaz. Se întorsese la realitate. Izbucni:

— Să plec cu tine? Ești nebună? Dar mi-ar trebui bani și n-am o lăascaie. Cum să plec în Anglia? Datoresc până acum, nu știu, mai bine de zece ludovici lui Courfeyrac, un prieten pe care nu-l cunoști. N-am decât o pălărie veche, care nu face trei franci, un rând de haine fără niciun nasture, cămașa mi-e ruptă, sunt ros în coate și-mi intră apă în ghete. De șase săptămâni nici nu mă mai gândesc la toate astea și nu ți-am spus. Cosette, sunt un nemernic. Nu mă vezi decât noaptea și îmi dai dragostea ta; dacă m-ai vedea ziua, m-ai lua drept un cerșetor și mi-ai da de pomană. Să plec în Anglia! Dar n-am nici cu ce să-mi plătesc pașaportul!

Și se izbi într-un copac din apropiere, cât

era de lung, cu brațele deasupra capului; se lovi cu fruntea de scoarță, fără să simtă lemnul care-i zgâria pielea, nici frigurile care-i zvâcneau în tâmples, nemișcat și gata să cadă, ca o statuie a deznădejdiei.

Stătu multă vreme așa. Când te cufunzi în asemenea prăpăstii, ai rămâne o veșnicie în ele. În sfârșit, se întoarse. Auzea în spatele lui un zgomot ușor, înăbușit, domol și trist.

Cosette suspina.

Plângea de mai bine de două ceasuri lângă Marius, care stătea dus pe gânduri.

Veni lângă ea, căzu în genunchi și, aplecându-se încet, îi luă vârful piciorului, care ieșea de sub marginea rochiei, și îl sărută.

Ea, tăcută, îi îngădui s-o facă. Sunt clipe în care femeia primește, ca o zeităte mohorâtă și resemnată, închinarea dragostei.

— Nu plânge! zise el.

Ea șopti:

— Poate că eu am să plec și tu n-ai să poți veni.

Marius urmă:

— Mă iubești?

Ea îi răspunse suspinând acel cuvânt rupt din rai, care nu e niciodată mai încântător decât atunci când e șoptit printre lacrimi:

— Te ador!

Cu un glas nespus de mângâietor, el urmă:

— Nu plânge! Spune, vrei să faci asta pentru mine, să nu plângi?

— Dar tu mă iubești? zise ea.

El îi luă mâna.

— Cosette, niciodată nu mi-am dat cuvântul de cinste nimănui, pentru că mi-e frică de cuvântul meu de cinste, îl simt pe tata lângă mine. Ei bine, îți dau cuvântul meu de cinste cel mai sfânt, că dacă pleci, eu voi muri!

În glasul cu care rosti aceste cuvinte era o tristețe atât de solemnă și de liniștită, încât Cosette tremură. Simți fiorul pe care îl dă un cuvânt întunecat ca noaptea și adevărat. Însălmântată, încetă să plângă.

— Acum ascultă! zise el. Să nu mă aștepti mâine.

— De ce?

— Nu m-aștepta decât poimâine.

— Oh, de ce?

— Vei vedea.

— Să nu te văd o zi! Dar e cu neputință!

— Să jertfım o zi ca să câștigăm o viață. Și

Marius adăugă cu jumătate de glas, ca pentru sine:

— E un om care nu-și schimbă obiceiurile și n-a primit pe nimeni niciodată decât seara.

— De cine vorbești? întrebă Cosette.

— Eu? N-am spus nimic.

— Atunci la ce te gândești?

— Așteaptă până poimâine. Vrei?

— Da, răspunse Cosette.

Ea îi luă capul în amândouă mâinile, înălțându-se pe vârful picioarelor ca să-l ajungă, și căută să-i citească nădejdlile în ochi.

Marius rosti:

— Mă gândesc că trebuie să-mi cunoști adresa. Cine știe ce se poate întâmpla. Stau la un prieten numit Courfeyrac, strada Verrerie, numărul 16.

Căută prin buzunare, scoase un briceag și zgârie cu vârful lui în tencuiala zidului: 16, *strada Verrerie*.

Cosette începuse din nou să-l privească în ochi.

— Spune-mi la ce te gândești. Marius, tu te gândești la ceva. Spune-mi, la ce? Oh! Spune-mi la ce te gândești, ca să pot dormi bine la noapte.

— Uite la ce mă gândesc: că e cu neputință ca Dumnezeu să vrea să ne despartă. Așteaptă-mă poimâine!

— Și până atunci ce să fac? zise Cosette. Tu pleci de-acasă, te duci, vii... ce fericiți sunt bărbaii! Eu o să rămân singură. Oh, ce tristă am să fiu! Ce vrei să faci mâine-seară? Spune!

— Voi face o încercare.

— Dacă e așa, eu mă voi ruga lui Dumnezeu și mă voi gândi la tine tot timpul, ca să izbutești. Nu te mai întreb, fiindcă nu vrei. Ești stăpânul meu! Îmi voi petrece seara de mâine cântând muzica aceea din *Euryanthe*, care îți place ție și pe care ai

ascultat-o într-o seară sub fereastra mea. Dar poimâine să vii devreme. Te voi aștepta la căderea nopții, la nouă, nu mai târziu, bagă de seamă! Doamne, ce trist e când zilele sunt lungi! Auzi? Când va bate de nouă voi fi în grădină.

— Și eu.

Și fără să spună ceva, deși duși de același gând, străbătuți de acel curent electric care îi leagă neîntrerupt pe îndrăgostiți, beți amândoi de dragoste până și în suferință, căzură unul în brațele celuilalt, fără să bage de seamă că buzele li se împreunaseră, în timp ce privirile lor înălțate, pline de fericire și de lacrimi se ridicau spre stele.

Când Marius plecă, strada era goală. Aceasta se întâmpla chiar în clipa în care Éponine îi urmărea pe bandiți pe bulevard. În timp ce Marius visa cu capul rezemat de copac, îi trecuse o idee prin minte, o idee, vai! pe care el însuși o socotea nebunească și cu neputință de realizat. Luase o hotărâre mare.

VII – O inimă bătrână și o inimă tânără față-n față

Bunicul Gillenormand avea în vremea aceea nouăzeci și unu de ani împliniți. Locuia tot cu domnișoara Gillenormand în strada Filles-du-Calvaire nr. 6, în vechea lui casă. Era, cum ne amintim, unul dintre acei bătrâni ai antichității care așteaptă moartea cu semeție, pe care vârsta îi împovărează fără să-i încovoie și pe care nicio suferință nu-i doboară.

Totuși, de câtva timp, fiică-sa spunea: „Tata începe să se stingă”. Într-adevăr, nu mai pălmuia servitoarele, nu mai lovea cu bastonul atât de voinicește în balustrada scării, când Basque întârzia să-i deschidă. Revoluția din iulie îl scosese prea puțin din fire, timp de șase luni. Văzuse aproape cu liniște această împerechere de cuvinte în *Monitor*: D. Humblot-Conté⁹, pair al Franței.

⁹ Un burghez al cărui nume însuși îi arăta originea modestă (*humble* - umil), numit membru al Camerei nobililor sub Ludovic-Filip.

În realitate, bătrânul era foarte trist. Nu șovăia, nu se dădea bătut, fiindcă nu se potrivea nici cu ființa lui fizică, nici cu cea morală, dar simțea că slăbește înăuntrul lui. De patru ani îl aștepta pe Marius neînduplecat – e chiar cuvântul potrivit – îl aștepta cu convingerea că într-o zi sau alta ștrengarul va bate la ușă; e drept că în unele ceasuri triste i se întâmpla să-și spună că dacă Marius mai întârzie... Nu moartea îi era de nesuferit, ci gândul că poate nu avea să-l mai vadă pe Marius. În mintea lui, până atunci, nu trecuse niciodată gândul că n-avea să-l mai vadă, dar acum ideea despărțirii începea să-i dea târcoale și îl îngheța. Despărțirea, așa cum se întâmplă totdeauna cu sentimentele firești și adevărate, îi mărise dragostea de bunic pentru copilul rău, care plecase. În nopțile de decembrie, când frigul ajunge la zece grade sub zero, oamenii se gândesc mereu la soare. Domnul Gillenormand nu se credea în stare, sau poate era incapabil să facă el, ca bunic, pasul de apropiere înspre nepotul său. „Mai

degrabă crăp!” își zicea el. Nu-și găsea nicio vină, dar se gândea la Marius cu o înduioșare adâncă și cu muta disperare a unui bătrânel care e pe ducă.

Dinții începuseră să-i cadă, ceea ce îi sporrea tristețea.

Domnul Gillenormand, fără să și-o mărturisească, căci s-ar fi înfuriat și i-ar fi fost rușine, nu iubise niciodată vreo femeie cum îl iubea pe Marius.

Așezase în odaia lui, la capătul patului, un portret vechi, pe care să-l poată vedea în orice clipă a deșteptării din somn; era portretul celeilalte fiice a lui, doamna Pontmercy, care murise la optsprezece ani. Privea neconținut acest portret. Într-o zi, pe când se uita la el, i se întâmplă să spună:

— Cred că-i seamănă.

— Surorii mele? întrebă domnișoara Gillenormand. Bineînțeles că îi seamănă.

Bătrânul adăugă:

— Și lui îi seamănă.

Odată, cum sta așezat cu genunchii strânși și cu ochii aproape închiși, abătut, fiică-sa

îndrăzni să spună:

— Tată, ești tot atât de supărat?...

Dar se opri, neîndrăznind să meargă mai departe.

— Pe cine? întrebă el.

— Pe bietul Marius.

Își înălță capul îmbătrânit, își puse pumnul slab și zbârcit pe masă și strigă cu glasul cel mai mânios și mai răsunător:

— Bietul Marius, spui? Domnul ăsta e un caraghios, un derbedeu, un orgolios nerecunoscător, fără inimă, fără suflet, un tru-faș, un om rău!

Și își întoarse fața, ca fiică-sa să nu-l vadă că lăcrimează.

A treia zi întrerupse o tăcere care ținea de patru ceasuri, ca să-i spună deodată fiică-si:

— Am avut onoarea s-o rog pe domnișoara Gillenormand să nu-mi vorbească nicio-dată despre asta.

Mătușa Gillenormand renunță la orice încercare și puse acest diagnostic adânc: „Tata n-a prea iubit-o pe sora mea de când a făcut prostia. Se înțelege că nu-l poate su-

feri pe Marius.”

„De când a făcut prostia”, înseamnă de când se măritase cu colonelul.

De altfel, după cum s-a putut presupune, domnișoara Gillenormand nu izbutise în încercarea ei de a-l înlocui pe Marius cu preferatul ei, ofițerul de lăncieri. Înlocuitorul, Théodule, a pierdut și el partida. Domnul Gillenormand nu primise această substituie. Golul inimii nu se astupă cu un dop. Théodule, dinspre partea lui, cu toate că adulmeca moștenirea, disprețuia corvoada de a se face plăcut. Moșneagul îl plictisea pe lăncier, iar lăncierul îl enerva pe moșneag. Locotenentul Théodule era vesel, fără îndoială, dar flecar; ușuratic, însă vulgar; iubitor de petreceri, dar necioplit; e adevărat, avea mai multe amante, și iarăși e adevărat că vorbea mult de ele, dar le vorbea numai de rău. Toate calitățile lui aveau câte un cusur. Domnul Gillenormand era sătul ascultându-l cum își povestește succesele ieftine pe care le culegea în jurul cazărmii din strada Babylone. Și apoi loco-

tenentul Gillenormand venea câteodată în uniformă, cu cocarda tricoloră, ceea ce îl făcea de-a dreptul nesuferit., Bunicul Gillenormand spusese în cele din urmă fiicei sale: „M-am săturat de Théodule! Primește-l tu, dacă vrei. Mie nu-mi plac războinicii în timp de pace. Nu știu dacă nu cumva îmi plac mai mult duelgiii decât un târâie sabie. Zăngănitul săbiilor în timpul luptei este, la urma urmei, mai puțin supărător decât târâitul tecilor pe caldarâm. Și-apoi, să-ți umpli pieptul făcând pe grozavul, să-ți strângi mijlocul ca o muierușcă, să porți corset sub platoșă înseamnă să fii de două ori caraghios. Dacă ești un om întreg, te ții tot atât de departe de fanfaronadă ca și de dulcegării. Nici leu-paraleu, nici fante. Păstrează-ți-l pe Théodule!”

Degeaba îi zicea fiică-sa: „E totuși nepotul dumitale”. Domnul Gillenormand, care se simțea bunic până-n vârful unghiilor, nu era unchi deloc. Fiindcă era inteligent și compara, Théodule nu fusese bun decât să-l facă să-l regrete și mai mult pe Marius.

Într-o seară de vară, în ziua de 4 iunie, ceea ce nu-l împiedicase pe bunicul Gillenormand să facă un foc strașnic în vatră, o trimisese la culcare pe fiică-sa, care cosea într-o odaie de-alături. Era singur în odaia lui tapetată cu scene pastorale și pusese picioarele pe grătarul vetrei, acoperit pe jumătate de paravanul lui de coromandel cu nouă fețe, ținând coatele pe masa pe care ardeau două lumânări sub un abajur verde, înfundat în jilțul bine căptușit, cu o carte în mână, dar fără să citească. Era îmbrăcat după modelul unui *incroyable*¹⁰ și semăna cu un portret străvechi al lui Garat¹¹. Astfel costumat ar fi făcut să se țină lumea după el pe stradă, dar fiică-sa îl înfășură totdeauna când ieșea în oraș cu o uriașă haină episcopală de mătase căptușită,

¹⁰ *Les incroyables*: tineretul reacționar, extravagant ca îmbrăcăminte și vorbire, din timpul directoratului (1795–1799).

¹¹ Primul director al Băncii Franței înființată de Napoleon I.

care îi ascundea îmbrăcămintea. Nu-și punea halatul decât atunci când se culca sau era scula.

„Te îmbătrânește”, zicea el.

Bunicul Gillenormand se gândea la Marius cu dragoste și cu amărăciune, dar, ca de obicei, amărăciunea era mai mare. Iubirea lui înăcrită se prefăcea totdeauna în furie și începea să clocotească. Ajunsese pe treapta unde omul caută să se împace cu sine și să-și primească de bunăvoie chinul. Căuta să se convingă că nu există niciun motiv ca Marius să se întoarcă; pentru că, dacă ar fi fost să vină, ar fi făcut-o până acum; că trebuia să renunțe la gândul acesta. Încerca să se obișnuiască cu ideea că se isprăvisese și că va muri fără să-l mai vadă pe „acest domn”. Dar întreaga sa fire se răzvrătea; dragostea de părinte nu se poate împăca cu renunțarea. „Cum adică, se întrebă el, ca un dureros refren, să nu se mai întoarcă niciodată?” Capul pleșuv îi căzuse pe piept și se uita tulburat la cenușa căminului, cu o privire dureroasă și supărată.

Tocmai când era mai adâncit în visare, bătrânul lui servitor, Basque, intră și întreabă:

— Domnul poate să-l primească pe domnul Marius?

Bătrânul se sculă în capul oaselor, palid ca un cadavru care s-ar ridica străbătut de un curent galvanic. Tot sângele i se îngrămădi-se la inimă. Îngăimă:

— Cum, domnul Marius?!

— Nu știu, răspunse Basque, înfricoșat și uluit de înfățișarea stăpânului, nu l-am văzut, Nicolette mi-a spus adineauri: „E un tânăr, spune că-i domnul Marius”.

Bunicul Gillenormand bâlbâi, cu voce înceată:

— Să intre!

Și rămase în aceeași atitudine, cu capul tremurător, cu privirea ațintită spre ușă. Ușa se deschise din nou. Un tânăr intră. Era Marius.

Marius se opri mai întâi la ușă, ca și cum ar fi așteptat să i se spună să intre. Îmbrăcămintea aproape zdrențuită nu se vedea în întunericul pe care-l făcea abajurul. Nu i

se deosebea decât chipul liniștit și serios, dar ciudat de trist.

Bunicul Gillenormand, zăpăcit de uimire și de bucurie, nu zări câteva clipe decât o lumină, de parcă ar fi avut o vedenie. Era gata să leșine; deslușea chipul lui Marius printr-o ceață strălucitoare. Era el, în adevăr, era Marius!

În sfârșit, după patru ani! Îl cuprinse pe de-a-ntregul dintr-o singură privire. I se păru frumos, nobil, distins, bărbat împlinit în toată legea, cu o atitudine cuviincioasă și cu o înfățișare fermecătoare. Îi veni să deschidă brațele, să-l cheme, să se repeadă înaintea lui; simți că se topesc măruntaiele în el de atâta încântare, că vorbele de dragoste îl înăbușe și i se revarsă din piept; în sfârșit, toată această iubire ieși la lumină și îi ajunse pe buze. Și printr-o răbufnire care ținea de firea lui plină de contraste, deveni aspru. Spuse deodată:

— Ce cauți aici?

Marius răspunse stânjenit:

— Domnule...

Domnul Gillenormand ar fi vrut ca Marius să i se arunce la piept. Se simți nemulțumit și de Marius, și de el însuși. Simți că el era aspru și că Marius era rece. Pentru bietul moșneag era o durere nesuferită și supărătoare să se simtă atât de plin de iubire și de slăbiciune și să nu poată fi decât dur. Amărăciunea îl cuprinse din nou. Îl întrerupse pe Marius cu un glas morocănos:

— Atunci, de ce-ai venit?...

Acest *atunci* însemna: „... dacă nu vii să mă săruți”. Marius își privi bunicul, căruia paloarea îi dădea un chip de marmură:

— Domnule...

Bătrânul reluă cu o voce severă:

— Vii să-mi ceri iertare? Ți-ai recunoscut greșeala?

Credea că îl aduce pe Marius pe calea cea bună și că „copilul” se va îndupleca. Marius se înfioră. I se cerea să-și renege părintele. Plecă ochii și răspunse:

— Nu, domnule.

— Atunci, izbucni năprasnic bătrânul, cu o durere sfâșietoare și plină de mânie, ce

vrei de la mine?

Marius își împreună mâinile, înaintă un pas și spuse cu o voce tremurătoare:

— Domnule fie-ți milă de mine!

Cuvintele acestea îl înverșunară pe domnul Gillenormand: dacă ar fi fost spuse mai înainte, l-ar fi înduioșat, dar veneau prea târziu. Bunicul se ridică, se sprijinea în baston cu amândouă mâinile, buzele îi erau albe, fruntea i se clătina, dar statura lui înaltă îl domina pe Marius, care stătea cu fruntea plecată.

— Să-mi fie milă de dumneata, domnule?! Un băiețandru care cere milă de la un bătrân de nouăzeci și unu de ani! Dumneata intri în viață și eu ies; dumneata te duci la spectacole, la baluri, la cafenea, joci biliard, ești deștept, placi femeilor, băiat drăguț; eu stau acasă în mijlocul verii cu nasu-n gura vetrei; ai toate bogățiile de pe pământ; eu am toate neajunsurile bătrâneții, beteșuguri și singurătate. Ai toți dinții în gură, stomac bun, ochiul ager, putere, poftă, sănătate, veselie, o pădure de păr negru; eu

nu mai am nici măcar păr alb, mi-au căzut dinții, picioarele mă lasă, memoria mă părăsește, încurc mereu numele celor trei străzi, Charlot, Chaume și Saint-Claude, iată unde am ajuns! Dumneata ai înaintea viitorul plin de soare, eu încep să nu mai văd nimic, atât de mult m-am cufundat în noaptea; ești îndrăgostit, bineînțeles; pe mine nu mă mai iubește nimeni pe lume; și *dumneata* îmi ceri *mie* milă! Păcat că Molière a uitat să scrie scena aceasta! Dacă așa se glumește la voi, la palatul de justiție, domnilor avocați, vă felicit din toată inima! Aveți haz! Și nonagenarul urmă cu glas mâniat și grav: Ei, ce vrei de la mine?

— Domnule, zise Marius, știu că te supără prezența mea, dar am venit să-ți cer un singur lucru, și apoi plec numaidecât.

— Ești un prost, zise bătrânul. Cine îți spune să pleci?

Astfel traducea vorbele duioase pe care le avea în fundul inimii: „Dar cere-mi iertare! Aruncă-te la pieptul meu!” Domnul Gillenormand simțea că Marius îl va părăsi

peste câteva clipe, că primirea lui rea îl respingea, că îl gonia cu asprimea lui; își spunea toate acestea și durerea îi creștea tot mai mult; dar cum durerea i se schimba îndată în mânie, strășnicia lui creștea. Ar fi vrut ca Marius să înțeleagă. Urmă iar:

— Cum? Te-ai purtat rău cu mine, bunicul dumitale; mi-ai părăsit casa să te duci nu știu unde, ți-ai întristat mătușa, te-ai dus, se înțelege, să trăiești o viață mai ușoară, de crai, de unul singur, să faci pe filfizonul, să vii acasă la orice oră, să petreci; nu mi-ai dat niciun semn de viață, ai făcut datorii, fără să-mi ceri cel puțin să ți le plătesc, ai ajuns, chefliu și scandalagiu, și după patru ani vii la mine și nu găsești altceva să-mi spui?

Acest fel nestăpânit de a-și îndemna nepotul la duioșie nu-l făcu pe Marius să vorbească. Domnul Gillenormand își încrucișă brațele, un gest al lui deosebit de poruncitor, și strigă la Marius, plin de amărăciune:

— Să isprăvim! Zici că ai venit să-mi ceri ceva? Hai spune! Ce-mi ceri? Vorbește!

— Domnule, zise Marius cu privirea unui om care simte că e pe cale să cadă într-o prăpastie, vin să-ți cer voie să mă căsătoresc.

Domnul Gillenormand sună. Basque întredeschise ușa.

— Cheamă pe fiică-mea!

După o clipă, ușa se deschise din nou, și domnișoara Gillenormand se ivi în prag, dar nu intră. Marius sta în picioare, mut, cu brațele căzute, cu o înfățișare de ucigaș. Domnul Gillenormand umbla de colo-colo, în lungul și în latul odăii. Se întoarse spre fiică-sa și îi zise:

— Nimic, e domnul Marius. Spune-i bună ziua. Domnul vrea să se căsătorească. Atâta tot. Du-te!

Glasul hotărât și răgușit al bătrânului dovedea că mânia lui ajunsese la culme. Mătușa se uită uluită la Marius, păru că abia îl recunoaște, nu scoase niciun cuvânt și pieri la suflarea furtunoasă a tatălui ei mai repede decât un pai luat de vijelie.

În acest timp, bunicul Gillenormand se re-

zemase cu spatele de vatră.

— Să te căsătorești la douăzeci și unu de ani! Bine ai potrivit-o! Nu ți-a mai rămas decât să-mi ceri învoirea! O formalitate. Ia loc, domnule! Ei, de când n-am mai avut onoarea să te văd, ați avut o revoluție. Iacobinii au învins. Trebuie să fii mulțumit. Ești republican și totodată baron? Dumneata le împaci pe una cu alta. Republica e un fel de sos al baroniei. Ai vreo decorație din iulie? Ai dat o mână de ajutor la cucerirea Luvrului? Acolo, pe aproape, în strada Saint-Antoine, față-n față cu strada Nonaindières se află o ghiulea înfiptă în zidul casei, la etajul trei, sub care e o inscripție: 28 *iulie* 1830. Du-te de-o vezi! E frumos. A, prietenii dumitale fac lucruri foarte nostime. Bine că mi-am adus aminte, nu se zidește o fântână în locul statuii domnului duce de Berry? Va să zică vrei să te căsătorești? Cu cine? Se poate, fără indiscreție, să te-ntreb cu cine? Se opri o clipă și, mai înainte ca Marius să aibă timpul să răspundă, adăugă mânios: Ei, ai vreun rost?

O situație statornică? Ce câștigi cu meseria dumitale de avocat?

— Nimic, spuse Marius, cu un fel de hotărâre și îndârjire sălbatică.

— Nimic? N-ai decât cele o mie două sute de livre de la mine?

Marius nu răspunse. Domnul Gillenormand continuă:

— Atunci, înțeleg, fata e bogată.

— Ca și mine.

— Cum, fără zestre?

— Fără.

— Nici speranțe?

— Nu cred.

— O sărăcie! Și ce e tată-său?

— Nu știu.

— Și cum se numește?

— Domnișoara Fauchelevant¹².

— Fauche, ce?

— Fauchelevant.

— Ptiu! făcu bătrânul.

— Domnule! izbucni Marius.

¹² *Fauchelevant*, textual: cosește-vânt.

Domnul Gillenormand îl întrerupse cu tonul unui om care vorbește cu sine însuși:

— Va să zică douăzeci și unu de ani, nicio situație, o mie două sute de livre pe an; doamna baroană Pontmercy va pleca la piață să cumpere de doi cenți pătrunjel de la zarzavagiu.

— Domnule, reluă Marius tulburat peste fire, văzând cum i se spulberă ultima nădejde, te rog, te conjur, în numele cerului, cu mâinile împreunate, domnule, îți cad la picioare, dă-mi voie să mă căsătoresc cu ea!

Bătrânul izbucni într-un hohot de râs strident și lugubru, tușind și vorbind în același timp:

— Ha! Ha! Ce ți-ai zis! Drace! Mă duc să-l caut pe hodorogu' ăla, pe căzătura aia. Păcat că nu am douăzeci și cinci de ani. Cum i-aș mai trânti o somație respectuoasă, cum m-aș mai lipsi de el! Ei, dar orice-ar fi, îi voi spune: Bătrân tâmpit, să fii prea fericit că mă vezi, mi-a venit pofta să mă însor cu domnișoara cutare, fiica domnului cutare, eu n-am pantofi, ea n-are cămașă, dar vor-

ba e că mi-a venit așa, să-mi arunc în gărlă cariera, viitorul, tinerețea, viața, mi s-a făcut să mă scufund în mizerie cu o femeie de gât, așa vreau, trebuie să consimți! Și fosila va consimți. Bine, băiete, cum vrei, leagă-ți piatra de gât, însoară-te cu Pousselevent, cu Coupelevent¹³ a ta... Niciodată, domnule, niciodată!

— Tată!

— Niciodată!

După glasul cu care fusese azvârlit acest „niciodată”, Marius pierdu orice nădejde. Străbătu odaia cu pași înceți, cu capul în pământ, șovăind, semănând mai curând cu un om care moare decât cu unul care pleacă. Domnul Gillenormand îl urmărea din ochi, și, în clipa când ușa se deschise și Marius fu gata să iasă, făcu patru pași cu acea vioiciune senilă a bătrânilor poruncitori și răsfățați, îl apucă pe Marius de guler, îl aduse din nou cu forța în odaie, îi făcu vânt

¹³ *Pousselevent, Coupelevent*: Împinge vântul, Taie vântul.

Într-un jeț și îi zise:

— Spune-mi tot!

Numai vorba „tată”, care îi scăpase lui Marius, pricinuisese această întorsătură.

Marius îl privea rătăcit. Obrazul frământat al domnului Gillenormand nu mai exprima decât o nedeslușită și aspră bunătate. Bunicul luase locul strămoșului.

— Hai, vorbește, povestește-mi amorurile tale, trăncănește, spune tot! Drace! Proști mai sunt tinerii!

— Tată... reluă Marius.

Chipul bătrânului străluci întreg de o lumină negrăită.

— Da, așa! Spune-mi tată, și vei vedea!

Era acum ceva atât de bun, de blând, de deschis și de părintesc în această asprime, încât Marius, trecând pe neașteptate de la descurajare la speranță, se simți zăpăcit și uluit. Era așezat lângă masă, flacăra lumânărilor dădea în vileag starea jalnică a hainelor lui, la care bunicul Gillenormand privea cu mirare.

— Ei bine, tată... zise Marius.

— Care va să zică, îl întrerupse domnul Gillenormand, n-ai cu adevărat niciun ban? Ești îmbrăcat ca un derbedeu.

Scotoci într-un sertar și scoase de acolo o pungă pe care o puse pe masă.

— Uite. Ia o sută de ludovici, cumpără-ți o pălărie!

— Tată, urmă Marius, dragă tată, dacă ai ști cât o iubesc! Nici nu-ți închipui, am văzut-o pentru prima oară în grădina Luxembourg. Venea cu tatăl ei. La început nu ne prea luam în seamă: pe urmă, nu știu cum s-a făcut, m-am îndrăgostit de ea. Oh, cât de nenorocit m-am simțit câtva timp! În sfârșit, acum o văd în fiecare zi, la ea acasă, tatăl ei nu știe nimic, închipuie-ți că vor pleca; ne vedem în grădină, seara; tatăl ei vrea s-o ia cu el în Anglia, și mi-am zis: voi căuta să-l văd pe bunicul și să-i istorisesc totul. Mai întâi o să înnebunesc, o să mor, mă voi îmbolnăvi, mă voi arunca în apă. Trebuie neapărat să mă căsătoresc cu ea, pentru că altfel îmi voi pierde mințile. În sfârșit, iată adevărul întreg, nu cred să fi

uitat ceva. Locuiește într-o grădină cu grilaj, în strada Plumet. Spre Invalizi.

Bunicul Gillenormand se așezase fericit lângă Marius. Ascultându-l și îmbătându-se de glasul lui, se delecta în același timp cu o lungă priză de tabac. Auzind de strada Plumet, își întrerupse trasul pe nas și restul de tabac îi căzu pe genunchi.

— Strada Plumet! Zici, strada Plumet! Ia stai puțin! Nu e pe-acolo o cazarmă? Da. Da, asta e. Vărul tău, Théodule, mi-a vorbit de ea. Lăncierul, ofițerul. O fetiță, iubitule, o fetiță! Zău, pe strada Plumet. Altădată-i zicea strada Blomet. Uite că-mi aduc aminte! Am mai auzit vorbindu-se de fetița de la grilajul din strada Plumet, dintr-o grădină. O adevărată Pamela¹⁴. N-ai gust prost. S-ar părea că e curățică. Fie vorba între noi,

¹⁴ Eroina romanului *Pamela* de Richardson, scriitor englez din secolul al XVIII-lea. Fată de condițiune modestă, Pamela trăiește într-un mediu mic-burghez, supravegheată îndeaproape și nemilos exploatată.

cred că nătăflețul de lăncier i-a cam făcut curte. Nu știu până unde au mers lucrurile. Dar n-are-a face. De altfel, nu trebuie să-l crezi. Se laudă. Marius! e bine ca un bărbat ca tine să fie îndrăgostit. La vârsta ta se și cuvine. Îmi placi mai mult amorezat decât revoluționar. Îmi placi mai mult înflăcărat de o fustă, de douăzeci de fuste, zău, decât de domnul Robespierre. Recunosc că mie cel puțin, dintre *sans-culottes*¹⁵, nu mi-au plăcut decât femeile. Fetele nostime, sunt fete nostime, ce naiba! Nimic de zis. Cât despre mititica, zici că te primește fără știerea tatălui ei. E bine. Am făcut și eu asemenea isprăvi. Nu numai una. Știi? N-o lua razna, nu da buzna-n tragedie, nu trebuie să ajungi numaidecât la căsătorie și la domnul primar cu eșarfă! Ești doar un

¹⁵ *Sans-culottes*, poreclă dată de aristocrați revoluționarilor de la 1789, care purtau pantaloni lungi în locul pantalonului până la genunchi (*culottes*). Textual: *sans-culottes* – fără pantaloni.

prostuț de băiat deștept. Ești plin de bun-simț. Alunecă, muritorule, nu te însura! Caută pe bunicul, care de fapt e un om de treabă și mai are oricând fișicuri de ludovici în vreun sertar uitat; spune-i: Bunicule, uite ce se întâmplă. Și bunicul zice: E foarte simplu. Tinerețea trebuie să petreacă, și bătrânețea să se stingă. Am fost și eu tânăr, vei fi și tu bătrân. Bine, băiete, să-l înveți și tu la fel pe nepotul tău. Ia două sute de pistoli. Pune-te pe petreceri, dă-i drumul! E tot ce ai mai bun de făcut! Foarte bine! Așa trebuie să meargă treaba. Nu te însori, dar n-are-a face! Nimic nu te împiedică... Mă înțelegeți!...

Marius, împietrit și fără a mai fi în stare să rostească un cuvânt, clătină din cap că nu.

Bătrânul izbucni în râs, îi făcu un semn cu pleoapa lui zbârcită, îl plesni cu palma peste genunchi, îl privi drept în ochi, misterios și zâmbitor, și îi zise cu cea mai drăgăstoasă ridicare din umeri:

— Nătărăule, trăiește cu ea!

Marius se îngălbeni. Nu înțelesese nimic din tot ceea ce îi spusese bunicu-său. Sporovăiala despre strada Blomet, despre Pamela, despre cazarmă, lăncier, trecuse prin mintea lui Marius ca o fantasmagorie. Nimic din toate acestea nu putea să aibă vreo legătură cu Cosette, care era un crin. Bătrânul bătea câmpii. Dar aiurarea asta sfârșise cu un cuvânt pe care Marius îl înțelesese și care era o jignire de moarte pentru Cosette. Vorba: „Trăiește cu ea” intră în inima tânărului cinstit ca o sabie.

Se ridică, își culese pălăria de jos și se îndreptă spre ușă cu pas sigur și hotărât. Ajuns acolo, se întoarse, se înclină adânc în fața bunicului său, înălță capul și rosti:

— Acum cinci ani l-ai jignit pe tata. Azi o insulti pe nevastă-mea. Nu-ți mai cer nimic, domnule! Adio!

Bunicul Gillenormand, uluit, deschise gura, întinse brațele, încercă să se ridice, dar n-apucă să rostească niciun cuvânt și ușa se închise din nou; Marius pierise.

Bătrânul rămase câteva clipe nemișcat și

ca trăsnet, fără să poată vorbi, nici respira, ca și cum un nod cât pumnul i s-ar fi pus în gât. În sfârșit, se smulse din jeț, alergă la ușă, atât cât se poate alerga la nouăzeci și unu de ani, o deschise și țipă:

— Ajutor! Ajutor!

Fiică-sa se ivi, apoi ieșiră servitorii. El începu iar cu un horcăit dureros:

— Fuga după el, prinde-ți-l! Ce i-am făcut? E nebun, se duce. Ah, Dumnezeuule! Ah, Dumnezeuule! De data asta n-o să se mai întoarcă!

Se duse la fereastra dinspre stradă, o deschise cu mâinile lui bătrâne și tremurătoare, se aplecă mai mult decât cu jumătatea trupului în afară, în timp ce Basque și Nicolette îl trăgeau înapoi, și țipă:

— Marius! Marius! Marius! Marius!

Dar Marius nu mai putea să-l audă; tocmai în clipa aceea cotea pe strada Saint-Louis. Bătrânul își cuprinse capul cu amândouă mâinile de două-trei ori, cu o expresie de spaimă, dădu îndărăt clătinându-se și căzu într-un jeț, fără puls, fără glas, fără lacrimi,

tremurând din cap și mușcându-și buzele,
cu o înfățișare năucă, cu ochii și inima pline
de o deznădejde adâncă și întunecată,
care semăna cu noaptea.

CARTEA A NOUA UNDE SE DUC?

I – Jean Valjean

În aceeași zi, către ceasurile patru după masă, Jean Valjean stătea singur pe marginea unuia dintre cele mai singuratice taluzuri de pe Champs-de-Mars. Fie din prudență, fie din dorința de a se reculege, fie pur și simplu în urma unei schimbări nesimțite a obiceiurilor lui, ceea ce se întâmplă încetul cu încetul în viața oricui, ieșea acum destul de rar cu Cosette. Purta o vestă de muncitor, pantaloni de pânză cenușie și o șapcă cu cozoroc lung, care îi ascundea obrazul. Era acum liniștit și fără griji în ceea ce o privește pe Cosette; teama și tul-

burarea lui se risipiseră; de o săptămână sau două îl încercau altfel de neliniști. Într-o zi, plimbându-se pe bulevard, îl zărise pe Thénardier; Thénardier nu-l recunoscuse, așa cum era deghizat; dar de atunci Jean Valjean îl văzuse de multe ori și avea convingerea că Thénardier dădea târcoale prin cartier. Era de ajuns ca să-l facă să ia o mare hotărâre. Dimpreună cu Thénardier veneau toate amenințările.

De altfel, nici Parisul nu era liniștit; tulburările politice deveneau primejdioase pentru cei care aveau ceva de ascuns, pentru că poliția se arăta foarte activă și bănuitoare. Căutând să descopere câte un om ca Pépin sau Morey¹, putea foarte bine să dea peste unul ca Jean Valjean.

Toate astea îl îngrijorau.

¹ Un mic negustor și un muncitor din Paris, care au luat parte la insurecția din 1832, după ce luptaseră în zilele din iulie 1830. Implicați în atentatul neizbutit asupra lui Ludovic-Filip (1836), au fost executați.

În sfârșit, un fapt neînțeles, care îl izbise de curând și stăruia în mintea lui, îl tulburase și mai mult. În dimineața aceleiași zile, fiind singurul treaz în casă și plimbându-se prin grădină, înainte ca la camera Cosettei să se fi deschis obloanele, zărise aceste câteva cuvinte săpate în zid, pesemne cu un cui: *16, strada Verrerie*.

Se vedea că scrisul era proaspăt, zgârieturile erau albe în vechiul mortar înnegrit, o tufă de urzici, jos, lângă zid, era presărată cu un praf mărunț de var proaspăt. Probabil că acele cuvinte fuseseră scrise în timpul nopții. Ce era? O adresă? Un semnal pentru cineva? O înștiințare pentru el? În orice caz, era limpede că grădina fusese călcată și că pătrunseseră în ea necunoscuți. Își aminti de întâmplările ciudate care îi mai tulburaseră o dată casa. Mintea începu să-i lucreze pe această urzeală. Se feri să spună ceva Cosettei despre cele câteva cuvinte scrise cu cuiul pe zid, de teamă să n-o sperie. Socotind și cumpănind totul, Jean Valjean se hotărî să părăsească Parisul și

chiar Franța, și să treacă în Anglia. O înștiințase pe Cosette... Până într-o săptămână voia să fie plecat. Se așezase pe taluzul de pe Champs-de-Mars, depănând tot felul de gânduri: Thénardier, poliția, acele cuvinte ciudate scrise pe zid, călătoria și greutatea de a-și face rost de un pașaport.

În mijlocul acestor griji, observă, după o umbră aruncată de soare, că cineva se opri-se pe creasta taluzului, chiar în spatele lui. Era să se întoarcă, dar tocmai atunci o hârtie împăturită în patru îi căzu pe genunchi, ca și cum o mână i-ar fi dat drumul deasupra capului său. Luă hârtia, o desfăcu și citi pe ea un cuvânt scris cu creionul, cu litere mari: *MUTĂ-TE!*

Jean Valjean se ridică deodată; nu mai era nimeni în apropiere. Cercetă în jurul lui și zări o făptură mai mare decât un copil, mai mică decât un bărbat, cu o bluză cenușie și cu pantaloni de catifea de bumbac, culoarea nisipului, care sărea parapetul și își da drumul să alunece în șanțul de pe Champs-de-Mars.

Jean Valjean se întoarce numaidecât acasă, foarte îngândurat.

II – Marius

Marius plecase nespus de mâhnit de la domnul Gillenormand. Intrase în casa lui cu o nădejde foarte îndoielnică, ieșea cu o deznădejde nemăsurată. De altfel, cei care au studiat tinerețea inimii omenеști vor înțelege că lăncierul, ofițerul, nerodul, vărul Théodule nu lăsase nicio umbră în sufletul lui. Nici cea mai mică. Un poet dramatic ar putea în aparență să scoată unele încurcături din destăinuirea făcută pe neașteptate nepotului de către bunic. Dar ceea ce ar câștiga drama ar pierde adevărul. Marius era la vârsta la care nu crezi în rău. Mai târziu vine vârsta la care nu vezi decât răul. Bănuielile sunt ca niște zbârcituri. Prima tinerețe nu le are. Ceea ce îl răscolește pe Othello nu-l atinge pe Candid. S-o bănuiască pe Cosette! Marius ar fi făcut mai degrabă o mie de crime.

Porni pe străzi, singura mângâiere a celor

care suferă. Nu se gândi la niciun lucru de care și-ar fi putut aduce aminte mai târziu. La ceasurile două de dimineață se întoarse la Courfeyrac și se aruncă îmbrăcat în pat. Soarele era sus când căzu în somnul greu și îngrozitor, care lasă totuși gândurile să-ți cutreiere mintea. Când se deșteaptă, îi văzu în odaie pe Courfeyrac, Enjolras, Feuilly și Combeferre, în picioare, cu pălăria pe cap, gata să plece și foarte grăbiți.

Courfeyrac îi zise:

— Nu vii la înmormântarea generalului Lamarque?

I se păru că Courfeyrac vorbea chinezește.

Plecă și el câtva timp după ei. Vârî în buzunar pistoalele pe care i le încredințase Javert, când cu întâmplarea de la 3 februarie, și care rămăseseră la el. Pistoalele erau încărcate. Ar fi greu de spus ce gând ascuns avea în minte luându-le cu el.

Toată ziua rătăci fără să știe pe unde; plo-ua din când în când, dar el nici nu băgă de seamă; își cumpără pentru prânz o chiflă de un ban de la un brutar, o vârî în buzu-

nar și uită de ea. Poate că făcu și o baie în Sena, fără să-și dea seama. Sunt clipe în care parcă porți sub creștet o flacără care te arde. Marius se afla într-o asemenea clipă. Nu mai nădăjduia nimic, nu se mai temea de nimic; de ieri până azi ajunsese aici. Aștepta seara cu o nerăbdare înfrigurată, nu mai avea decât o singură idee limpede; că la ceasurile nouă o va vedea pe Cosette. Această ultimă fericire era acum tot viitorul lui; apoi, întunericul. Din când în când, mergând pe bulevardele pustii, i se părea că aude în Paris zgomote ciudate. Scotea capul afară din visarea lui și-și zicea: „Oare se încaieră?”

Când veni noaptea, se afla în strada Plumet, exact la orele nouă, așa cum îi făgăduise Cosettei. Când se apropie de grilaj, uită totul. De patruzeci și opt de ore n-o văzuse pe Cosette; o va vedea din nou, așa că orice alt gând se șterse și nu mai simți decât o bucurie adâncă și covârșitoare. Aceste clipe în care trăiești veacuri întregi au ceva înălțător și minunat; în clipa când

trec îți umplu în întregime sufletul.

Marius mișcă drugul din loc și năvăli în grădină. Cosette nu era în locul unde îl aștepta de obicei. Străbătu tufișul și intră în fundătura de lângă scară. „Mă așteaptă acolo”, își zise el. Dar Cosette nu era nici acolo. Ridică ochii și văzu că obloanele de la ferestre erau închise. Cercetă toată grădina. Grădina era pustie. Se întoarce apoi lângă casă și, nebun de dragoste, beat, înspăimântat, scos din fire de durere și de neliniște, bătu la obloane ca un stăpân care vine acasă la o oră târzie. Bătu, mai bătu o dată, cu riscul de a vedea fereastra deschizându-se și chipul întunecat al tatălui ivindu-se ca să întrebe: „Ce dorești?” Ar fi fost nimica toată pe lângă ceea ce bănuia. După ce bătu, ridică vocea și o chemă pe Cosette.

„Cosette! strigă el. Cosette!” repetă poruncitor. Niciun răspuns. Nimic de făcut. Nimeni în grădină, nimeni în casă.

Marius se uită deznădăjduit la această casă lugubră, tot atât de neagră, tot atât de liniștită, dar mai goală decât un mormânt.

Privi banca de piatră pe care petrecuse atâtea ceasuri încântătoare lângă Cosette. Atunci se așeză pe treptele din fața casei cu inima plină de durere și de hotărâre, își binecuvântă dragostea în adâncul sufletului și își zise, că de vreme ce Cosette plecase, nu-i mai rămânea decât să moară.

Deodată auzi o voce care părea că vine din stradă și strigă printre copaci:

— Domnule Marius!

Se ridică.

— Ce e? zise el.

— Domnule Marius, acolo ești?

— Da.

— Domnule Marius, reluă vocea, prietenii dumneavoastră, vă așteaptă la baricada din strada Chanvrière.

Această voce nu-i era cu totul necunoscută. Semăna cu vocea răgușită și aspră a Époninei. Marius alergă la grilaj, dădu la o parte drugul care se mișca, băgă capul pe acolo și văzu pe cineva care părea un băiețandru pierzându-se în goană mare în întineric.

III – Domnul Mabeuf

Punga lui Jean Valjean nu-i fu de folos domnului Mabeuf. Domnul Mabeuf cu biata lui seriozitate copilărească și vrednică de cinste, nu primise acest dar al stelelor; nu înțelegea prefacerea aștrilor în galbeni. Nu bănuise că ceea ce îi cădea din cer venea de la Gavroche. Dusesese punga la comisariatul de poliție al cartierului, ca un obiect pierdut, lăsat de găsitör la dispoziția păgubașului. De data aceasta, punga se pierdu de-a binelea. Se înțelege de la sine că nimeni n-a venit s-o reclame și nici domnului Mabeuf nu-i fu de folos. Iar domnul Mabeuf continua să se prăbușească.

Experiențele cu indigoul nu izbutiseră mai bine la Jardin des Plantes decât în grădina lui de la Austerlitz. Anul trecut nu datora decât slujnicei; acum datora și chiria. Muntele de pietate, după ce trecuseră treisprezece luni, vânduse toate plăcile de aramă ale *Florei* lui. Cine știe ce căldărar făcuse cratițe din ele. După pierderea lor,

cum nu mai putu să completeze nici măcar exemplarele desperecheate pe care le mai păstra încă, dăduse planșele și textul pe nimica toată, una peste alta, unui anticar. Nimic nu-i mai rămăsese din opera întregii sale vieți. Începu să mănânce banii din această vânzare. Când văzu că se risipesc și ultimele lui mijloace de trai, renunță la grădină, o lăsă în paragină. Se lipsise de mult, de foarte mult timp de cele două ouă și de bucățica de carne pe care o mânca din când în când. Acum se hrănea numai cu pâine și cartofi. Își vânduse cele din urmă mobile, apoi tot ceea ce avea de prisos din rufăria de pat, din îmbrăcăminte și pături, iar la urmă ierbarele și stampele; mai avea numai cărți, acele cărți la care ținea mai mult ca la orice, printre care multe de o neobișnuită raritate, între altele: *Les Quadrins historiques de la Bible*², ediția din

² *Quadrin* era o monetă mărunță din secolul al XVI-lea, a patra parte dintr-o para. Cartea cu titlul de mai sus era o repovestire a *Bibliei* sub

1560; *La concordance des Bibles* de Pierre de Besse³; *Les Marguerites de la Marguerite*⁴ de Jean de la Haye cu o dedicație către regina Navarei; cartea *La charge et dignité de l'ambassadeur*⁵ de seniorul de Villiers Hotman; un *Florilegium rabbinicum*⁶ din

formă de „medalioane”, scurte prezentări ale personajelor. A avut multe ediții chiar și în secolul următor.

³ *Pierre de Besse*, confesorul regelui Ludovic al XIII-lea (prima jumătate a secolului al XVII-lea). Cartea menționată pretindea să dovedească „concordanța Evangheliilor” între ele și a datelor de acolo cu cele istorice, strădanie infirmată de istoria științifică a creștinismului.

⁴ Culegere de versuri dedicată reginei Margareta de Navarra, femeie instruită, unanim admirată pentru spiritul și cultura ei.

⁵ Primul tratat francez de diplomație, operă a unui scriitor politic de la sfârșitul sec. XVI.

⁶ Antologie rabinică (lat.), culegere de sentințe morale luate din scrierile teologilor evrei din evul mediu.

1644; un Tibul⁷ din 1567, cu această splendidă inscripție: „*Venetiis in aedibus Manutianis*”; în sfârșit un Diogene Laerțiu tipărit la Lyon în 1644⁸, în care se găseau faimoasele variante ale manuscrisului 411, veacul al XIII-lea, de la Vatican, precum și acelea ale celor două manuscrise din Veneția, 393 și 394, atât de rodnic cercetate de

⁷ Adică o ediție a operelor lui Tibul, tipărită în 1567, la Veneția, în tipografia lui Aldo Manuccio. Indicația latină *in aedibus Manutianis* înseamnă „editat de Manuccio”. Această celebră editură și tipografie a difuzat în ediții elegante cele mai de seamă opere ale antichității greco-latine. Tibul este un elegiac latin de la sfârșitul secolului I î.e.n.

⁸ Este vorba de cartea *Viețile filozofilor*, scrisă de eruditul grec Diogene din Laerția (Cilicia, Asia Mică) în secolul al III-lea î.e.n. Opera aceasta este deosebit de utilă, deoarece ne informează asupra unui mare număr de filozofi greci, materialişti îndeosebi, ale căror scrieri n-au ajuns până la noi.

Henri Estienne⁹, și toate fragmentele în dialect doric, care nu se găsesc decât în celebrul manuscris din veacul al XII-lea al Bibliotecii din Napoli. Domnul Mabeuf nu făcea niciodată foc în odaia lui și se culca de cum se întuneca, ca să nu aprindă lumânarea.

I se părea că nu mai avea vecini; toți îl ocoleau când ieșea din casă; băgase și el de seamă.

Când un copil e în mizerie, mama se zbate pentru el; când un tânăr e în mizerie, o fată suferă pentru el; numai mizeria unui bătrân nu interesează pe nimeni. Dintre toate nenorocirile e cea mai rece. Cu toate acestea, bătrânul Mabeuf nu-și pierduse de tot seninătatea de copil. Ochii i se mai aprindeau atunci când îi pleca asupra cărților lui și zâmbea când se uita la Diogene Laerțiu, exemplar unic. Dulapul lui cu geamuri era singura mobilă pe care o păstrase, în afară

⁹ Mare umanist francez, a editat *Viețile filozofilor* de Diogene Laerțiu în 1570.

de cele strict necesare.

Într-o zi, mătușa Plutarque îi spuse:

— N-am cu ce să cumpăr mâncare pentru prânz.

Mâncare se numea o pâine și patru-cinci cartofi.

— Nu poți lua pe datorie? făcu domnul Mabeuf.

— Știi bine că nu-mi dă.

Domnul Mabeuf deschise biblioteca, își privi îndelung cărțile, una după alta, așa cum și-ar privi un tată copiii înainte de a alege pe care trebuie să-l ucidă, apoi luă deodată una, o puse sub braț, și plecă. Se întoarse peste două ceasuri, nemaiavând nimic la subsuoară și puse treizeci de cenți pe masă, zicând:

— Du-te și cumpără de mâncare.

Din clipa aceea, mătușa Plutarque văzu lăsându-se pe chipul nevinovat al moșneagului un vâl întunecat, care nu se mai ridica.

A doua zi, a treia zi, în toate zilele, trebui s-o ia de la capăt. Domnul Mabeuf pleca cu

câte o carte și se întorcea cu un ban de argint. Anticarii, văzându-l silit să vândă, îi cumpărau cu douăzeci de cenți ceea ce el plătise cu douăzeci de franci. Câteodată erau chiar aceeași. Carte cu carte, i se duse toată biblioteca. Își spunea uneori: „Am totuși optzeci de ani”, ca și cum ar fi avut cine știe ce nădejde ascunsă de a ajunge la sfârșitul zilelor lui, înainte de a ajunge să sfârșească de vândut toate cărțile. Tristețea i se mărea; totuși avu o dată o bucurie. Plecă de acasă cu un Robert Estienne¹⁰, pe care îl vându cu treizeci și cinci de cenți pe cheiul Malaquais, și se întoarse cu un Aldo¹¹, pe care îl cumpărase cu patruzeci de cenți de pe strada Grès. „Am rămas dator cinci

¹⁰ Umanist și tipograf parizian din secolul al XVI-lea, tatăl lui Henri Estienne. A editat pentru întâia oară, după manuscrise, operele istoricilor greci Dionis din Halicarnas și Dio Cassius.

¹¹ Adică o carte din secolul al XV-lea sau al XVI-lea, tipărită luxos, în atelierul familiei lui Aldo Manuccio.

centi”, spuse el fericit mătușii Plutarque. În ziua aceea nu mănă.

Era membru al Societății de horticultură. Societatea cunoștea sărăcia lui. Președintele veni să-l vadă, îi făgădui să vorbească despre el ministrului agriculturii și comerțului, și vorbi. „Da cum să nu! izbucni ministrul. Cred și eu! Un bătrân om de știință! Un botanist! Un om cumsecade! Trebuie să facem ceva pentru el!” A doua zi domnul Mabeuf primi o invitație la masă de la ministru. Tremurând de bucurie, îi arătă scrisoarea mătușii Plutarque. „Suntem salvați! zise el. În ziua hotărâtă se duse la ministru. Băgă de seamă că cravata lui boțită, haina lui veche, cadrilată, pantofii lustruiți cu albuș de ou îi uimeau pe portari. Nimeni nu-i vorbi, nici chiar ministrul. Către ceasurile zece seara, cum aștepta mereu un cuvânt, o auzi pe nevasta ministrului, o femeie frumoasă, cu gâtul gol, de care nu îndrăznise să se apropie, întrebând: „Cine e domnul acela bătrân?” Se întoarse acasă pe jos, la miezul nopții, pe o ploaie grozavă.

Vânduse un Elzevir¹² ca să-și plătească trăsura la dus.

În fiecare seară, înainte de culcare, avea obiceiul să citească două-trei pagini din Diogene Laerțiu. Știa destul de bine grecește ca să se bucure de subînțelesurile textului. Acum nu mai avea altă bucurie. Se scurseră câteva săptămâni. Apoi, deodată, mătușa Plutarque se îmbolnăvi. Există ceva mai trist decât să n-ai cu ce cumpăra pâine de la brutar: să n-ai cu ce cumpăra doctorii de la farmacie, într-o seară, medicul îi prescrisese o rețetă foarte scumpă. Și apoi, boala se agrava, era nevoie de cineva care să vegheze bolnava. Domnul Mabeuf deschise biblioteca: nu mai era nimic pe rafturi. Zburase și cea din urmă carte. Nu-i mai rămăsese decât Diogene Laerțiu.

A doua zi, în zori, se așeză în grădină pe piatra culcată și, pe deasupra gardului viu,

¹² Adică o tipăritură din officinele Elzevirilor, familie de tipografi olandezi, al căror atelier principal era la Amsterdam (secolele XVI-XVII).

putu fi văzut toată dimineața, nemișcat, cu fruntea plecată, privind în neștire la straturile lui veștejite. Ploua din când în când, dar bătrânul nu părea că-și dă seama. După-amiază izbucniră niște zgomote nemai-auzite în Paris. Împușcături sau strigătele unei mulțimi.

Bătrânul Mabeuf ridică fruntea. Zări un grădinar care trecea pe acolo și-l întrebă:

— Ce e asta?

Grădinarul, cu cazmaua pe umăr, răspunse cu glasul cel mai liniștit:

— E răscoală.

— Cum răscoală?

— Da, se bat.

— De ce se bat?

— Ei, Doamne! zise grădinarul.

— În ce parte? stăruie domnul Mabeuf.

— Înspre Arsenal.

Bătrânul Mabeuf se întoarce acasă, își luă pălăria, căută, fără să-și dea seama, o carte, ca s-o ia la subsuoară, și, nemaigăsind nici-una, spuse: „A da!” și plecă năuc.

CARTEA A ZECEA

5 IUNIE 1832

I – Problema privită la suprafață

Din ce se înfiripă o răskoală? Din nimic și din orice. Dintr-un fluid electric care se scurge puțin câte puțin, dintr-o flacără izbucnită fără veste, dintr-o forță care rătăcește, dintr-o suflare care trece. Această suflare întâlnește capete care gândesc, minți care visează, suflete care suferă, pa-timi care ard, mizerii care urlă strigătoare la cer, și duce totul pe aripile ei.

Unde?

La întâmplare. De-a lungul și de-a latul țării, peste legi, peste belșugul și neobrăzarea celorlalți.

Convingerile jignite, entuziasmul înăcrit, indignarea trezită, instinctele de luptă înăbușite, înflăcăratele îndrăznele ale tinereții, orbirea generoasă, curiozitatea, dorința de schimbare, setea de ceva nou, plăcerea de a vedea afișul unui alt spectacol și aceea de a auzi semnalul ridicării cortinei; urile nedeslușite, pizma, dezamăgirea, orice vanitate care se crede nedreptățită de soartă; nemulțumirile, visurile goale, ambițiile stăvilit, nădejdea că printr-o năruire se va deschide poarta, în sfârșit, jos de tot, mizeria, acel noroi care ia foc – iată din ce se alcătuieste răscoala.

Tot ce e mai mare și tot ce e mai mărunț, ființele care rătăcesc dincolo de orânduirile oamenilor, așteptând un prilej prielnic, boemii, oamenii fără căpătâi, haimanalele de la răspântii, cei care dorm noaptea sub ziduri dărâmate, fără alt acoperiș decât cerul înnoțit și rece, cei care zi de zi își caută pâinea la întâmplare, nu în muncă, necunoscuți, oameni ai mizeriei și ai nimănui, cei goi, cei desculți – toți aceștia aparțin

răscoalei.

Oricine poartă în suflet o revoltă ascunsă împotriva unei fapte a statului, a vieții sau a soartei, e vecin bun cu răscoala, și de îndată ce o simte se înfioară și se lasă luat de vârtej.

Răscoala e un fel de ciclon uriaș al atmosferei sociale, care se iscă pe neașteptate, în anumite condiții de temperatură, și care, în rotirea lui, se urcă, aleargă, tună, rupe, culcă la pământ, sfărâmă, dărâmă, smulge din rădăcini, târând după el firile puternice, ca și cele șovăielnice, pe omul tare, ca și pe cel slab de înger, trunchiul de copac și firul de pai.

Vai de cel pe care-l ia cu ea, ca și pe cel pe care-l lovește! Îi sfărâmă unul de altul.

Răzvrătirea transmite celor pe care îi prinde nu știu ce putere neobișnuită. Primul-venit își simte sufletul plin de forța evenimentelor; își face proiectile din orice. Dintr-o cărămidă face o ghiulea, și dintr-un hamal un general.

Dacă trebuie să-i credem pe anumiți pro-

feți ai politicii perfide, puțină răscoală în interesul însuși al cârmuirii e chiar de dorit. Sistemul e acesta: o răscoală întărește guvernele pe care nu le răstoarnă. Pune armata la încercare; strânge rândurile burgheziei; încordează musculatura poliției. Îngăduie să se pipăie tăria osaturii sociale. Este o gimnastică, aproape un exercițiu de igienă. Puterea se simte mai bine după o răscoală, ca și bolnavul după o fricțiune.

Acum treizeci de ani, răscoala era privită din alt punct de vedere. Există pentru orice lucru o teorie, care se proclamă ea însăși a „bunului-simț”; Philinte împotriva lui Alceste¹; o punte de trecere între adevăr și minciună; explicații, muștrări, atenuări consimțite cu trufie, amestec de scuze și dezaprobare, socotindu-se înțelepciune,

¹ Personaje din comedia *Mizantropul* (1666) de Molière. Lui Alceste, om sincer, căutător al adevărului i se opune Philinte, omul saloanelor, partizan al minciunilor convenționale și al complezențelor utile.

cea ce nu e adesea decât pedanterie. De-aici a ieșit o întreagă școală politică, așa-numita linie de mijloc. Între apa rece și cea fierbinte e partidul apei călduțe. Această școală, cu falsa ei adâncime de gândire, în realitate superficială, cercetând efectele fără a se ridica până la cauză, combate de la înălțimea unei jumătăți de știință mișcările de stradă.

Iată ce ne învață școala asta: „Răscoalele care au complicat actul de la 1830 au răpit acestui mare eveniment o parte din puritatea sa. Revoluția din iulie fusese o frumoasă furtună populară, urmată numaidecât de un cer senin. Mișcările de stradă au făcut ca orizontul să arate din nou înnegurat, au făcut ca acea revoluție, atât de vrednică de luare-aminte, la început, prin umanitatea ei, să degenereze în zăzanie. În revoluția din iulie, ca de altfel în orice progres ieșit din zguduirii repezi, fuseseră și fracturi ascunse; răscoala le-a făcut dureroase. S-a putut spune: „Ah! Un os frânt”. După revoluția din iulie nu se simțea decât ușurare;

după răscoala care a urmat s-a simțit prăpădul. Orice răscoală închide prăvăliile, sperie negoțul, stârnește panica la bursă, întrerupe schimburile, pune piedici afacerilor, grăbește falimentele; aduce lipsă de bani, neliniște în averile particulare, zdruncină creditul public, dezorganizează industria, fiindcă se retrag capitalurile, munca nu-și mai găsește răsplata cuvenită, pretutindeni teamă; contralovituri în toate orașele. Prăbușire în prăpastie. S-a socotit că prima zi a răscoalei a costat Franța douăzeci de milioane, a doua – patruzeci, a treia – șaizeci. O mișcare de trei zile a costat o sută douăzeci de milioane, adică, privind doar rezultatul financiar, e echivalat cu un dezastru, cu un naufragiu sau cu o bătălie pierdută, care ar fi nimicit o flotă de șaizeci de vase mari de război.

Fără îndoială, din punct de vedere istoric, răscoalele și-au avut frumusețea lor. Luptele de stradă nu sunt mai puțin mărețe nici mai puțin eroice decât războiul din hățișuri; într-unul e sufletul pădurii, în celălalt

e inima oraşelor. Răscoalele au luminat în roşu, dar în chip strălucit, trăsăturile cele mai originale ale firii pariziene: dărnicia, devotamentul, veselia furtunoasă în desfăşurarea lor, studenţii au dovedit că vitejia e o însuşire a inteligenţei; garda naţională s-a arătat neclintit de credincioasă, au ieşit la iveală bivuacuri de negustori, au apărut fortăreţele de ştrengari, s-a vădit nepăsarea trecătorilor în faţa morţii. Şcolile se războiau cu legiunile. La urma urmei, între luptători nu era decât o deosebire de vârstă; erau de aceeaşi viţă; aceiaşi oameni stoici, care la douăzeci de ani mor pentru ideile lor, la patruzeci de ani – pentru familie. Armata, totdeauna cu inima întristată în războaiele civile, răspundea cu prudenţă la îndrăzneală. Răscoalele, scoţând la iveală vitejia poporului, au făcut educaţia curajului burghez.

Toate bune. Dar acestea merită atâta sânge vărsat? Şi, pe lângă sângele vărsat, adăugaţi şi viitorul întunecat, progresul primejdut, neliniştea printre cei mai buni;

liberalii cinstiți își pierd nădejdea, absolutismul străin se bucură de rănille pe care revoluția și le face singură; învinșii de la 1830 triumfă și zic: Am avut dreptate!" Adăugați la acesta Parisul mărit, poate, dar Franța cu siguranță micșorată. Pentru a mărturisi adevărul întreg, țineți seama și de măcelurile care au necinstit prea adeseori biruința ordinii sălbăticate asupra libertății înnebunite. Prin urmare, răskoalele au fost o nenorocire.

Așa vorbește această aproximativă înțelepciune, cu care burghezia, acest aproximativ popor, se mulțumește atât de bucuros. În ce ne privește, noi nu primim acest cuvânt prea larg și deci prea ușor de întrebuințat: răskoalele.

Noi facem deosebire între o mișcare populară și altă mișcare populară. Nu ne întrebăm dacă o răskoală costă cât o bătălie. Mai întâi, de ce o bătălie? Aici se ridică problema războiului. Oare războiul e mai puțin un flagel decât e răskoala o calamitate? Și apoi, toate răskoalele sunt calamități? Dar

dacă 14 iulie ar fi costat o sută douăzeci de milioane? Însăunarea lui Filip al V-lea pe tronul Spaniei a costat Franța două miliarde². Chiar la același preț, preferăm pe 14 iulie. De altfel, noi respingem aceste cifre care par a fi argumente și nu sunt decât vorbe goale. Judecând o răscoală, noi o cercetăm ca atare. În tot ce susține teoria doctrinară expusă mai sus nu e vorba decât de efect; noi căutăm cauza.

Să precizăm.

II – Miezul problemei

Sunt răskoale și sunt revoluții: două mănii, una nedreaptă, cealaltă dreaptă. În statele democratice, singurele întemeiate pe

² Acest Filip era unul din nepoții lui Ludovic al XIV-lea. Prin testamentul său, Carol al II-lea l-a lăsat moștenitor. Avea însă drept contracandidat pe arhiducele german Carol (viitorul împărat Carol al VI-lea); această rivalitate a dezlănțuit războiul de succesiune la tronul Spaniei (1702–1713), care a secătuit Franța.

justiție, se întâmplă uneori ca cei puțini să răstoarne pe cei mulți. Atunci aceștia se ridică și, pentru apărarea necesară a drepturilor lor, pot merge până la a pune mâna pe arme. În toate problemele care țin de suveranitatea colectivă, lupta celor mulți împotriva unei fracțiuni e revoluție, a unei fracțiuni contra celor mulți e răscoală. După cum în palatul Tuileriilor se adăpostește regele sau Convențiunea, el e atacat cu drept sau fără drept. Același tun îndreptat asupra mulțimii e neîndreptătit la 10 august, și îndreptătit la 14 vendémiaire. Aparențele sunt asemănătoare, fondul e deosebit. Elvețienii apără minciuna, Bonaparte adevărul³. Ceea ce a făcut votul poporului

³ Aluzie la două evenimente din timpul revoluției din Franța; la 10 august 1792, când masele populare conduse de iacobini au atacat Tuileriile, garda elvețiană a lui Ludovic al XVI-lea a tras în mulțime; în vendémiaire (lună a calendarului revoluționar: octombrie 1795), reacțiunea aristocratică și regalistă, încurajată de

în libertatea și suveranitatea sa, strada nu poate desface. Tot așa și în problemele de pură civilizație; instinctul maselor, ieri clarvăzător, mâine poate fi tulbure. Aceeași furie e îndreptățită împotriva lui Terray⁴ și nesocotită împotriva lui Turgot. Distrugerea mașinilor, jefuirea magaziilor, smulgera șinelor, dărâmarea docurilor, rătăcirile mulțimilor, refuzul poporului de a recunoaște progresul, Ramus ucis de școlari⁵,

alungarea iacobinilor de la putere, a încercat o lovitură de stat împotriva Convenției Naționale, încercare zdrobita de artileria lui Napoleon Bonaparte, pe atunci general de brigadă.

⁴ Abatele Joseph Terray, ministru de finanțe în ultimii ani ai domniei lui Ludovic al XV-lea (1770–1774). Măsurile luate de el, și mai ales creșterea impozitelor și reducerea rentelor de stat, i-au atras ura burgheziei și a maselor populare, mai ales că plana asupra lui bănuiala de a fi fost amestecat în „pactul foametei”, o uriașă speculă asupra grâului, care a înfometat populația săracă în 1773.

⁵ Erudit din secolul al XVI-lea, Pierre de la

Rousseau gonit cu pietre din Elveția⁶ înseamnă rășcoală. Israelul contra lui Moise⁷,

Ramée, zis Ramus, gânditor și filolog. Combătea scolastica medievală și proclama întâietatea rațiunii omenești asupra tradiției bisericești. Detestat de profesorii de la Sorbona – Facultatea de teologie a Universității din Paris – pentru aceste idei înaintate, Ramus a fost ucis în noaptea Sfântului Bartolomeu (1572) la instigația dușmanilor săi.

⁶ Acest trist episod din viața lui Rousseau a avut loc în Elveția, unde scriitorul se refugiase în 1762, pentru a evita închisoarea, în urma publicării la Amsterdam a operelor sale *Emil* și *Contractul Social*. Deismul expus în cartea a IV-a din *Emil* nefiind pe placul unui pastor, acesta atâta populația locală împotriva marelui gânditor, a cărui locuință fu atacată cu pietre în noaptea de 6 și 7 septembrie 1765.

⁷ După legenda Vechiului Testament, Moise, conducând pe evrei din robia egipteană în Palestina, s-a oprit mai mulți ani în peninsula Sinai. În deserturile de acolo hrana și apa lipseau, ceea ce i-a făcut pe evrei să murmure în repetate rânduri împotriva lui Moise

Atena împotriva lui Focion⁸, Roma contra lui Scipio⁹ înseamnă răsccoală: Parisul contra Bastiliei e revoluție. Soldații împotriva lui Alexandru¹⁰, marinarii contra lui Cristofor Columb¹¹, aceeași răsccoală nelegiuită, de ce? Pentru că Alexandru face cu sabia pentru Asia ceea ce Cristofor Co-

⁸ General și orator atenian. Acuzat pe nedrept de trădare, a fost condamnat să bea cucută în anul 317 î.e.n.

⁹ După bătălia de la Zama (202 î.e.n.), care a pus capăt celui de al II-lea război punic, Scipio a fost acuzat pe nedrept că și-a însușit o parte din despăgubirile de război la care Cartagina era obligată prin tratatul de pace. Învingătorul lui Hannibal a fost silit atunci să ia drumul exilului.

¹⁰ Când, în 325 î.e.n., Alexandru cel Mare, după înfrângerea lui Porus și cucerirea văii Indului, voi să înainteze spre răsărit, pe valea Gangelui, soldații săi refuzară să-l urmeze, speriați de necunoscutul ce li se deschidea în față.

¹¹ În expediția sa, Columb a avut de înfruntat o răsccoală a marinarilor săi, care se temeau să nu ajungă... la capătul lumii.

lumb face cu busola pentru America. Alexandru, ca și Columb, descoperă o lume. Darul acesta, al unei lumi, adus civilizației, înseamnă atât de multă lumină, încât orice acțiune potrivnică e vinovată. Uneori poporul își calcă singur credința față de sine însuși. Mulțimea trădează poporul. Ce poate fi mai ciudat, de pildă, decât acea lungă, sângeroasă protestare a contrabandiștilor de sare, legitimă revoltă cronică, și care, în clipa hotărâtoare, în ziua izbăvirii, în ceasul victoriei poporului, trece de partea tronului, se preface în lupta chouanilor¹², și din revoltă împotriva regelui se preschimbă în răscoală pentru el. Întunecate isprăvi ale neștiinței! Contrabandistul de sare, abia scăpat din spânzurătoarea regelui, cu un crâmpei de funie încă de gât, își prinde funda albă la piept. Strigătul de „Jos mono-

¹² *Chouani* (citește șuani), țărani bretoni fanatizați de preoți și împinși la răscoală împotriva Convenției Naționale, pe vremea revoluției burgheze din Franța.

polul sării!” dă naștere la „Trăiască regele!” Ucigașii din noaptea Sfântului Bartolomeu, cei din septembrie¹³, măcelurile din Avignon¹⁴, asasinii lui Coligny¹⁵, cei ai doamnei de Lamballe¹⁶, ai lui Brune, partizanii spa-

¹³ La începutul lui septembrie 1792, nu mult după detronarea lui Ludovic al XVI-lea, când austro-prusacii amenințau Parisul, masele populare au executat vreo mie de reacționari, care umpleau închisorile.

¹⁴ Înapoierea Burbonilor în Franța, după înfrângerea definitivă a lui Napoleon la Waterloo (1815), a fost însoțită de o cumplită teroare albă, dezlănțuită împotriva foștilor revoluționari și bonapartiști. La Avignon a fost astfel asasinat mareșalul Guillaume Brune, erou al războaielor primei republici împotriva coaliției suveranilor reacționari.

¹⁵ Prima victimă a masacrului din noaptea Sfântului Bartolomeu.

¹⁶ Prințesa de Lamballe, prietenă a reginei Maria-Antoneta, a fost ucisă în septembrie 1792, la Paris, de răsculați.

nioli¹⁷, „verzii”, cadeneții¹⁸, tovarășii lui Jehu¹⁹, cavalerii brasardei²⁰, iată răscoala. Vendeea e o mare răscoală catolică.

Zgomotul pe care îl stârnește dreptul în mișcare se recunoaște; și el nu iese totdeauna din cutremurul maselor răscolite; sunt furii turbate, sunt clopote sparte; nu orice clopot de alarmă e de bronz. Imboldul pa-timilor și al neștiinței e altceva decât saltul

¹⁷ Corp de soldați spanioli, partizani ai france-zilor, format de Napoleon îndată după ocuparea Spaniei (1806); prin extensiune, soldați din ban-dele unui regim reacționar trimis să asuprească poporul.

¹⁸ *Verzii, cadeneții* – numele unor formații re-acționare teroriste din 1815.

¹⁹ Formațiuni militare regaliste din sudul Franței, apărute îndată după căderea lui Robes-pierre (iulie 1794); mulți iacobini au căzut vic-time ale acestor bande.

²⁰ Trupă regalistă formată din nobili emigrați, debarcată la Bordeaux în 1814, în vreme ce Na-poleon bătea în retragere în fața trupelor aliate pătrunse în Franța pe la nord-est.

progresului. Ridicați-vă, fie, dar pentru a vă înălța. Arătați-mi încotro mergeți. Revoluția nu merge decât înainte. Orice altă răzvrătire e rea, orice pas înapoi al silniciei e o răzvrătire. A merge înapoi e un act săvârșit împotriva omenirii. Revoluția e accesul de mânie al adevărului; răscolite de revoluție, pietrele de pe stradă scapără scânteia dreptății. Ele nu lasă răzvrătirii decât noroiul de pe ele. Danton împotriva lui Ludovic al XVI-lea e revoluție; Hébert contra lui Danton e răscoală²¹.

De aici reiese că, în anumite împrejurări, după cum a spus Lafayette, revoluția poate fi cea mai sfântă datorie, răscoala poate fi un atentat cu cele mai grele urmări.

²¹ Danton s-a pronunțat hotărât în procesul lui Ludovic al XVI-lea pentru moartea acestuia. El reprezenta pe atunci burghezia împotriva monarhiei feudale. Victor Hugo, luând partea lui Danton, nu cunoștea documente descoperite de atunci încoace, din care reiese că Danton devenise în 1794 contrarevoluționar.

Mai este oarecare deosebire între ele și în ceea ce privește căldura lor. Revoluția e adeseori un vulcan, răscoala e prea de multe ori un foc de paie. Răscoala ia naștere câteodată, precum am mai spus-o, între cei de la putere. Polignac e un răzvrătit²²; Camille Desmoulins un conducător.

Uneori revoluția e o reînviere²³.

Dezlegarea tuturor problemelor prin votul universal e un fapt absolut modern, după cum toată istoria dinaintea lui, de patru mii de ani încoace, e plină de încălcarea dreptului și de suferința popoarelor: fiecare epocă istorică aduce cu sine protestarea de care e în stare.

Sub Cezari nu se putea face o revoluție, dar, scria Iuvenal, *Facit indignatio* înlocu-

²² Paradoxul lui Victor Hugo vrea să zică următoarele: prin ordonanțele reacționare din iulie 1830 acest feudal se răzvrătise împotriva poporului.

²³ Joc de cuvinte: insurrection, résurrection.

iește pe Grahi²⁴. Sub Cezari trăiește surghiunitul de la Syene²⁵ și tot pe atunci autorul *Analelor*²⁶. Nu mai vorbim de marele exilat de la Patmos²⁷ care și el copleșește

²⁴ Pe vremea imperiului roman elocvența politică fiind înăbușită, nu mai puteau apărea tribuni democrați ca frații Titus și Tiberius Gracchus. Acum nu rămânea decât satira pentru a biciui moravurile. Este ceea ce a întreprins poetul latin Iuvenal (secolul I-II) în satirele sale violente împotriva viciilor aristocrației romane. În *Satira I* rezumă poetica prin emistihul *facit indignatio versum* (indignarea este suficientă ca să-ți inspire versuri).

²⁵ E vorba tot de poetul satiric Iuvenal, care, sub pretextul unei misiuni militare, a fost trimis la Syene, pe Nilul mijlociu.

²⁶ În *Anale* istoricul roman Tacit ia atitudine hotărâtă împotriva despotismului Cezarilor.

²⁷ Este vorba de evanghelistul Ioan, exilat în insula grecească Patmos de către autoritățile romane, sub domnia lui Domițian. Acolo, apostolul ar fi avut, chipurile, o viziune, pe care o povestește în *Apocalipsul* său, scriere obscură,

lumea reală cu un protest în numele lumii ideale, făcând din viziunea lui o satiră uriașă și aruncând asupra Romei-Ninive, asupra Romei-Babilon, asupra Romei-Sodoma²⁸ răsfângerea flăcărilor Apocalipsului.

Sfântul Ioan, pe stânca sa, e Sfinxul pe soclul lui. Se poate să nu-l înțelegem, e un evreu și vorbește în ebraică; dar omul care a scris *Analele* e un latin; mai mult chiar, e un roman.

După cum Neronii domnesc în felul lor în-

plină de metafore și simboluri, în care este condamnată societatea vremii, cufundată în păcate, și se fac preziceri asupra soartei viitoare a lumii.

²⁸ Mari metropole din antichitate, celebre prin luxul și desfrânarea lor, cu care *Apocalipsul* evanghelistului Ioan compară Roma imperială; Ninive a fost capitala imperiului asirian; Babilon – a Caldeei; ambele au avut existență istorică. După legenda biblică, Sodoma ar fi fost un oraș nu departe de Marea Moartă, distrus de un foc ceresc, drept pedeapsă pentru depravarea locuitorilor săi.

tunecat, tot astfel trebuie zugrăviți. Lucrul săvârșit numai cu stiletul gravorului ar fi prea palid; trebuie să torni pe placa de aramă o proză concentrată, care mușcă.

Despoții își au partea lor în opera gânditorilor. Cuvântul încătușat e un cuvânt cumplit. Scriitorul își cercetează de două ori și de trei ori scrisul când un stăpân impune poporului tăcerea. Din această tăcere se desprinde o pornire misterioasă, care se strecoară și se întărește, ca bronzul, prin puterea gândirii. Asuprirea în istorie dă naștere la stilul concis al istoricului. Tăria de granit a oricărei fraze celebre nu e altceva decât apăsarea tiraniei.

Tirania constrânge pe scriitor să-și scurteze frontul și aceasta înseamnă o creștere a forței. Elocvența lui Cicero, de-abia simțită de Verres, ar luci ca tăișul asupra lui Caligula²⁹. Cu cât o frază e mai scurtă, cu atât lovi-

²⁹ *Verres*, proconsul al Siciliei (secolul I î.e.n.), pe care a jefuit-o îngrozitor. Jafurile sale au fost date la iveală de Cicero într-o serie de discursuri.

tura e mai puternică. Gândirea lui Tacit e ca un braț încordat.

Onestitatea unei inimi mari, care luptă pentru adevăr și dreptate, lovește fără cruțare.

În treacăt fie zis, trebuie să observăm că Tacit, din punct de vedere istoric, nu coincide cu Cezar. Lui îi sunt rezervați oameni ca Tiberiu. Cezar și Tacit sunt două fenomene succesive a căror întâlnire a fost evitată în chip misterios de acel care, în punerea în scenă a veacurilor, orânduiește intrările și ieșirile. Cezar este mare; Tacit la fel. Dumnezeu cruță pe acești doi oameni mari și nu-i aruncă unul împotriva altuia.

Dătătorul de dreptate, lovindu-l pe Cezar, ar putea lovi prea tare și ar putea fi nedrept. Dumnezeu nu vrea. Marile războaie din Africa și din Spania, nimicirea piraților

suri care au atras condamnarea vinovatului. Caligula, al treilea împărat roman (37–41), ar fi fost cu totul insensibil la oratoria lui Cicero, fiind smintit.

din Cilicia, civilizarea Galiei, a Britaniei și a Germaniei, toată această glorie ar putea ierta Rubiconul³⁰. E un fel de cruțare a dreptății dumnezeiești care șovăie să asmuță pe năprasnicul istoric asupra uzurpatorului strălucit, scutindu-l pe Cezar de Tacit³¹ și acordând astfel geniului circumstanțe ușurătoare.

Negreșit că despotismul rămâne despotism chiar sub un despot de geniu. Corupția există și sub tiranii străluciți, dar ciuma morală e mult mai hâdă sub tiranii ticăloși. Sub domniile acestea niciun vâl nu mai acoperă nerușinarea, și bunii pilduitori, ca Tacit și Iuvenal, pălmuiesc cu mai mult fo-

³⁰ Adică activitatea pozitivă, realizările politice mărețe ale lui Iuliu Cezar fac să i se ierte dictatura inaugurată odată cu trecerea ilegală a râului Rubicon.

³¹ Dacă Tacit ar fi trăit cu un secol mai devreme, ar fi condamnat, scriind istoria timpului său, lovitura de stat a lui Iuliu Cezar, precum și dictatura acestuia.

los, în fața omenirii întregi, mârșăvia lor fără seamăn.

Roma miroase mai urât sub Vitellius³² decât sub Sulla. Sub Claudiu și sub Domițian josnicia e pe măsura urâteniei tiranului³³. Mișelia sclavilor izvorăște din aceea a tiranului; o miasmă se ridică din aceste suflete clocite în care se răsfrânge stăpânul; puterea obștească e scârnavă; inimile sunt mici, conștiințele se târăsc, sufletele sunt ploșnițe. Așa e sub Caracalla³⁴, așa e sub

³² Împărat roman, care a domnit numai câteva luni, în anul 69, înainte de înscăunarea lui Vespasian. Era crud și cinic. I se atribuie o frază feroce: „Cadavrul unui dușman miroase totdeauna frumos”

³³ „Urâtenia tiranului” înseamnă hidoșenia morală.

³⁴ Împărat roman de la începutul secolului al III-lea, fiul lui Septimius Sever; a lăsat un renume trist în istorie pentru cruzimile lui. A ucis chiar pe propriul său frate, Geta.

Commodus³⁵, așa e sub Heliogabal³⁶. În timp ce sub Cezar nu iese din senatul roman decât duhoarea cuibului de acvilă.

Așa se explică apariția, ce pare târzie, a unui Tacit și a unui Iuvenal; cel chemat se ivește numai când îi sună ceasul.

Dar Iuvenal, ca și Tacit, ca și Isaiia³⁷, în timpurile biblice, ca și Dante în evul mediu, reprezintă omul; răzvrătirea și revoluția înfățișează mulțimea, care o dată e vinovată, altă dată are dreptate.

De cele mai multe ori răskoala se iscă dintr-un fapt material, pe când insurecția e totdeauna un fenomen moral. Răskoala e

³⁵ Împărat roman de la sfârșitul secolului al II-lea, fiul lui Marcus Aurelius; renumit prin crime și acte de demență.

³⁶ Împărat roman (secolul al II-lea și al III-lea) sub a cărui domnie tiranică a înflorit lingușirea și delațiunea.

³⁷ Prorocul evreu Isaiia (secolul al VIII-lea î.e.n.) și-a scris profețiile într-un stil plin de imagini, valorificate de procedee retorice.

Massaniello, insurecția e Spartacus³⁸. Insurecția e vecină cu gândirea, răscoala cu stomacul. Gaster³⁹ se supără; dar e sigur că Gaster nu greșește întotdeauna. Când e vorba de foamete, răscoala, de pildă cea din Buzançais⁴⁰ are un punct de plecare adevărat, patetic și drept. Totuși, ea rămâne răscoală. De ce? Pentru că având dreptate în fond, a greșit în formă. Fiindcă, deși avea dreptul de partea ei, a fost sălbatică; deși puternică, a fost violentă și a lovit la întâm-

³⁸ Massaniello a conlus răscoala populară din Napoli (1647) împotriva dominației spaniole. A fost lipsită de baza socială largă pe care o avu-sese insurecția sclavilor din republica romană, condusă de gladiatorul trac Spartacus (71 î.e.n.).

³⁹ Acest cuvânt înseamnă „stomac” în limba latină. La Victor Hugo simbolizează răscoalele populare provocate de foame.

⁴⁰ Orășel din Franța. În timpul restaurației, locuitorii sai s-au împotrivit pretențiilor marelui proprietar local de a impune unele redevențe feudale, desființate de revoluția din 1789.

plare. A mers ca elefantul orb care zdrobește. A lăsat în urma ei cadavre de bătrâni, de femei și de copii; a vărsat fără să știe pentru ce, sângele celor nevinovați și al celor inofensivi. A hrăni poporul e o țință nobilă. A-l măcelări e un mijloc rău.

Toate protestările cu arma în mână, chiar cele mai legitime, chiar 10 august, chiar 14 iulie, încep prin aceleași tulburări. Înainte de a se desprinde dreptul, pe valuri e tumult și e spumă. La început insurecția e răscoală, întocmai cum fluviul e puhoi. De obicei răscoala se varsă în oceanul revoluției. Uneori, totuși, pornită din munții înalți care domină orizontul moral: justiția, înțelepciunea, rațiunea și dreptul; plămădită din cea mai curată zăpadă a idealului; după un îndelung coborâș din stâncă în stâncă; după ce a răsfrânt cerul și limpezimea lui; după ce s-a lărgit, sporit de sutele-i de afluenți, în mărețul curs al triumfului, insurecția se pierde deodată în cine știe ce băltoacă burgheză, ca Rinul într-o mlaștină.

Toate acestea țin de trecut. Viitorul e altul.

Votul universal are această minunată putere de a dizolva răscoala în principiul ei și, votând pentru revoluție, de a-i lua arma din mână. Dispariția războaielor, celor de stradă ca și a celor duse de granițe – iată inevitabilul progres. Oricum ar fi ziua de astăzi, ziua de mâine e pacea.

De altfel, revoluție, răscoală, prin ce anume se deosebește cea dintâi de cea de-a doua? Burghezul, la drept vorbind, își dă prea puțin seama de aceste nuanțe. Pentru el totul e răzvrătire, rebeliune pur și simplu, revolta dulăului împotriva stăpânului, încercarea de a mușca, ce trebuie pedepsită cu lanțul și cu cușca; e lătrat, hămăit până în ziua când acel cap de câine, dintr-odată mărit, începe să aducă parcă, nedeslușit, în întuneric, cu un cap de leu.

În acel moment burghezul strigă: „Trăiască poporul!”

Acum, ca încheiere, ce înseamnă pentru istorie mișcarea din iunie 1832? E o răzvrătire? E o insurecție?

Este o insurecție.

S-ar putea ca în punerea în scenă a acestui eveniment îngrozitor să întrebuițăm câteodată cuvântul răscoală, dar numai pentru a califica faptele de la suprafață, păstrând totdeauna deosebirea între forma – răscoală și fondul – insurecție. Mișcarea din 1832 a avut în izbucnirea ei neașteptată și în stingerea ei lugubră atâta măreție, încât chiar acei care nu văd în ea decât o răscoală, vorbesc despre ea cu respect, considerând-o ca pe o rămășiță a lui 1830. Mințile aprinse, spun ei, nu se potolesc într-o singură zi. O revoluție nu se înăbușă dintr-odată. Ea are totdeauna, fără doar și poate, câteva unduiri înainte de a se întoarce în starea ei de liniște, întocmai ca un munte ce coboară spre câmpie. Nu există Alpi fără Jura nici Pirinei fără Asturii.

Această criză patetică a istoriei contemporane, pe care parizienii o numesc „epoca răzcoalelor”, este fără îndoială o oră caracteristică printre cele mai furtunoase ale acestui veac.

Un ultim cuvânt înainte de a începe po-

vestirea.

Faptele care vor fi arătate fac parte din acea realitate dramatică și vie pe care istoria o trece cu vederea câteodată, din lipsă de timp sau de spațiu. Dar tocmai aci, și stăruim asupra acestui lucru, tocmai aci este viața, zbuciumul, freamătul omenesc. Micile amănunte, credem că am mai spus-o, alcătuiesc, ca să zicem așa, frunzișul marilor evenimente și ele se pierd în depărtarea răzcoalelor istoriei. Epoca numită „a mișcărilor de stradă” e plină de amănunte de acest fel. Nici cercetările judecătorești, din alte motive decât istoria, nu au dat totul în vileag și poate nici nu au mers destul de adânc. Vom scoate la lumină deci, printre faptele cunoscute și publicate, unele care au rămas neștiute; fapte peste care a trecut uitarea unora, moartea altora. Cea mai mare parte dintre actorii acestei gigantice drame au dispărut; ei au intrat în tăcere chiar de a doua zi; dar despre cele ce vom povesti noi putem spune: le-am văzut. Vom schimba unele nume, căci istoria povesteș-

te, nu denunță, dar vom zugrăvi lucrurile adevărate. În această carte nu vom putea arăta decât o parte și un episod, desigur mai puțin cunoscute, din zilele de 5 și 6 iunie 1832; dar vom face în așa fel ca cititorul să întrevadă, sub vălul întunecat pe oare îl vom ridica, adevărata înfățișare a acestei cumplite întâmplări obștești.

III – O înmormântare: prilej de a re- naște

În primăvara anului 1832, cu toate că de trei luni holera înghețase sufletele și aruncase asupra frământării lor un lițoliu de posomorâtă și aparentă liniște, Parisul era demult pregătit pentru o zguduire puternică. După cum am spus, marele oraș semăna cu o gură de tun; când e încărcată ajunge o scânteie și lovitura pornește. În iunie 1832 această scânteie a fost moartea generalului Lamarque⁴¹.

⁴¹ Maximilian Lamarque, general al imperiului și deputat cu tendințe liberale, era foarte

Lamarque era un om al faptelor care se bucura de mare faimă. Rând pe rând, sub imperiu și sub restaurație, făcuse dovada celor două vitejii necesare celor două epoci: vitejia pe câmpul de luptă și vitejia la tribună. Era tot atât de elocvent pe cât fusese de curajos; în cuvântul lui se simțea ascuțișul săbiei. Foy, înaintașul lui, după ce se dovedise un comandant strălucit, era acum un strălucit apărător al libertății. Își avea locul între stânga și extrema stângă, iubit de popor deoarece credea în izbânda nădejdlor lui și iubit de mulțime pentru că slujise bine pe împărat. Era, împreună cu conții Gérard și Drouet⁴², unul dintre mare-

popular. Mort la începutul lui iunie 1832, înmormântarea lui a luat proporțiile unei mari manifestații ale opoziției republicane, sprijinită de masele muncitorești, și s-a transformat în insurecția descrisă de Victor Hugo.

⁴² Generalii Foy, Gérard și Drouet d'Erion se distinseseră în ultimele războaie ale imperiului și luptaseră la Waterloo. Napoleon se gândea să-

șalii *in petto* ai lui Napoleon. Tratatetele din 1815 îl indignau ca o jignire personală. Îl ura pe Wellington – o ură fățișă care plăcea mulțimii – și de șaptesprezece ani, abia luând în seamă tot ce se mai întâmplase între timp, păstrase cu mândrie tristețea înfrângerii de la Waterloo. În agonia sa, în ceasul din urmă, a strâns la piept o sabie ce-i fusese dăruită de ofițerii celor „o sută de zile”. Napoleon murise spunând cuvântul *armată*, Lamarque, cuvântul *patrie*.

Moartea sa, care era de așteptat, era temută de popor ca o pierdere și de guvern ca un prilej de tulburare. Moartea aceasta a fost cu adevărat un doliu. Ca tot ce e amar, doliul poate duce la revoltă. Ceea ce s-a și întâmplat.

În ajunul și în dimineața zilei de 5 iunie, hotărâtă pentru înmormântarea lui Lamarque, cartierul Saint-Antoine, pe unde trebuia să treacă convoiul, luă o înfățișare

i înainteze mareșali (*in petto* înseamnă în limba latină „în piept”, adică „în cuget”).

îngrijorătoare. Această, rețea gălăgioasă de străzi s-a umplut de murmure înăbușite. Oamenii se înarmau cum puteau. Tâmplarii își luau bancaizenul⁴³ din atelier pentru „a sparge ușile”. Unul dintre ei își făcuse un pumnal dintr-un cârlig de la mașina de țesut ciorapi, rupându-i vârful și ascuțindu-i mânerul. Altul, înfrigurat la gândul de a se bate, se culca îmbrăcat de trei zile. Un dulgher numit Lombier întâlnește pe un tovarăș, care îl întreabă: „Unde te duci?” „Ce să fac, nu am arme.” „Ei, și?” „Mă duc la șantier să-mi iau compasul.” „Ce să faci cu el?” „Nu știu”, îi răspunse Lombier. Un anume Jacqueline, om dintr-o bucată, întâmpina pe orice lucrător care trecea și-i spunea: „Hai cu mine!” îl cinstea cu un pahar de vin și-l întreba: „Ai de lucru?” „Nu”. „Du-te la Filspierre, între bariera Montreuil și bariera Charonne; acolo o să găsești de lucru.” La Filspierre se găseau gloanțe și arme. Câțiva șefi cunoscuți „făceau pe poștași”,

⁴³ Linie de metal, drug de fier, rangă mică.

adică alergau de la unul la altul pentru a-și strânge oamenii. La Barthélemy, lângă bariera Trône, la Capel, la Petit Chapeau, mușterii de prin cârciumi se întâmpinau cu chipuri îngrijorate. Îi auzeai vorbind între ei: „Unde ți-e pistolul?” „Sub bluză. Dar al tău?” „Sub cămașă.” În strada Traversière, în fața atelierului Roland, și în curtea Casei-Arse, în fața atelierului de scule al lui Bernier, oamenii se strângeau câte doi-trei și șușoteau. Cel mai aprins dintre ei era un anume Mavot, care nu sta niciodată mai mult de o săptămână într-un atelier, fiind mereu dat afară de patron, pentru că „toată ziua trebuia să te cerți cu el”. Mavot fu ucis a doua zi pe baricada din strada Ménilmontant. Pretot, sortit să moară și el în luptă, îl însoțea pe Mavot, și la întrebarea: „Ce dorești?” răspundea: „Insurecția”. Muncitorii strânși în colțul străzii Bercy așteptau pe un anume Lemarin, agent revoluționar pentru cartierul Saint-Marceau. Cuvântul de ordine se rostea aproape în gura mare.

Așadar, la 5 iunie, pe o zi schimbătoare, cu ploaie și cu soare, alaiul de înmormântare al generalului Lamarque străbătu Parisul cu onorurile militare cuvenite, întrucâtva sporite, ca măsură de prevedere. Două batalioane cu doliu la tobe, puștile cu țeava în jos, zece mii de oameni din garda națională cu sabia la șold, bateriile de artilerie ale gărzii naționale urmau sicriul. Dricul era tras de tineri. După ei veneau ofițerii de la Invalizi, purtând ramuri de laur. Apoi urma o mulțime nenumărată, neliniștită, ciudată, membrii diferitelor secții ale Prietenilor poporului. Școala de drept, Școala de medicină, refugiați din toate țările, drapele spaniole, italienești, nemțești, poloneze, drapele tricolore orizontale, toate steagurile cu putință, copii fluturând ramuri verzi, pietrari și dulgheri care erau tocmai atunci în grevă, tipografi cu tichiile lor de hârtie, mergând doi câte doi, trei câte trei, scoțând strigăte, agitând aproape toți bastoane, unii dintre ei săbii, fără ordine dar cu același suflet, aci gloată, aci coloană. Plutoanele își

alegeau șefii; un bărbat, înarmat cu două pistoale în văzul tuturor, părea că trece în revistă pe ceilalți, ale căror rânduri se dădeau la o parte dinaintea lui. Pe aleile bulevardelor, pe crengile copacilor, pe balcoane, la ferestre, pe acoperișurile caselor, un furnicar de bărbați, femei, copii; ochii tuturor erau plini de teamă. O mulțime înarmată trecea, o mulțime înspăimântată privea.

La rândul său, guvernul era cu ochii în patru. Privea cu mâna pe sabie. În piața Ludovic al XV-lea așteptau gata să pornească, patru escadroane de carabinieri călări, cu trâmbițași în frunte, cu cartușierele pline și cu puștile încărcate: în Cartierul Latin și în jurul Grădinii Botanice, garda orașului înșirată pe străzi; la hala de vinuri un escadron de dragoni, în piața Grève jumătate din Regimentul 12 cavalerie ușoară, cealaltă jumătate în piața Bastiliei, Regimentul 6 de dragoni la Célestins, iar curtea Luvrului plină de artilerie. Restul trupelor era consemnat în cazărmi, fără să mai punem la

socoteală regimentele din împrejurimile Parisului. Guvernul neliniștit ținea suspendate deasupra mulțimii amenințătoare armele a douăzeci și patru de mii de soldați în oraș și treizeci de mii în împrejurimi.

Fel de fel de zvonuri se răspândeau prin mulțimea care alcătuia cortegiul. Se vorbea de uneltirile regaliștilor, se vorbea de ducele de Reichstadt, pe care Dumnezeu îl sortise morții tocmai în clipa când mulțimea se gândea să-l facă împărat⁴⁴. Un personaj rămas necunoscut împrăștia vestea că la ora hotărâtă doi meșteri trecuți de partea poporului vor deschide porțile unei fabrici de arme. Peste capetele descoperite ale celor mai mulți dintre cei de față trecea un val de entuziasm amestecat cu o mare tristețe, în această mulțime zguduită de emoții violente, dar nobile, se vedeau ici-colo adevărate chipuri de răufăcători și mutre mâr-

⁴⁴ Fiul lui Napoleon I și al Mariei-Luiza a murit de tuberculoză la 22 iulie 1832, deci la o lună și jumătate după insurecția pariziană.

șave care spuneau: „Să jefuim!” Anumite frământări răscolesc fundul smârcurilor și ridică la fața apelor nori întregi de noroi. Un fenomen care nu e necunoscut sunt polițiile „bine organizate”.

Cortegiul înainta cu o încetineală plină de încordare dinspre casa răposatului, de-a lungul bulevardelor, spre piața Bastiliei. De câteva ori ploaia se năpusti asupra pământului, dar mulțimea nu se sinchisea. Câteva incidente: sicriul purtat în jurul coloanei Vendôme⁴⁵, pietrele aruncate în ducele de

⁴⁵ Coloana, înălțată în 1810, se numea atunci „coloana Austerlitz”, fiindcă basoreliefurile ei metalice fuseseră fabricate din tunurile austriece capturate în acea bătălie (1805). Deasupra coloanei se afla o statuie a lui Napoleon, doborâtă la începutul restaurației, repusă în timpul monarhiei din iulie. Comuna din Paris a doborât la pământ acest simbol al militarismului francez, dar republica a III-a a reșezat coloana pe soclul ei. Cortegiul generalului Lamarque nu putea ocoli acest altar al bonapartismului.

Fitz-James⁴⁶, zărit într-un balcon cu pălăria pe cap; cocoșul galic smuls de la un steag popular și târât în noroi; un gardian rănit de o lovitură de sabie la poarta Saint-Martin⁴⁷; un ofițer din Regimentul 12 cavalerie ușoară spunând în gura mare: „Sunt republican”, Școala politehnică apărând pe neașteptate în cortegiu cu toate că fusese consemnată, strigătele de „Trăiască Școala politehnică, trăiască republica!” – acestea toate însoțiră parcursul convoiului. În piața Bastiliei, șirurile lungi și amenințătoare de curioși, care coborau din cartierul Saint-Antoine, se alăturară cortegiului, și o fierbere cumplită cuprinse mulțimea. Cineva auzi pe un băiat spunând altuia: „Îl vezi pe

⁴⁶ Aristocrat francez, coborâtor dintr-un bastard al lui Iacob al II-lea Stuart, regele Angliei, afișa ideile cele mai reacționare.

⁴⁷ Punct din centrul Parisului, numit astfel fiindcă la origine a fost un arc de triumf, înălțat în 1674 de municipalitatea pariziană în amintirea cuceririi provinciei Franche-Comté.

cel cu barbișon roșu? El o să ne spună când trebuie să tragem”. Se pare că același barbișon roșu a fost întâlnit mai târziu având același rol cu prilejul altei răzvrătiri: aface-rea Quénisset⁴⁸!

Dricul depăși piața Bastiliei, o luă de-a lungul canalului, trecu podul cel mic și ajunse pe esplanada podului Austerlitz. Acolo se opri. În această clipă, mulțimea privită de sus ar fi oferit înfățișarea unei comete al cărei cap s-ar fi aflat pe esplanadă și a cărei coadă, desfășurată pe cheiul Bourdon, ar fi acoperit piața Bastiliei și s-ar fi prelungit pe bulevard până la poarta Saint-Martin. Se făcu un cerc în jurul dricului. Gloata uriașă tăcu. Lafayette vorbi și își luă rămas bun de la Lamarque. A fost o clipă mișcătoare și plină de măreție; toate capetele se descoperiră, toate inimile băteau. Deodată, un om călare, îmbrăcat în negru,

⁴⁸ Numele sub care guvernul lui Ludovic-Filip a încercat să bagatelizeze una din răscoalele muncitorești din timpul acela.

își făcu loc și ajunse în mijlocul grupului, în mână cu un steag roșu, alții spun cu o sulită care avea în vârf o bonetă roșie. Lafayette întoarse capul. Exelmans⁴⁹ părăsi cortegiul.

Acest steag roșu dezlănțui o furtună și pieri în ea. Din bulevardul Bourdon și până la podul Austerlitz mulțimea fu zguduită de unul din acele vuiete care semănau cu urletul mării. Două strigăte uluitoare se ridicară: „Lamarque la Panthéon!” „Lafayette la primărie!” Câțiva tineri, în aclamațiile mulțimii, se înhămară să tragă pe Lamarque în dric peste podul Austerlitz și pe Lafayette într-o trăsură pe cheiul Morland.

În mulțimea care-l înconjura și-l aclama pe Lafayette se afla și un neamț, numit Ludwig Snyder, ajuns deodată celebru și care a murit în vârstă de o sută de ani. Neamțul luase parte la războiul din 1776,

⁴⁹ General al lui Napoleon. Exilat în timpul restaurației, a căpătat din nou comandamente superioare sub Ludovic-Filip. Lamarque îi fuse camarad de arme.

luptase la Trenton sub comanda lui Washington și la Brandy-wine⁵⁰ sub a lui Lafayette.

Între timp, pe malul stâng, cavaleria municipală se pusese în mișcare și venea să stăvilească podul, în vreme ce pe malul drept dragonii ieșiră din Célestins și se desfășurară de-a lungul cheiului Morland. Poporul care-l târa pe Lafayette îi zări deodată la cotul cheiului și strigă: „Dragonii!” Dragonii înaintau la pas, în tăcere, cu pistoalele în tocuri, cu săbiile în teacă, cu carabina la umăr, cu un aer de așteptare încruntată.

La doua sute de pași de podul cel mic se opriră. Trăsura în care se găsea Lafayette îi ajunsese din urmă. Deschiseră rândurile, lăsară să treacă trăsura, apoi le strânseră din nou. Dragonii și mulțimea se aflau

⁵⁰ Lupte din timpul războiului de independență al Statelor Unite din America. Lafayette, voluntar în armata insurgenților, a participat la această din urmă luptă.

acum față în față. Femeile fugeau înspăimântate.

Ce s-a întâmplat în această clipă nenorocită? Nimeni n-ar ști să spună. Sunt clipe întunecate în care doi nori se întâlnesc și se amestecă. Unii povestesc că dinspre Arsenal s-ar fi auzit o fanfară sunând atacul; alții spun că un copil a dat o lovitură de pumnal unui dragon. Fapt este că deodată porniră trei împușcături; cea dintâi ucise pe șeful de escadron Cholet, a doua pe o bătrână surdă din strada Contrescarpe, care tocmai închidea fereastra, a treia pârli epoletul unui ofițer. O femeie strigă: „Nu începeți prea devreme!” Și deodată, din partea opusă cheiului Morland se revărsă în galop, cu sabia scoasă, un escadron de dragoni ce rămăsese în cazarmă și care, trecând prin strada Bassompierre și pe bulevardul Bourdon, mătură totul în calea lui.

Într-o asemenea situație nu mai e nimic de făcut: furtuna se dezlănțuie, plouă cu pietre, focul armelor izbucnește; unii se repeziră la mal, trecură brațul cel mic al

Senei, astăzi acoperit; șantierul din insula Louviers, această întinsă cetățuie naturală, se umplură de combatanți; smulgeau parii, trăgeau cu pistolul, ridicau prima baricadă; tinerii zvârliți înapoi trecură în goană dricul peste podul Austerlitz și atacară garda municipală; carabinierii sosiră în fugă, dragonii loveau cu sabia, mulțimea s-a împrăștiat în toate părțile și un vuiet de război zbură spre cele patru unghiuri ale Parisului; de pretutindeni izbucnea strigătul: „La arme!” Toți alergau, se poticneau, fugeau.

Mânia ațâța răscoala cum vântul ațâța focul.

IV – Furtuni de altădată

Nimic nu e mai uluitor decât întâiul văl-mășag al răscoalei. Se dezlănțuie de la început cu toată puterea pretutindeni, dintr-odată. Era de prevăzut? Da. Era pregătită? Nu. De unde a răsărit? Din pământ. De unde a căzut? Din cer. Uneori insurecția e premeditată ca un complot; alteori izbucnește pe nepregătite. Primul-venit puse

stăpânire pe revărsarea mulțimii și o mână unde vrea. În începutul plin de spaimă se amestecă un fel de veselie năprasnică. Mai întâi izbucnesc strigătele, prăvăliile se închid, tarabele negustorilor se fac nevăzute; apoi focuri de armă răzlețe; oamenii fug, paturile de pușcă izbesc în porțile boltite; auzi prin curți servitoarele râzând și spunând: „O să fie alai mare!”

Nu trecuse niciun sfert de oră, și iată ce se petrecea aproape în aceeași clipă în douăzeci de locuri deosebite ale Parisului.

Pe strada Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie vreo douăzeci de tineri, purtând barbă și plete intrară într-o cârciumioară și ieșiră îndată cu un drapel tricolor, învelit într-un crep negru; în fruntea lor trei oameni înarmați; unul cu o sabie, altul cu o pușcă, al treilea cu o suliță.

Pe strada Nonaindières, un burghez bine îmbrăcat, rotofei și chel, cu un glas puternic, cu o frunte înaltă, cu barba neagră și cu mustața zbârlită, împărțea gloanțe trecătorilor în văzul tuturor.

Pe strada Saint-Pierre-Montmartre oameni cu brațul gol plimbau încoace și încolo un steag negru, pe care se puteau citi, scrise cu litere albe, cuvintele: *Republica sau moartea!* Pe strada Jeuneurs, pe străzile Cadran, Montorgueil, Mandar se iveau pâlcuri-pâlcuri, fluturând drapele pe care era scris cu litere de aur cuvântul *Secție*, însoțit de un număr. Unul dintre aceste drapele era roșu și albastru, cu o foarte subțire dungă albă la mijloc.

În bulevardul Saint-Martin mulțimea jefuia o fabrică de arme și în străzile Beaubourg, Michel-le-Comte și Temple prăvăliile armurierilor. În câteva minute miile de mâini ale mulțimii apucară și luară cu ele două sute treizeci de puști, aproape toate cu câte două țevi, șaizeci și patru de săbii, optzeci și trei de pistoale. Ca să fie cât mai mulți purtători de armă, unul lua pușca, altul baioneta.

Peste drum de cheiul Grève, tineri înarmați cu flinte intrau în casele femeilor ca să tragă de acolo. Unul din ei avea o flintă cu

amnar. Sunau, intrau și începeau să umple cartușe. Una din aceste femei povestea: „Eu nu știam ce sunt alea cartușe. Am aflat-o de la bărbatu-meu.”

În strada Vieilles-Haudriettes un grup de oameni spărsese o prăvălie de antichități, luând iatagane și arme turcești. În strada Perle zăcea cadavrul unui zidar ucis de gloanțe.

Apoi, pe malul drept, pe malul stâng, pe cheiuri, pe bulevarde, în Cartierul Latin, în cartierul Halelor, oameni găfâind, muncitori, studenți, membrii diferitelor secții citeau manifeste, strigau: „La arme!”, sfărâmau felinarele, deshămau caii de la trăsuri, scoteau pietrele caldarâmului, spărgeau porțile caselor, scoteau arborii din rădăcină, scotoceau prin pivnițe, rostogoleau butoaiile, grămădeau pavele, cărămizi, mobile, scânduri, ridicau baricade.

Îi sileau pe burghezi să-i ajute. Intrau prin case și sileau femeile să le dea sabia și pușca soților absenți, apoi scriau cu creta pe ușă: *Armele au fost predate*. Câte unii iscă-

leau cu numele lor adevărul de primire a puștilor și a săbiei și spuneau: „Trimiteți după ele mâine la primărie”. Erau dezarmate pe străzi santinelele răzlețe și gărzile naționale în drum spre primărie. Ofițerilor li se smulgeau epoleții. În strada Cimetière-Saint-Nicolas un ofițer din garda națională, urmărit de un grup înarmat cu bastoane și florete, se ascunde cu mare greutate într-o casă, de unde nu putu ieși decât pe întuneric și cu haine schimbate.

În cartierul Saint-Jacques studenții ieșeau roiuri-roiuri din căminurile lor și o luau pe strada Saint-Hyacinthe în sus, la cafeneaua *Progresul*, sau coborau la cafeneaua *Șapte Biliarde* din strada Mathurins. Acolo, dinaintea ușilor, erau alți tineri, suiți pe scările cafenelei, și împărțeau arme. Jefuiau șantierul din strada Transnonain pentru a ridica baricade. Numai într-un singur loc burghezii opuneau rezistență, în strada Saint-Avoye, colț cu Simon-le-Franc, unde s-au apucat să dărâme ei înșiși baricada. Și într-un singur punct răzvrătiții au dat îndărăt;

au părăsit o baricadă neterminată, în strada Temple, după ce trăsese ră asupra unui detașament al gărzii naționale, și s-au refugiat prin strada Corderie. Detașamentul culese de pe baricadă un steag roșu, un pachet de cartușe și trei sute de gloanțe de pistol. Soldații sfâșiară steagul și-și agătară câte o fâșie în vârful baionetei.

Toate cele povestite de noi aici, pe-ndelete și pe rând, se petreceau în același timp în toate colțurile orașului, în mijlocul unui vuiet uriaș, ca niște fulgere nenumărate, într-o singură bubuitură de tunet.

În mai puțin de un ceas, au răsărit ca din pământ numai în cartierul Halelor, douăzeci și șapte de baricade.

Drept în mijloc se afla faimoasa casă cu numărul 50, care a fost cetatea muncitorului Jeanne și a celor o sută șase tovarăși ai săi. Casa, mărginită într-o parte de baricada ce da spre Saint-Merry și de cealaltă de baricada dinspre strada Maubouée, domina trei străzi – strada Arcis, strada Saint-Martin și strada Aubry-le-Boucher – cărora

le făcea față. Două baricade în formă de echer treceau una din strada Montorgueil în strada Grande-Truanderie și cealaltă din strada Geoffroy-Langevin în strada Saint-Avoye. Nu mai vorbim de nenumăratele baricade din alte douăzeci de cartiere ale Parisului, în Marais, pe dealul Sainte-Geneviève; una în strada Ménilmontant, unde se vedea o poartă smulsă din țâțâni; o alta lângă podul cel mic de la Hôtel-Dieu, făcută dintr-o trăsură deshămată, la trei sute de pași de prefectura poliției.

Pe baricada din strada Ménétriers un bărbat bine îmbrăcat împărțea bani muncitorilor. La baricada din strada Grenetat un călăreț se ivi și întinse celui care părea să fie șeful baricadei un sul ce semăna a fișic de bani. „Iată, spuse el, pentru acoperirea cheltuielilor, a vinului și a celorlalte”. Un tânăr blond, fără cravată, alerga de la o baricadă la alta purtând cuvântul de ordine. Un altul, cu sabia scoasă, cu o tichie albastră pe cap, așeza santinele. Înăuntrul baricadelor, cârciumile și odăile de jos ale

portarilor erau transformate în corpuri de gardă. De altfel, răscoala se călăuzea după cele mai înalte principii de tactică militară. Erau alese cu mare dibăcie străzi strâmte, inegale, întortocheate, pline de unghere și cotituri; mai cu seamă împrejurimile Halelor, cu o rețea de străzi mai încâlcită decât o pădure. Se spunea că Societatea Prietenii Poporului luase comanda insurecției în cartierul Saint-Avoye. S-a găsit asupra unui om ucis în strada Ponceau un plan al Parisului.

Ceea ce îndruma într-adevăr răscoala era un fel de furie nestăpânită care plutea pretutindeni în aer. Răscoala ridicase dintr-odată baricadele cu o mână, pe când cu cealaltă cuprinsese aproape toate posturile garnizoanei. În mai puțin de trei ore, ca o dâră de praf de pușcă ce ia foc, răzvrățiții năvăliseră și ocupaseră pe malul drept Arsenalul, primăria din piața Regală, tot cartierul Marais, fabrica de arme Popincourt, la Galiole, le Château-d'Eau, toate străzile din apropierea Halelor; iar pe malul stâng, cazarma Veteranilor, Sainte-Pélagie, piața

Maibert, pulberăria de la Deux-Moulins, toate barierele. La ora cinci după-amiază erau stăpâni pe piața Bastiliei, pe Lingerie, pe Blancs-Manteaux; patrulele lor ajunseseră în piața Victoire și amenințau banca și cazarma Petits-Pères, palatul poștelor. O treime din Paris se răsculase.

Lupta luase pretutindeni proporții uriașe, iar după dezarmarea soldaților, perchezițiile domiciliare și jefuirea magazinelor de arme, bătălia începută cu pietre urma acum cu împușcături.

Pe la șase seara pasajul Saumon devenise câmp de bătaie. La un capăt erau răsculații, la celălalt armata. Se trăgea de la un grilaj la altul. Un observator, un visător, autorul acestei cărți, care se dusesese să privească vulcanul de aproape, se găsi în pasaj prins între cele două focuri. Ca să se apere de gloanțe nu avea la îndemână decât grosimea jumătăților de coloane care despart prăvăliile între ele; stătu aproape o jumătate de oră în această situație destul de primejdioasă.

Între timp a sunat adunarea: gărzile naționale se îmbrăcau și se înarmau în grabă, legiunile ieșeau din primării, regimentele ieșeau din cazărmi. În fața pasajului Ancre un toboșar a fost străpuns de o lovitură de pumnal, un altul, în strada Cygne, fu asaltat de vreo treizeci de tineri, care-i sparseră toba și-i luară sabia. Altul fu ucis în strada Grenier-Saint-Lazare. În strada Michel-le-Comte trei ofițeri căzură morți, unul după altul. Câțiva oameni din garda municipală, răniți în strada Lombards, dăduseră înapoi.

În fața curții Batave un detașament din garda națională găsisese un steag roșu cu următoarea inscripție: *Revoluția republicană, nr. 127*. Era într-adevăr o revoluție?

Răscoala își făcuse din centrul Parisului un fel de cetate încâlcită, întortocheată, uriașă.

Acolo era focarul, acolo era, fără îndoială temeiul. Toate celelalte nu erau decât hărțuiri. Și dovadă că acolo avea să se hotărască totul era tocmai faptul că în acest loc lupta nu începuse încă. În câteva regimente

soldații se arătau nehotărâți, ceea ce sporea necunoscutul îngrozitor al acestei frământări. Ei își aminteau de ovațiile cu care poporul, în iulie 1830, salutase neamestecul Regimentului 53 infanterie. Doi oameni hotărâți și încercați în marile războaie, mareșalul Lobau și generalul Bugeaud, comandau. Patrile numeroase alcătuite din batalioane de infanterie, încadrate în companii întregi din garda națională, în frunte cu câte un comisar de poliție cu eșarfa pe piept, plecau în recunoaștere prin străzile răsculate. Răsculații își puneau și ei santi-nele la răspântii și trimiteau cu îndrăzneală patrile dincolo de baricade. Amândouă părțile se pândeau una pe alta. Având o armată întreagă la îndemână, guvernul șovăia; se înnopta și începea să se audă clopotul de la Saint-Merry⁵¹. Ministrul de răz-

⁵¹ Mănăstirea Saint-Merry din centrul Parisului a fost principalul centru de rezistentă al răsculaților din 1832. Aceștia, baricadați înăuntru, au sunat clopotul în tot timpul luptelor.

boi de atunci, mareșalul Soult, care fusese la Austerlitz, privea posomorât la tot ce se întâmplă.

Acești bătrâni lupi-de-mare deprinși cu manevre ordonate și neavând alt ajutor și călăuză decât tactica, această busolă a bătăliilor, sunt cu totul dezorientați în fața furtunii clocotitoare care se cheamă mânia poporului. Vântul revoluționar nu se poate mânui. Gărzile naționale din împrejurimi soseau în grabă și neorânduială. Un batalion din Regimentul 12 de infanterie ușoară venea în pas alergător din Saint-Denis; Regimentul 14 infanterie sosea din Courbevoie; tunurile coborau de la Vincennes.

La Tuileries domnea singurătatea. Ludovic-Filip era plin de seninătate.

V – Originalitatea Parisului

În ultimii doi ani, după cum spuneam, Parisul văzuse destule răscoale. De obicei, în afară de cartierele răzvrătite, nimic nu e atât de ciudat de potolit ca înfățișarea Parisului în vreme de răscoală – Parisul are

atâtea treburi, încât nu se tulbură pentru atâta lucru. Numai orașele mari pot oferi asemenea priveliști. În aceste cetăți uriașe pot încăpea în același timp și războiul civil, și o liniște neînțeleasă și stranie. De obicei, când începe răscoala, când se aude toba sunând adunarea, mobilizarea, micul negustor se mărginește să spună:

„Mi se pare că s-au cam încăierat pe strada Saint-Martin”.

Sau:

„În cartierul Saint-Antoine”.

Adesea adaugă cu nepăsare:

„Pe undeva, pe-acolo”.

Mai târziu, când începe larma cumplită și sfâșietoare a împușcăturilor și a salvelor de foc, negustorul zice: „Se îngroașe gluma, care va să zică. Se îngroașă gluma.”

În clipa următoare, dacă răscoala se apropie și se întinde până la el, își închide în grabă prăvălia și tot atât de repede își îmbracă uniforma, adică își pune marfa le adăpost, iar viața în primejdie.

Oamenii se împușcă pe la colțuri de străzi,

prin ulicioare, prin fundături; baricadele sunt cucerite, pierdute și cucerite din nou; sângele curge, focul mitraliilor ciuruie fațadele caselor, gloanțele ucid pe cetățeni în paturile lor, străzile sunt pline de cadavre. Iar pe o stradă vecină se aude ciocănitul bilelor de biliard în cafenele.

La doi pași pe străzile prinse în viitoarea luptei flecarii vorbesc și râd. Teatrele își deschid porțile și joacă vodeviluri. Trăsuri-le circulă, trecătorii se duc să ia masa în oraș; uneori chiar în cartierul unde se dă lupta. În 1831, împușcăturile s-au oprit pe o stradă ca să treacă o nuntă.

În timpul răscoalei din 12 mai 1839, în strada Saint-Martin, un moșneag infirm, împingând un cărucior acoperit cu o pânză tricoloră, ducea sticle pline cu băutură, de la baricadă la trupă și de la trupă la baricadă, servind nepărtinitor pahare cu răcoritoare când stăpânirii, când anarhiei.

Nimic nu pare mai ciudat; dar e caracterul specific al mișcărilor de stradă din Paris, și el nu mai poate fi găsit în nicio altă capita-

lă. Pentru aceasta e nevoie de două lucruri: de măreția Parisului și de veselia lui. Și nu se găsesc laolaltă decât în orașul lui Voltaire și al lui Napoleon.

De data aceasta totuși, în încăierarea din 5 iunie 1832, marele oraș simți ceva care era poate mai tare decât el. Îi fu frică. Peste tot, în cartierele cele mai îndepărtate și cele mai „neutre”, ușile, ferestrele și obloanele caselor rămâneau închise în plină zi. Cei curajoși puseseră mâna pe arme, cei fricoși se ascunseseră. Trecătorul nepăsător și grăbit dispăruse. Multe străzi erau pustii cum sunt de obicei la patru dimineața. Amănunte îngrijorătoare treceau din gură în gură și se răspândeau vești groaznice. Că erau stăpâni pe Bancă; că numai în mănăstirea Saint-Merry, erau șase sute, adăpostiți în biserică și baricadați; că regimentele de infanterie șovăiau, că Armand Carrel se dusesse să-l vadă pe mareșalul Clausel⁵² și că

⁵² Pamfletar de un deosebit talent, Armand Carrel era unul din cei mai de seamă conducă-

mareșalul spusese: „Să aveți mai întâi un regiment”; că Lafayette era bolnav, dar le spusese totuși: „Sunt al vostru. O să vă urmez peste tot unde veți putea așeza un scaun”; că trebuie să fii cu ochii în patru; că la noapte cete răzlețe vor jefui casele singurate din colțurile pustii ale Parisului (aici se vedea imaginația poliției, această Anne Radcliffe⁵³, amestecată în treburile guvernului); că o baterie fusese așezată în strada Aubry-le-Boucher; că Lobau și Bugeaud puneau la cale atacul și că la miezul nopții, sau cel mai târziu în zorii zilei, patru coloane se vor îndrepta în același timp asupra focarului răscoalei – cea dintâi venind din piața Bastiliei, a doua de la Porte-Saint-

tori ai partidului republican sub Ludovic-Filip. Bertrand Clausel, fost ofițer al lui Napoleon, deținea sub Ludovic-Filip un comandament în armată. Făcuse opoziție în Cameră lui Polignac și trecea drept democrat.

⁵³ Scriitoare engleză din secolul al XVIII-lea, autoarea unor romane de groază.

Martin, a treia din piața Grève, a patra de la Hale – dar că s-ar putea ca trupele să evacueze Parisul, și să se retragă la Champs-de-Mars; că nu se putea ști ce se va întâmpla, dar că de astă-dată, fără îndoială, era vorba de ceva serios. Unii erau îngrijorați de șovăielile mareșalului Soult. „De ce întârzie să atace?” „Se vede bine că stă în cumpănă.” Leul bătrân părea că adulmecă în această umbră o fiară necunoscută.

Se făcu seară. Teatrele nu se mai deschiseră; patrulele cutreierau orașul, cu o înfățișare cruntă, operau și scotoceau pe trecători; arestau pe suspecti. Până la ora nouă fuseseră ridicați mai bine de opt sute de inși. Prefectura poliției era ticsită, închisoarea palatului de justiție ticsită, închisoarea La Force ticsită. La închisoarea palatului de justiție, mai cu seamă în gangul cel lung și subteran, numit strada Paris, zăceau pe paie împrăștiate o mulțime de prizonieri, pe care omul de la Lyon, Lagrange⁵⁴, îi îm-

⁵⁴ Republican și socialist utopic, unul din or-

bărbăta plin de curaj. Paiele frământate de mulțimea de oameni, făceau un zgomot de parcă ar fi plouat cu găleata. În alte părți deținuții dormeau sub cerul liber, unii peste alții, în curțile închisorilor. Peste tot domnea teama, și un fel de tremur de spaimă puțin obișnuită la Paris.

Lumea se baricada în case; soțiile și mamele oftau îngrijorate; nu auzeai decât: „Of, Doamne! Încă nu s-a întors!” De-abia se deslușea în depărtare, din când în când, câte un huruit de trăsură. Din pragul ușilor oamenii ascultau ecoul vuietelor, strigătele, zgomotele surde și nedeslușite, și spuneau: „E cavaleria”, sau: „Sunt chesoane; trec în

ganizatorii răscoalei muncitorești din Lyon (1837), ceea ce i-a atras o condamnare de douăzeci de ani închisoare. Eliberat în timpul revoluției de la 1848, Lagrange este, puțin după aceea, ales deputat în Constituantă, unde îl cunoaște pe Victor Hugo. Ludovic Bonaparte îl exilează după lovitura de stat din 12 decembrie 1851. Moare în exil, în Olanda.

galop”. Se auzeau trompetele, tobele, împușcăturile și mai cu seamă jalnicul clopot de la Saint-Merry. Toți așteptau să bubuiască tunul. Oamenii răsăreau înarmați, pe la colțurile străzilor și dispăreau strigând: „Intrați în casă!” Și lumea se grăbea să-și zăvorască porțile. Pretutindeni plutea întrebarea: „Cum o să se sfârșească?” Din clipă în clipă, cu cât se lăsa noaptea, Parisul se înroșea mai cumplit de vâlvătaia uriașă a răscoalei.

CARTEA A UNSPREZECEA ATOMUL FRATERNIZEAZĂ CU URAGANUL

I – Câteva lămuriri asupra originilor poeziei lui Gavroche. Întrăurirea unui academician asupra acestei poezii

În clipa când răzmerița, dezlănțuită de ciocnirea poporului cu armata în fața Arsenalului, sili să se retragă mulțimea care mergea după dric și care apăsa în tot lungul bulevardelor, asupra capului convoiului, se iscă o învălmășeală înspăimântătoare. Mulțimea se cutremură, rândurile se rupseră, toți o luară la goană, se risipiră – unii cu strigăte de luptă, alții galbeni de groază. Fluviul cel mare care acoperea bulevardele

se despică într-o clipă, se revărsă în dreapta și-n stânga, și se răspândește în șuvoaie pe două sute de străzi deodată ca apele scăpate din stăvilă. În vremea aceasta, un copil zdrențaros, care cobora strada Ménilmontant ținând în mână o ramură înflorită de bobîțel pe care o culesese de la Belleville, zări în geamul unui negustor de vechituri un pistol mare, din cele pe care le poartă călăreții la oblânc. Aruncând ramura înflorită pe jos strigă:

— Mătușă Cum-îți-zice, îți iau chestia asta!
Și o șterse cu pistolul.

Peste două minute, un val de cetățeni înspăimântați, care fugeau pe strada Amelot și pe strada Basse, se întâlneau cu un copil care cânta, învârtind pistolul:

„Noaptea cine vede? cine?

Ziua văd cu toții bine;

C-o scrisoare ticluită

Pe burghez îl arzi pe plită;

Bat mătânii fac o mie,

Mă loviși în pălărie!”

Era micul Gavroche care pornise la război.

Pe bulevard băgă de seamă că pistolul nu avea cocoș.

Cine era autorul aceluia cuplet, care îi servea să ție cadența? Cine scrisese celelalte cântece, pe care le cânta bucuros în diferite ocazii! Nu știm. Poate chiar el. De altfel, Gavroche cunoștea toate refrenele populare mai răspândite, la care adăuga ciripitul lui.

Spiriduș și ștregar făcea un potpuriu din vocile naturii și ale Parisului. Îmbina repertoriul păsărilor cu al atelierelor. Cunoștea câțiva ucenici ai vopselei, tagmă vecină cu a sa. Fusesse, după cât se pare, trei luni de zile ucenic de tipografie. Într-o zi făcuse un comision pentru domnul Baour-Lormian, unul dintre cei Patruzeci¹. Gavroche era un ștregar de litere.

De altfel, nici nu i-ar fi trecut prin minte

¹ Acesta era numărul membrilor Academiei Franceze.

lui Gavroche că în noaptea aceea urâtă și ploioasă, în care găzduise pe cei doi copilași în elefant, ținuse loc de providență chiar fraților săi. Pentru frați seara, pentru tatăl său dimineața. Așa își petrecuse noaptea. Plecând în zori din strada Ballets, se înapoiasse în goană la elefant, scosese cu îndemânare din burta lui pe cei doi puști, împărțise cu ei un prânz de care făcuse rost; pe urmă plecase, lăsându-i în grija străzii, mamica cea bună, care în mare măsură îl crescuse și pe el. La despărțire le dăduse întâlnire seara în același loc, și drept rămas bun le ținuse această cuvântare: „O iau din loc, adică o tulesc, sau, așa cum se zice la curte, am spălat putina. Puștilor, dacă nu vă găsiți tăticu' și mămica, întoarceți-vă aici diseară! Vă dau eu haleală și vă culc”. Cei doi copilași, culeși de vreun sergent de stradă, vârați la arest, furați de vreun saltimbanc, sau numai rătăciți în labirintul nesfârșit de străzi al Parisului, nu mai veniseră înapoi. Străfundurile societății de azi sunt pline de asemenea urme pierdute. Gavroche nu-i

mai văzuse; zece sau douăsprezece săptămâni trecuseră din noaptea aceea. De multe ori i se întâmplase să se scarpine-n cap și să întrebe: „Unde ciorile mi-or fi umblând cei doi copilași?”

Între timp, ajunsese, cu pistolul în mână, în strada Pont-aux-Choux. Băgă de seamă că pe toată strada nu mai era deschisă decât o prăvălie și, lucru vrednic de luat în seamă, o plăcintărie. Un prilej căzut din cer, să mănânce plăcintă cu mere înainte de a păși în necunoscut. Gavroche se opri, își pipăi coastele, scotoci prin buzunarele vestei, le întoarse pe cele de la pantaloni, dar negăsind nimic, nici măcar un gologan, începu să strige: „Ajutor!”

E foarte dureros când trebuie să te lipsești de bucătica din urmă.

Totuși Gavroche își continuă drumul; peste două minute era în strada Saint-Louis. Străbătând strada Parc Royal, simți nevoia să se despăgubească de plăcinta la care nu putuse ajunge și își dăruie plăcerea nemăsurată de a rupe ziua în amiaza mare afișele

de teatru.

Ceva mai departe, văzând un grup de oameni rotofei, care după părerea lui trebuie să fi fost niște proprietari, ridică din umeri și scuipă la întâmplare, drept în fața lui acest duminicat de fiere filosofică:

— Grași mai sunt rentierii ăștia! Se îndoa-pă zdravăn. Se lăfăiesc în mâncăruri bune. Întreabă-i ce fac cu banii. Habar n-au. Îi mănâncă, ce să facă! Cât le încape în burtă.

II – Gavroche la drum

Să ai în mână un pistol fără cocoș, să-l în-vârtești în mijlocul străzii e o slujbă atât de însemnată, încât Gavroche simțea cum îi crește însuflețirea la fiecare pas. Striga printre crâmpeie din *Marseieza* pe care o cânta:

— Merge bine! Mă doare al naibii laba stângă, mi-am scrântit reumatismul, dar sunt mulțumit, cetățeni! Să se țină burghezii, am să le strănut în față niște cuplete incendiare! Ce sunt agenții? Niște cocoși caraghioși. Cucurigu! S-avem tot respectul

față de cocoși! La o adică, mi-ar prinde bine unul pentru pistol! Vin de pe bulevard, prieteni! Acolo se îngroașă gluma. Dă în clocot: fierbe înăbușit. E vremea să luăm spuma de pe fiertură, înainte, băieți! Un sânge spurcat să curgă pe ogoare! Viața mea o jertfesc pentru patrie și n-o să-mi mai văd țiuțoarea! Gata fata, ga-ta! Plata! Nu-i nimic, trăiască veselia! Să ne luptăm, ce ciorile! M-am săturat de tiranie!

În clipa aceea, calul unui lăncier din garda națională care trecea se prăbuși; Gavroche își puse pistolul pe caldarâm, sculă omul de jos și îi dădu ajutor să-și ridice calul. După aceea, luându-și pistolul, porni iar la drum.

Strada Thorigny era numai tăcere și liniște. Calmul acesta, obișnuit cartierului Marais, se deosebea izbitor de vuietul dimprejur. Patru cumetre stăteau de vorbă în pragul unei uși. Scoția are un terțet de vrăjitoare², Parisul are quartete de cumetre, și

² Aluzie la scena vrăjitoarelor din *Macbeth* de Shakespeare.

tot așa de lugubru ar suna „Vei fi rege” aruncat lui Bonaparte la răspântia Baudoyer, ca și profetia făcută lui Macbeth în hățișul de la Armuyr³. Ar fi același croncănit.

Cumetrele din strada Thorigny vorbeau de treburile lor. Erau trei portărese și o peticăreasă cu coșul și cârligul ei.

Așa cum stăteau câteșipatru, în picioare, păreau așezate la cele patru colțuri ale bătrâneții, care sunt: istovirea, decăderea, neputința și tristețea.

Peticăreasa stătea smerită. În lumea aceasta bătută de vânturi, peticăreasa se ploconește, portăreasa ocrotește. De ce? Din pricina gunoiului de la marginea trotuarului, care poate fi cum vor portăresele, îmbelșugat sau sărăcut, după silința celei care îl strânge grămadă. Chiar și în mătură poate fi bunătate.

³ Aluzie la aceeași scenă din *Macbeth* de Shakespeare, în care vrăjitoarele prezic eroului dramei domnia Scoției și-i trezesc ambiția.

Peticăreasa era ca un coș de recunoștință și surâdea – ce mai surâs! – celor trei portărese.

Vorbeau cam așa:

— Va să zică, pisica dumitale e tot așa de rea?

— Doamne, știi că pisicile sunt din fire dușmancele câinilor. Așa se plâng câinii.

— Și oamenii la fel.

— Cu toate astea, de la pisică nu iei purici.

— N-am ce zice, câinii sunt mai primejdioși. Mi-aduc aminte că într-un an se înmulțiseră așa de grozav, că s-a scris și la gazetă. Pe vremea aceea erau la Tuilerii niște berbeci mari, care trăgeau căruciorul regelui Romei. Vă aduceți aminte de regele Romei?

— Eu țineam la ducele de Bordeaux.

— Eu l-am apucat pe Ludovic al XVII-lea⁴. Mai mult îmi place Ludovic al XVII-lea.

⁴ Ludovic al XVII-lea era fiul lui Ludovic al XVI-lea și al Mariei-Antoaneta, mort în închiisoarea Temple din Paris. Ducele de Bordeaux era fiul postum al ducelui de Berry.

— Se scumpește carnea, madam Patagon!

— Ce să mai vorbim! Măcelăria e o adevărată pacoste. O nenorocire. Numai bucurii pe capul nostru!

Se amestecă în vorbă și peticăreasa:

— Doamnelor, nu merge negustoria deloc. Grămezile de gunoi, să le plângi de milă. Nimeni nu mai aruncă nimic. Toată lumea mănâncă tot.

— Las' că sunt alții și mai săraci decât dumneata, cumătră Vargoulême.

— Asta așa e răspunse peticăreasa cu respect. Eu am o stare.

Se făcu o mică tăcere, apoi peticăreasa din nevoia care zace în inima omului de-a se lăuda, adăugă:

— Dimineăța când vin acasă, îmi puric coșul și aleg. Odaia se umple de grămezi. Pun zdrențele într-un coș, cocenii într-o găleată, rufăria în dulap, bucățile de stofă în scrin, hârtiile mototolite în colțul de la fereastră, lucrurile de mâncat în strachină, bucățile de sticlă în sobă, papucii după ușă și oasele sub pat.

Gavroche care se oprișe în spatele lor asculta.

— Ce v-ați apucat, babelor, să vorbiți politică?

O ploaie de ocări îl întâmpină, și toate patru îl huiduiră deodată:

— Uită-te la el, ticălosul!

— Ce mai pui de golan!

— Ce-o avea în mâna ciuntă? Un pistol?

— Nu poate trăi până nu răstoarnă guvernul!

Gavroche disprețuitor, se mărgini, drept orice răzbunare, să-și ridice vârful nasului cu degetul mare, deschizându-și palma întreagă. Peticăreasa se răsti:

— Descuțule!

Acea care răspundea la numele de madam Patagon, bătu din palme cu zgomot:

— Să știi că are să se întâmple o nenorocire! Pe băietanul cu bărbuță de alături, îl vedeam trecând în fiecare dimineață la braț cu o fetișcană cu bonețică roz; l-am văzut și azi; trecea cu o pușcă. Madam Bacheux zicea că săptămâna trecută a fost o

revoluție la... la... la... unde a dus mutul iapa... la Pontoise. Și-acum, uită-te la licheaua asta blestemată, cu pistolul lui! Am auzit că la Célestins e plin de tunuri. Cum vrei s-o mai scoată la capăt stăpânirea cu haimanalele astea care nu știu ce să mai născopească ca să tulbure lumea, tocmai acum când abia începusem să ne liniștim după toate nenorocirile prin care-a trecut, Dumnezeu bun, biata regină, pe care am văzut-o dusă în căruță spre ghilotină. Și să vezi, că iar o să se scumpească tutunul. E o ticăloșie! O să mă duc să văd cum îți taie și ție capul, tâlharule!

— Nu te mai smiorcăi, bătrânico! spuse Gavroche. Șterge-ți contrabasul.

Și trecu mai departe.

Când ajunse în strada Pavée își aduse aminte de peticăreasă și vorbe cu sine în-suși:

— Rău faci că înjuri pe revoluționari, lele Ladă-de-gunoi! Pistolul care-l vezi vrea binele tău. O să aduni în coș mai multe lucruri bune de mâncat.

Deodată auzi un zgomot îndărătul lui; era portăreasa Patagon, care se luase după el și care, de departe, îi arăta pumnul strigând:

— Ești un copil lepădat!

— Puțin îmi pasă! Absolut!

Puțin mai târziu trecea prin fața palatului Lamoignon. Acolo dădu un strigăt de chemare:

— Hai la bătălie!

Și deodată se întristă. Își privi pistolul cu un fel de muștrare, de parcă ar fi vrut să-l înduplece.

— Eu pornesc, îi zise, și tu, ba!

Un câine te poate face să uiți de cocoș. Un cățelandru jigărit trecu strada. Gavroche se înduioșă.

— Cuțule dragă, se vede că ai înghițit un butoi, de ți se văd cercurile.

Apoi se îndreptă spre Orme-Saint-Gervais.

III – Îndreptățita mânia a unui bărbier

Onorabilul bărbier care gonise pe cei doi copii, ocrotiți de Gavroche în primitorul pântec al elefantului, se afla în prăvălie,

îndeletnicindu-se cu bărbieritul unui bătrân soldat legionar, care servise pe timpul imperiului. Stăteau de vorbă. Bineînțeles că bărbierul vorbise veteranului despre răsccoală, apoi despre generalul Lamarque, iar de la Lamarque au trecut la împărat. Așa începu între ei o convorbire de la bărbier la soldat, pe care Prudhomme, dacă ar fi fost de față, ar mai fi împodobit-o cu ceva flori-cele și i-ar fi pus titlul: *Dialogul briciului cu sabia*.

— Domnule, întrebă bărbierul, cum călărea împăratul?

— Prost. Nu știa să cadă de pe cal. De aceea nici nu cădea niciodată.

— Avea cai frumoși? Trebuie să fi avut cai frumoși.

— În ziua în care mi-a dat crucea, m-am uitat la calul lui. Era o iapă bună de fugă, albă toată. Avea urechile foarte depărtate, greabănul vânjos, un cap gingaș, ținut cu o steluță neagră, gâtul foarte lung, genunchii bine legați, coastele arcuite, umerii pieziși, crupa vânjoasă, ceva mai înaltă de cinci-

sprezece palme.

— Frumos cal! spuse bărbierul.

— Era calul majestății-sale.

Bărbierul simți că după acest cuvânt se cuvenea o clipă de tăcere. Se opri și apoi începu iar:

— Împăratul n-a fost rănit decât o singură dată, nu-i așa, domnule?

Bătrânul ostaș răspunse cu glasul liniștit și sigur al aceluia care a fost de față.

— În călcâi. La Ratisbonne. Niciodată nu l-am văzut atât de frumos îmbrăcat ca în ziua aceea. Era curat ca un ban de argint.

— Dar dumneata, domnule veteran, îmi închipui că ai fost de multe ori rănit?

— Eu? exclamă soldatul. Oh! Nu mare lucru. La Marengo am primit două lovituri de sabie în ceafă, un glonț în brațul drept la Austerlitz, altul în șoldul stâng la Iéna; la Friedland m-a împuns o baionetă coala, la Moscova șapte sau opt lănci, cam peste tot, la Lutzen o schijă de obuz mi-a sfărâmat un deget... Ah! Și pe urmă la Waterloo m-am ales cu ditamai glonțul în coapsă. Atâta tot.

— Ce frumos e să mori pe câmpul de luptă! rosti bărbierul cu un accent demn de Pindar. Eu, pe cuvântul meu, decât să crăp pe un pat nenorocit, de boală, încetul cu încetul, câte puțin în fiecare zi, cu leacuri, cu oblojeli, cu seringi și cu doctorii aș vrea mai bine să-mi intre în burtă o ghiulea de tun.

— N-ai gust prost! zise ostașul.

Abia isprăvisese vorba, când un zăngănit asurzitor zgudui toată frizeria. Un geam al vitrinei se înstelă deodată.

Bărbierul îngălbeni.

— Doamne, strigă el, a și intrat una!

— Ce anume?

— O ghiulea de tun.

— Uite-o! zise ostașul și ridică de jos ceva care se rostogolea.

Era o piatră.

Bărbierul alergă la geamul spart și-l văzu pe Gavroche care fugea cât îl țineau picioarele spre piața Saint-Jean. Trecând prin fața prăvăliei bărbierului, Gavroche, căruia îi stătea pe inimă purtarea acestuia față de

cei doi tânci, nu putuse să reziste plăcerii de a-i da bună ziua și zvârli o piatră în geam.

— Vezi, urlă bărbierul, care din galben devenise vânăt, face rău numai ca să facă rău. Ce-are cu mine ștrengarul ăsta?

IV – Copilul se miră de bătrân

În vremea aceasta, Gavroche ajungând în piața Saint-Jean unde soldații din post fuseseră dezarmați, se unise cu o ceată condusă de Enjolras, Courfeyrac, Combeferre și Feuilly. Erau oarecum înarmați. Bahorel și Jean Prouvaire îi regăsiseră, întregind grupul. Enjolras avea o pușcă de vânătoare cu două focuri Combeferre, una de-a gărzilor naționale, purtând un număr de legiune, iar la brâu două pistoale, care se vedeau sub haina descheiată. Jean Prouvaire, o flintă veche de cavalerie. Bahorel, o carabină. Courfeyrac învârtea un baston cu șişul scos din teacă. Feuilly, cu o sabie în mână, mergea înainte și striga: „Trăiască Polo-

nia⁵".

Veneau dinspre cheiul Morland, fără cravate, fără pălării, gâfâind, uzi de ploaie, cu fulgere în ochi. Gavroche îi întâmpină liniștit.

— Încotro mergem?

— Hai! spuse Courfeyrac.

În spatele lui Feuilly mergea, sau mai curând sălta Bahorel, ca un pește în apele răskoalei. Avea o vestă stacojie și arunca vorbe din acelea care zăpăcesc. Vesta lui sperie pe un trecător, care strigă pierdut de emoție:

— Uite roșii!

— Roșul, roșii! i-o întoarse Bahorel. Caraghioasă frică, cetățene! În ce mă privește, nu tremur în fața unui mac, și scufița roșie nu mă sperie deloc. Crede-mă, cetățene, să lăsăm frica de roșu pe seama dobitoacelor cu coarne!

Zări un colț de zid pe care era lipită cea mai pașnică foaie de hârtie din lume, o în-

⁵ Strigătul afirma solidaritatea răsculaților francezi din 1832 cu cei ai Poloniei din 1830.

cuvîntare de a mânca ouă, o dezlegare de post a arhiepiscopului de Paris, adresată turmei sale de credincioși.

Bahorel strigă:

— Turmă, un fel politicos de a zice găște!⁶

Și smulse de pe zid hârtia.

Gavroche fu cucerit. Din acea clipă, Gavroche începu să-l studieze pe Bahorel.

— Bahorel, îi atrase atenția Enjolras, nu faci bine! Ar fi trebuit să lași în pace dezlegarea arhiepiscopului; nu cu ea avem treabă noi. Îți cheltuiești mânia degeaba. Păstrează-ți încărcătura. Afară din rând nu trebuie să tragi nici cu arma, nici cu mintea.

— Fiecare în felul lui, Enjolras, îi răspunse Bahorel. Proza asta episcopală nu-mi place deloc; eu vreau să mănânc ouă fără să cer dezlegarea bisericii. Tu ești de felul tău și rece, și fierbinte; eu fac haz. De altfel, nu vreau să mă cheltuiesc, îmi iau numai

⁶ *Ouailles* – oi, credincioși: *oie* – găscă. Joc de cuvinte.

avânt. Am sfâșiat scrisoarea arhiepiscopului, Hercle⁷! ca să-mi ascut colții.

Cuvântul acesta, *Hercle*, îl izbi pe Gavroche. El căuta toate prilejurile să se instruiască și începu să-l stimeze pe sfâșietorul acesta de afișe. Îl întrebă:

— Ce înseamnă Hercle?

— Înseamnă să fie al dracului, pe latinește.

Bahorel recunoscu în clipa aceea la o fereastră pe un tânăr palid cu barbă neagră, care îi privea trecând; era de bună seamă un prieten de la A.B.C. și îi strigă:

— Repede, cartușe! *Para bellum*⁸.

— Frumos bărbat, n-am ce zice! a întărit Gavroche care acum înțelegea latinește.

Îi întovărășea o ceată zgomotoasă: studenți, artiști, tineri înscriși în Cugurda⁹ din

⁷ Denumirea lui Hercules în Plaut și Terentius.

⁸ Pregătește-te de război (lat.). Expresie pe care francezii o pronunță astfel încât *bellum* se aude *bel homme* - bărbat frumos.

⁹ Cuvântul înseamnă „tărtăcuță” în limba pro-

Aix, lucrători, hamali din port înarmați cu bastoane și baionete, unii ca și Combeferre, cu pistoale vârâte în pantaloni. Un unchiaș care părea foarte bătrân mergea și el cu ceata. N-avea nicio armă și se grăbea să nu rămână în urmă, cu toate că părea dus pe gânduri. Gavroche îl zări.

— Cine e ăsta? îl întrebă pe Courfeyrac.

— Un bătrân.

Era domnul Mabeuf.

V – Unchiașul

Să spunem ce se întâmplase.

Enjolras și prietenii lui se aflau pe bulevardul Bourdon, lângă magazia de grâu, când dragonii porniseră șarja.

Enjolras, Courfeyrac și Combeferre erau dintre cei care o luaseră pe strada Bassompierre, strigând: „La baricade!” Pe strada Lesdiguières întâlнисeră un bătrân care mergea agale.

vensală; era, pe atunci, o asociație revoluționară din sud-estul Franței.

Îi izbise că moșneagul mergea pe două cărări, de parcă ar fi fost beat. Mai ținea și pălăria în mână, cu toate că plouase toată dimineața; chiar la acea oră ploua destul de tare. Courfeyrac îl recunoscuse pe moș Mabeuf. Îl cunoștea pentru că adesea îl întovărășise pe Marius până la poarta casei lui. Știind cât de liniștite și mai mult decât sfioase erau obiceiurile acestui epitrop bătrân, iubitor de cărți, și uimit că-l vede în mijlocul zarvei aceleia, la doi pași de șarja cavaleriei, aproape între focuri, cu capul gol în ploaie, și plimbându-se printre gloanțe, se apropie de el; răzvrătitul de douăzeci și cinci de ani și unchiașul de optzeci vorbira între ei așa:

— Domnule Mabeuf, duceți-vă acasă!

— De ce?

— O să fie tă răboi mare.

— Bine.

— Lovituri de sabie, împușcături, domnule Mabeuf.

— Bine.

— Lovituri de tun.

— Bine. Și voi unde vă duceți?

— Ne ducem să punem la pământ guvernul.

— Bine.

Și se luă după el. De atunci nu mai scoase nicio vorbă. Pasul lui se înviorase dintr-odată; lucrătorii veniseră să-l sprijine de braț, el făcuse semn că n-are nevoie. Mergea aproape în fruntea coloanei, cu pasul omului care înaintează și cu chipul omului care doarme.

— Strașnic bătrânel! șopteau studenții.

Se zvonise printre cei din ceată că era un bătrân revoluționar din timpul Convenției, unul dintre cei care votaseră moartea regelui.

O luaseră prin strada Verrerie. Gavroche mergea în frunte, cântând cât îl ținea gura cântecul acesta care făcea din el un fel de trâmbițaș:

„Privește luna cum se-arată.

Când mergem la pădure-odată?

Charlot, întreabă pe-o Charlottă.

*Tu, tu, tu,
Hai la Chatou!*

*Eu am un Dumnezeu, un rege, o firfirică și
o ciubotă.*

*Voind să facă chef cu rouă,
În iarbă două vrăbii, două,
Din zori s-au pus să bea din botă.*

*Zi, zi, zi,
Hai la Passy!*

*Eu am un Dumnezeu, un rege, o firfirică și
o ciubotă.*

*De lupii ăștia nătăfleți.
Și care sunt atât de beți,
Un tigru râde într-o grotă.*

*Don, don, don,
Hai la Meudon!*

*Eu am un Dumnezeu, un rege, o firfirică și
o ciubotă.*

*Vor să se-nchine și să-njure.
Când o să mergem în pădure?
Charlot întreabă pe-o Charlottă.*

*Tin, tin, tin,
Hai la Pantin!*

*Eu am un Dumnezeu, un rege, o firfîrică și
o ciubotă.”*

Se îndreptau spre Saint-Merry.

VI – Recruți

Ceata se îngroșa la fiecare pas. Aproape de strada Billets li se alătură un bărbat înalt, cărunt. Courfeyrac, Enjolras și Combeferre observaseră înfățișarea lui aspră și îndrăzneată, dar niciunul dintre ei nu-l cunoștea. Gavroche, care se ținea de cântat, de fluierat, de zbârnâit, mergând înaintea și bătând în obloanele prăvăliilor cu mânerul pistolului lui fără cocoș, nici nu-l luă în seamă.

În strada Verrerie trecură din întâmplare prin fața casei lui Courfeyrac.

— Se potrivește de minune! zise Courfeyrac. Mi-am uitat punga și am rămas fără pălărie.

Părăsi ceata și urcă scările în goana mare.

Găsi punga și o pălărie veche. Luă și o lădiță pătrată destul de mare, cam cât un geamantan, care era ascunsă printre rufele murdare. Pe când alerga pe scări în jos, portăreasa îl strigă.

— Domnule de Courfeyrac!

— Chelăreasă, cum te cheamă? răspunse Courfeyrac.

Portăreasa rămase cu gura căscată.

— Dar știți prea bine că sunt portăreasă și îmi zice mama Veuvin.

— Ei bine, dacă mai spui o dată domnule de Courfeyrac, îți spun și eu mama *de* Veuvin. Acum spune, ce e? Ce s-a întâmplat?

— Vrea cineva să vă vorbească.

— Cine?

— Nu știu.

— Unde-i?

— În odaia mea.

— Să-l ia dracu! rosti Courfeyrac.

— Dar vă așteaptă să vă întoarceți de mai bine de un ceas, zise portăreasa.

Între timp, un soi de lucrător, tânăr, slab,

galben la față, mărunțel, pistruiat, purtând o bluză ruptă și niște pantaloni de catifea peticiți, semănând mai mult a fată îmbrăcată băiețește decât a bărbat, ieși din odaia portăresei și-l întrebă pe Courfeyrac cu un glas care, ce să spun, nu era deloc un glas de fată:

— Domnul Marius, vă rog?

— Nu e acasă.

— Se întoarce astă-seară?

— Habar n-am! Și Courfeyrac adăugă: Cât despre mine, nu mă întorc. Tânărul se uită țintă la el și-l întrebă:

— De ce?

— D-aia!

— Dar unde vă duceți?

— Ce-ți pasă?

— Nu vreți să vă duc eu cufărașul?

— Mă duc pe baricade.

— Vreți să merg și eu cu dumneavoastră?

— Dacă vrei! răspunse Courfeyrac. Strada e liberă. Pietrele caldarâmului sunt ale tuturor.

Se depărtă, alergând să-și ajungă priete-

nii. Când îi ajunse, dădu cufărașul unuia dintre ei să-l ducă. Abia după mai mult de un sfert de oră băgă de seamă că tânărul îl urmase în adevăr. Mulțimea nu merge totdeauna unde vrea. Am mai spus că merge încotro o poartă vântul. Trecură de Saint-Merry și se pomeniră, fără să-și dea seama cum, în strada Saint-Denis.

CARTEA A DOUĂSPREZECEA CORINTUL

I – Istoria corintului de la întemeierea lui

Parizienii care trec astăzi dinspre Hale, pe strada Rambuteau, zăresc pe dreapta, în fața străzii Mondétour, o prăvălie de coșuri împletite, iar deasupra prăvăliei drept firmă, un paner având forma împăratului Napoleon cel Mare, cu inscripția:

*„Napoleon este făcut
în întregime din nuiele”,*

nu bănuiesc scenele îngrozitoare pe care le-a văzut locul acesta acum treizeci de ani.

Acolo era strada Chanvrerie, care pe vremuri se scria Chanverrierie, și vestita câr-

ciumă *Corint*.

Vă aduceți aminte tot ce am spus despre baricada ridicată în acest loc, și pe care n-a întrecut-o decât baricada Saint-Merry. Asupra baricadei din strada Chanvrerie, rămasă azi în noaptea uitării, vom încerca să aruncăm puțină lumină.

Să ni se îngăduie să întrebuițăm, pentru claritatea povestirii, mijlocul simplu, folosit de noi altădată pentru Waterloo. Cei care ar voi să-și închipuie într-un fel destul de exact grupurile de case care se ridicau pe atunci pe lângă unghiul nord-estic al Haler Parisului, lângă Saint-Eustache, unde este astăzi intrarea străzii Rambuteau, n-au decât să-și închipuie un N care ar atinge cu vârful său strada Saint-Denis și cu baza Halerle, cele două picioare verticale fiind străzile Grande-Truanderie și Chanvrerie, iar strada Petite-Truanderie linia lui transversală. Vechea stradă Mondétour tăia aceste trei linii făcând cele mai întortocheate colțuri. Așa încât încâlcirea de labirint a acestor patru străzi izbutea să adune pe o su-

prafață de o sută de stânjeni pătrați între Hale și strada Saint-Denis pe de o parte, între strada Cygne și strada Prêcheurs pe de altă parte, șapte grupuri de case ciudat întocmite, de felurite mărimi, așezate strâmb și la întâmplare, despărțite între ele întocmai ca blocurile de piatră ale unui șantier, prin niște creștături înguste.

Am spus creștături înguste, căci nu puteam da o definiție mai potrivită acestor ulicioare întunecoase, înghesuite, întortocheate, mărginite de hardughii înalte de opt caturi. Aceste dărăpănături erau atât de șubrede, încât pe străzile Chanvrerie și Petite-Truanderie fațadele erau susținute de grinzi așezate între case. Ulița era strâmbă și băltoacele de apă, largi. Trecătorul mergea pe un caldarâm veșnic ud; trecând pe lângă dughene care semănau a pivnițe, pe lângă stâlpi mari de piatră prinși în cercuri de fier, pe lângă grămezi întregi de gunoaie, pe lângă porți de trecere ferecate cu zăbrele uriașe străvechi. Pe toate acestea le-a nimicit strada Rambuteau.

Numele acesta, Mondétour¹, zugrăvește de minune șerpuirea tuturor acestor ulicioare. Puțin mai departe făceau o adevărată piruetă în strada Pirouette, care dă în strada Mondétour. Ieșind din strada Saint-Denis în strada Chanvrerie, trecătorul o vedea îngustându-se din ce în ce în fața lui, ca și cum ar fi intrat într-o pâlnie. La capătul străzii, care era foarte scurtă, găsea trece-reă închisă înspre Hale printr-un șir înalt de case și s-ar fi crezut într-o fundătură, dacă n-ar fi văzut la dreapta și la stânga două șleauri adâncite și întunecoase prin care se putea ieși. Era strada Mondétour, care la un capăt răzbea în ulița Prêcheurs, iar la celălalt în strada Cygne și Petite-Truanderie. La capătul acestui fel de fundătură, la cotitura șleaului din dreapta, se vedea o casă mai puțin înaltă decât celelalte, cu un ieșind care înainta în stradă.

În această casă, numai cu două caturi, fi-ința de vreo trei sute de ani o cârciumă ve-

¹ *Détour* – înconjur.

selă și faimoasă. Această cârciumă aducea un zvon de voioșie chiar în locul despre care bătrânul Théophile² spusese în aceste două versuri:

„Aici se leagănă scheletul
Unui ibovnic spânzurat.”

Vadul fiind bun, cârciumarii se perindau din tată-n fiu.

Pe timpul lui Mathurin Régnier, această cârciumă se numea *Pot-aux-Roses*³ și, cum pe atunci rebusurile erau la modă, avea drept firmă un stâlp vopsit trandafiriu⁴. Acum un veac, respectabilul Natoire, unul dintre maeștrii fantasticului, disprețuiți

² Théophile de Viau (secolul al XVII-lea), numit „bătrânul” spre a-l deosebi de Théophile Gautier, contemporan și prieten cu Victor Hugo. Versurile citate nu aparțin însă lui Théophile de Viau, ci discipolului acestuia, Girard de St. Amant (poemul *Singurătatea*).

³ *Pot-aux-Roses* – ghiveci cu trandafiri.

⁴ *Poteau rose* – stâlp trandafiriu.

astăzi de o școală înțepenită în tipicuri, și care chefuisse de câteva ori în această cârciumă chiar la masa unde se îmbătase Régnier, zugrăvise din recunoștință pe stâlpul trandafiriu un ciorchine de struguri de Corint. Cârciumarul foarte încântat schimbase firma și pusese să se scrie sub ciorchine aceste cuvinte aurite: LA STRUGURELE DE CORINT. De-aici numele de *Corint*. Nimic mai natural pentru bețivi decât prescurtările. Elipsa este zigzagul frazei. *Corint* detronase pe *Pot-aux-Roses*. Ultimul vlăstar al acestei dinastii de cârciumari, tata Hucheloup, necunoscându-i nici măcar tradiția, puse să vopsească stâlpul în albastru.

Jos, o sală unde era teigheaua; sus, la etajul întâi, o sală unde era biliardul; o scară de lemn răsucită urca prin tavan; era vin pe mese, fum pe pereți, lumânări aprinse în plină zi, așa arăta cârciuma. O scară având chepengul în sala de jos ducea la pivniță. La etajul al doilea era locuința familiei Hucheloup. Suiai o scară fără balustradă, la

care ajungeai printr-o uşă ascunsă într-un perete din sala cea mare de la primul etaj. Sub acoperiş, două poduri mansardate, cuiburi pentru servitoare. Încăperea de jos era împărţită în două, sala cu tejgheaua şi bucătăria.

Tata Hucheloup se născuse poate chimist, în realitate însă era bucătar. În cârciuma lui nu numai se bea, se şi mânca. Hucheloup născocise un fel de mâncare minunată care nu se găsea decât la el: crapi umpluţi, pe care el îi numea *carpes au gras*. Se mânca la lumina unor lumânări de seu şi a unei lămpi cu ulei de pe vremea lui Ludovic al XVI-lea, pe nişte mese pe care era bătută în cuie, în loc de faţă de masă, o bucată de muşama. Veneau muşterii de departe. Într-o zi, Hucheloup găsisse cu cale să aducă la cunoştinţa trecătorilor „specialitatea” sa. Vârâse o pensulă într-o oală cu vopsea neagră şi, deoarece îşi avea ortografia lui, după cum şi bucătăria, improvizase pe perete această inscripţie atrăgătoare:

CARPES HOGRAS

Într-o iarnă, ploile și lapovița apucaseră să șteargă litera S, cu care se sfârșea primul cuvânt, și G, cu care începea cel de al doilea, și astfel rămăsese:

CARPE HO RAS⁵

Cu ajutorul timpului și al ploii, un modest afiș de birt devenise un sfat înțelept.

Așa se întâmplase că Hucheloup, neștiind franțuzește, știuse latinește, că scosese din bucătărie filosofie și, vrând să-l distrugă pe Carême⁶, se pusese pe aceeași treaptă cu Horațiu⁷. Și, ce e mai surprinzător, că voia să spună: „Intrați în cârciumă la mine!”

Nimic din toate acestea nu mai există astăzi. Labirintul Mondétour a fost tăiat și larg deschis în 1847 și probabil că nu mai există în momentul de față. Strada

⁵ Nu lăsa să treacă orele (lat.).

⁶ Bucătar vestit din secolul al XIX-lea.

⁷ Poetul latin scrisese: *Carpe diem* (nu lăsa să treacă ziua).

Chanvrerie și *Corint* au fost îngropate sub caldarâmul străzii Rambuteau.

După cum am mai spus, *Corint* era unul dintre locurile de întâlnire, dacă nu de întrunire, ale lui Courfeyrac și ale prietenilor lui. Grantaire descoperise cârciuma *Corint*. Intrase pentru *carpe ho ras* și se întorsese pentru *carpes gras*. La *Corint* se bea, se mânca, se striga în gura mare; plăteai puțin, plăteai greu sau nu plăteai deloc, erai totdeauna binevenit. Tata Hucheloup era un om cumsecade.

Hucheloup, om cumsecade, după cum am spus, era un birtaș cu mustăți; varietate hazlie. Era întotdeauna încruntat, parcă ar fi vrut să-și sperie mușteriii, îi bombănea pe cei care intrau, de parc-ar fi fost mai dispus să le caute pricină decât să le servească supa. Și totuși, o spunem încă o dată, erai totdeauna binevenit. Această ciudățenie făcuse vad prăvăliei și îi aducea mult tineret care spunea: „Hai să-l vezi tunând și fulgerând pe tata Hucheloup!” Fusesse maestru de scrimă. Izbucnea în râs pe neaș-

teptate. Glas gros înseamnă om de treabă. Avea un fond comic sub o înfățișare tragică. Se mulțumea să te sperie, ca tabacherele în formă de pistol. Bubuitura lor e un strănut.

Avea de nevastă pe mama Hucheloup, o femeie cu barbă, foarte urâtă.

Pe la 1830, bătrânul Hucheloup muri. Odată cu el s-a dus și secretul crapilor umpluți. Văduva lui nemângâiată a ținut mai departe cârciuma. Dar mâncarea era din ce în ce mai proastă și cu timpul ajunsese să nu te mai poți atinge de ea; iar vinul, care totdeauna lăsase de dorit, era oțet curat. Courfeyrac și prietenii lui se mai duceau totuși la *Corint* – de milă, cum zicea Bossuet.

Văduva Hucheloup găfâia și era cumplit de grasă și avea apucături de țărancă. Datorită felului de a le rosti, vorbele, ei păreau mai puțin neroade. Avea un fel de a spune lucrurile, care adăuga un sos picant amintirilor din primăvara vieții ei trăită la țară. Fusesse odinioară plăcerea ei, zicea, să as-

culte „cum cântă bot-groșii prin răsuri”.

Sala de la etaj, „restaurantul”, era o încăpă-
pere mare și largă, în care se îngrămădeau
de-a valma taburete, scăunașe, scaune,
bănci, mese și un biliard vechi și șchiop. Te
urcai pe o scară răsucită care dădea într-un
colț al sălii, pătrunzând printr-o deschiză-
tură pătrată, asemenea unui tambuchi⁸ de
corabie.

Sala aceasta, luminată de o singură fereas-
tră îngustă și de o lampă cu ulei, în perma-
nență aprinsă, era o adevărată cocioabă.
Toate mobilele cu patru picioare se clătinau
de parcă ar fi avut numai trei. Pereții văru-
iți nu aveau altă podoabă decât acest catren
făcut în cinstea doamnei Hucheloup:

*La zece pași te miră, la doi, te îngrozește,
Pe nasul ei gigantic un neg se lăfăiește,
Să nu ți-l sufle-n față ți-e teamă la tot pasul,
Și că-ntr-o zi în gură îi va cădea tot nasul”.*

⁸ Deschizătură prin care, de pe puntea unei
corăbii, se pătrunde în cală.

Versurile erau scrise pe perete cu cărbune.

Madam Hucheloup, care semăna foarte bine cu portretul de mai sus, umbla încioace și încolo, de dimineață până seara, în fața acestui catren, cu o liniște netulburată. Două slujnice, Matelote și Gibelotte, cărora niciodată nu li s-a spus altfel, ajutau pe madam Hucheloup să așeze pe mese ulcelele de vin și feluritele ciorbe, care se serveau mușteriiilor flămânzi în strachină de lut. Matelote, mătahăloasă, rotundă, roșcovană și gălăgioasă, fostă sultană favorită a răposatului Hucheloup, era urâtă, mai urâtă decât orice balaur din mitologie. Totuși, dat fiind că slujnica se ținea într-una pe lângă stăpână, alături de madam Hucheloup era mai puțin urâtă. Gibelotte, înaltă, plăpândă, albă, de o albeață limfatică, cu cearcăne la ochi, cu pleoapele căzute, totdeauna sleită de puteri și istovită suferind de ceea ce s-ar putea numi oboseală cronică, sculându-se cea dintâi, culcându-se cea din urmă, slujea pe toată lumea, chiar și pe cealaltă slujnică,

în tăcere și cu blândețe, surâzând în oste-neala ei cu un vag zâmbet adormit.

Înainte de a intra în restaurant, citeai pe ușa, scris cu creta, versul acesta de Courfeyrac:

*„Petrece dacă poți și mănâncă dacă ai cu-
raj.”*

II – Veselie premergătoare

Laigle de Meaux, după cum se știe, locuia mai mult la Joly decât în altă parte. Avea o locuință cum are pasărea o cracă. Amândoi prietenii trăiau împreună, dormeau împreună. Toate le aveau pe din două, și într-o oarecare măsură chiar și pe Musichette. Erau ceea ce la călugării pelerini se chema *bini*. În dimineața de 5 iunie se duseră să prânzească la *Corint*. Joly răcise cumsecade și avea un guturai strașnic, pe care începu-se să-l împartă cu Laigle. Laigle purta o ha-ină răpănoasă, iar Joly era bine îmbrăcat.

Era aproape nouă dimineața când deschiseră ușa *Corintului*.

Se urcară la etaj.

Îi primiră Matelote și Gibelotte.

— Stridii, brânză și șuncă! ceru Laigle.

Și se așezară la masă.

În cârciuma goală nu erau decât ei doi.

Gibelotte, recunoscând pe Joly și pe Laigle, puse o sticlă de vin pe masă.

Pe când erau la primele stridii, în gârliciul scării se ivi un cap, apoi se auzi un glas:

— Treceam pe-aici. Am simțit din stradă un miros minunat de brânză de Brie. Și iată-mă!

Era Grantaire.

Grantaire luă un scăunel și se așeză la masă.

Gibelotte, văzându-l pe Grantaire, puse încă două sticle de vin pe masă.

Se făcură trei.

— O să bei tu două sticle? întrebă Laigle pe Grantaire.

— Oricine se pricepe la una ca asta; numai tu ești un nevinovat, îi răspunse Grantaire. N-am mai văzut bărbat să se sperie de două sticle.

Ceilalți începuseră cu mâncarea. Gran-

taire începu cu băutura. O jumătate de sticlă alunecă pe gât la repezeală.

— Ai gaură în burtă? continuă Laigle.

— Parcă tu n-ai una în cot! zise Grantaire. Și, după ce-și goli paharul, adăugă: Ei, Laigle, tu, omul discursurilor funebre, ți-e haina ponosită.

— Te cred, răspunse Laigle, ducem casă bună haina mea și cu mine. S-a dat după toate năravurile mele, nu mă supără cu nimic, e turnată pe diformitățile mele, e plină de gentilețe în toate mișcările mele, nu o simt decât numai fiindcă îmi ține cald. Hainele vechi sunt ca și prietenii vechi.

— Adevărat! strigă Joly intrând în vorbă. O haină veche e un prieten vechi.

— Mai ales, zise Grantaire, pentru cineva care are guturai.

— Grantaire, întreabă Laigle. Vii de pe boulevard?

— Nu.

— Joly și cu mine am văzut trecând capul coloanei.

— E o priveliște minunată, spuse Joly.

— Ce liniștită e strada asta! grăi Laigle. Cine și-ar putea închipui că Parisul e răsturnat cu dosul în sus? Cum se cunoaște că pe vremuri erau numai mânăstiri pe-aici. Lista lor au făcut-o du Breul, Sauval și părintele Lebeuf. Era de jur-împrejur un adevărat furnicar! Și încălțați, și descălțați, și tunși, și bărboși, cenușii, albi, negri franciscani, minimi, capucini, carmeliți, augustini mici, augustini mari, augustini vechi... Mișunau.

— Să nu mai vorbim de călugări, întrerupse Grantaire că-mi vine să mă scarpin. Apoi strigă. „Ptiu! Înghiții o stridie stricată. Iar o să m-apuce ipohondria. Stridiile sunt stricate, chelnerițele sunt urâte. Urăsc specia umană. Treceam adineauri pe strada Richelieu, prin fața bibliotecii publice. Grămada asta de capace de stridii, căreia i se spune bibliotecă, mă dezgustă să mai gândesc Ce de hârtie! Câtă cerneală, câte mâzgălituri! Ce de file scrise! Care e mârlnul care a spus că omul e un biped fără pe-

ne⁹? Pene de gâscă! Apoi am întâlnit o fată pe care o cunosc, frumoasă ca primăvara, vrednică să i se zică Floreal¹⁰, încântată, plutind în nori, fericită, în al șaptelea cer, ticăloasa, pentru că ieri un bancher dezgustător, ciupit de vărsat a binevoit s-o dorească. Vai, femeia pândește pe zaraful bogat ca și pe junele sclivisit; pisicile vânează și șoareci și păsărele. N-au trecut nici două luni de când dumneaei ședea cuminte într-o mansardă potrivind copci de aramă la chiotoarele corsetelor. Ei, ce ziceți de asta? Cosea, avea un pat cu chingi, visa lângă un ghiveci cu flori, era mulțumită. Acum iat-o banhereasă. Transformarea s-a făcut astănoapte. Am întâlnit-o pe victimă azidimineată; nu-și mai încăpea în piele de bucurie. Ceea ce mi se pare îngrozitor e că

⁹ Joc de cuvinte: *sans plume* – fără pană, fără condei.

¹⁰ Numele unei luni în calendarul republican din 1792, luna florilor (corespunde în parte lui aprilie).

ticăloasa era tot atât de frumoasă astăzi ca și ieri. Bancherul nu i se vedea pe față. Trandafirii se deosebesc de femei, în bine sau în rău, prin aceea că pe ei urmele de omizi se văd. Vai! Nu există moralitate pe pământ, iau ca mărturie mirtul, simbol al dragostei, laurul, simbol al războiului, măslinul, acest prostănac simbol al păcii, mărul, cu al cărui sâmbure era să se înece Adam, și smochinul, strămoșul fustelor. Cât despre drept, vrei să știi ce este dreptul? Galii râvnesc cetatea Clusium, Roma o ocrotește și îi întreabă: ce rău le-a făcut Clusium? Brennus răspunde: „Răul pe care vi l-a făcut vouă Alba, răul pe care vi l-au făcut ecvii, Fidena, volscii și sabinii¹¹. Ei erau

¹¹ Cetăți, personaje și populații din Italia mijlocie, în primele timpuri ale istoriei Romei. Clusium era o cetate din Etruria, asediată de gali la începutul secolului al IV-lea î.e.n. Romanii i-au dat ajutor și au izgonit pe năvălitori. Aceștia se înapoiară însă după un an și cuceriră Roma, prădând-o groaznic și înapoindu-se cu o pradă

vecinii voștri. Clusienii ne sunt nouă vecini. Avem despre vecinătate aceeași părere ca și voi. Voi ați răpit Alba, noi luăm Clusium.” Roma zice: „N-o să luați Clusium”. Și Brennus luă Roma. Apoi strigă: „*Vae victis!*” (Vai de cei învinși!) Asta e dreptul! Ah! Câte animale de pradă sunt pe lume! Ce de vulhuri! Mi se înfioară pielea!

Întinse lui Joly paharul, pe care acesta i-l umplu; bău și vorbi mai departe, aproape

bogată în patria lor (câmpia Padului). *Brennus* însemna în limba galilor „conducător de oaste”. Este vorba aici de brenul care a cucerit Roma în 390 și i-a impus condiții grele pentru a consimți să se retragă. Ecvii, volscii și sabinii sunt urmele unor vechi triburi înrudite cu romanii. Volscii locuiau chiar în Latium; ceilalți, mai la nord, în Apeninii mijlocii. Au fost cu toții supuși de romani în secolul al V-lea î.e.n. Alba era capitala albanilor, tribul latin care a avut întâietatea în Latium înaintea romanilor; au fost supuși de regele Tullus Hostilius. Fidena era o cetate sabină la nord de Roma, supusă – după legendă – de însuși Romulus.

fără să fi fost întrerupt de paharul cu vin, pe care nimeni nu-l luă în seamă, nici chiar el:

— Brennus care ia Roma e un vultur. Bancherul care ia o lucrătoare ușurică e și el un vultur. Tot atâta nerușinare și la unul și la altul. Așadar, să nu mai credem în nimic! Nu există decât un adevăr: să bei! Oricare ar fi părerea voastră, că sunteți pentru cocoșul slab, cum e cantonul Uri, sau pentru cocoșul cel gras, cum e cantonul Glaris¹², n-are a face, beți! Îmi vorbiți de bulevard, de cortegiu *et cetera*. Ce? O să mai fie o revoluție? Mă mir de atâta sărăcie de mijloace din partea bunului Dumnezeu. Trebuie să ungă tot mereu jgheabul vechi pe care alunecă evenimentele. S-a împiedicat? Nu mai merge? Repede, o revoluție. Bunul Dumnezeu

¹² Aluzie la neînțelegerile religioase din Elveția în secolul al XVI-lea. În cantonul Uri se ținea încă postul catolic; în Glaris, în schimb, nu se mai ținea, odată cu primirea fără rezerve a reformei lui Zwingli.

are mereu mâinile murdare de unsoarea asta urâcioasă. În locul lui aş lua-o mai simplu, n-aş mai zăbovi să schimb roţile maşinii zi şi noapte, aş mânca mai voiniceşte neamul omenesc, aş împleti de-a rândul faptele, fără să rup firul, n-aş lăsa nimic pe mâine şi nici măcar nu mi-aş bate capul prea mult să creez modele noi. Ceea ce voi numiţi progres e pus în mişcare de două motoare: oamenii şi întâmplările. Dar şi mai trist e că din când în când se simte nevoie de ceva excepţional. Pentru evenimente, ca şi pentru oameni, formele obişnuite nu-s de ajuns. Printre oameni e nevoie de genii, printre evenimente de revoluţii. Marile accidente sunt legea şi ordinea lucrurilor, alcătuirea lumii nu se poate lipsi de ele. Văzând apariţia cometelor, eşti ispitit să crezi că însuşi cerul are nevoie de actori în reprezentaţie. În clipa când te aştepţi mai puţin, Dumnezeu afişează un meteor pe zidul firmamentului. Apare câte o stea ciudată, scoasă în evidenţă de o coadă uriaşă. Şi iată ce-l ucide pe Cezar. Brutus îi dă o

lovitură de cuțit și Dumnezeu una de cometă. Hait, iată o aureolă boreală, iată o revoluție, iată un om mare: '93 cu litere groase, Napoleon ca vedetă și cometa din 1811 în fruntea distribuției. Ah! Ce afiș frumos, albastru, înstelat de văpăi neașteptate! Bum! Bum! Spectacol extraordinar! Holbați ochii și priviți, voi, gură-cască! Toate sunt cu părul vâlvoi, astrul ca și drama. Doamne, Dumnezeule, e prea mult și nu e de ajuns! Mijloacele acestea luate din excepțional par măreața dărnicie și sunt sărăcie. Dragii mei providența e pe drojdie. Revoluția? Ce dovedește revoluția? Că Dumnezeu e la ananghie. El pune la cale o lovitură de stat pentru că există o ruptură între prezent și viitor, și el, Dumnezeu, n-a putut s-o scoată la capăt. Scurt, am început să am îndoieli despre bogăția lui Iehova. Când văd atâta lipsă sus și jos, atâta calicie, zgârcenie murdară, atâta restriște în cer și pe pământ, de la păsărica ce n-are un bob de mei, până la mine, care n-am o sută de mii de franci venit; când mă uit la soarta omenirii, care e

atât de hărțuită și la soarta regalității, căreia i s-a apropiat funia¹³ de par, dovadă că prințul Condé s-a spânzurat¹⁴; când văd iarna care nu e altceva decât o spărtură în zenit, pe unde suflă vântul, când văd atâtea zdrențe chiar în purpura cu totul nouă a dimineții pe vârfurile dealurilor, când văd picăturile de rouă, aceste mărgăritare false, când văd promoroaca, imitație de diamant, când văd omenirea descusută și evenimentele cârpăcite, atâtea pete în soare, și atâtea găuri în lună, când văd peste tot atâta mizerie, îmi vine a crede că Dumnezeu nu e bogat. Încearcă și el s-o scoată la capăt, adevărat, dar simt că e strâmtorat... Face o revoluție așa cum dă un bal negustorul cu tejgheaua goală. Nu trebuie să judecăm pe

¹³ Joc de cuvinte: *qui montre la corde* – care își arată coarda, și *la corde du pendu* – funia spânzuratului.

¹⁴ Este vorba de ultimul prinț Condé, tatăl ducelui d'Enghien, executat din ordinul lui Napoleon în 1804. Bătrânul s-a spânzurat în 1832.

zei după aparențe. Sub poleiala cerului întrezăresc un univers sărac. În creația lumii e ceva falimentar. De aceea sunt un nemulțumit. Iată, suntem în ziua de 5 iunie. S-a înnoptat aproape. De azi dimineață aștept să se facă ziuă. Nu s-a făcut și m-aș prinde că nici n-o să se facă astăzi. Neglijență de băiat de prăvălie prost plătit. Da, totul e rău întocmit. Nicio încheietură nu se potrivește cu alta, lumea e veche, s-a scorojit de tot; eu trec le partea opoziției. Toate merg de-a-ndoaselea, universul are toane. Așa e și eu copiii: cei care vor să aibă nu-i au; cei care nu-i vor îi au. În încheiere, sunt mâhnit și furios. Pe lângă toate, și chelbosul ăsta de Laigle de Meaux îmi face rău când mă uit la el. Mă simt umilit la gândul că sunt de aceeași vârstă cu chelia lui. De altfel, eu critic, nu insult. Universul este așa cum este. Vorbesc fără gând rău și numai ca să fiu cu conștiința împăcată. Primiți, veșnice părinți, asigurarea deosebitei mele considerațiuni. Ah! Pe toți sfinții Olimpului și pe toți zeii paradisului! nu eram făcut să fiu pari-

zian, adică să fiu veșnic aruncat dintr-o rachetă într-alta, din grupul haimanalelor în cel al zurbagiilor. Eram făcut să fiu turc, să mă uit toată ziua la femeiuști orientale dansând acele delicioase dansuri egiptene, nerușinate ca visele unui om cucernic, sau ale unui țăran din Beauce¹⁵, sau ale unui nobil din Veneția, înconjurat de nobile doamne, sau ale unui prințisor german, care aduce confederației germane o jumătate de soldat, și care-și petrece timpul liber uscându-și ciorapii pe gard, adică pe hotarul său. Iată destinul pentru care am fost eu făcut. Da! Turc. Am zis și nu-mi iau vorba înapoi. Nu înțeleg de ce turcii sunt rău văzuți de obicei. Mahomet are și el partea lui bună: cinste lui, inventator al haremului plin de cadâne și al paradisului plin de odalisce. Să nu insultăm mahomedanismul singura religie împodobită cu o poiată¹⁶.

¹⁵ Câmpie din Franța de nord.

¹⁶ Joc de cuvinte: *poulailler* – poiată; *une poule* – o femeie ușoară.

Așa fiind vă îndemn să bem. Pământul e o prostie mare. Și se pare că nătărăii ăștia vor să se mai și bată, să se pocească, să se căsăpească în mijlocul verii, în luna lui ci-reșar, când s-ar putea duce la braț cu o făptură a firii să miroasă pe câmp uriașa ceașcă de ceai a fânului cosit. Nu zău, se fac prea multe nerozii! Un felinar ruginit și stricat pe care l-am văzut adineauri la un negustor de vechituri îmi sugerează o idee: Ar fi vremea să luminăm omenirea. Da, iată-mă iarăși trist! Ce înseamnă să înghiți strâmb o stridie și o revoluție! Sunt iarăși jalnic Ce groaznică e lumea noastră bătrână! Ne căznim, ne urâm, ne târâm, ne omorâm și ne obișnuim cu toate!

Și Grantaire, după acest acces de elocvență, avu și unul, binemeritat, de tuse.

— Fiindcă veni vorba de revoluție, zise Joly, se pare că Marius e într-adevăr îndrăgostit.

— Se știe de cine?

— Nu.

— Nu?

— Nu, ți-am spus!

— Dragostea lui Marius! strigă Grantaire. Am înțeles. Marius e ceața și sunt sigur că a întâlnit un abur. Marius e viță de poet. Cine zice poet, zice nebun. *Tymbracus Apollo*¹⁷. Marius și Maria lui, sau Marieta sau Mimi a lui – ce îndrăgostiți caraghioși trebuie să fie! Îmi cam dau seama cum stau lucrurile. Sunt atât de fericiți, încât uită să se mai sărute! Nevinovați pe pământ, îmbrățișându-se în cer. Niște suflete cu simțuri. Se culcă împreună între stele!

Pe când Grantaire începea a doua sticlă și poate și a doua predică, prin gaura pătrată a scării se ivi un băiat mai mic de zece ani, zdrențaros, pipernicit, galben, cu un botișor ascuțit, cu ochi vioi, cu o claie de păr, ud de ploaie și foarte mulțumit. Fără să stea pe gânduri, copilul, alegând din cei trei – cu

¹⁷ Joc de cuvinte întemeiat pe o interpretare glumeață a epitetului latin al zeului Apollo: *avoir le timbre un peu fêlé* înseamnă, în limba franceză „a fi cam într-o parte”.

toate că nu cunoștea pe nimeni – pe Laigle de Meaux, îl întrebă:

— Dumneata ești domnul Bossuet?

— Mi se mai zice și așa, răspunse Laigle. Ce ai cu mine?

— Iată ce e! Unul înalt și blond mi-a spus pe bulevard: „Cunoști pe bătrâna Hucheloup?” Eu i-am zis: „Da, din strada Chanvrenne, văduva moșului”. El mi-a zis: „O să găsești acolo pe domnul Bossuet, să-i spui din partea mea A.B.C.”. E vorba de o păcăleală, nu-i așa? Mi-a dat cincizeci de bani.

— Joly, împrumută-mi cincizeci de bani! zise Laigle. Și întorcându-se spre Grantaire: Grantaire, împrumută-mi cincizeci de bani!

Așa se făcu un franc, pe care Laigle îl dădu copilului.

— Mulțumesc, domnule! zise băiețelul.

— Cum te cheamă?

— Navet, prietenul lui Gavroche.

— Rămâi cu noi, zise Laigle.

— Stai să mănânci cu noi, îl îndemnă Grantaire.

Copilul răspunse:

— Nu pot. Fac parte din cortegiu. Eu sunt
ăla care strigă: „Jos Polignac!”

Și trăgându-și mult îndărăt piciorul, ceea
ce era semnul celui mai respectuos salut,
plecă.

După ce plecă băiatul, Grantaire luă cu-
vântul.

— ăsta e adevăratul ștregar. Sunt multe
și diferite soiuri de ștengari: ștengarul
notar, numit *trepăduș*, ștengarul ospătar,
numit *picolo*, ștengarul brutar, numit
mitron, ștengarul lacheu, numit *groom*,
ștengarul marinar numit *mus*, ștengarul
soldat numit *copil de trupă*, ștengarul pic-
tor, numit *mâzgălici*, ștengarul negustor,
numit *jarcalete*, ștengarul curtean, numit
puști și ștengarul rege, numit *delfin*. Șten-
garul Dumnezeu se numește *prunc*.

Între timp, Laigle se gândea; spuse cu ju-
mătate voce:

— A.B.C., înseamnă înmormântarea lui
Lamarque.

— Blondul înalt care-ți trimite veste, zise
Grantaire, e Enjolras.

— Mergem? întrebă Bossuet.

— Plouă, răspunse Joly. Am jurat să intru în foc, nu în apă! Nu vreau să capăt un guturai.

— Eu rămân aici, hotărî Grantaire. Decât un dric, mai bine o masă.

— Prin urmare, rămânem, întări Laigle. Atunci hai să bem! De altfel, putem lipsi de la înmormântare fără să lipsim de la răscoală.

— Ah! La răscoală merg și eu! strigă Joly. Laigle își frecă mâinile.

— Iată că putem să dregem puțin revoluția din 1830. Adevărul e că strânge oleacă poporul pe la subsuori.

— Pe mine nu mă prea interesează revoluția voastră, zise Grantaire. Eu nu urăsc guvernul. E o coroană vătuită cu o scufie de bumbac. E un sceptru care se termină cu o umbrelă. Mi-a venit în gând că pe ploaia asta Ludovic-Filip va putea să dea regalității două întrebuintări: capătul-sceptru să-l întindă împotriva poporului, și capătul-umbrelă să-l deschidă împotriva ploii.

Sala era întunecoasă. Încetul cu încetul, norii grei goniră lumina zilei. În cârciumă nu era nimeni; nici pe stradă. Toată lumea se dusesese „să urmărească mersul evenimentelor”.

— E amiază sau e miezul nopții? strigă Bossuet. Nu se vede nimic, Gibelotte adu lumină!

Grantaire, trist, bea.

— Enjolras mă disprețuiește, murmură el. Enjolras și-a zis: „Joly e bolnav, Grantaire e beat”. Iar pe Navet l-a trimis la Bossuet. Dacă ar fi venit să mă ia, l-aș fi urmat. Cu atât mai rău pentru Enjolras! N-o să mă duc la înmormântarea lui.

Odată luată această hotărâre, Bossuet, Joly și Grantaire nu se mai urniră din cârciumă. Pe la două după amiază, masa la care ședeau era plină de sticle goale. Pe masă aveau două lumânări, una într-un sfeșnic de alamă coclită, alta în gâtul unei carafe ciobite. Grantaire îi antrenase pe Bossuet și Joly la băutură, Bossuet și Joly îl întorseseră pe Grantaire la veselie.

Cât despre Grantaire, încă de la amiază depășise măsura vinului, izvor sărac în visuri. În fața adevăratului bețiv, vinul se bucură numai de un succes de stimă. Există și în materie de beție magie albă și magie neagră. Vinul e numai magie albă. Grantaire era un băutor de vinuri cutezător. Departe de a-l opri, prăpastia unei beții cumplite deschisă înaintea lui îl atrăgea. Lăsase la o parte sticlele și luase în mână stacana. Stacana e prăpastia. Neavând la îndemână nici opium, nici hașis, și vrând să-și umple mintea cu amurg, căutase să le înlocuiască cu un înfiorător amestec de rachiu, de bere tare și de absint, care produce letargii de-a dreptul îngrozitoare. Plumbul din suflete e făcut din aburii acestor trei băuturi, bere, rachiu și absint. Sunt trei întunecimi în care se îneacă fluturele ceresc, și dintr-o ceață fumurie nelămurită, închegată în chip de aripă de liliac, se plăsmuiesc trei furii mute, visul rău, noaptea și moartea, care zboară alene pe deasupra sufletului adormit.

Grantaire nu ajunsese încă nici pe departe în această stare lugubră. Era nemaipomenit de vesel, iar Bossuet și Joly îi dădeau replica. Felului său ciudat de a accentua cuvintele și ideile, Grantaire îi mai adăuga și divagația gesturilor. Cu brațul frânt în unghi și cu cravata desfăcută, proptindu-și cu demnitate pumnul stâng pe genunchi, călare pe un scăunel și cu paharul plin în mâna dreaptă, arunca Matelotei, servitoarea cea grasă, aceste îndemnuri solemne:

— Să se deschidă porțile palatului! Toată lumea să intre în Academia Franceză și să îmbrățișeze pe doamna Hucheloup! Să bem! Și întorcându-se spre mama Hucheloup, adăugă: Femeie străveche și consacrată prin folosință, apropie-te să te contempli!

Și Joly striga:

— Matelote și Gibelotte, nu-i mai dați de băut lui Grantaire! Mănâncă banii cu lingura. De azi-dimineață a risipit nebunește doi franci și nouăzeci și cinci de cenți.

Și Grantaire începea iar:

— Cine a scos din cui stelele fără voia mea și le-a pus pe masă în chip de lumânări?

Bossuet, beat turtă, își păstrase liniștea.

Se așezase pe marginea ferestrei deschise, cu spatele în bătaia ploii de afară, și-i privea pe cei doi prieteni. Deodată auzi îndărătul lui zarvă, pași grăbiți și strigăte: „La arme!” Se întoarse și zări în strada Saint-Denis, la capătul străzii Chanvrerie, pe Enjolras, care trecea cu arma în mână, pe Gavroche cu spada, pe Jean Prouvaire cu flinta, pe Combeferre cu pușca, pe Bahorel cu o carabină lungă și toată mulțimea înarmată și înfuriată care-i urma.

Strada Chanvrerie nu era mai lungă decât o bătaie de pușcă. Bossuet își duse mâinile pâlnie la gură și strigă:

— Courfeyrac! Hei, Courfeyrac!

Courfeyrac auzi chemarea, îl zări pe Bossuet și făcu câțiva pași în strada Chanvrerie, strigând: „Ce vrei?” care se încrucișă cu: „Unde te duci?”

— Să fac o baricadă, răspunse Courfeyrac.

— Atunci aici! Locul e bun! Fă-o aici!

— Ai dreptate, Aigle! strigă Courfeyrac.

Și la un semn al lui Courfeyrac, mulțimea se repezi în strada Chanvrerie.

III – Se lasă noaptea asupra lui Grantaire

Într-adevăr, locul se potrivea de minune: strada era larg deschisă la intrare, apoi, îngustându-se, se înfunda, sugrumată de *Corint*, iar strada Mondétour fiind ușor de închis la dreapta și la stânga, niciun atac nu se putea da decât prin strada Saint-Denis, adică numai din față, și complet descoperit. Bossuet, beat turtă, avusese ochiul lui Han-nibal pe nemâncate.

La năvala mulțimii, spaima cuprinse toată strada. N-a rămas niciun trecător care să n-o fi luat la sănătoasa. Într-o clipă, în fund, la dreapta, la stânga, prăvălii, atelierele, porțile gangurilor, ferestrele, jaluzelele, mansardele, obloanele de toate mărimile se închiseră începând de la parter până la acoperișuri. O bătrână înspăimântată își proptise o saltea la fereastră, cu două pră-

jini de rufe, ca să mai ia puterea gloanțelor. Numai porțile și ușile cârciumii rămaseră deschise, din pricina binecuvântată că mulțimea dăduse buzna înăuntru.

— Vai, Doamne! vai, Doamne! suspina doamna Hucheloup.

Bossuet coborâse în întâmpinarea lui Courfeyrac.

Joly, care se dusesese la fereastră, strigă:

— Courfeyrac, trebuia să-ți iei o umbrelă, ai să răcești!

Între timp, în câteva minute, fuseseră smulși douăzeci de drugi de fier din fațada de zăbrele a cârciumii și zece stânjeni pătrați de piatră din caldarâmul străzii; în treacăt, Gavroche și Bahorel puseseră mâna pe căruța unui fabricant de var, un anume Anceau, și o răsturnaseră. În căruță, erau trei butoaie pline de var, pe care le așezară sub grămezile de pietre. Enjolras ridicase chepengul de la pivniță, și toate butoaiele goale ale văduvei Hucheloup se rostogoliră lângă cele cu var. Feuilly, cu degetele lui deprinse să coloreze lamele gingașe ale

evantaielor, grămădise lângă butii și căruță, ca să le sprijine, două grămezi de bolovani. Erau pietre culese cine știe de unde. Bârnela fuseseră smulse din fața unei case învecinate și culcate pe butoaie. Când Bossuet și Courfeyrac se întoarseră, jumătate de stradă se și închisese cu un meterez mai înalt decât înălțimea omului. Nimic nu se poate asemăna cu mâna poporului când e vorba să clădească din ceea ce dă rămă.

Matelote și Gibelotte se amestecaseră printre lucrători, Gibelotte, moleșită ca totdeauna, ajuta la baricadă, umblând de colo-colo, și cărând moloz. Servea pietrele de caldarâm cum ar fi servit vinul, cu același aer somnoros.

Un omnibus cu doi cai trecu pe la capătul străzii.

Bossuet sări peste caldarâm, opri vehiculul, îi dădu jos pe călători, ajutând „doamnele” să coboare, trimise la plimbare pe conductor și se întoarse cu omnibusul, trăgând caii de dârlogi.

— Omnibusurile, spuse el, nu trec prin fa-

ța Corintului. *Non licet omnibus adire Corinthum*¹⁸.

O clipă mai târziu, caii deshămați plecau la întâmplare pe strada Mondétour și omnibusul răsturnat pe o coastă completa barajul străzii.

Madam Hucheloup, buimăcită, se refugia-se la etajul întâi. Avea privirea rătăcită și se uita în jurul ei fără să vadă, strigând pe șoptite. Răcnetele ei înspăimântate nu îndrăzneau să-i iasă din gâtleej:

— E sfârșitul lumii, murmura ea.

Joly depuse o sărutare pe gâtul gros, roșu și zbârcit al doamnei Hucheloup și-i spuse lui Grantaire:

— Dragul meu, întotdeauna am socotit gâtul unei femei ca ceva nespus de gingaș.

Dar Grantaire atingea cele mai înalte

¹⁸ „Nu se cade oricui să ajungă până la Corint.” Expresie în limba latină cu înțelesul de stăvilire a pretențiilor celor nechemați. Joc de cuvinte: *omnibus* – tuturor (lat.).

culmi ale ditirambei¹⁹. Întorcându-se Matelote la etaj, Grantaire o prinse de mijloc în dreptul ferestrei și râse cu hohote.

— Matelote e urâtă! striga el. Matelote e un vis al urâteniei! Matelote e o himeră! Iată care e taina nașterii ei: un Pygmalion²⁰ gotic, care împodobește jgheaburile catedrelor cu capete de hidră se îndrăgosti într-o bună zi. Se rugă fierbinte de zeul Amor să o însuflețească, și așa se născu Matelote. Priviți-o, cetățeni! Are părul de culoarea cromatului de plumb, ca și iubita lui Tizian²¹,

¹⁹ Poem liric dedicat zeului Dionysos. Prin extensiune, elogiu exagerat adus unei persoane.

²⁰ Sculptor grec care – după legendă – s-a îndrăgostit de statuia Galateii, propria sa operă, și a luat-o de soție după ce a fost însuflețită de Venus-Afrodită.

²¹ Mare pictor venețian din vremea Renașterii (1477–1576), la V. Hugo, aluzie la portretul unei tinere cu parul castaniu deschis pictat de el și cunoscută sub numele de „logodnica pictorului”.

și e fată bună! Răspund eu că se va bate bine. În orice fată bună zace un erou! Cât despre madam Hucheloup e o bătrână vi-tează. Uitați-vă ce mai mustăți are. Le-a moștenit de la bărbatul ei. O adevărată femeie-husar! Are să se bată și ea. Ele două vor băga mahalaua-n sperieți. Camarazi, vom răsturna guvernul, adevăr zic vouă, așa cum e adevărat că între acidul margaric și cel formic sunt încă alți cincisprezece acizi intermediari! De altfel, mie mi-e totu-na Domnilor, tatăl meu nu mă putea suferi pentru că nu mă pricepeam la matematică. Nu mă pricep decât la dragoste și libertate. Eu sunt Grantaire, băiat bun! Pentru că n-am avut niciodată bani, nu m-am obișnuit cu ei. De aceea nici nu le-am dus lipsa vre-odată, dar dacă aș fi fost bogat, n-ar mai fi fost săraci; ați fi văzut voi! Ei, dacă inimile bune ar avea și pungile doldora, ce bine-ar merge toate! Mi-l închipui pe Isus cu averea lui Rotschild²². Ce mult bine ar face? Sărută-

²² Bancher francez din prima jumătate a seco-

mă Matelote! Ești plină de voluptate și sfi-oasă! Obrajii tăi cheamă un sărut de soră și buzele cer sărutarea unui iubit!

— Taci, bolobocule! îl întrerupse Courfeyrac.

Grantaire continuă:

— Sunt capitolul²³ și membru premiat al Academiei din Tuluza.

Enjolras, care sta cu pușca în mână, în picioare pe creasta meterezului, își ridică frumosu-i chip serios și aspru. Enjolras avea în el ceva spartan și puritan totodată. Murise la Thermopile cu Leonida²⁴ și dădu-

lului al XIX-lea, supranumit „bancherul regilor și regele bancherilor”, a cărui avere trecea drept fabuloasă. A finanțat în mai multe rânduri guvernele monarhiei din iulie.

²³ Nume vechi al consilierilor comunali din Tuluza.

²⁴ Ca unul dintre cei 300 de spartani care au pierit alături de regele Leonida, apărând trecătoarea Thermopile din munții Tesaliei, împotriva armatei persane a lui Xerxes (480 î.e.n.).

se foc Droghedei cu Cromwell²⁵.

— Grantaire, strigă el, du-te și te culcă în altă parte. În beția luptei nu e loc pentru bețivi. Nu dezonora baricada!

Acest cuvânt mânios avu un efect ciudat asupra lui Grantaire. Ai fi zis că cineva îi aruncase un pahar cu apă rece în obraz. Părea că s-a trezit deodată. Se așează, se sprijini de o masă lângă fereastră, privi pe Enjolras cu o nespusă duioșie și îi spuse:

— Eu cred în tine.

— Pleacă!

— Lasă-mă să dorm aici!

— Du-te și dormi în altă parte! strigă Enjolras.

Dar Grantaire, privindu-l mereu cu ochii

²⁵ Comparația evocă un episod sălbatic din campania de înăbușire a răscoalei irlandeze în timpul revoluției burgheze din Anglia. Cromwell, luând cu asalt cetatea Drogheda din Irlanda (1649), a ordonat nimicirea garnizoanei odată cu populația orașului, sub pretext că irlandezii sunt catolici.

lui galeși și tulburi, răspunse:

— Lasă-mă să dorm aici, așteptând moartea.

Enjolras se uită la el cu o privire disprețuitoare.

— Grantaire, tu nu ești în stare să crezi, să gândești, să trăiești și să mori.

Grantaire răspunse cu glasul serios:

— Ai să mă vezi!

Mai bâlbâi câteva cuvinte neînțelese, apoi capul îi căzu greoi pe masă și, cum se întâmplă de obicei în a doua parte a beției, spre care Enjolras îl împinsese cu asprime, adormi cât ai bate din palme.

IV – Încercare de a aduce mângâiere văduvei Hucheloup

La vederea baricadei, Bahorel strigă încântat:

— Iată strada cu gâtul gol! Ce bine-i stă!

Tot devastând câte puțin cârciuma, Courfeyrac încerca în același timp s-o mângâie pe văduva cârciumăreasă.

— Doamnă Hucheloup, nu te plângeai

dumneata mai zilele trecute că ți s-a încheiat un proces-verbal de contravenție pentru că Gibelotte a scuturat un covoraș pe fereastră?

— Da, bunule domn Courfeyrac. Dar vai, Dumnezeu! Vrei să-mi vâri și masa în grozăvia dumatăle? Și tot ca și pentru covoraș, guvernul m-a mai altoit cu o amendă de o sută de franci pentru un ghiveci cu flori căzut de la mansardă în stradă. Spune, nu-i o adevărată batjocură?

— Lasă, doamnă Hucheloup, te răzbunăm noi!

Văduva Hucheloup nu părea să priceapă prea bine ce-o să câștige din acest fel de despăgubire.

Era răzbunată la fel ca femeia arabă din poveste, care, palmuită de soț, s-a dus să se plângă tatălui ei ca s-o răzbune și i-a spus: „Tată, trebuie să plătești soțului meu jignirea cu aceeași monedă”. Tatăl o întrebă: „Pe care obraz te-a palmuit?” „Pe cel stâng, tată.” El îi dădu o palmă pe cel drept și îi spuse: „Te-am răzbunat. Acum du-te și spune

bărbatului tău că, deoarece el mi-a pălmuit fata eu i-am pălmuit soția”.

Ploaia încetase. Sosiseră noi recruți. Luptătorii aduseseră pe sub haine un butoiș cu praf de pușcă, un coș cu sticle de vitriol, două sau trei torțe de carbaval²⁶ și o coșarcă plină cu lampioane „rămase de la sărbătoarea regelui”, sărbătoare care avusese loc la 1 mai. Se vorbea că aceste muniții veneau din partea unui băcan din cartierul Saint-Antoine, pe care-l chema Pépin. Singurul felinar din strada Chanvrerie, lanterna din Saint-Denis, precum și toate lanternele din străzile învecinate: Mondétour, Cygne, Prêcheurs, la Grande și la Petite-Traunderie, fură sparte.

Enjolras, Combeferre și Courfeyrac aveau grijă de toate. Se ridicau în același timp două baricade, amândouă rezemate pe clădirea cârciumii *Corint* și făcând un unghi; cea mai mare închidea strada Chanvrerie, cealaltă strada Mondétour, dinspre strada

²⁶ Materie inflamabilă cu bază de cărbune.

Cygne. Această din urmă baricadă, foarte îngustă, nu era construită decât din butoaie și pietre din pavaje. Baricada era apărată de cincizeci de muncitori, dintre care vreo treizeci înarmați cu puști, reprezentând un împrumut forțat din prăvălia unui armurier.

Nimic mai ciudat și mai pestriț decât mulțimea aceasta. Unul purta un veston, o sabie de cavalerie și două pistoale de cavalerie; altul era în jiletcă, purtând o pălărie rotundă și o ploscă cu pulbere atârnată la șold; un al treilea era căptușit în chip de zale cu nouă foi de mucava și înarmat cu o sulă de șelar. Era unul care striga: „Să-i nimicim până la unul și să murim cu baioneta în mână!” Omul n-avea însă baionetă. Un altul își încinsese peste redingotă un centiron cu diagonală și o raniță de guard național, a cărei învelitoare era împodobită cu următoarea inscripție cusută cu lână roșie: *Ordinea publică*. O mulțime de puști purtau numere de legiuni: cei mai mulți n-aveau nici pălărie, nici cravată, aveau brațele goa-

le și ici-colo câteva sulite. Veți mai ști că erau de toate vârstele, cu înfățișări de tot felul, băieți tineri, gălbejiți și pirpirii, lucrători din porturi, cu pielea bronzată, și alții. Toți se grăbeau și, ajutându-se unul pe altul, vorbeau de sorții de izbândă ce i-ar putea avea, vorbeau că pe la trei dimineața le vor veni ajutoare, că erau siguri că se pot bizui pe nu știu care regiment, că Parisul ar fi gata să se răscoale. Vorbe cumplite, în care se amesteca un fel de voie bună. Ai fi zis că sunt frați. Nu-și știau numele. Frumusețea marilor primejdii stă în aceea că pune în lumină înfrățirea între necunoscuți.

La bucătărie se aprinsese focul și într-un tipar de gloanțe se topeau linguri, furculițe, toate tacâmurile și vasele de cositor ale cârciumii. Iar în timpul acesta se și bea. Capsule și alicele stăteau risipite pe mese la un loc cu paharele de vin. În sala de biliard, madam Hucheloup, Matelote și Gibelotte, schimbate de spaimă fiecare într-alt fel, una îndobitocită, alta gâfâind, cealaltă tre-

zită de-a binelea, rupeau cârpe și făceau scame; trei răsculați le ajutau, niște vlăjgani cu părul mare, bârboși și mustăcioși, care destrămau pânza cu degete de lenjereasă și le făceau pe cele trei femei să tremure.

Omul înalt, pe care-l văzuse Courfeyrac, Combeferre și Enjolras în clipa când se apropiau de mulțime la colțul străzii Billettes, lucra la baricada cea mică. Dând o mână de ajutor, Gavroche lucra la cea mare. Cât despre tânărul care-l așteptase pe Courfeyrac acasă și întrebase de domnul Marius, se făcuse nevăzut când cu răsturnarea omnibusului. Gavroche, fericit de parcă avea aripi, își luase sarcina să-i înveselească pe toți. Se ducea, venea, se urca, cobora, fremăta strălucea. Părea pus acolo pentru încurajarea tuturor. Avea el un imbold? Da, negreșit, mizeria lui. Avea aripi? Da, ale veseliei lui. Gavroche era un vârtej. Îl vedeai și îl auzeai peste tot, mereu îl auzeai. Umplea locul, aflându-se pretutindeni în același timp. Era un fel de omniprezență aproape supărătoare, nu-ți dădea răgaz să

te oprești. Uriașa baricadă îl simțea în spinarea ei. Stânjenea pe gură-cască, îmboldea pe leneși, înviora pe cei osteniți, scotea din răbdări pe cei care cădeau pe gânduri, pe unii îi înveselea, pe alții îi îndemna, pe alții îi înfuria, pe toți îi punea în mișcare, înțepa pe un student, mușca pe un muncitor, se așeza, se oprea, pornea din nou, zburătăcea pe deasupra zgomotului și efortărilor, sărea de la unii la alții și-i sâcâia ca o muscă pe toți cei înhămați la această uriașă diligență a revoluției²⁷.

Era o mișcare neîntreruptă în brațele lui mici și strigăte neîntrerupte în plămânii lui plăpânzi.

— Haideți! Mai multe pavele, mai multe butoaie, mai multe chestii dintr-alea! Unde mai sunt? Un coș de moloz, să-mi astupați gura! E prea mică baricada voastră; trebuie înălțată! Puneți de toate, băgați de toate, vârați de toate! Dărâmați casa! O baricadă e

²⁷ Aluzie la fabula lui La Fontaine: *Diligența și musca*.

ca ceaiul maicii Gibou. Uite, acolo e o ușă cu geamuri!

Un lucrător a strigat:

— O ușă cu geamuri! Ce vrei să facem cu o ușă cu geamuri, ageamiule?

— Geamgiu ești dumneata! i-o întoarce Gavroche. O ușă cu geamuri la o baricadă e un lucru minunat. Nu împiedică să fie atacată, dar stânjenește când e vorba să fie luată. N-ați șterpelit niciodată mere trecând peste un zid împănat pe creastă cu funduri de sticle sparte? O ușă cu gemuri taie bătăturile gărzii naționale când o vrea să se cațere pe baricadă. Vezi bine! Sticla e înșelătoare. Ei, tovarăși nu prea aveți mintea ageră!

Gavroche era furios pe pistolul lui fără coș. Trecea de la unul la altul cerând:

— O pușcă, vreau o pușcă! De ce nu-mi dați o pușcă?

— Pușcă îți trebuie ție? îl luă peste picior Combeferre.

— Ia uite! i-o întoarce Gavroche. Și de ce nu? N-am avut una în 1830, când ne-am

răfuit cu Carol al X-lea?

Enjolras dădu din umeri.

— Când vom avea destule pentru bărbați o să dăm și copiilor.

Gavroche se întoarse mândru și-i răspunse:

— Dacă te omoară înaintea mea, o iau pe-a ta.

— Puștiule! zâmbi Enjolras.

Un filfizon rătăcit care căsca gura în colțul străzii, îi făcu să schimbe vorba.

Gavroche strigă:

— Hai cu noi tinere! Ce? Noi nu facem nimic pentru țărișoara asta?

Filfizonul o luă la fugă.

V – Pregătirile

Ziarele timpului s-au înșelat spunând că baricada din strada Chanvrerie – această cetate aproape inexpugnabilă, cum o numeau ele – ajungea la înălțimea primului etaj. Adevărul e că nu era mai înaltă de șase sau șapte picioare. Era clădită însă în așa fel încât luptătorii puteau, după cum voiau,

fie să se ascundă după ea, fie să supravegheze de sus închiderea sau chiar să-i încalce creasta cu ajutorul unui împătrit rând de pavele așezate unele peste altele, ca niște trepte în partea dinăuntru. În afară, fațada baricadei, alcătuită din grămezi de pietre și din butoaie legate între ele cu grinzi și scânduri vârate printre roțile căruței lui Anceau și ale omnibusului răsturnat, avea o înfățișare zbârlită și părea de nepătruns. Între zidul caselor și capătul baricadei cel mai îndepărtat de cârciumă fusese lăsată o trecere largă de-un lat de om, loc de ieșire. Oiștea omnibusului era ridicată drept în sus și înțepenită cu funii; un steag roșu, prins în vârful ei, flutura pe baricadă.

Mica baricadă Mondétour, ascunsă în dosul cârciumii, nu se vedea. Cele două baricade alcătuiau o adevărată redută.

Enjolras și Courfeyrac socotiseră că nu mai era nevoie să baricadeze și celălalt capăt al străzii Mondétour, care avea o ieșire spre Hale, prin strada Prêcheurs, voind de bună seamă să păstreze cât de cât o legătu-

ră cu cei din afară și temându-se prea puțin să fie atacați prin primejdioasa și anevoioasa ulicioară Prêcheurs.

Lăsând la o parte această ieșire, care în stilul strategic al lui Polard²⁸ s-ar fi numit șanț de legătură, și ținând seama de trecerea îngustă lăsată pe strada Chanvrerie, interiorul baricadei, în care cârciuma se-măna cu un adevărat pinten, avea forma unui patrulater neregulat, închis din toate părțile. Între baricadă și casele înalte din fundul străzii erau cam douăzeci de pași, așa încât se putea spune că baricada se rezema pe aceste case locuite, dar ferecate de sus până jos. Toată munca aceasta s-a îndeplinit fără greutate în mai puțin de o oră, și fără ca vreunul din acei oameni îndrăzneți să fi văzut ivindu-se un chipiu sau o baionetă. Burghezii, puțini la număr, care se mai încumetau să treacă în acele momente ale răscoalei prin strada Saint-Denis, își aruncau ochii în lungul străzii Chanvrerie,

²⁸ Scriitor militar francez din sec. al XVIII-lea.

zăreau baricada și iușteau pasul.

Când cele două baricade fură gata și drapelul înălțat, oamenii scoaseră din cârciumă o masă, și Courfeyrac se urcă deasupra. Enjolras aduse cufărașul pătrat și Courfeyrac îl deschise. Cufărașul era plin de cartușe. Când văzură cartușele, un fior trecu printre cei mai curajoși și o clipă se făcu tăcere.

Courfeyrac împărți cartușele surâzând.

Fiecare primi câte treizeci. Mulți aveau pulbere și începuseră să mai facă altele cu gloanțele pe care le topeau. Cât despre buitoiașul cu praf de pușcă, fu așezat pe o masă, lângă ușă, la păstrare.

Semnalul de adunare, care străbătea tot Parisul și care nu contenea, sfârșise prin a nu mai fi decât un zgomot monoton căruia nu-i mai dădea nimeni atenție. Zgomotul acesta se auzea când mai îndepărtat, când mai apropiat, cu undulări lugubre.

Astfel pregătiți, încărcară toți puștile și carabinele, fără grabă, cu o gravitate solemnă. Enjolras se duse să așeze trei santi-

nele dincolo de baricade: una în strada Chanvrerie, a doua în strada Prêcheurs, a treia în colțul străzii Petite-Truanderie.

Apoi, după ce au ridicat baricadele, au hotărât posturile. Și-au încărcat puștile și au pus santinelele la locul lor, oamenii aceștia au rămas singuri pe străzile temute, pe unde nimeni nu mai trecea; și înconjurați de casele mute, moarte parcă, unde nu se mai simțea nicio mișcare omenească, învăluiți în umbrele din ce în ce mai mari ale amurgului care se așternea, în mijlocul unui întuneric și al unei tăceri care avea un nu știu ce tragic și înspăimântător, și prin care se simțea ceva înaintând, izolați, înarmați, hotărâți, liniștiți, așteptară.

VI – În așteptare

Ce-au făcut în acele ceasuri de așteptare? Trebuie s-o spunem, pentru că e o pagină de istorie.

Pe când bărbații făceau cartușe și femeile scamă, pe când pe o plită fumega o tingire mare plină cu plumb topit și cositor desti-

nat tiparului de gloanțe, pe când pe barica-
dă vegheau santinele cu arma în mână, iar
Enjolras, neclintit, păzea santinelele,
Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire,
Feuilly, Bossuet, Joly, Bahorel și încă vreo
câțiva s-au căutat unii pe alții și s-au adunat
ca în cele mai liniștite vremuri ale taifasuri-
lor lor studentești; într-un colț al cârciumii,
transformată în cazemată, la doi pași de
reduta ridicată de ei, cu armele încărcate și
cu capsă pusă, rezemate de spătarul scau-
nelor, tinerii aceștia frumoși, în pragul orei
supreme, începură a spune versuri de dra-
goste.

Ce versuri? Iată-le.

*„Îți mai aduci aminte de zâmbitoarea viață,
De anii noștri tineri ca pomii înfloriți,
Când ascultând fierbinte de-a inimii povață,
N-aveam decât o grijă: să fim îndrăgostiți?*

*Când vârsta mea-mpreună cu vârsta ta în-
treagă*

Nu dau la adunare nici patruzeci de ani,

*De se-arăta chiar iarna în casa noastră
dragă,*

*Credeam că-i primăvara cu umbra de cas-
tani!*

*O, zilele frumoase! cu Manuel cuminte,
Și c-un Paris puternic și vesel ca un zeu,
Cu Foy, cel care-ntr-una ne fulgera-nainte,
Și cu agrafa-aceea ce mă-nțepa mereu!*

*Toți te priveau în juru-mi sub farmecul ui-
mirii,*

*Când la Prado vreodată puteam mânca și
noi.*

*Mi se părea că până și-n urmă trandafirii
Își întorceau spre tine învoaltele lor foi.*

*O, cât e de frumoasă! șopteau atunci în
pripă.*

*Și ce frumos miroase, cu părul ei în vânt!
Sub pelerină are pesemne o aripă
Ce pare că n-așteaptă decât să-și ia avânt.*

Când unul lângă altul, pe ulița bătrână,

Noi rătăceam adesea, în legănat sfios,
Ar fi putut oricine să spună că se-ngână
Aprilie șăgalnic cu maiul cel frumos.

Stam fericiți în casă, cu ușa încuiată,
Mușcând cu lăcomie din bunul fruct oprit,
Iar gura mea o vorbă dacă-ți șoptea, îndată
A ta îi da răspunsul atât de mult dorit.

Sorbonna era locul fermecător în care
Te adoram din noapte și până-n zori, de-
plin;
Iar hărțile iubirii găseau o aplicare
În dragostele noastre pe un ținut latin.

O, piețele iubite, Maubert, Dauphine, o casă
Scăldată-n soare proaspăt și cu ferestre
mici!

Când îți trăgeai ciorapul pe un picior de ra-
să
Vedeam o stea în umbră, sau poate-un licu-
rici.

Eu am citit pe Platon, pe Lamennais, dar

iată

Că tu cu mult mai bine dumnezeiescul rai
Îmi demonstrai că este, dar nu ca învățată,
Ci doar prin floarea mică pe care-o dăruiai.

Ți-eram supus în toate și tu supusă-n toate...

O! casă aurită în care te vedeam,
Umblând doar în cămașă și rezemată-n
coate,

Privindu-ți tinerețea în ciobul unui geam!

Și cine poate-acuma să nu-și aducă-aminte
De timpurile-acelea c-un cer mereu senin,
De panglici, flori, mătase, de-acele dulci cu-
vinte

Cu care-amorul nostru venea cu sacul plin!

Grădina noastră toată: ghiveciul cu lalea-
ua,

Acopereai fereastra în grabă c-un jupon;
Iar ceașca de argilă care era lulea
Ți-o prezentam drept ceașcă de porțelan
nipon.

*Și-atâtea mari necazuri de care-am râs cât
nouă,*

*Manșonul ars și blana pierdută de la gât,
Când am vândut portretul lui Shakespeare,
cel drag nouă,*

Ca să uităm, o seară, de tot ce-a fost urât.

*Eu îți cerșeam într-una, iar tu erai miloasă,
Îți sărutam pe fugă un cald și fraged braț,
Divina Comedie ne folosea drept masă
La suta de castane mâncate cu nesaț.*

*Când pentru-ntâia oară, în mica mea odaie,
Ți-am smuls o sărutare din gura ta de foc,
Tu ai plecat zbârlită și toată o văpaie,
Eu, palid și cucernic, am stat uimit pe loc.*

*Îți mai aduci aminte de-atâta fericire,
De șalurile-acelea ajunse cârpe-acum?
O, lacrimile noastre de vis și de iubire
Au luat și ele astăzi al veșniciei drum!..."*

Ceasul serii, locul și acele amintiri care re-

înviau icoana din tinerețe, câteva stele care străluceau sfioase pe cer, liniștea de moarte a străzilor pustii, apropierea de neînălțurat a marii aventuri ce se pregătea, dădea un farmec nespus versurilor murmurate în amurg, cu glasul pe jumătate, de Jean Prouvaire, care, cum am spus, era un poet delicat.

Între-timp, în baricada cea mică se aprinsese un lampion, iar în cea mare o făclie de ceară, cum sunt cele care luminează drumul trăsurilor încărcate cu oameni mascați, mergând spre *Courtille*, în seara de lăsata secului. Făcliile acestea, după cum am văzut, veneau din cartierul Saint-Antoine.

Făclia fusese așezată într-un fel de colivie înjghebată din pavele și închisă de trei părți, ca să fie la adăpost de vânt și îndreptată în așa fel ca toată lumina să cadă pe drapel. Strada și baricada rămâneau cu fundate în întuneric și nu se vedea decât drapelul roșu, luminat puternic ca de-o uriașă lanternă ascunsă.

Această lumină răsfângea asupra steagu-

lui roșu reflexe de purpură înfiorătoare.

VII – Omul recrutat în strada Billettes

Se făcuse noapte de-a binelea, dar încă nu se întâmplase nimic. Nu se auzeau decât zgomote nelămurite și din când în când, împușcături rare, slabe și îndepărtate. Acest răgaz care se prelungea era un semn că guvernul nu se grăbea și își aduna forțele. Cei cincizeci de oameni așteptau șaiszeci de mii.

Enjolras se simți stăpânit de acel neastâmpăr care cuprinde totdeauna sufletele tari în preajma unor evenimente de temut. Se duse să-l caute pe Gavroche, care, în sala de jos, la lumina slabă a două lumânări așezate din prevedere pe tejghea, ca să ferască pulberea risipită pe mese, începuse să umple cartușe. Cele două lumânări nu aruncau nicio rază în afară și răsculații avuseseră grijă, de altfel, să nu aprindă lumina nici în caturile de sus.

Gavroche era foarte preocupat în acele clipe. Dar nu numai de cartușele lui.

Omul din strada Billettes intrase în sala de jos și se dusesese să se așeze la masa cea mai puțin luminată. I se dăduse o pușcă model mare, pe care o ținea între picioare. Gavroche, absorbit până atunci de o mulțime de lucruri „distractive”, nu apucase să-i vadă fața.

Când intrase, Gavroche l-a urmărit fără să vrea cu privirea, admirându-i pușca, apoi, deodată, când omul se așeză, băiatul se ridică. Cel ce l-ar fi pândit până în acea clipă l-ar fi văzut pe omul acesta uitându-se cu o ciudată luare-aminte peste tot, la baricadă, la grupul de răsculați; dar de când a pătruns în sală părea cuprins de gânduri, și nu mai vedea nimic din ce se întâmplă. Băiatul se apropie de acest personaj îngândurat și începu a-i da târcoale, în vârful picioarelor, cum umbli pe lângă cineva pe care te temi să nu-l trezești. În același timp, pe chipul lui copilăresc, așa de obraznic și de cuminte totodată, așa de ușuratic și așa de serios, așa de vesel și așa de întristător, se perindau, ca pe fața unui om bătrân, toa-

te acele strâmbături care înseamnă! „Ei drăcie! Nu se poate! Am orbul găinilor! Vi-sez! Nu cumva e?... Nu, nu e! Ba da! Ba nu!” Gavroche se legăna pe călcâie, își strângea pumnii în buzunare, își mișca gâtul ca o pasăre, își puneă la grea încercare buza lui de jos, răsfrângând-o cât putea mai tare. Era uimit, nesigur, nu-și putea crede ochilor, era convins, era orbit. Avea mutra unui vătaf de eunuci, care la târgul de sclave ar fi găsit o Veneră printre grășane și avea aerul unui amator de artă în clipa când ar fi descoperit un tablou de Rafael într-o grămadă de mîzgălituri. Toate roțițele sufletului lui se puseseră în mișcare: instinctul care adulmecă și inteligența care tălmăcește. Era evident că lui Gavroche i se întâmplă ceva deosebit.

Era cu totul furat de aceste preocupări, când Enjolras se apropie de el.

— Tu ești mititel, zise Enjolras, n-au să te vadă. Ieși din baricadă, strecoară-te de-a lungul caselor, ia-o pe străzi cam peste tot și întoarce-te să-mi spui ce se petrece!

Gavroche se înalță din șale.

— Va să zică tot sunt buni la ceva și cei mici! Slavă Domnului! Mă duc. Până atunci, încredeți-vă în cei mici și feriți-vă de cei mari!...

Și Gavroche, ridicând capul și coborând glasul, adăugă, făcând un semn spre omul din strada Billettes:

— Îl vezi pe ăla mare de-acolo?

— Ei, și?

— E un spion.

— Ești sigur?

— Nu sunt nici cincisprezece zile de când m-a ridicat de urechi de pe marginea podului Royal, unde mă dusesem să stau la aer.

Enjolras părăsi în grabă pe ștrengar și șopti, foarte încet, câteva cuvinte unui lucrător de pe cheiul vinurilor, care se afla acolo. Lucrătorul ieși din sală și se înapoie aproape numaidecât, însoțit de alți trei. Fără să întreprindă nimic ce ar fi putut trezi vreo îngrijorare, cei patru bărbați, patru hamali lați în spate, se postară în dosul mesei la care ședea rezemat omul din

strada Billettes. Se vedea că erau gata să sară asupra lui.

După ce luă aceste măsuri, Enjolras se apropie de el și-l întrebă:

— Cine ești dumneata?

La întrebarea aceasta neașteptată, omul tresări, își adânci privirea până în fundul ochilor senini ai lui Enjolras și păru că-i ghicește gândul. Surâse, cu surâsul cel mai disprețuitor, mai energic și mai hotărât de pe lume, și îi răspunse de sus, cu gravitate.

— Am înțeles despre ce e vorba. Ei, da, așa e!

— Ești spion?

— Sunt agentul autorității.

— Te cheamă?

— Javert.

Enjolras făcu semn celor patru oameni. Într-o clipă, înainte ca Javert să fi apucat să se întoarcă, fu luat de ceafă, pus la pământ, legat cobză și scotocit prin buzunare.

S-a găsit la el un carton rotund lipit între două geamuri, având pe o parte gravată stema Franței, cu această inscripție: *Supra-*

veghere și control, și pe cealaltă mențiunea: JAVERT, inspector de poliție, vârsta 52 de ani, cu semnătura prefectului de poliție de atunci, domnul Gisquet.

Mai avea asupra lui un ceasornic și o pungă în care erau câteva monede de aur. Îi lăsară ceasul și punga. Pipăind în fundul buzunărașului, unde-și ținea ceasul, au găsit-o hârtie într-un plic, pe care Enjolras o desfăcu și unde citi aceste cinci rânduri scrise chiar de mâna prefectului de poliție:

„Îndată ce-și va fi îndeplinit misiunea sa politică, inspectorul Javert se va încredința, printr-o supraveghere specială, dacă într-adevăr răufăcătorii cutreieră malul drept al Senei pe lângă podul Iéna”.

După ce-l scotociră cu de-amănuntul, îl ridicară în picioare, îl legară cu brațele la spate, în mijlocul sălii de jos, de faimosul stâlp care dăduse numele lui cârciumii.

Gavroche, care fusese de față la toată întâmplarea aceasta și își dăduse aprobarea mișcând tăcut din cap, se apropie de Javert și îi spuse:

— Șoarecele a prins pisica.

Totul se făcuse așa de repede, încât se și isprăvise până să-și dea seama cei din jurul cârciumii. Javert nu scoase niciun strigăt. Văzându-l pe Javert legat de stâlp, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Combeferre și oamenii risipiți prin cele două baricade veniră în goană.

Javert, cu spatele la stâlp, și legat în frânghii atât de strâns, încât nu putea face nicio mișcare, își înălță capul cu seninătatea îndrăzneată a omului care nu a mințit nicio dată.

— E un spion, zise, Enjolras. Și întorcându-se spre Javert: Vei fi împușcat cu două minute înainte de căderea baricadei.

Javert întrebă, cu glasul cel mai poruncitor cu putință:

— De ce nu îndată?

— Facem economie de pulbere.

— E destul un cuțit.

— Spionule, zise frumosul Enjolras, noi suntem judecători, nu ucigași. Apoi chemă pe Gavroche: Tu du-te la treaba ta. Fă ce ți-

am spus!

— Mă duc, strigă Gavroche. Și, oprindu-se în clipa când să plece: Să nu uit! Să-mi dați pușca lui! Și adăugă: Vă las cântărețul, eu îi iau fluierul.

Băiatul salută militărește și trecu voios prin despicătura baricadei celei mari.

VIII – Câteva semne de întrebare cu privire la numitul Le Cabuc, care poate că nu se numea așa

Tragica descriere nu ar fi întreagă, iar cititorul nu ar vedea în adevărata lor lumină aceste mari clipe de zămislire a unei zguduirii sociale la început revoluționar, între frământări sufletești și încordări de voință, dacă n-am pomeni în schița așternută aici, din fuga condeiului, un incident străbătut de o groază epică și de o măreție sălbatică, care s-a produs aproape îndată după plecarea lui Gavroche.

Vom aminti un lucru știut: mulțimea se strânge laolaltă așa cum crește un bulgăre de zăpadă rostogolit pe o vale ninsă, târând

În vălmășagul ei tot alte și alte cete zgomo-
toase de oameni. Acești oameni nu se în-
treabă niciodată unii pe alții de unde vin și
unde se duc. Printre trecătorii care se ală-
tureră grupului condus de Enjolras,
Combeferre și Courfeyrac, se afla unul îm-
brăcat cu o bluză de hamal, roasă la umeri,
care da din mâini și făcea gălăgie mai rău
ca un chefliu pornit pe gâlceavă. Acest om,
numit sau supranumit Le Cabuc, cu desă-
vârșire necunoscut chiar celor care pretin-
deau că-l cunosc, beat sau prefăcându-se
numai, se așezase cu alți câțiva inși la o
masă, pe care o scosese răuafară din cârciu-
mă. În timp ce îndemna la băutură pe cei
care se mai împotriveau, acest Cabuc părea
că cercetează cu luare-aminte casa cea ma-
re din fundul baricadei, care cu cele cinci
etaje ale ei domina tot cartierul, făcând fața
străzii Saint-Denis.

Deodată necunoscutul strigă:

— Știți ce, tovarăși! De aici, din casa asta,
ar fi nimerit să tragem. Dacă ne așezăm la
ferestre, nici dracu n-o să mai poată înainta

de-a lungul străzii.

— Da, dar casa e închisă, obiectă unul dintre băutori.

— Să batem la ușa.

— Nu ni se va deschide.

— Atunci să spargem ușa.

Le Cabuc dădu fuga spre poarta casei și bătu în ea cu ciocanul. Dar poarta nu se deschise. Bătu a doua oară, nu răspunse nimeni. O a treia lovitură rămase tot fără ecou.

— Nu e nimeni aici? strigă Le Cabuc.

Nicio mișcare.

Atunci luă o pușcă și începu să izbească puternic cu patul. Era o poartă veche, boltită, joasă, îngustă, ferecată, trainică, toată în stejar și căptușită înăuntru cu tablă groasă și cu o armătură de fier; adevărată poartă de cetate. Loviturile zguduiră casa, dar poarta rămase neclintită.

S-ar fi părut, totuși, că locatarii se treziseră, căci o ferestruică pătrată de al treilea etaj se luminează și se deschise. În cadrul ei apăru o lumânare aprinsă și capul speriat

al unui om cu părul cărunt.

Era portarul.

Bătăile în poartă încetară.

— Ce doriți, domnilor? întrebă portarul.

— Deschide! strigă Le Caduc.

— Nu se poate, domnilor!

— Deschide, îți spun!

— Cu neputință, domnilor!

Le Cabuc ridică arma și ținti spre portar. Dar din pricina depărtării și a întunericului cerberul nu-l văzu.

— Deschizi ori ba?

— Nu, domnilor!

— Nu?

— Nu, dragilor...

Portarul nu sfârși vorba. Glonțul porni și intrându-i pe sub bărbie îi ieși prin ceafă. Bătrânul se prăbuși fără să scoată un suspin. Lumânarea căzu și se stinse. Nu se mai vedea decât un cap nemișcat atârând pe marginea ferestrei și o fâșie de fum albicios care se ridica spre acoperiș.

— Așa! făcu Le Cabuc, lăsând să cadă patul puștii cu zgomot pe pavaj.

Dar nu pronunță bine acest cuvânt, când simți, pe umăr apăsându-l o mână grea ca o gheară de vultur. Un glas poruncitor îi strigă:

— În genunchi!

Ucigașul se întoarce brusc și văzu în fața lui obrazul palid și hotărât al lui Enjolras.

La zgomotul detunăturii, Enjolras sosise în grabă, ținând pistolul în mână dreaptă. Stânga și-o înfipse în gulerul lui Le Cabuc, prinzând între degete bluza, cămașa și breteaua derbedeului.

— În genunchi! repetă el.

Și cu un gest poruncitor, plăpândul tânăr de douăzeci de ani îl sili pe hamalul noduros și voinic să se plece ca o trestie și apoi să îngenunche în noroi. Le Cabuc încercă să se împotrivească; dar mâna tânărului părea că avea o putere supraomenească.

Palid, cu gâtul gol, cu părul răvășit și cu obrazul lui de fată, Enjolras avea în acea clipă ceva din măreția zeiței Themis²⁹. Nări-

²⁹ Zeița justiției în mitologia greacă.

le dilatate și ochii plecați dădeau profilului său grec tiparul mâniei și în același timp al castității care, după cei vechi, era întruchiparea dreptății însăși.

Întreaga baricadă alergase și se așezase în jur la oarecare distanță, simțind că orice cuvânt e de prisos în fața celor ce se vor întâmpla.

Învins, Le Cabuc nu mai încerca să se zbată și tremura din toate măduarele. Enjolras îi dădu drumul și scoase ceasornicul.

— Reculege-te! zise el. Roagă-te sau gândește-te! Nu mai ai decât un minut!

— Iertare! murmură ucigașul; apoi plecă fruntea și îngăimă câteva jurăminte fără șir.

Enjolras rămase cu privirile ațintite pe acele ceasornicului. Lăsa să treacă un minut, băgă ceasul în buzunarul de la vestă, apoi îl luă de păr pe Le Cabuc, care se zvârcolea urlând la picioarele sale, și îi apropie revolverul de ureche. Mulți din oamenii aceia îndrăzneți care intraseră liniștiți în cea mai năprasnică aventură, întoarseră

capul.

Se auzi o detunătură; asasinul căzu pe pavaj cu fruntea înainte, iar Enjolras se ridică și își roti privirea hotărâtă și severă.

Apoi împinse cadavrul cu piciorul și zise:
— Zvârliți-l de-ac!

Trei oameni ridicară trupul nemernicului, scuturat încă de ultimele pâlpâiri de viață, și îl aruncară pe deasupra baricadei, în ulicioara Mondétour.

Enjolras rămase pe gânduri. Cine știe ce adânc întuneric umbrea tragica lui seninătate!

Deodată glasul lui răsună din nou. Se făcu tăcere.

— Cetățeni! zise el. Ceea ce a făcut acest om e groaznic, iar ceea ce am făcut eu nu e mai puțin înspăimântător. El a ucis. Și-am fost nevoit să-l ucid și eu pe el. Nu s-a putut să n-o fac, căci revoluția trebuie să aibă o disciplină. În aceste clipe, uciderea unui om e o crimă mai mult ca oricând. Ne aflăm sub faldurile revoluției. Suntem preoți ai republicii, sacrificați ai datoriei, și lupta

noastră nu trebuie să fie pângărită de nimeni. Am judecat și am osândit la moarte pe acest om. La rândul meu, constrâns să fac ceea ce am făcut, m-am judecat eu însumi și veți vedea îndată la ce m-am condamnat.

Cei ce ascultau tresăriră.

— Vom împărtăși soarta ta! strigă Combeferre.

— Fie! reluă Enjolras. Încă un cuvânt. Executând pe acest om m-am supus nevoii. Nevoia însă este un monstru al vechii lumi. Nevoia se numește fatalitate. Dar legea progresului spune că monștrii vor dispărea în fața îngerilor și că fatalitatea se va spulbera în fața fraternității. Nu e bine ales momentul pentru a rosti cuvântul iubire. Dar mi-e totuna; îl rostesc și îl preamăresc. Iubire, al tău e viitorul! Moarte, mă slujesc de tine, dar te urăsc! Cetățeni, în viitor nu va fi nici întuneric, nici fulgere, nici sălbatica neștiință, nici răzbunări sângeroase. Nu vor mai fi nici diavoli și nici arhangheli. Nimeni nu va mai fi ucis, pământul va stră-

luci de lumină, iar omenirea va iubi. Va suna ceasul, cetățeni, când totul va fi înțelegere, armonie, lumină, bucurie și viață. Ceasul acesta va veni! Și pentru ca să vină, ne vom da viața.

Enjolras tăcu. Buzele sale de fecioară se strânseseră. Rămase câțva timp în picioare, într-o nemișcare de statuie, pe locul unde vărsase sânge omenesc. Privirea lui neclintită făcuse să amuțească glasurile celor din jur.

Jean Prouvaire și Combeferre își strângeau mâinile în tăcere și, sprijinindu-se unul de altul, în unghiul baricadei, priveau cu admirație și cu oarecare compătimire pe acest tânăr grav, călău și preot, limpede cum e cleștarul și neclintit ca o stâncă.

Putem adăuga de altfel, că mai târziu, când, după cele petrecute, cadavrele au fost duse la morgă și cercetate cu de-amănuntul, în buzunarul lui Le Cabuc s-a găsit o legitimație de agent de poliție. Autorul acestei cărți a avut în mână, în 1848, raportul special, datat: anul 1832, adresat în

această privință prefectului de poliție.

Să mai spunem că după un zvon ciudat, dar pare-se întemeiat, Le Cabuc nu era altul decât Claquesous. Fapt e că după moartea lui Le Cabuc nu s-a mai vorbit niciodată de Claquesous. El nu a lăsat după dispariția sa nicio urmă; parcă intrase în pământ. Viața îi fusese întunecată, iar sfârșitul i s-a pierdut în noapte.

Ceata răsculaților era încă adânc mișcată de această judecată tragică, atât de repede hotărâtă și atât de grabnic îndeplinită, când Courfeyrac zări din nou pe baricadă pe tânărul care de dimineață întrebuse de Marius.

Băiatul acesta, având o înfățișare îndrăzneată și nepăsătoare, venise în toiul nopții pentru a intra în rândul răsculaților.

CARTEA A TREISPREZECEA MARIUS INTRĂ ÎN UMBRĂ

I – Din strada Plumet până în cartierul Saint-Denis

Glasul care, în amurg, îl chemase la bari-cada din strada Chanvrerie, i se păruse lui Marius însuși glasul destinului. Voia să moară, prilejul se ivera. Bătea la poarta mormântului, o mână din umbră îi întindea cheia. Aceste lugubre căi care se deschid în întuneric în fața deznădejdiei sunt ispititoare. Marius dădu la o parte grilajul care îl lăsase de atâtea ori să treacă, ieși din grădină și zise: „Haidem!”

Nebun de durere, fără un gând călăuzitor în mintea lui pustiită, incapabil să mai aș-

tepte ceva de la soartă, după cele două luni petrecute în beția tinereții și a iubirii, copleșit totodată de toate închipuirile deznădejzii, Marius nu mai avea decât o dorință: un cât mai grabnic sfârșit.

Începu să meargă repede. Era înarmat cu pistoalele pe care i le dăduse Javert.

În furnicarul străzilor îl pierduse din ochi pe tânărul pe care crezuse o clipă că-l zărise.

Ieșind din strada Plumet prin bulevard, străbătu Esplanada și podul Invalizilor, șoseaua Champs-Élysées, apoi piața Ludovic al XV-lea și pătrunse în strada Rivoli. Aici magazinele erau deschise, iar sub arcade erau aprinse lămpile de gaz. Femeile își făceau cumpărăturile prin prăvălii; lumea lua înghețată la cafeneaua *Laiter* și mânca prăjituri la cofetăria engleză. Câteva diligente porneau în galop de la Hôtel des Princes și de la Hôtel Meurice.

Marius trecu prin pasajul Delorme și ieși în strada Saint-Honoré. Aici prăvăliile fuseseră închise; negustorii stăteau de vorbă în

fața ușilor întredeschise, trecătorii își vedeau de drum, felinarele se aprinseră și, începând cu primul etaj, lumina ardea la toate ferestrele ca de obicei. În piața Palais-Royal zări câteva trupe de cavalerie.

Marius o luă de-a lungul străzii Saint-Honoré. Pe măsură ce se depărta de Palais-Royal ferestrele luminate erau tot mai rare, prăvăliile își trăsese ră obloanele și nimeni nu mai stătea de vorbă în prag. Trecătorii alcătuiau o mulțime în care nu vedeai pe nimeni vorbind, dar din rândurile ei se ridica un vuiet surd și adânc.

Spre fântâna de la Arbre-Sec se alcătuiseră „cete”, un fel de grupuri nemișcate și încruntate, care în forfoteala străzii semănau cu niște pietre în albia unei ape curgătoare.

La intrarea străzii Prouvaires mulțimea nu mai înainta. Era un bloc neclintit, greu de mișcat, puternic și dens, aproape de nepătruns, de oameni care, îndesați unii în alții, vorbeau pe șoptite. Aproape că nu se mai vedeau haine negre și pălării rotunde,

numai straie țărănești, bluze de lucrători, șepci, capete zbârlite și pământii. Această mulțime tălăzuia nedeslușit în pâcla deasă a nopții. Șoapta ei se deslușea răgușit ca un foșnet. Cu toate că nimeni nu înainta, se auzea un tropot surd de pași în noroi. Dincolo de această mulțime încleștată, în strada Roule, în strada Prouvaires și în prelungirea străzii Saint-Honoré, nu mai era nicio fereastră luminată. Se zăreau, pierzându-se tot mai adânc în aceste străzi, șirurile singuraticе și descrescânde ale felinarelor.

Felinarele din vremea aceea semănau cu niște stele mari roșii, spânzurate de sfoară, și aruncau pe caldarâm umbre care aveau forma unui păianjen uriaș. Străzile însă nu erau pustii. Se vedeau puști așezate în piramidă, sclipiri de baionete și trupe în bivuac. Niciun trecător curios nu depășea această margine. Acolo înceta circulația. Acolo se sfârșeau valurile mulțimii și începea armata. Marius avea în suflet hotărârea omului care și-a pierdut orice nădejde. Fusese chemat și trebuia să se ducă. Izbuti

să treacă prin mulțime și prin bivuacul trupelor, se strecură printre patrule și ocoli santinelele. Făcu un ocol, ajunse în strada Béthisy și se îndreptă spre Hale. În colțul străzii Bourdonnais nu se mai vedea nicio lanternă.

După ce trecuse de hotarul mulțimii și depășise zona armatei, se găsea acum într-un loc înspăimântător. Niciun trecător, niciun soldat, nicio lumină. Nimeni... Singurătate, tăcere, noapte, un fel de frig care te cuprindea... Să intre într-o stradă era ca și cum ar fi coborât într-o pivniță.

Marius continuă să înainteze.

Făcu câțiva pași. Cineva trecu în goană pe lângă el. Era un bărbat? O femeie? Erau mai mulți? N-ar fi putut să spună. Fantoma trecuse și pierise în noapte.

Din ocol în ocol ajunse într-o uliță, pe care o luă drept ulița Olarilor. Cam pe la jumătatea ei dădu de un obstacol. Întinse mâinile. Era o căruță răsturnată. Intră cu piciorul în niște băltoace, gropi și pietre de pavaj îngrămădite sau risipite. Era o baricadă înce-

pută și părăsită. Marius escaladă mormanul de pietre și trecu de cealaltă parte. Își continuă drumul mergând pe lângă trotuare și călăuzindu-se după zidurile caselor. Puțin mai departe de baricadă i se păru că zărește în fața lui o umbră albă. Apropiindu-se, umbra începu să capete formă. Erau doi cai albi – cai de la omnibusul deshămat dimineata de Bossuet – care rătăciseră la întâmplare din stradă în stradă și sfârșiseră prin a se opri în locul acela, cu răbdarea aceea trudnică a vitelor care nu înțeleg faptele omului, așa după cum omul nu le înțelege pe cele mai presus de el.

Marius trecu de cei doi cai. În clipa când dădea într-o stradă care i se părea că este strada Contrat-Social, un glonț de pușcă venit cine știe de unde, străpungând întunericul la întâmplare, șuieră pe lângă el și găuri, drept deasupra capului său, farfuria de alamă atârnată în fața dughenei unui bărbier. Se mai vedea încă, în 1845, pe strada Contrat-Social, în colțul stâlpilor de la Hale, talgerul acesta găurit.

Acel foc de armă mai fusese încă un semn de viață. După aceea nu mai întâlnești nimic.

Drumul pe care mergea îi păru o coborâre pe trepte negre, Marius nu pregetă, totuși, de a merge înainte.

II – Parisul noaptea, văzut din zbor

Cineva care, în clipele acelea, ar fi plutit deasupra Parisului, cu aripi de liliac sau de bufniță, ar fi avut în fața ochilor o priveliște întunecată.

Vechiul cartier al Halelor, un fel de oraș în oraș, străbătut de străzile Saint-Denis și Saint-Martin, cu mii de ulicioare încrucișate, și din care răsculații își făcuseră reședință și fortăreața lor, i-ar fi apărut, în întregul lui ca o groapă neagră și enormă, săpată în mijlocul Parisului. În locul acela, privirea i s-ar fi afundat într-o prăpastie. Din pricina felinarelor sparte și a ferestrelor închise, încetase orice licărire de viață, orice zgomot, orice mișcare. Nevăzuta poliție a revoltei veghea pretutindeni și menținea ordinea, adică noaptea. Să îneci micul număr

Într-un vast întuneric, să înmulțești fiecă
luptător prin toate posibilitățile pe care le
oferă acest întuneric, e tactica necesară
insurecției. La căderea nopții, orice fereas-
tră la care se aprindea o lumină primise un
glonț. Lumina fusese stinsă, câteodată loca-
tarul ucis. În chipul acesta, nimeni nu miș-
ca. Iar pe străzi, un fel de groază tainică.

Nu se zăreau nici lungile șiruri de ferestre
și etaje, nici arhitectura dantelată a coșuri-
lor și a acoperișurilor, nici răsfrângerile
nelămurite lucind pe caldarâmul ud și no-
roios. Ochiul care ar fi privit de sus această
îngrămădire de umbră ar fi întrezărit poa-
te, ici și colo, din loc în loc, lumini nedeslu-
șite, făcând să iasă în evidență linii frânte,
ciudate, profilul unor construcții curioase,
ceva ce s-ar asemui unor făclii rătăcitoare
prin ruine. Erau baricadele. Restul alcătuia
un lac imens de bezne, cețos, apăsător, fu-
nebru, deasupra căruia se înălțau siluetele
nemișcate și lugubre, turnul Saint-Jacques,
biserica Saint-Merry și alte două sau trei
din acele mari edificii, din care oamenii fac

uriași și din care noaptea face fantome.

În jurul acestui labirint pustiu și neliniștitor, prin cartierele unde circulația pariziană nu era suprimată și unde tot mai licăreau câteva felinare, observatorul aerian ar fi putut prinde scânteierea metalică a săbiilor și baionetelor, huruiala surdă a artileriei și forfota batalioanelor tăcute îngroșându-se din clipă în clipă, brâu năprasnic care se strângea și se încheia încet în jurul răscotei.

Cartierul împresurat nu mai era decât un fel de peșteră monstruoasă. Totul părea adormit sau nemișcat și, precum am spus, străzile ce duceau acolo erau numai beznă.

O beznă sălbatică, plină de capcane, de primejdii necunoscute și de temut, unde nu puteai pătrunde fără să te îngrozești și să stai fără să te cuprindă spaima, unde cei ce intrau se înfiorau dinaintea celor ce îi așteptau, unde cei ce așteptau tresăreau dinaintea celor ce urmau să vină. Luptători nevăzuți ascunși la fiecare colț de stradă, guri lacome, ale mormântului pândind în întu-

nericul nopții. Totul era sfârșit. Pe aceste locuri nu mai puteai nădăjdui altă lumină decât fulgerele armelor de foc, decât ivirea neîncetată și fără de veste a morții. Unde? Când? Cum? Nu se știa, dar era sigur și de neînlăturat. Acolo, în acel loc hotărât pentru luptă, guvernul și insurecția, garda națională și societățile populare, burghezia și răscoala, veneau să se înfrunte. Pentru unii, ca și pentru ceilalți, una și aceeași necesitate. Biruința sau moartea era singura ieșire cu putință. Situația era atât de încordată și apăsarea întunericului atât de puternică, încât până și cei mai sfioși se simțeau plini de hotărâre, iar cei îndrăzneți plini de spaimă.

De altfel în amândouă taberele aceeași furie, aceeași înverșunare, aceeași hotărâre. Pentru unii a înainta însemna a muri, și nimeni nu se gândea să dea înapoi. Pentru alții a rămâne pe loc însemna a muri, și nimeni nu se gândea să fugă. Era neapărat necesar ca până a doua zi totul să ia sfârșit, ca izbânda să fie sau de o parte sau de alta,

ca răscoala să fie o revoluție sau să rămână o încăierare. Guvernul înțelegea acest lucru, ca și partidele. Cel mai mărunț burghez o simțea și el. De aici pornea acel gând de groază care se amesteca în întunericul de nepătruns al acestui cartier, unde trebuia să se hotărască totul. De aici pornea și acea îngrijorare și mai mare din jurul acestei tăceri din care avea să iasă o catastrofă. Nu se auzea decât un singur zgomot, un zgomot sfâșietor ca un horcăit, amenințător ca un blestem: clopotul de la Saint-Merry. Nimic nu era mai înfiorător decât vaietul prelung al acestui clopot pierdut, deznădăjduit, care se tânguia în întuneric.

Și cum se întâmplă adeseori, natura părea că era de acord cu ceea ce oamenii puneau la cale. Nimic nu stânjenea armoniile aducătoare de nenorociri ale acestui concert. Stelele dispăruseră. Nori grei acopereau tot orizontul în faldurile lor triste. Era un cer negru deasupra acestor străzi moarte, de parcă un zăbranic uriaș se desfășura peste acest uriaș mormânt.

În vreme ce o bătaie, încă politică, se pregătea pe acest loc, care văzuse și în trecut atâtea evenimente revoluționare; în vreme ce tineretul, asociațiile secrete, școlile, în numele ideilor, și clasa de mijloc în numele intereselor, se apropiau pentru a se ciocni, a se încleșta, și a se trânti la pământ; în timp ce fiecare dorea și chema ceasul cel din urmă și hotărâtor al crizei, în depărtare și dincolo de acest cartier blestemat, în adâncul hrubelor de nepătruns ale acestui bătrân Paris mizerabil, care dispărea sub strălucirea Parisului fericit și bogat, se auzea, urlând înăbușit glasul ca din adâncuri al poporului.

Glas înspăimântător și sfânt, în care se îmbină răcnetul fiarei și cuvântul lui Dumnezeu, glasul care îngrozește pe cei slabi și dă de veste celor înțelepți, glasul care vine deopotrivă, de jos, ca răcnetul leului, și de sus, ca bubuitul tunetului.

III – Pe marginea prăpastiei

Marius ajunse la Hale.

Aici totul era și mai liniștit, și mai întunecos, și mai nemișcat decât în străzile vecine. S-ar fi zis că pacea înghețată a mormântului ieșise din pământ și se răspândise sub cer.

O pată roșie se desena în acest fond negru pe acoperișul înalt al caselor care mărginea strada Chanvrerie dinspre Saint-Eustache. Era lumina răsfrântă a făcliei care ardea în baricada din strada Corint. Marius se îndreptase spre această pată roșiatică. Licărirea ei îl dusesese până la Marché-aux-Poirées, de unde se zărea capătul întunecat al străzii Prêcheurs. Mereu înainte. Santinela răsculaților, care pândea la celălalt capăt, nu-l văzu. Simțea că-i aproape de ceea ce căuta și mergea în vârful picioarelor. Ajunse astfel la colțul străzii Mondétour, acel crâmpei de stradă care era, după cum ne amintim, singura legătură de trecere păstrată de Enjolras cu lumea din afară. În colțul ultimei case, în stânga, întinse capul și privi spre străduța Mondétour. Puțin mai departe de unghiul pe care-l făcea ulicioara cu

strada Chanvrerie, aruncând o largă fâșie de întuneric pe locul ce-l cuprindea și pe el, zări o licărire de lumină pe caldarâm, care venea cam dinspre cârciumă, mai îndărăt o lanternă care pâlpâia într-un fel de zidărie neisprăvită și oameni stând ghemuiți, cu puștile pe genunchi. Toate acestea la vreo zece stânjeni de el. Era interiorul baricadei.

Casele care mărgineau strada dinspre dreapta ascundeau restul cârciumii, baricada cea mare și drapelul.

Marius nu mai avea decât un pas de făcut.

Nefericitul tânăr se așeză pe o piatră, își încrucișă brațele și se gândi la tatăl său.

Se gândi la viteazul colonel Pontmercy, acel soldat mândru, care păzise, sub republică, hotarele Franței și atinsese, sub împărat, granița Asiei; care văzuse Genova, Alexandria, Milanul, Torino, Madridul, Viena, Dresda, Berlinul, Moscova; care lăsase pe toate câmpurile de biruință ale Europei picături din același sânge care curgea și în vinele lui; care albise înainte de vreme în disciplină și ierarhie; care își trăise viața cu

sabia încinsă, cu epoletii pe umăr, cu cocarda înnegrită de pulbere, cu fruntea încruntată sub cască, prin corturi, în tabere, în bivuac, în ambulante, și care, după douăzeci de ani, se reîntorsese din marile războaie cu obrazul crestat, cu fața zâmbitoare, simplă, liniștită, admirabilă, nevino-vat ca un copil, după ce făcuse totul pentru Franța și nimic împotriva ei.

Își zise că venise și ziua lui, că ceasul lui sunase în sfârșit, că după tatăl său îi venise și lui rândul să fie viteaz, întreprinzător, îndrăzneț, să înainteze sub ploaie de gloanțe, să întâmpine cu pieptul baionetele, să-și verse sângele, să înfrunte pe dușman, să stea în fața morții, să meargă la rândul-i și el la război, să coboare pe câmpul de bătaie, că acest câmp de bătaie pe care avea să coboare era strada, și că acest război la care avea să ia parte era războiul civil. Văzu războiul civil deschis ca o prăpastie în fața lui și simți că în această prăpastie își va găsi moartea.

Gândul acesta îl înfiora.

Își aduse aminte de sabia tatălui său, pe care bunicul o vânduse unui negustor de vechituri și la care se gândea cu atâta părere de rău. Își zise că bine făcuse această viteză și curată sabie fugind de el și pierzându-se mânioasă, în întuneric; că, dacă fugise astfel, o făcuse pentru că era o sabie fermecată care prevăzuse viitorul și presimțise răskoala: războiul prin noroaiele străzilor, războiul pietrelor, al împușcăturilor prin ochiuri de pivniță, al loviturilor date și primite pe la spate; pentru că venind de la Marengo la Friedland, nu voia să lupte în strada Chanvrerie, pentru că nu mai voia să fie pentru el ceea ce fusese pentru tatăl lui. Își zise că dacă această sabie ar fi fost aici, dacă, ridicând-o de la căpătâiul tatălui său mort, ar fi îndrăznit s-o ia și s-o poarte în această luptă de noapte între francezi, la o răspântie, desigur că i-ar fi ars mâinile și s-ar fi învăpăiat deodată în fața lui, ca sabia de foc a arhanghelului, își zise că se socotea fericit că nu o mai avea, că o pierduse fără urme, că era bine, că era drept așa, că bu-

nicul său, care o vânduse, fusese adevăratul păzitor al gloriei tatălui său; că mai bine să fi fost strigată la licitație, vândută la vechituri, aruncată la fier vechi, decât să facă să sângereze trupul patriei.

Și Marius se porni pe un plâns amar.

Era îngrozitor. Dar ce să facă? Nu putea trăi fără Cosette. De vreme ce Cosette plecase, el trebuia să moară. Nu-i dăduse cuvântul lui de onoare că va muri? Ea plecase, cu toate că știa aceasta. Ea voise ca Marius să moară. Era limpede că nu-l mai iubea, de vreme ce plecase, fără să-i dea de știre, fără un cuvânt, fără o scrisoare, cu toate că îi știa adresa. Și apoi cum? Să fi venit până aci și să dea înapoi? Să se fi apropiat de primejdie și să fugă? Să fi venit să se uite la baricadă și să se dea la o parte tremurând și spunând: sunt sătul. Am văzut și mi-e destul; e un război civil și-mi vād de drum. Să-și părăsească prietenii care îl așteptau, care aveau poate nevoie de el, prietenii lui care erau o mână de oameni în fața unei armate? Să păcătuiască în același timp îm-

potriva dragostei, a prieteniei, a cuvântului dat? Să-și scuze mișelia prin patriotism? Era cu neputință, și dacă fantoma tatălui său s-ar fi ivit în întuneric, și l-ar fi văzut dând înapoi, l-ar fi lovit cu latul sabiei și i-ar fi strigat; „Mergi înainte, mișelule!”

În prada acestui vălmășag de gânduri, își lăsă capul în jos.

Deodată însă își înălță fruntea. Era ca și cum s-ar fi aprins o lumină în mintea lui. Gândirea lui deveni larg cuprinzătoare, ca a celor care se află pe pragul mormântului. Apropierea morții te face să vezi adevărul. Viziunea faptelor la care avea să ia parte nu i se mai părea jalnică, ci măreață. Lupta de stradă se preschimbă deodată, prin nu se știe ce zbucium lăaturalnic, în fața ochilor minții sale. Tot zbuciumul întrebărilor tumultuoase ale visării lui îi cotropi sufletul din plin, dar fără să-l tulbure. Și nu lăsă niciuna fără răspuns. Oare de ce s-ar indigna tatăl său? Nu sunt și împrejurări când răskoala se ridică până la înălțimea datoriei? Cu ce l-ar micșora pe fiul colonelului

Pontmercy lupta la care e gata să ia parte? Nu mai era vorba de Montmirail sau de Champaubert¹. Era altceva. Nu mai era vorba de un pământ sfânt, ci de o idee sfântă. Patria plânge, fie! dar omenirea aplaudă. Să fie adevărat, de altfel, că patria plânge? Franța sângerează, dar libertatea zâmbeste; și în fața zâmbetului libertății, Franța își uită durerile. Și privind lucrurile și mai sus, ce se poate spune despre războiul civil? Războiul civil? Ce înseamnă război civil? Există vreun război între străini? Au nu e fiecare luptă între oameni o luptă între frați? Războiul nu se poate califica decât prin scop. Nu există decât război nedrept și război drept. Până în ziua când marea înțelegere între oameni va fi încheiată, războiul care înseamnă efortul viitorului grăbind trecutul care întârzie, poate fi necesar. Ce i se poate imputa acestui război? Războiul

¹ Ultimele victorii ale lui Napoleon I (februarie 1814) împotriva aliaților, care pătrunseseră în Franța de nord.

nu devine o rușine, spada nu devine un pumnal decât atunci când asasinează dreptul, progresul, rațiunea, civilizația, adevărul. Atunci, fie că e vorba de război civil sau de război împotriva străinului, e nedrept și se cheamă crimă. În afară de acest lucru sfânt: dreptatea, pentru ce o formă de război ar disprețui pe alta? Cu ce drept spada lui Washington ar renega sulita lui Camille Desmoulins? Leonida împotriva străinului, Timoleon² împotriva tiranului. Care e mai mare? Unul e apărătorul, celălalt e liberatorul. Să veștejim, fără a ține seamă de scop, orice acțiune înarmată în interiorul cetății? Atunci să socotim ca o ticăloșie fapta unui Brutus, a unui Marcellius, a unui Arnold de Blankenheim, a unui Coligny? Război de hățișuri, război de stradă? De ce

² Personaj din istoria Greciei antice. A comandat armata care a eliberat Siracuza (Sicilia) de tiranii săi, lăsând amintirea unui democrat convins, scrupulos în respectarea legalității.

nu? E războiul lui Ambiorix³, al lui Artevelde⁴, al lui Marnix⁵, al lui Pelage⁶. Dar Ambiorix lupta împotriva Romei, Artevelde împotriva Franței, Marnix împotriva Spaniei, Pelage împotriva Maurilor; toți împotriva străinilor. Ei bine, monarhia este străinul; asuprirea este străinul; dreptul divin este străinul. Despotismul violează frontie-

³ Căpetenie a partidului național și popular din Galia pe timpul lui Cezar. În anul 53 î.e.n. a răsculat împreună cu Induciomar cele mai multe triburi galice din nord, abia supuse.

⁴ Căpetenie a răsculaților burghezi din Gand (Belgia) împotriva contelui de Flandra.

⁵ Nobil belgian sec. XVI, calvinist și agent diplomatic al lui Wilhelm de Orania în timpul răscoalei Țărilor de Jos împotriva dominației spaniole. Prins de două ori de spanioli, n-a trădat interesele poporului său. A luptat și cu pana împotriva spaniolilor, scriind pamflete politice, în care le demasca intoleranța și cruzimea.

⁶ Suveran vizigot al unei regiuni din nordul Spaniei, care a dat semnalul luptei de recucerire a Peninsulei Iberice ocupată de arabi (sec. VIII).

ra morală, după cum invazia violează frontiera geografică. A goni pe tiran sau a goni pe englez este, în ambele cazuri, a libera teritoriul. Vine ceasul când a protesta nu mai e de ajuns. După gândire trebuie să urmeze fapta. Forța vie desăvârșește ceea ce a schițat ideea; *Prometeu înlănțuit* începe, Aristogiton sfârșește. Enciclopedia luminează sufletele.

10 august le electrizează. După Eschyl, Thrasybul⁷, după Diderot, Danton. Mulțimi-le înclină să-și primească stăpânul. Masele suflă prea des de nepăsare. O mulțime se integrează cu ușurință în supunere. Trebu-

⁷ *Prometeu înlănțuit*, tragedie de Eschyl; conține tirade însuflețite împotriva tiraniei. Aristogiton, martir al libertății în Atena antică (sec. VI î.e.n.). Thrasybul a trăit la Atena un secol și jumătate mai târziu, când „cei 30 de tirani” (un grup de aristocrați ajunși cu forța la putere) persecutau partidul popular. Thrasybul a strâns o armată și i-a gonit, restabilind astfel regimul democratic.

ie să pui mulțimile în mișcare, să le îmboldești; trebuie să tratezi cu asprime oamenii, chiar în avantajul propriei lor eliberări; ochii lor trebuie să fie străfulgerați de adevăr, să li se dăruie lumina cu o mână care nu pregetă. Trebuie să fie ei înșiși întrucâtva cutremurați de propria lor izbăvire – orbiți de lumină, se trezesc. Să sune clopote de alarmă, să se dezlănțuie războaie! Trebuie să se ridice marii luptători și să lumineze popoarele prin îndrăzneala lor; să zgâlțâie această tristă omenire învăluită de întunericul dreptului divin, de gloria împărătească, de forță, de fanatism, de puterea iresponsabilă și de maiestățile absolutiste; gloata îndobitocită care stă să privească, în scăpătata lor splendoare, aceste întunecate biruințe ale nopții. Jos tiranul! Care? De cine vorbiți? Numiți tiran pe Ludovic-Filip? Nu. Și nici pe Ludovic al XVI-lea. Amândoi sunt ceea ce istoria obișnuiește să numească regi buni; dar principiile nu se fărâmițează, logica adevărului e rectilinie; adevărul nu urmărește să placă. Nicio concesie,

deci. Orice încălcare a drepturilor omului trebuie să fie înfrântă. Dreptul divin există și în Ludovic al XVI-lea, există, fiindcă e Bourbon, și în Ludovic-Filip. Amândoi reprezintă într-o oarecare măsură confiscarea dreptului și, pentru a înlătura de pretutindeni uzurparea, trebuie să fie combătuți. Franța e întotdeauna ceea ce începe. Când în Franța stăpânul se prăbușește, el cade peste tot. Aceasta înseamnă a restabili adevărul social, a restitui libertății tronul ei, a reda poporul poporului, a reda omului suveranitatea, a reaseza coroane pe creștetul Franței, a restaura în deplinătatea lor rațiunea și echitatea, a nimici orice sâmbure de învrăjbire, redând fiecăruia propria sa ființă, a sfărâma piedicile pe care regalitatea le pune în calea atotcuprinzătoarei înțelegeri universale, a pune din nou neamul omenesc la înălțimea dreptului său – ce cauză poate fi mai dreaptă și, prin urmare, ce război poate fi mai mare? Sunt războaie care făuresc pacea. O fortăreață uriașă de prejudecăți, de privilegii, de superstiții, de

minciuni, de jecmăniri, de abuzuri, de violențe, de nedreptăți, de întuneric stă încă în picioare pe lume, cu turnurile ei de ură. Trebuie s-o dărâmăm. Trebuie să dărâmăm această cetate monstruoasă. A învinge la Austerlitz e mult, a lua Bastilia e o faptă uriașă. Nu e nimeni care să nu fi observat asupra lui însuși că sufletul – și în aceasta constă minunea unității sale întregită de omniprezență – are însușirea ciudată de a păstra o judecată aproape rece în situațiile cele mai grele, și se întâmplă adesea ca patima întristătoare și deznădejdea adâncă, chiar în orele de tragică și întunecată frământare, când omul stă de vorbă cu sine însuși, să dezvolte și să discute fel de fel de teze și subiecte. Logica și zbuciumul se amestecă neconținut, iar firul silogismului plutește fără să se rupă în furtuna lugubră a gândirii. Aceasta era starea de spirit a lui Marius.

Astfel gândind, copleșit dar hotărât, șovăind totuși și, într-un cuvânt, fremătând în fața întâmplărilor la care avea să ia parte,

privirea sa rătăcea prin lăuntrul baricadei. Răsculații vorbeau cu voce înceată, fără să facă vreo mișcare, și fiecare simțea acea cvasităcere care marchează ultima fază a așteptării. Deasupra lor, la o ferestruică de la etajul trei, Marius zări un fel de martor sau de spectator care i se părea ciudat de atent. Era portarul ucis de Le Cabuc. Privit de jos, sub răsfrângerea luminii pornite din făclia înfiptă în mormanul de bolovani, capul acesta se vedea nedeslușit. Nimic mai straniu în bătaia razelor palide, șovăitoare, decât această față galbenă, nemișcată, sfâșiată, cu părul zbârlit, cu ochii holbați, încremeniți și cu gura căscată, aplecată spre stradă și părând că privește totul cu o curiozitate încordată. Ai fi zis că mortul se uită la cei ce aveau să moară. O lungă dâră de sânge scurs din creștetul lui se prelingea răsfirându-se în șuvițe subțiri, roșiatice, de la ferestruică până la înălțimea primului etaj, unde se oprea.

CARTEA A PAISPREZECEA MĂREȚIA DISPERĂRII

I – Drapelul: Primul Act

Nimic nu se întâmplase încă. La Saint-Merry sunase, ora zece. Enjolras și Combeferre se postaseră cu carabinele în mâini, aproape de curmătura baricadei celei mari. Nu-și vorbeau; ascultau cu încordare, căutând să prindă chiar cel mai surd și depărtat zgomot de pași.

Deodată, în mijlocul acestei liniști de mormânt, o voce limpede, tânără, veselă, care părea că vine dinspre strada Saint-Denis, începu să cânte deslușit un fel de parodie glumeață pe vechea arie populară *La lumina lunii*, această poezie terminată

printr-un fel de strigăt semănând cu cântecul cocoșului:

*„Nasul meu e-n lacrimi,
Tu, Bugeaud, de-ai vrea,
Să-mi trimiți jandarmii
Să le spun ceva:
Îmbrăcată puica
Pe cap cu covrigu’,
Uite bariera,
Cucu-cucurigu!”*

Își strânseră mâna.

— E Gavroche, zise Enjolras.

— Ne dă de știre, adăugă Combeferre.

Un tropot de pași grăbiți, tulbură liniștea străzii pustii. O ființă mai sprintenă ca o paiată se cațără pe deasupra omnibusului și Gavroche sări gâfâind în baricadă.

— Dați-mi pușca, zise el și adăugă: Vin!

Un fior electric străbătu toată baricada. Apoi se auzi mișcarea înfrigurată a mâinilor care-și luau puștile.

— Vrei carabina mea? întrebă Enjolras pe Gavroche.

— Vreau pușca cea mare, răspunse Gavroche.

Și luă pușca lui Javert.

Două santinele se retrăseseră și se întorseră odată cu Gavroche. Era santinela de la capătul străzii și cea de la Petite-Truanderie. Santinela din ulicioara Prêcheurs rămăsese la postul său, ceea ce însemna că dinspre poduri și Hale nu se apropia nimeni. Strada Chanvrerie, din care abia se vedeau câteva pavele la lumina proiectată asupra drapelului, părea în ochii răsculaților ca o uriașă poartă boltită și neagră, întredeschisă într-un nor de fum.

Fiecare își luă poziția de luptă.

Patruzeci și trei de răsculați, printre care Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Bahorel și Gavroche, stăteau îngenuncheați în baricada cea mare. Cu capul la înălțimea meterezului, cu țevicele puștilor și carabinelor sprijinite pe parapetul de piatră, ca de crenelurile unei cetăți, atenți, tăcuți, gata să tragă. Șase dintre ei, comandați de Feuilly, se postaseră, cu pușca la ochi, la

ferestrele celor două etaje ale *Corintului*.

Mai trecură câteva clipe, apoi un zgomot de pași măsurați, numeroși, grei, se auzi deslușit dinspre strada Saint-Leu. Zgomotul acesta, mai întâi slab, pe urmă tot mai apăsător, mai sonor, mai puternic, se apropia încet, fără opriri și întreruperi, cu o stăruință liniștită și amenințătoare. Nu se mai auzea altceva. Ai fi zis că se aud deopotrivă și tăcerea, și zgomotul pașilor statuii Comandorului lui *Don Juan* de Molière, dar acest pas de piatră avea ceva uriaș și fără de număr, deșteptând laolaltă ideea unei mulțimi și a unui strigoi. Parcă ar fi pornit în marș cumplita statuie a Legiunii. Acest pas se apropie, se apropie tot mai mult, apoi se opri. Părea că se aude, la capătul străzii, suflarea unei mulțimi. Nu se zărea nimic, totuși se deslusea tot mai în fund, în întunericul gros, o puzderie de fire metalice, subțiri ca niște ace și aproape de nevăzut, care se agitau ca acele rețele de scântieri care nu se pot descrie și pe care în clipa când adormi le urmărești pe sub pleoapele

închise, în prima ceață a somnului. Erau baionetele și țevisle armelor sub lumina șovăitoare a razelor depărtate ale făcliei.

Se făcu tăcere, ca și cum și de o parte și de alta toată lumea ar fi fost în așteptare. Deodată, însă din fundul întunericului, un glas, cu atât mai sinistru cu cât nu vedeai pe nimeni și-ți părea că însuși întunericul vorbește, se auzi:

— Cine-i acolo?

În același timp armele zăngăniră amenințător.

Enjolras răspunse mândru:

— Revoluția franceză!

— Foc! răsună glasul.

Un fulger înroși fațadele locuințelor, ca și cum ușa unui cuptor s-ar fi deschis și s-ar fi închis deodată.

O detunătură îngrozitoare se auzi pe baricadă. Steagul roșu căzu. Descărcătura fusese atât de năprasnică, încât retezase prăjina drapelului, cu alte cuvinte capătul oiștii omnibusului. Gloanțele care ricoșaseră de pe ciubucurile caselor pătrunseră în bari-

cade și răniră câțiva oameni.

Impresia pricinuită de această primă salvă înghețase pe toți oamenii. Atacul era brutal și pusese pe gânduri până și pe cei mai curajoși. Era vădit că aveau de-a face cu cel puțin un regiment.

— Camarazi! strigă Courfeyrac. Să nu irosim pulberea. Să nu răspundem decât atunci când vor intra în stradă.

— Dar mai înainte de toate, spuse Enjolras, să ridicăm steagul!

Și ridică drapelul care căzuse la picioarele sale.

Din depărtare se auzea zgomotul metalic al vergelelor în țevile armelor. Soldații guvernului își încărcau puștile din nou.

Enjolras întrebă iar:

— Cine are curajul? Cine înfige din nou steagul pe baricadă?

Nu răspunse nimeni. A urca pe baricadă tocmai în clipa când armele erau îndreptate asupra ei, însemna moarte sigură. Omul cel mai viteaz șovăie să se osândească singur.

Enjolras, el însuși, se înfioră. Apoi repetă:
— Nu se prezintă nimeni?

II – Drapelul: Actul doi

De la sosirea la *Corint* și în timpul cât se construia baricada, nimeni nu se mai gândise la moș Mabeuf, deși acesta nu părăsise mica trupă. El intrase în cârciumă și se așezase după tejghea. Acolo se lăsase în prada unei adevărate prăbușiri lăuntrice. Părea că nu mai vedea și nu mai auzea nimic. De câteva ori, Courfeyrac și ceilalți îi dăduseră de știre că se apropie primejdia și-l îndemnaseră să se pună la adăpost. Dar el rămăsese nepăsător. Chiar când nimeni nu-i adresa un cuvânt, buzele sale se mișcau ca și cum ar fi voit să răspundă, dar de îndată ce-i vorbea cineva, ele rămâneau nemișcate, iar privirea i se ațintea în gol, moartă, fără expresie. Cu câteva ore înainte de atacul baricadei, încremenise într-o poziție din care n-a mai ieșit: pumnii sprijiniți pe genunchi și capul puțin înclinat înainte, ca și cum ar fi privit într-o prăpastie. Nimic nu l-

a putut scoate din starea aceasta. Gândul lui nu părea să fie la baricadă. Când fiecare își luase postul în primire, în sala de jos nu mai rămăseseră decât Javert, legat de stâlp, un muncitor cu sabia scoasă păzindu-l pe Javert, și Mabeuf. În clipa atacului, când se auzise detunătura, zguduitura fizică îl zdruncinase și, ca deșteptat din somn, se ridicase deodată, străbătuse sala și, pe când Enjolras își repeta chemarea: „Nimeni nu se prezintă?” bătrânul se ivi în pragul cârciumii.

Prezența lui îi cutremură pe cei de față. Se ridică un strigăt:

— E votantul! E convenționalul¹! E reprezentantul poporului!

El, pesemne, nu auzea.

Se duse drept la Enjolras și, în vreme ce răzvrățiții, cu o tainică teamă, se dădeau la o parte din fața lui, îi smulse drapelul din mână. Enjolras, încremenit, dăduse un pas

¹ Adică: fost membru al Convențiunii din 1792, care a votat moartea lui Ludovic al XVI-lea.

înapoi. Apoi, fără ca cineva să îndrăznească a-l opri sau a-l ajuta, bătrânul de optzeci de ani, cu capul tremurând, cu mersul sigur, începu să urce încet scara de pietre ridicată în baricadă. Era ceva așa de întunecat și de înălțător, încât toți cei din jurul lui strigară: „Descoperiți-vă!” Cu fiecare treaptă pe care o urca era mai înspăimântător: părul lui alb, fața zbârcită, fruntea largă, pleșuvă și plină de crețuri, ochii adânciți în orbite, gura deschisă parcă de uimire, brațele lui slabe ridicând drapelul roșu se iveau din umbră, mărite de lumina însângerată a torței: părea spectrul marii revoluții de la '93 ieșind din pământ, cu steagul Teroarei în mână.

Iar când ajunse sus, pe ultima treaptă, când această cumplită fantomă se înalță, clătinându-se, pe maldărul de dărâmături, în fața celor o mie două sute de puști din umbră, în fața însăși a morții, ca și când el ar fi fost mai tare decât ea, întreaga baricadă luă, în întuneric, o înfățișare supranaturală și măreață.

Se făcu tăcere ca înaintea unei minuni.

În mijlocul acestei tăceri, bătrânul flutură drapelul roșu și strigă:

— Trăiască revoluția! Trăiască republica! Fraternitate! egalitate! și moartea!

Cei din baricadă auziră o șoaptă înceată și repezită ca murmurul unui preot când spune o rugăciune în pripă. Era, pesemne, comisarul de poliție, care făcea somațiile legale la celălalt capăt al străzii:

Apoi aceeași voce răsunătoare care strigase: „Cine-i acolo?” strigă:

— Înapoi!

Domnul Mabeuf, palid, cu privirea rătăcită, cu ochii luminați de flăcările lugubre ale nebuniei, ridică drapelul deasupra capului și strigă încă o dată:

— Trăiască republica!

— Foc! comandă vocea.

O a doua salvă, ca de mitralie, se abătu asupra baricadei.

Bătrânul căzu în genunchi, apoi se ridică scăpă drapelul din mână și căzu înapoi, pe spate, pe caldarâm, ca o scândură, întins cu

brațele în cruce.

Sângele i se scurse în șuvoaie. Fața lui bătrână, palidă și tristă părea că privește la cer.

Cuprinși de una din acele emoții care sunt mai presus de om și îl fac să uite chiar să se apere, răsculații se apropiară de cadavru cu o spaimă plină de respect.

— Ce oameni, regicizii ăștia! spuse Enjolras.

Courfeyrac se plecă la urechea lui:

— Fie vorba între noi, fiindcă nu vreau să stric entuziasmul celorlalți, dar omul ăsta nu era deloc un regicid. L-am cunoscut. Se numea moș Mabeuf. Nu știu ce-a avut azi. Dar era un prostănac cumsecade. Uită-te la capul lui!

— Cap de prostănac și inimă de Brutus, răspunse Enjolras. Apoi ridică vocea: Cetățeni! Acesta e exemplul pe care bătrânii îl dau celor tineri. Noi șovăiam, el a îndrăznit. Noi dam înapoi, el a mers înainte! Iată învățătura pe care o dau cei ce tremură de bătrânețe celor care tremură de frică. Bă-

trânul acesta e mare în fața patriei. El a avut o viață lungă și o moarte strălucită. Să adăpostim cadavrul; fiecare dintre noi să apere pe bătrânul acesta mort, ca și cum ar apăra viața tatălui său și prezența lui în mijlocul nostru să facă baricada de necucerit!

Un murmur de încuviințare, posomorât și hotărât urmă acestor cuvinte.

Enjolras se plecă, luă între mâini capul bătrânului și, sălbatic, îl sărută pe frunte, apoi, desfăcându-i brațele și umblând cu acest mort cu o duioasă băgare de seamă ca și când s-ar fi temut să nu-i facă vreun rău, îi scoase haina, arătă tuturor celor de față găurile ei însângerate și spuse:

— Iată drapelul nostru!

III – Gavroche ar fi făcut mai bine să primească carabina lui Enjolras

Aruncară peste taica Mabeuf un șal lung și negru al văduvei Hucheloup. Șase oameni făcură o targă din puștile lor, întinseră cadavrul pe ea, îl duseră, cu capetele

descoperite, în pas rar și solemn, în sala de jos și-l puseră pe masa cea mare.

Oamenii aceștia, cu totul absorbiți de pi-oasa lor faptă, nu se mai gândeau la primejdia în care se aflau.

Când trecură cu cadavrul pe lângă Javert, rămas nepăsător ca până acum, Enjolras zise spionului:

— Îți vine rândul și ție.

În timpul acesta, micului Gavroche, care singur nu-și părăsise postul și rămase de veghe, i se păru că vede niște oameni apropiindu-se pe furiș de baricadă. El strigă deodată:

— Băgați de seamă!

Courfeyrac, Enjolras, Jean Prouvaire, Combeferre, Joly, Bahorel, Bossuet ieșiră în goană din cârciumă. Era prea târziu. Deasupra baricadei se vedeau unduind în rânduri strânse baionete ce scânteiau la lumină. Ostași din garda municipală, înalți la statură, pătrundeau, unii sărind peste omnibus, ceilalți prin deschizătură, împingând înaintea lor pe băiat, care da înapoi, dar nu

fugea. Momentul era critic. Era prima clipă de temut a revărsării, când fluviul se ridică la nivelul digului și când apa începe să se strecoare prin crăpături. Un minut încă, și baricada era luată. Bahorel se năpusti asupra celui dintâi soldat din gardă care intra și, punându-i carabina în piept, îl ucise dintr-o lovitură; cel de-al doilea soldat îl ucise pe Bahorel cu o lovitură de baionetă. Un altul îl trântise la pământ pe Courfeyrac, care striga: „Ajutor!” Cel mai înalt dintre toți, un fel de uriaș, se îndreptă spre Gavroche cu baioneta întinsă. Băiatul luă în brațele lui mici pușca cea mare a lui Javert, ochi cu hotărâre în uriaș și trase. Dar pușca nu luă foc. Javert nu și-o încărcase. Soldatul izbucni în râs și ridică baioneta asupra copilului. Înainte ca baioneta să-l fi atins pe Gavroche, pușca scăpă din mâinile soldatului; un glonț îl lovide drept în frunte și căzu pe spate. Un al doilea glonț îl lovi în piept pe celălalt soldat, care-l atacase pe Courfeyrac, și-l trânti la pământ.

Trăsese Marius în clipa când intrase în

baricada.

IV – Butoiul cu pulbere

Marius ascuns în cotul străzii Mondétour, fusese de față la începuturile luptei, nehotărât și înfiorat. Totuși, nu se putuse împotrivi multă vreme acelei ispite misterioase și atotputernice, pe care am putea-o numi chemarea prăpastiei. În fața primejdiei ce se apropia, în fața morții de taină întunecată a domnului Mabeuf, în fața lui Bahorel ucis, a lui Courfeyrac strigând „Ajutor”, în fața viteazului copil amenințat, în fața prietenilor săi, care trebuiau ajutați sau răzbuțnați, nu mai stătuse pe gânduri și se aruncase în luptă cu pistoalele în mâini. Cu prima lovitură îl salvase pe Gavroche, cu cea de a doua îl eliberase pe Courfeyrac.

La zgomotul împușcăturilor, la strigătele soldaților răniți, asediatorii se aruncaseră pe întărituri, pe al cărei vârf se vedea acum ceva mai mult de jumătatea trupelor. Erau mulți la număr, soldați din garda municipală, soldați de infanterie, soldați din garda

națională, toți cu puștile în mâini. Stăpâneau mai mult de două treimi din baricadă, dar nu săreau înăuntrul ei, ca și când ar fi stat în cumpănă, temându-se de vreo capcană. Priveau în baricada întunecată cum ai privi într-o vizuină de lei. Flacăra torței nu lumina decât baionetele, chipiurile și partea de sus a fețelor neliniștite și întărite.

Marius nu mai avea arme, își aruncase pistoalele descărcate, dar zărise în sala de jos, lângă ușă, butoiașul cu pulbere.

Pe când se întorcea pe jumătate, uitându-se într-acolo, un soldat îl luă la ochi. În clipa în care se pregătea să tragă, o mână se lipi de capătul țevii și o astupă. Era tânărul lucrător cu pantaloni de catifea. Glonțul porni, străpunse mâna, și poate și pe lucrător, căci el căzu. Dar nu-l atinse pe Marius. Toate acestea se petreceau în mijlocul fumăriei și mai degrabă erau întrezărite decât văzute. Marius, care intra în sala de jos, abia băgă de seamă ce se întâmplase. Zărise totuși nelămurit, țeava de pușcă îndreptată

spre el și mâna care o astupase; auzise împușcătura.

Dar în clipe ca acelea, tot ceea ce vezi pâlpâie, tremură și dispare iar. Nimic nu e în stare să te oprească. Te simți împins tot mai mult spre haos și totul e învăluit în neguri.

Răsculații, surprinși, dar nu înspăimântați, se regroupaseră. Enjolras strigase: „Stați, nu trageți la întâmplare!” Într-adevăr, în prima clipă de zăpăceală s-ar fi putut răni unii pe alții. Cei mai mulți se urcaseră la fereastra primului etaj și la mansarde, de unde dominau pe asediatori. Cei mai hotărâți, ca Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire și Combeferre, se lipiseră îndârjiți cu spatele de casele din fund și, fără nicio adăpostire, făceau față rândurilor de soldați și de oameni din gardă care invadaseră baricada.

Toate acestea se petrecuseră fără grabă, cu acea gravitate stranie și amenințătoare de dinaintea luptei.

Amândouă părțile se luau la ochi, cu puștile aproape piept la piept; erau atât de

aproape unii de alții, încât și-ar fi putut vorbi fără să ridice glasul. În clipa când prima scânteie era gata să scapere, un ofițer cu apărătoare de oțel la gât și cu epoleți mari își întinse sabia și spuse:

— Jos armele!

— Foc! zise Enjolras.

Cele două detunături izbucniră în același timp și totul se învălui în fum.

Un fum acru și înăbușitor, în ceața căruia se târau cu gemete slabe și surde muri-bunzi și răniți.

Când fumul se risipi, au apărut de amândouă părțile combatanții cu șirurile rărite, dar pe același loc, încercându-și în tăcere armele, din nou.

Deodată se auzi o voce tunătoare, care striga:

— Fugiți, sau arunc baricada în aer!

Toate capetele se întoarseră spre partea de unde venise acel strigăt.

Marius intrase în sala de jos, luase butoiușul cu pulbere, apoi folosindu-se de fum și de ceața întunecată care umplea baricada,

se strecurase de-a lungul ei până la grămada de pietre în care era înfiptă torța. O smulse de la locul ei, așeză acolo o grămadă de pavele sub butoiaș, care se desfundase imediat, cu un fel de supunere cumplită. Marius le săvârșise pe toate cât ai clipi din ochi; iar acum toată lumea, ostași din garda națională, din cea municipală, ofițeri, soldați, grămădiți la celălalt capăt al baricadei, se uitau încremeniți la el, cum, cu piciorul pe pietre, cu torța în mână, cu fața smeadă luminată de o hotărâre neînduplecată, înclina flacăra torței spre mormanul de temut în care se vedea butoiașul de pulbere spart și strigă cuvintele înspăimântătoare:

— Fugiți, sau arunc baricada în aer!

Chipul lui Marius pe baricadă, după acela al bătrânului octogenar, era viziunea tinerei revoluții, după apariția celei de altădată.

— Arunci în aer baricada, zise un sergent, și pe tine împreună cu ea.

Marius răspunse:

— Și pe mine cu ea!

Și apropie facla de butoiașul cu pulbere.

Dar pe meterez nu mai era nimeni. Asediatorii, părăsindu-și morții și răniții, se retraseră, unii peste alții și-n dezordine, spre capătul străzii, unde se pierdură din nou în întuneric. Fugiră până la unul. Baricada era eliberată.

V – Sfârșitul versurilor lui Jean Prouvaire

Cu toții se adunară în jurul lui Marius. Courfeyrac se aruncă de gâtul lui.

— Iată-te!

— Ce noroc! exclamă Combeferre.

— Ai venit la vreme! făcu Bossuet.

— Fără tine aș fi fost mort, reluă Courfeyrac.

— Fără dumneavoastră aș fi pățit-o! adăugă Gavroche.

Marius întrebă:

— Unde e șeful?

— Șeful ești tu, spuse Enjolras.

Toată ziua capul lui Marius fusese o vatră de jăratec, acum era un vârtej. Vârtejul acesta care îl cuprinsese i se părea că vine

din afară și îl poartă fără voia sa. I se părea că se depărtase cu totul de viață. Cele două luni atât de luminoase, pline de bucurie și dragoste, și care se sfârșeau în acea prăpastie îngrozitoare, pierderea Cosettei, baricada, domnul Mabeuf murind pentru republică, faptul ca ajunsese șef de răsculați, toate i se păreau un vis urât. Trebuia să facă o sfortare pentru a-și aminti că ceea ce-l înconjura era aieveja. Marius trăise încă prea puțin pentru a putea ști că nimic nu e mai aproape să ți se întâmple decât ceea ce ți se pare cu neputință, și că ceea ce trebuie să prevezi totdeauna e tocmai neprevăzutul. Era de față la propria lui dramă ca la o piesă pe care n-o înțelegea.

În ceața care îi învăluia mintea, nu-l recunoscuse pe Javert. Legat de stâlp, Javert, în tot timpul atacului nici nu clipise din ochi și se uita la revolta ce clocotea în jurul lui cu resemnarea unui martir și cu măreția unui judecător. Marius nici nu-l văzu.

Între timp, asediatorii încetaseră orice mișcare. Se auzeau umblând și forfotind la

capătul străzii, dar nu mai înaintau, fie că așteptau ordine, fie că așteptau întăriri, înainte de a năvăli din nou asupra acelei redute de necucerit. Răzvrătiții puseseră santinele, și câțiva dintre ei, studenți în medicină, se grăbiseră să panseze pe răniți.

Fuseseră scoase afară din cârciumă toate mesele, rămânând numai două: una pentru scamă și cartușe și alta pe care zăcea Mabeuf; răsculații le folosiseră la baricadă și le înlocuiseră, în sala de jos, cu saltelele din paturile văduvei Hucheloup și ale celor două servitoare. Pe aceste saltele fură întinși răniții. Cât despre cele trei sărmene făpturi omenești care locuiau la *Corint*, nici unul nu știa ce se întâmplase cu ele. Până la sfârșit le găsiră ascunse în pivniță.

O emoție cumplită sfâșiasse inimile tuturor și întunecase bucuria baricadei eliberate.

Se făcu apelul. Unul dintre răzvrătiți lipsea. Și cine? Unul dintre cei mai dragi, unul dintre cei mai viteji: Jean Prouvaire. Îl căutară printre răniți, nu era. Îl căutară printre morți, nu era. Sigur că fusese făcut pri-

zonier. Courfeyrac îi spuse lui Enjolras:

— L-au prins pe prietenul nostru. Dar și noi avem în mâna noastră pe un agent al lor. Ții să moară acest spion?

— Da, răspunse Enjolras, dar țin mai mult să-l scap cu viață pe Jean Prouvaire.

Aceasta se petrece în sala de jos, lângă stâlpul lui Javert.

— Ei bine, reluă Combeferre, îmi pun batică în vârful bastonului și mă duc, în solie, să le ofer pe omul lor în schimbul omului nostru.

— Ascultă! îl făcu atent Enjolras, punându-i mâna pe braț.

La capătul străzii se auzea un zăngănit de arme, plin de înțeles.

Se auzi o voce bărbătească strigând:

— Trăiască Franța! Trăiască viitorul!

Recunoscură vocea lui Jean Prouvaire.

Sclipi un fulger și se auzi o detunătură.

Se făcu din nou tăcere.

— L-au ucis! strigă Combeferre.

Enjolras îl privi pe Javert și-i spuse:

— În clipa aceasta prietenii tăi te-au îm-

pușcat.

VI – Agonia morții după agonia vieții

O caracteristică a acestui fel de război e că atacul baricadelor se dă totdeauna din față și că, de obicei, asediatorii se feresc să întoarcă pozițiile, fie că se tem de trupe ascunse la pândă, fie că nu se încumetă să se aventureze pe străzi întortocheate. Toată atenția răzvrătiților s-a îndreptat spre baricada cea mare, care, firește, era punctul cel mereu amenințat și unde, fără greș, trebuia să reînceapă lupta. Marius cu toate acestea, se gândi și la baricada cea mică și se duse acolo. Era pustie și păzită doar de lampionul care se clătina între pietrele caldarâmului. De altfel în ulicioara Mondétour, ca și la răspântiile la Petite-Truanderie și Cygne domnea cea mai adâncă liniște.

Tocmai când Marius, după ce-și făcuse inspecția, se pregătea să plece, își auzi numele rostit de o voce slabă în întuneric.

— Domnule Marius!

Tresări, căci recunosc glasul care îl che-

mase cu două ore mai înainte prin grilajul din strada Plumet.

Glasul acesta nu mai era acum decât o suflare.

Privi în jurul său și nu mai văzu pe nimeni.

Marius crezu, că se înșelase și că era numai o părere născocită de mintea lui printre realitățile uluitoare ce se ciocneau în jurul său. Făcu un pas ca să iasă din înfundătura retrasă, unde era baricada.

— Domnule Marius! repetă glasul.

De astă dată nu se mai putea îndoi, auzise limpede: se uită și nu văzu nimic.

— La picioarele dumneavoastră, zise glasul.

El se aplecă și văzu în întuneric o formă omenească târându-se spre el. Se târa pe caldarâm și vorbea.

La lumina slabă a lampionului putu desluși o bluză, un pantalon rupt de catifea groasă, picioarele goale și ceva ce semăna cu o baltă de sânge.

Marius întrezări o față palidă care se ridi-

ca spre el.

— Nu mă recunoști?

— Nu.

— Éponine.

Marius se plecă repede. Era în adevăr
acea copilă nenorocită, îmbrăcată în haine
bărbătești.

— Cum ai ajuns aici? Ce faci acolo?

— Mor, îi spuse ea.

Sunt cuvinte și întâmplări care trezesc și
pe cei mai copleșiți. Marius strigă ca tresă-
rind din somn:

— Ești rănită! Stai puțin, să te duc în sală.
Să te panseze. E grav? Cum să te iau ca să
nu-ți fac rău? Unde te doare? Ajutor!
Doamne, Dumnezeuule! Ce căutai aici? Și
încercă să-și treacă brațul sub ea ca s-o ri-
dice.

Ridicând-o, îi atinse mâna.

Ea dădu un strigăt slab.

— Te-a durut? Întrebă Marius.

— Puțin.

— Nu ți-am atins decât mâna.

Ea își ridică mâna spre ochii lui, și Marius

văzu în mijlocul palmei o gaură neagră.

— Dar ce ai la mână? spuse el.

— E străpunsă.

— Străpunsă?

— Da.

— De ce?

— De un glonț.

— Cum?

— N-ați văzut o pușcă îndreptându-se spre dumneavoastră?

— Da, și o mână care i-a astupat țeava.

— Eu eram.

Marius se cutremură.

— Ce nebunie! Biata copilă! Dar cu atât mai bine. Dacă nu-i decât asta, nu-i nimic. Lasă-mă să te duc pe pat. O să te panseze, n-ai să mori dintr-un glonț în palmă.

Ea șopti:

— Glonțul a trecut prin palmă, dar mi-a ieșit prin spate. Degeaba mă luați de aci. O să vă spun cum mă puteți pansa mai bine ca un doctor. Așezați-vă lângă mine, pe pia-tra asta.

El îi dădu ascultare; ea își puse capul pe

genunchii lui Marius și, fără să-l privească, zise:

— O, ce bine! Ce bine mă simt! Uite! Nu mă mai doare! Tăcu o clipă, apoi își întoarse anevoie fața și se uită la Marius. Știți ceva, domnule Marius? De câte ori intrați în grădina aceea, eu sufeream puțin... era o prostie, de vreme ce eu vă arătasem casa, și apoi, la urma urmei, trebuia să-mi spun că un tânăr ca dumneavoastră... Tăcu o clipă și, trecând peste șirul întunecat al gândurilor care se desfășurau în mintea ei, reluă cu un surâs sfâșietor: Sunt urâtă, nu-i așa? Apoi urmă: Vă dați seama, sunteți pierdut! Nimeni n-are să mai poată ieși din barica-dă. Eu v-am adus aici, și iată... O să muriți. Nu-mi pare rău. Și totuși, când am văzut că vă lua la ochi, am pus mâna pe gura țevii. Ce caraghios! Voiam să mor înaintea dumneavoastră! Când m-a lovit glonțul, m-am târât până aici, nu m-au văzut, nu m-au ridicat. Vă așteptam și-mi spuneam: „Nu mai vine odată?” Oh, dacă ați ști! Îmi mușcam buza. Mă durea așa de tare... Acum mi-

e bine. Vă aduceți aminte de ziua când am intrat în camera dumneavoastră și când m-am privit în oglindă? Și de ziua când v-am întâlnit pe bulevard lângă spălătorese? Cum cântau păsărelele! Nu e mult de-atunci. Mi-ați dat cinci franci. Eu v-am spus: „N-am nevoie de banii dumneavoastră”. Ați ridicat cel puțin banii de pe jos? Nu sunteți bogat. Nu m-am gândit să vă spun să-i ridicați. Era o zi cu soare, nu era frig. Vă amintiți, domnule Marius? Oh, sunt fericită! Toată lumea o să moară.

Avea un aer rătăcit, grav și sfâșietor. Bluza ruptă îi dezvelea pieptul gol. Vorbind, își apăsa mâna străpunsă pe piept, unde era o altă gaură din care țâșnea din când în când un val de sânge, cum țâșnește vinul dintr-o vrană deschisă.

Marius se uita la această ființă nenorocită cu o compătimire adâncă.

— Oh, reluă ea deodată, iar începe! Mă înăbuș!

Își apucă bluza și și-o mușcă; picioarele i se întindeau țepene pe pavaj.

În clipa aceasta, glasul de cocoșel al micului Gavroche răsună în baricadă. Copilul se urcase pe o masă pentru a-și încărca pușca și cânta vesel cântecul așa de popular pe-atunci:

*„Cum îl văd pe Lafayette,
Ca jandarm viteaz repet:
Hai să fugim! Hai să fugim! Hai să fugim!*

Éponine își săltă capul și ascultă; apoi șopti:

— El e! Și întorcându-se spre Marius: Frațele meu e-acolo. Nu trebuie să mă vadă. Are să mă certe.

— Fratele dumitale? întrebă Marius, care se gândea cu toată amărăciunea și durerea inimii sale la obligațiile față de Thénardier, pe care tatăl său i le lăsase moștenire. Cine e fratele dumitale?

— Băiatul.

— Cel care cântă?

— Da.

Marius făcu o mișcare.

— Oh! Nu plecați! se rugă ea. N-o să mai

dureze.

Cu picioarele întinse pe pavaj, se ridicase aproape pe jumătate, dar glasul îi era slab și întretăiat de sughițuri. Din când în când era întrerupt de un horcăit. Își apropia cât putea mai mult fața de a lui Marius. Adăugă cu o expresie ciudată:

— Ascultați. Nu vreau să fac o glumă. Am în buzunar o scrisoare pentru dumneavoastră. De ieri. Mi se spusese să o pun la poștă. Am păstrat-o. Nu voiam să ajungă la dumneavoastră. Dar nu vreau să-mi purtați pică, în curând o să ne revedem. O să ne revedem, nu-i așa? Iată scrisoarea!

Apucă cu înfrigurare mâna lui Marius cu mâna ei străpunsă, dar părea că nu mai simte durerea. Puse mâna lui Marius în buzunarul bluzei ei. Marius simți acolo, într-adevăr, o hârtie.

— Luați-o! spuse ea.

Marius luă scrisoarea.

Ea făcu un semn de mulțumire.

— Acum, pentru osteneala mea, făgăduiți-mi...

Și se opri.

— Ce? întrebă Marius.

— Făgăduiți-mi!

— Îți făgăduiesc!

— Făgăduiți-mi să mă sărutați pe frunte după ce voi muri. O să simt.

Își lăsă din nou capul să-i cadă pe genunchii lui Marius și pleoapele i se închiseră. Marius crezu că bietul ei suflet o părăsise. Éponine zăcea nemișcată. Deodată, în clipa când Marius o socotea adormită pentru vecie, deschise încet ochii în care se oglindea adâncul întunecat al morții și spuse cu un glas a cărui blândețe părea că vine din altă lume:

— Și-apoi, domnule Marius, cred că eram puțin îndrăgostită de dumneavoastră.

Mai încercă o dată să surâdă și își dădu sufletul.

VII – Gavroche priceput calculator al distanțelor

Marius își ținu făgăduiala. Sărută fruntea aceea învinețită sub broboanele de sudoare

rece. Nu era o trădare față de Cosette. Era un rămas bun îngândurat și blând față de un suflet fără noroc.

Tresărise fără voie, luând scrisoarea pe care i-o dăduse Éponine. Presimțise o întâmplare neobișnuită. Era nerăbdător s-o afle. Așa e făcută inima omenească. Nefericita copilă abia închisese ochii și Marius se și gândea să desfacă scrisoarea și s-o citească. O așeză ușor pe Éponine din nou pe pământ și se depărtă. Ceva îi spunea că nu trebuia să citească scrisoarea în fața acelui trup neînsuflețit. Se apropie de o lumânare din sala de jos. Era un bilețel îndoit și pecetluit cu grija plină de gingășie a femeilor. Adresa era scrisă de o femeie și suna:

*„Domniei-sale
domnului Marius Pontmercy,
la domnul Courfeyrac, strada Verrerie, nr.
16 ”.*

Desfăcu pecetea și citi:

„Scumpul meu, vai! tata vrea să plecăm

numaidecât.

*Astă-seară vom fi în strada l'Homme-Armé,
nr. 7.*

Peste opt zile vom la Londra.

Cosette. 4 iunie.”

Atât de nevinovată era dragostea aceasta, încât Marius nici nu cunoștea scrisul Cosettei.

Cele întâmplute pot fi spuse în câteva cuvinte. Éponine le făcuse pe toate. După seara de 3 iunie, își pusese în gând două lucruri: să zădărnicească urzelile tatălui său și ale bandiților asupra casei din strada Plumet și să-l despartă pe Marius de Cosette.

Schimbase zdrențele de pe ea cu primul derbedeu întâlnit, căruia i se păru lucru de haz să se îmbrace femeiește în timp ce Éponine se deghiza în bărbat. Ea fusese aceea care-i dăduse lui Jean Valjean pe Champs-de-Mars, sfatul și îndemnul: „Mută-te!”. Jean Valjean se întorsese într-adevăr acasă și spusese Cosettei: „Plecăm astă-seară și ne ducem cu Toussaint în strada

l'Homme-Armé. Săptămâna viitoare vom fi la Londra.” Cosette, doborâtă de această lovitură neașteptată, îi scrisese în grabă câteva rânduri lui Marius. Dar cum să ducă scrisoarea la poștă? Ea nu ieșea niciodată singură, și Toussaint, surprinsă de o astfel de însărcinare, ar fi arătat cu siguranță scrisoarea domnului Fauchelevent. În neli-niștea aceasta Cosette o zărise prin grilaj pe Éponine în haine bărbătești, care dădea târcoale grădinii. Cosette îl chemase pe „tânărul lucrător”, îi dăduse cinci franci, spunându-i: „Du numaidecât scrisoarea aceasta la adresa ei”. Éponine pusese scrisoarea în buzunar. A doua zi, în ziua de 5 iunie, se dusesse la Courfeyrac să întrebe de Marius nu pentru a-i da scrisoarea, ci – lucru pe care orice inimă geloasă și îndrăgostită l-ar înțelege – „numai așa de curiozitate”. Acolo îl așteptase pe Marius, sau cel puțin pe Courfeyrac, tot numai „așa”. Când Courfeyrac îi spusese: „Ne ducem la baricade”, un gând îi trecuse prin minte. Să se arunce în moartea aceea cum s-ar fi aruncat în orica-

re alta și să-l împingă în ea și pe Marius. Îl urmase pe Courfeyrac, văzuse locul unde se ridica baricada și, încredințată – deoarece Marius nu primise nicio înștiințare, iar ea oprise scrisoarea – că la căderea nopții el va veni la întâlnirea din fiecare seară, se dusesse în strada Plumet, îl așteptase acolo pe Marius și îi trimisese în numele prietenilor lui acea chemare care, socotea ea, trebuia să-l ducă la baricadă. Ea se bizuia pe deznădejdea lui Marius când n-o va mai găsi pe Cosette și nu se înșela.

Apoi se întoarse și ea în strada Chanvrerie. Am văzut ce făcuse acolo. Murise cu bucuria aceea tragică a inimilor geloase, care târăsc în moartea lor ființa iubită, spunând: „Nimeni nu-l va avea!”

Marius acoperi cu sărutări scrisoarea Cosettei. Îl iubea deci! O clipă se gândi că nu mai trebuia să moară. Apoi își spuse. „Ea pleacă. Tatăl ei o duce în Anglia, și bunicul meu e împotriva căsătoriei noastre. Soarta nu s-a schimbat cu nimic.” Visătorii ca Marius sunt supuși acestor descurajări

supreme, care duc la hotărâri deznădăjduite. Povara vieții e neîndurătoare, moartea e mai ușoară. Atunci se gândi că îi mai rămân două datorii de îndeplinit: s-o înștiințeze pe Cosette despre moartea lui, trimițându-i un ultim rămas bun, și să-l salveze de la prăbușirea de neînălțurat, care se pregătea, pe acest biet copil, fratele Époninei și fiul lui Thénardier. Avea la el un carnet, același în care așternuse atâtea gânduri de dragoste pentru Cosette. Desprinse din el o foaie și scrise cu creionul aceste câteva rânduri:

„Căsătoria noastră era cu neputință. Am cerut bunicului meu încuviințarea și el a refuzat. Eu sunt sărac și tu la fel. Am alergat acasă la tine și nu te-am mai găsit. Știi cuvântul pe care ți-l dădusem. Îl țin. Mor. Te iubesc. Când vei citi aceste rânduri, sufletul meu se va întoarce lângă tine și-ți va zâmbi.”

Neavând cu ce pecetlui scrisoarea, se mulțumi s-o îndoaie în patru și puse această adresă:

*„Domnișoarei Cosette Fauchelevent,
la dl. Fauchelevent, strada l’Homme-Armé,
nr. 7”.*

După ce împături scrisoarea, rămase o clipă pe gânduri, își scoase din nou carnetul, îl deschise și scrisese cu același creion, pe prima pagină, aceste patru rânduri:

*„Mă numesc Marius Pontmercy.
Duceți-mi cadavrul la bunicul meu, domnul
Gillenormand,
strada Filles-du-Calvaire nr. 6,
cartierul Marais.”*

Puse carnetul la loc, în buzunarul hainei, apoi chemă pe Gavroche. La glasul lui băiatul veni în fugă, cu fața lui veselă și credincioasă.

— Vrei să-mi faci un bine?

— Orice, spuse Gavroche. Doamne, Dumnezeu, fără dumneavoastră eram pierdut!

— Vezi scrisoarea asta?

— Da.

— Ia-o! Ieși îndată din baricadă (Gavroche, neliniștit începu să se scarpine pe după ureche) și mâine dimineată o duci la adresa ei, domnișoarei Cosette la domnul Fauchelevent, strada l'Homme-Armé, nr. 7.

Viteazul copil răspunse:

— Bine, dar până atunci vor lua baricada și eu nu voi fi aici.

— Baricada nu va fi atacată, după cum se vede, decât în zorii zilei și nu va putea să cadă decât cel mult mâine la amiază.

Asediatorii dăduseră într-adevăr un nou răgaz baricadei.

Era la mijloc una din acele pauze care intervin adesea în luptele de noapte, urmate totdeauna de o înverșunare sporită.

— Ei bine, făcu Gavroche, dacă m-aș duce să duc scrisoarea dumneavoastră mâine dimineată?

— Va fi prea târziu. Baricada poate că va fi blocată, toate străzile vor fi păzite și nu vei putea ieși. Du-te numaidecât!

Gavroche nu găsi niciun răspuns; sta pe loc, nehotărât și scărpinându-se trist după

ureche. Deodată, cu una din mișcările lui de ființă zburătoare, luă scrisoarea:

— Bine! spuse el.

Și plecă alergând prin ulicioara Mondétour.

Lui Gavroche îi venise deodată un gând care îl și hotărî, dar pe care nu-l spusese, de teamă că Marius să nu se împotrivească.

Iată gândul acesta:

„Abia e miezul nopții, strada l’Homme-Armé nu e departe, mă duc să duc scrisoarea de îndată și am să fiu înapoi la vreme”.

CARTEA A CINSPREZECEA STRADA L'HOMME-ARMÉ

I – Sugativa trădătoare

Ce înseamnă zvârcolirile unui oraș pe lângă răzvrătirile unui suflet? Omul e mai adânc decât poporul. În acea clipă, Jean Valjean era pradă unei revolte înspăimântătoare. Se deschideau din nou într-însul prăpăstii fără fund. Tremura și el ca și Parisul, în pragul unei răscoale uriașe și întunecate. Câteva ore fuseseră de ajuns. Soarta și conștiința lui se învăluiseră dintr-odată în întuneric. Despre el, ca și despre Paris, se putea spune: Două puteri stau față-n față. Îngerul alb și îngerul negru se vor lua la trântă pe puntea de peste prăpastie. Care

din ei îl va prăvăli pe celălalt? Cine va învinge?

În ajunul aceleiași zile de 5 iunie, Jean Valjean, însoțit de Cosette și de Toussaint, se mutase în strada l'Homme-Armé. O întâmplare neprevăzută îl aștepta acolo.

Cosette nu părăsise strada Plumet fără o oarecare împotrivire. Pentru prima oară de când trăiau unul lângă altul voința Cosettei și voința lui Jean Valjean fuseseră deosebite: chiar dacă nu se ciocniseră, avuseseră altă țintă. De o parte împotrivirea față de o propunere, de cealaltă hotărâre nestrămutată. Sfatul neașteptat: „Mută-te”, aruncat de un necunoscut lui Jean Valjean, îl speriasă până într-atât încât îl făcuse neînduplecat. Se credea descoperit și urmărit. Cosette a fost nevoită să se supună.

Amândoi sosiseră în strada l'Homme-Armé fără să-și descleșteze dinții și fără să-și spună un cuvânt, adâncit fiecare în grijile sale proprii. Jean Valjean atât de neliniștit, încât nu vedea tristețea Cosettei, Cosette atât de tristă, încât nu vedea neliniștea lui

Jean Valjean.

Jean Valjean luase cu ei pe Toussaint, ceea ce nu mai făcuse niciodată în călătoriile de până atunci. Se gândise că ar fi fost cu puțință să nu se mai întoarcă în strada Plumet și nu putea nici s-o lase pe Toussaint singură, nici să-i dezvăluie taina lui. De altfel, o simțea credincioasă și sigură. De la slugă la stăpân trădarea începe prin curiozitate. Iar Toussaint, ca și cum ar fi fost sortită să fie slujnica lui Jean Valjean, nu era curioasă. Ea spunea gângăvind și în graiul ei de țărancă din Barneville: „Eu sunt în fel și fel; trebăluiesc ce-mi dă, nu mă amestec în tă-râțe...” (Așa sunt eu; îmi fac treaba mea; celelalte nu mă privesc).

Cu prilejul acestei plecări din strada Plumet – care semăna cu o fugă – Jean Valjean nu luase nimic altceva decât micul cufăraș cu arome, botezat de Cosette *inseparabilul*. Cuferele ar fi trebuit duse de hamali, și hamalii înseamnă martori.

Trimiseseră după o trăsură la poarta din strada Babylone și plecaseră.

Cu mare greutate îi dăduse Jean Valjean lui Toussaint învoirea de a împacheta puțină rufărie, câteva haine și unele lucruri de toaletă. Cosette nu-și luase decât hârtia de scris și mapa cu hârtie sugativă.

Pentru a spori taina acestei plecări, Jean Valjean făcuse în așa fel încât să nu părăsească pavilionul din strada Plumet decât în amurg, ceea ce dăduse Cosettei răgaz ca să scrie biletul către Marius. Când ajunseră în strada l'Homme-Armé se înnoptase de tot.

Se culcaseră în tăcere.

Locuința din strada l'Homme-Armé, într-o curte din fund, la etajul al doilea, era alcătuită din două camere de culcare, o sufragerie și o bucătărie alăturată sufrageriei, cu o cămăruță de scânduri deasupra, în care se afla un pat de campanie pentru Toussaint.

Sufrageria era totodată anticameră și despărțea cele două odăi de dormit. Apartamentul era înzestrat cu toate lucrurile de trebuință.

Așa e firea omului: se potolește aproape tot atât de nebunește după cum se alarmează. Abia se văzu Jean Valjean în strada l'Homme-Armé, că îngrijorarea începu a se potoli și, încet-încet, se risipi. Sunt unele lucruri care te îmbie la odihnă și au o înrâurire oarecum mecanică asupra sufletului. O stradă obscură, oameni pașnici. Jean Valjean simți că se molipsește de liniștea acestei ulicioare a vechiului Paris, atât de strâmtă încât e închisă pentru trăsură printr-o grindă pusă pe doi stâlpi de-a curmezișul; mută și surdă în mijlocul orașului zgomotos, întunecoasă în plină zi, pașnică și ferită de frământările lumii, între cele două șiruri de case înalte, vechi de o sută de ani și care tac ca niște bătrâne ce sunt. În această stradă dăinuia parcă o uitare încremenită. Jean Valjean răsuflă ușurat. Cum mai putea fi găsit aici?

Prima lui grijă fu să-și pună *inseparabilul* lângă el.

Dormi bine. Noaptea te sfătuiește; putem adăuga: noaptea te liniștește. A doua zi di-

mineața se deșteptă aproape vesel. Sufrageria urâtă, mobilată cu o masă veche, rotundă, cu un bufet scund, deasupra căruia atârna o oglindă înclinată, cu un fotoliu ciuruit de carii și câteva scaune pline cu pachetele lui Toussaint, i se păru plină de farmec. Într-unul din acele pachete se zărea printr-o ruptură a hârtiei, uniforma de guard național a lui Jean Valjean.

Cosette ceruse lui Toussaint să-i aducă o supă în camera ei și nu apăru decât seara.

Către ora cinci, Toussaint, care umbla de colo până colo, găsindu-și felurite treburi prin mica ei gospodărie, așezase pe masa din sufragerie o friptură rece de pasăre, la care Cosette, din respect pentru tatăl ei, binevoise să se uite.

După aceea Cosette, născocind o durere de cap îndărătnică, spusese bună seara lui Jean Valjean și se închisese în camera ei de dormit. Jean Valjean mâncase cu poftă o aripă de pui, înseninându-se treptat. Stătea cu coatele sprijinite de masă și simțea cum liniștea pune tot mai mult stăpânire pe el.

În timpul acestei mese cumpătate, i se păru că auzise, în două-trei rânduri, glasul gângav al lui Toussaint, care îi spunea: „Domnule, e zarvă mare, în Paris se lasă cu răzmeriță”. Dar, adâncit în tot felul de gânduri care-l frământau, n-o luase în seamă. La drept vorbind, nici n-o auzise.

Se ridică și începu să se plimbe de la fereastră la ușă și de la ușă la fereastră, din ce în ce mai împăcat.

Pe măsură ce se liniștea, îi răsărea din nou în minte grija lui de căpetenie, Cosette. Nu doar că l-ar fi îngrijorat acea migrenă, o mică criză de nervi, nazuri de fată tânără, un nor trecător care se risipește grabnic, într-o zi sau două; dar se gândea la viitor și, ca de obicei, se gândea cu duioșie. La urma urmei, nu vedea nicio piedică pentru ca viața lor fericită să-și reia cursul. Sunt ceasuri când toate par cu neputință, alteori totul pare ușor. Jean Valjean era într-unul din aceste ceasuri bune. Ele vin de obicei după cele rele, ca ziua după noapte, prin acea lege de succesiune și contrast care este

însuși fondul naturii și pe care cei cu o judecată grăbită o numesc antiteză. În strada liniștită în care se adăpostise, Jean Valjean se desprindea de tot ceea ce îl neliniștise în timpul din urmă. Tocmai pentru că văzuse atâta întuneric, începuse să zărească acum puțin cer albastru. Faptul că părăsise strada Plumet fără încurcături și piedici era un pas bun înainte. Poate că ar fi înțelept să părăsească țara, chiar pentru câteva luni, și să plece la Londra. Ei bine, vor pleca. A fi în Franța, a fi în Anglia, îi era totuna, numai s-o aibă pe Cosette lângă el. Cosette era țara lui. Cosette era de ajuns pentru fericirea lui. Gândul că el poate nu era de ajuns pentru fericirea Cosettei, gândul acesta, care altădată îi pricinuisese zbucium și nesomn, nici nu-i mai trecea prin minte. Pierduse cu totul conștiința durerilor lui trecute și se afla într-o stare de optimism deplin. Fiindcă era lângă el, Cosette i se părea a lui; o iluzie optică pe care toată lumea a încercat-o. Acum pregătea în gând, cu tot felul de înlesniri posibile plecarea în Anglia împre-

ună cu Cosette și, în depărtările visului, își vedea fericirea reclădindu-se oriunde.

În timp ce se plimba domol, de la un capăt la altul al camerei, privirea lui întâlnește deodată un lucru ciudat.

Zări în fața lui, în oglinda înclinată care atârna deasupra bufetului, și cite limpede aceste patru rânduri:

„Scumpul meu, vai! tata vrea să plecăm numaidecât.

Astă-seară vom în strada l’Homme-Armé, nr. 7.

Peste opt zile vom la Londra.

Cosette. 4 iunie.”

Jean Valjean se opri cu privirea rătăcită.

Cosette pusese la sosire mapa de scris pe bufet, în fața oglinzii și, stăpânită de liniștea ei dureroasă, o uitase acolo, fără să-și dea seama că o lăsase deschisă tocmai la pagina pe care apăsase pe sugativă, pentru a le usca, cele patru rânduri scrise de ea și încredințate tânărului lucrător ce trecea pe strada Plumet. Scrisul ei se întipărise pe

sugativă. Oglinda răsfrângea rândurile scrise.

Era ceea ce în geometrie se numește imagine simetrică; astfel încât scrisul inversat pe sugativă se răsfrângea în oglindă îndreptat, înfățișându-se în starea lui de la început; Jean Valjean avea în fața ochilor biletul scris în ajun de Cosette lui Marius.

Era simplu și fulgerător.

Jean Valjean se apropie de oglindă. Reciti cele patru rânduri, dar nu-și crezu ochilor. Era ca și când ele ar fi apărut în lumina de fulger. O halucinație. Un lucru absurd. Nu se putea.

Puțin câte puțin, mintea i se limpezi. Se uită la mapa Cosettei și se trezi la realitate. Luă sugativa și spuse: „Aici e tot secretul”. Cercetă cu înfrigurare cele patru rânduri întipărite pe sugativă; răsturnarea literelor făcea din ele o mângălitură ciudată și nu le găsi niciun înțeles. Își spuse: „Scrisul acesta nu înseamnă nimic, nu scrie nimic”. Și răsuflă adânc, cu o ușurare nespusă. Cine nu a avut astfel de bucurii neroade în clipele

lui de chin? Sufletul nu se lasă pradă dez-nădejzii înainte de a fi epuizat toate iluziile. Ținea sugativa în mână și o privea îndelung, cu o fericire prostească, aproape gata să râdă de halucinația care îl amăgise. Deodată privirea îi căzu din nou pe oglindă și încă o dată avu aceeași vedenie. Cele patru rânduri se desenau acolo cu o claritate neînduplecată. De astă dată nu mai era un miraj. Revenirea acelei vedenii era o realitate, era ceva care se putea pipăi, era scrisul îndreptat în oglindă. Înțelese.

Jean Valjean se clătină, scăpă sugativa din mână și se prăbuși în fotoliul de lângă bufet, cu capul în piept, cu privirea sticloasă, rătăcit. Își spuse că nu mai rămânea nicio îndoială și că lumina lumii se întunecase pentru totdeauna; acele cuvinte le scrisese Cosette cuiva. Atunci își auzi sufletul sălbăticit din nou, scoțând din umbră un răcnet. Încercați să smulgeți leului câinele pe care îl ține în peștera lui.

Lucru ciudat și trist; în clipa aceea Marius nu avea încă scrisoarea Cosettei; hazardul

trădător i-o adusesse lui Jean Valjean înainte de a o înmâna lui Marius.

Până în ziua aceea Jean Valjean nu fusese doborât de suferință. Fusese pus la încercări îngrozitoare. Nicio lovitură a nenorocului nu-l cruțase; sălbăticia soartei, înarmată cu toate răzbunările și tot disprețul societății, pusese stăpânire și se îndârjise împotriva lui. Dar nimic nu-l făcuse să dea înapoi sau să îngenuncheze. Îndurase, ori de câte ori a trebuit, orice violență, își jertfise drepturile lui de om cucerite prin luptă, își dăruise libertatea, își riscase viața, pierduse totul, suferise totul și rămăsese dezinteresat și stoic în așa măsură, încât în unele clipe l-ai fi putut crede străin de el însuși, ca un martir. Conștiința sa, călită în toate asalturile posibile ale nenorocirilor, putea să pară pentru totdeauna de neînvins. Ei bine, dacă cineva ar fi privit în sufletul lui, ar fi fost silit să recunoască adevărul: de data aceasta își pierduse curajul.

Din toate chinurile la care fusese supus în lunga mucenicie la care îl osândise ursita,

acesta era cel mai de temut. Niciodată nu fusese strâns într-un asemenea clește, încerca tulburarea tainică a tuturor simțirilor care dormeau în el. Simți zvâcnirea unei fibre necunoscute. Vai, încercarea cea de pe urmă, mai bine spus singura încercare adevărată, e pierderea ființei iubite!

Jean Valjean, bietul bătrân, n-o iubea desigur pe Cosette altfel decât un tată; dar cum am arătat mai sus, în golul vieții lui, această iubire părintească cuprinsese toate iubirile; o iubea pe Cosette ca pe copilul său, o iubea ca pe o mamă și o iubea ca pe o soră. Cum nu avusese niciodată o amantă nici soție, și cum natura e un creditor care nu îngăduie niciun protest, acest sentiment, cel mai tare dintre toate, era amestecat cu celelalte, nelămurit, neștiut, fără prihană din pricina neprihănitei lui orbiri, nevino-vat, ceresc, îngeresc, dumnezeiesc; mai mult un instinct decât un sentiment, mai mult un farmec decât un instinct, nesimțit și nevăzut, dar adevărat – iubirea căreia nu i se spune decât astfel, făcea și ea parte din

nemărginita și duioasa lui dragoste pentru Cosette, precum filonul de aur face parte din munte, întunecat și neatins de mâna omului.

Să ne amintim de această stare sufletească de care am mai vorbit. Nicio căsătorie nu era cu putință între ei; nici măcar aceea a sufletelor, și totuși e sigur că ursita îi însoțise. În afară de Cosette, adică în afară de un copil, Jean Valjean nu cunoscuse în lunga sa viață nimic din ceea ce poate fi iubit. Patimile și iubirile care se perindă una după alta nu izvodiseră în el acele nuanțe de verde care se suprapun, verdele fraged peste verdele întunecat, sumbru ca pe frunzele plantelor de iarnă și din sufletele bărbaților trecuți de cincizeci de ani.

Într-un cuvânt, și am spus-o nu numai o dată, toată această contopire lăuntrică, tot acest vălmășag de simțiri a cărui urmare era o înaltă virtute, făceau din Jean Valjean un părinte pentru Cosette. Părinte neobișnuit, întruchipat din bunicul, din fratele și din soțul care se contopeau în Jean Valjean;

părinte care era și mamă, părinte care o iubea pe Cosette, care o adora, părinte pentru care acest copil era lumina, căminul, familia, patria și raiul.

De aceea, când văzu că totul se sfârșise cu adevărat, că o pierdea pe Cosette, că îi scăpa din mâini, că nu mai era decât un nor, decât un talaz; când avu în fața ochilor adevărul zdrobitor și de netăgăduit, că un altul e alesul inimii ei, altul este dorința vieții ei, când nu mai putu pune nimic la îndoială, își zise: „Are un iubit, eu nu-i sunt decât tatăl! Eu nu mai sunt pe lume!” Când nu mai putu să se îndoiască, când își spuse: „Va pleca de la mine!”, durerea pe care o simți trecu peste puterile sale. Să fi făcut tot ce făcuse ca să ajungă aici! Și la ce? Pentru nimic! Atunci, după cum am spus-o, avu din creștet până-n tălpi o cutremurare de revoltă. Simți până și în fiecare fir de păr, uriașa trezire a egoismului și toată ființa lui fu numai un urlet în abisurile sufletului.

Sunt unele prăbușiri lăuntrice. O convingere deznădăjduită nu pătrunde în inima

omului fără a înlătura și fărâma unele temelii adânci, care sunt uneori omul însuși. Durerea, când ajunge la culme, este o destrămare a tuturor forțelor conștiinței. Acestea sunt răspântii primejdioase. Puțini dintre noi ies din ele asemenea lor înșiși și neclintiți față de datoria lor. Când limita suferinței e depășită, virtutea cea mai statornică își pierde cumpătul. Jean Valjean reluă sugativa și se convinse încă o dată; rămase aplecat și ca împietrit, cu privirea ațintită asupra celor patru rânduri neîndurătoare; și în el se lăsă o negură atât de deasă, încât îi păru că sufletul i se surpă din temelii.

Cercetă această descoperire peste învolburarea gândurilor, cu acea liniște aparentă și înspăimântătoare, care a ajuns până la nemișcarea statuii.

Măsură pasul groaznic pe care soarta sa îl făcuse fără ca el să bănuiască; își aminti de temerile din vara trecută, risipite atât de ușuratic; recunoscă prăpastia; era aceeași, numai că Jean Valjean nu se mai afla pe margine, ci în adâncul ei.

Lucru cumplit și uimitor: se prăbușise fără să-și dea seama. Toată lumina vieții lui pierise, pe când credea că vede mereu soarele.

Instinctul său înțelese îndată. Apropie anumite întâmplări, anumite date, anumite îmbujorări și anumite palori ale Cosettei și își spuse: „El e”. Darul de a ghici al deznădejdiei e un fel de arc misterios care nu-și greșește niciodată ținta. De la prima sa bănuială puse ochii pe Marius. Nu-i cunoștea numele, dar găsi îndată omul. Îi apăru limpede în fundul necruțătoarei evocări a amintirii, plimbărețul necunoscut din grădina Luxembourg, acel ticălos căutător de iubiri ușoare, acel pierde-vară romanțios, nătărăul, mișelul acela, căci este o mișelie să vii să faci ochi dulci fetelor care au lângă ele un tată care le iubește.

După ce se încredință că în miezul acestei situații era tânărul acela și că totul venea de la el, iată că Jean Valjean, omul renăscut, omul care se trudise atâta să-și lumineze sufletul, omul care făcuse atâtea eforturi

pentru a topi toată viața, toată mizeria și toată nenorocirea în dragoste, privi în el însuși și zări acolo un strigoi: Ura.

Durerile mari sunt istovitoare. Îți taie curajul de a trăi. Omul în sufletul căruia se cuibărește suferința simte că ceva îl părăsește. În tinerețe ivirea ei e tristă, mai târziu e înspăimântătoare. Vai! Dacă atunci când sângele e fierbinte, când părul e negru, când capul stă drept pe umeri ca flacăra pe facă, când fuiorul soartei e încă aproape întreg, când inima, plină de dragoste pătimășă, are încă bătaii căroră li se poate răspunde, când omului îi mai e dat răgazul de a-și îndrepta greșelile, când toate femeile îl înconjoară, și toate zâmbetele, și tot viitorul, când toată zarea e deschisă și puterea vieții întreagă, dacă și atunci deznădejdea e un lucru îngrozitor, ce poate fi la bătrânețe, când anii se grămădesc din ce în ce mai searbezi, în ceasul de amurg, când încep să se zărească stelele mormântului!

În timp ce sta dus pe gânduri, intră Tous-saint. Jean Valjean se ridică și o întrebă:

— În ce parte e? Știi?

Toussaint, încremenită, nu-i putu răspunde decât:

— Poftim?

Jean Valjean continuă:

— Nu mi-ai spus adineauri că se bat?

— Ah! Da, domnule, răspunse Toussaint. Spre Saint-Merry.

Există un fel de mișcare automată, pornită fără știrea noastră din străfundul cel mai adânc al gândurilor noastre. Sub îndemnul unei astfel de puteri, fără îndoială, de care abia își dădea seama, Jean Valjean se afla după cinci minute în stradă.

Cu capul gol, se așezase pe stâlpul din poarta casei sale. Părea că ascultă.

Se înnoptase.

II – Ștrengarul, dușman al luminilor

Câtă vreme trecu astfel? Care au fost fluxurile și refluxurile acestei tragice meditații?

Își veni în fire? Rămase copleșit sub povară? Să fi fost lovitura atât de grea, încât îl

zdrobise cu totul? Se putea încă ridica și găsi un punct de sprijin în conștiința lui? Poate că nici el n-ar fi putut-o spune.

Strada era pustie. Câțiva cetățeni îngrijorați, care se întorceau în grabă acasă, abia îl zăriră. Fiecare își poartă grija lui în vremuri de restriște. Lampagiul de noapte veni ca de obicei să aprindă felinarul din fața porții cu nr. 7 și plecă. Cine l-ar fi privit pe Jean Valjean în umbra aceasta ar fi jurat că nu-i om viu. Stătea acolo, așezat pe piatra de la poartă, încremenit în deznădejde, ca o arătare de gheață. Se auzea clopotul de alarmă și zgomote nedeslușite ca de furtună. La zbuciumul clopotului și la vuietul răscoalei se adăugă sunetul ornicului de la Saint-Paul, care bătu de unsprezece ori, grav, fără să se grăbească. Căci clopotul de alarmă e omul: ceasul e Dumnezeu. Trece-rea vremii îl lăsa rece pe Jean Valjean; rămase nemișcat. Deodată, aproape în aceeași clipă, o detunătură scurtă răsună dinspre Hale; o a doua urmă și mai puternică. Era pesemne atacul asupra baricadei din strada

Chanvrerie care, după cum am văzut, fuse respins de Marius. La auzul acestor îndoite salve, a căror furie părea sporită în încremenirea nopții, Jean Valjean tresări; se ridică, întorcându-se înspre partea de unde venea zgomotul; apoi se prăbuși din nou lângă stâlp, își încrucișă brațele și capul îi căzu iarăși încet pe piept.

Și din nou începu a tăinui cu sine însuși.

Deodată ridică ochii. Cineva trecea pe stradă. Auzi pași în apropiere și, la lumina felinarului care străjuia partea străzii dinspre arhive, zări o față palidă, tânără și plină da voioșie.

Era Gavroche, care ajunsese în strada l'Homme-Armé.

Băiețelul privea pe sus și părea să caute ceva. Îl vedea bine pe Jean Valjean, dar nu-l lua în seamă.

După ce se uită o vreme în sus, își îndreptă privirile cu atenție în jos; ridicându-se în vârful picioarelor, începu să pipăie ușile și ferestrele de jos ale caselor; toate erau închise, încuiate, ferecate. După ce a cercetat

cinci sau șase fațade baricadate astfel, strengarul dădu din umeri și intră în vorbă cu sine însuși cam în felul acesta:

— Drace!

Apoi începu din nou să privească pe sus.

Jean Valjean care, cu o clipă mai înainte, în starea sufletească în care se afla, n-ar fi vorbit, nici n-ar fi răspuns măcar nimănui, se simți împins să vorbească acestui copil.

— Puștiule, zise el, ce ai?

— Am că mi-i foame, răspunse tăios Gavroche și adăugă: Puști ești dumneata!

Jean Valjean vârî mâna în buzunarul vestei și scoase o piesă de cinci franci.

Dar Gavroche, care era un neam de codbatură și care trecea repede de la un gest la altul, ridicase o piatră de jos. Zărise felinarul.

— Ia te uită! Pe aici aveți încă felinare! Nu sunteți în regulă, dragii mei! Asta se cheamă dezordine. Ia să le spargem!

Și aruncă piatra în felinarul al cărui geam căzu cu un zgomot atât de mare, încât câțiva cetățeni, ghemuiți după perdele în casa

din față, strigară: „S-a întors '93!”

Felinarul se clătină și se stinse.

Strada se întunecă deodată.

— Așa, uliță bătrână, făcu Gavroche, pune-ți scufia de noapte! Și întorcându-se spre Jean Valjean: Cum îi ziceți monumentului ăluia uriaș pe care-l aveți colo, la capătul străzii? Sunt Arhivele, nu? Coloanele ălea barosane, dacă le-am mototoli nițel, ce mai baricadă am face din ele!

Jean Valjean se apropie de Gavroche.

— Sărmanul de el, zise cu vocea pe jumătate, vorbind pentru sine, îi e foame!

Și îi puse în mână piesa de cinci franci.

Gavroche ridică nasul, mirat de mărimea acelui gologan: se uită la el pe întuneric și strălucirea lui îi luă ochii. Cunoștea piesele de cinci franci numai din auzite; se bucurau de o mare faimă; fu încântat să vadă una de aproape și exclamă:

— Ia să vedem pataca! Câteva clipe se uită la ea ca vrăjit, apoi, întorcându-se spre Jean Valjean, îi întinse moneda și îi spuse cu demnitate: Burghezule, prefer să sparg fe-

linare. Luați-vă pataca înapoi! Pe mine nu mă cumpără nimeni. O fi având ea cinci gheare, dar pe mine nu mă zgârie.

— Ai mamă? întrebă Jean Valjean.

Gavroche răspunse:

— Poate mai mult ca dumneavoastră.

— Ei bine, spuse Jean Valjean, păstrează banul pentru maica-ta.

Gavroche se simți înduioșat. De altfel, tocmai băgase de seamă că omul care îi vorbea era cu capul gol, și aceasta îi inspi-rase încredere.

— Adevărat? spuse el. Nu mi-l dați ca să nu mai sparg felinarele?

— Sparge câte vrei.

— Sunteți un om cumsecade, zise Gavroche. Și puse piesa de cinci franci într-unul din buzunare. Încrederea lui crescând, adăugă: Sunteți de pe strada asta?

— Da, de ce?

— Ați putea să-mi arătați unde e numărul șapte?

— Ce ai cu numărul șapte?

Aici copilul se opri, temându-se că a spus

prea mult; își înfipse cu putere degetele în păr și se mulțumi să răspundă:

— Așa!

Un gând trecu prin mintea lui Jean Valjean. Neliniștea are sclipiri de felul acesta. El spuse copilului:

— Tu îmi aduci scrisoarea pe care o aștept?

— Dumneavoastră! zise Gavroche. Dumneavoastră nu sunteți femeie.

— Scrisoarea este pentru domnișoara Cosette, nu-i așa?

— Cosette... mormăi Gavroche. Da, cred că e chiar numele ăsta caraghios.

— Ei bine, spuse Jean Valjean, eu trebuie să-i predau scrisoarea. Dă-mi-o!

— Atunci trebuie să știți că sunt trimis de la baricadă?

— Fără îndoială, zise Jean Valjean.

Gavroche își vârî mâna în fundul celui alt buzunar al său și scoase din el o hârtie împăturită în patru.

Apoi salută militărește.

— Onorul la depeșă! spuse el. Vine de la

guvernul provizoriu.

— Dă-o încoace! zise Jean Valjean:

Gavroche ținea scrisoarea ridicată deasupra capului.

— Să nu vă închipuiți că e vorba de un bilețel dulce. E pentru o femeie, dar e pentru popor. Noi ne batem și respectăm femeile. Noi nu suntem ca cei din lumea mare, unde domnișorii trimit răvașe dulci puicuțelor.

— Dă-mi-o!

— Într-adevăr, păreți un om cumsecade.

— Dă-mi-o repede!

— Pofțiți! Și dădu scrisoarea lui Jean Valjean. Și grăbiți-vă, domnule Cutare, pentru că domnișoara Cutărică așteaptă.

Gavroche fu încântat de spiritul pe care îl făcuse. Jean Valjean întrebă:

— La Saint-Merry trebuie să duc răspunsul?

— Ai face o boroboacă din cele mai mari! strigă Gavroche. Scrisoarea vine de la bariada din strada Chanvrerie și eu mă întorc acolo. Bună seara, cetățene!

După ce spuse acestea, Gavroche plecă,

sau mai bine zis își reluă zborul său de păsărică scăpată din colivie spre locul de unde venise. Se scufundă iarăși în întuneric, ca și când ar fi făcut o gaură în el, cu iuțeala unui proiectil; ulița l'Homme-Armé fu din nou tăcută și pustie; cât ai clipi din ochi, copilul acesta ciudat, plămădit din umbră și vis, intrase în negura acestor șiruri de case întunecate și se pierduse ca fumul în noaptea. L-ai fi putut crede risipit și împrăștiat, dacă peste câteva clipe un zgomot răsunător de geamuri sparte și bufnetul strașnic al unui felinar prăbușindu-se pe pavaj n-ar fi trezit din nou, dintr-odată pe burghezii mâniași. Gavroche trecea pe strada Chaume.

III – În vreme ce Cosette și Toussaint dorm

Jean Valjean se întoarce în casă cu scrisoarea lui Marius.

Urcă scara pe dibuite, bucuros de întuneric, ca bufnița care își ține prada, deschise și închise încet ușa camerei sale, ascultă

dacă nu se aude vreun zgomot, se încredință că, după cât se părea, Cosette și Toussaint dormeau. Mâna îi tremura atât de tare, încât trebui să strice trei sau patru bețe până să aprindă bricheta *Fumade*; ceea ce făcuse el era un fel de furt. În sfârșit, aprinse lumânarea, se așază cu coatele rezemate de masă, deschise hârtia și citi.

Când ești foarte tulburat nu citești, chinuiești hârtia pe care o ții în mână, o sugrumi ca pe o victimă, o mototolești, îți înfigi în ea unghiile mâniei sau bucuriei tale; te repezi la sfârșitul ei, sari la început; mintea ți-e cuprinsă de friguri, înțelege una peste alta cam despre ce e vorba, prinde o parte și tot restul îl pierde. În biletul lui Marius către Cosette, Jean Valjean nu văzu decât aceste cuvinte:

„... Mor. Când vei citi acestea, sufletul meu va fi lângă tine.”

În fața acestor două rânduri, avu o clipă de amețală groaznică; rămase un moment ca zdrobit de prefacerea ce se ivea în tulbu-

rarea lui. Se uita la biletul lui Marius, uluit, amețit; avea în fața ochilor lucrul acesta minunat, moartea ființei pe care o ura.

Scoase un groaznic strigăt lăuntric de bucurie. Așadar, se sfârșise. Deznodământul sosea mai repede decât ar fi îndrăznit el să nădăjduiască. Ființa care se așezase în calea destinului său dispărea. Pleca singur, liber, din propria sa voință. Fără ca el, Jean Valjean să fi făcut ceva pentru asta, fără să se fi făcut vinovat cu nimic, omul „acela” avea să moară. Poate că și murise. Înfrigorat, începu să socotească. Nu, nu a murit încă. Era vădit că scrisoarea a fost scrisă ca să fie citită de Cosette a doua zi de dimineață; după cele două salve ce s-au auzit între orele unsprezece și miezul nopții n-a mai urmat nimic; baricada nu va fi atacată decât în zorii zilei; dar n-are a face, din moment ce „omul acela” e amestecat în viitoarea răscoalei e pierdut; e prins în vârtej, fără scăpare. Jean Valjean se credea mântuit. O să fie deci iarăși singur cu Cosette. Vrajmașul dispărea; viitorul începea din

nou. N-avea decât să păstreze biletul în buzunar. Cosette nu va ști niciodată ce s-a întâmplat cu „omul acela”. „Ajunge să lași lucrurile să se împlinească. Nu poate scăpa. Dacă nu a murit încă, e sigur că va muri. Ce fericire!”

După ce-și spusese toate acestea, se întunecă din nou.

Coborî și-l trezi pe portar.

Cam după o oră, Jean Valjean ieșea pe poartă, în uniformă de guard național și înarmat. Portarul îi găsise cu ușurință prin vecini cu ce să-și completeze echipamentul. Avea o pușcă încărcată și o cartușieră plină. Se îndreptă spre Hale.

IV – Excesele de zel ale lui Gavroche

În timpul acesta, lui Gavroche i se întâmplase ceva neobișnuit.

După ce spărsese, cu toată conștiinciozitatea, felinarul din strada Chaume, Gavroche o luă pe strada Vieilles-Haudriettes și, nevăzând „țipenie de om”, găsi prilejul bun ca să întoneze toate cântecele pe care le știa.

Pasul lui, în loc să se încetinească prin cântec, se iuțea în ritmul lui. Și începu să semene de-a lungul caselor adormite sau înspăimântate aceste cuplete incendiare:

*„Bârfea pe-aleile umbroase
O pasăre pe Atala:
C-ar fi plecat un rus cu ea.
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.*

*Spui vorbe, Pierrot, geloase,
Fiindcă-alaltăieri Mila,
În geam bătându-mi mă striga.
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.*

*Stricatele sunt grațioase,
Otrava lor ce mă-mbăta
L-au amețit și pe Orfila.
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.*

Vreau dragostele năzuroase

*Pe Agnès și pe Paméla,
Pe Lise ce s-a aprins și ea,
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.*

*Văzându-ți haina de mătase,
Tot sufletu-mi, o, Zéila,
În cutele ei se pierdea.
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.*

*Amorul cu mâini luminoase
Îți pune flori în păr, Lola,
În locul lui m-aș blestema.
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.*

*Privea-n oglinda cea lucioasă,
Când o zării pe Jeana mea,
Și-acum mi-e inima la ea.
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.*

În serile misterioase

*Cu stelele vorbeam așa:
Priviți și voi la Stela mea:
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.”*

Gavroche cânta cu mimică și gesturi. Gestul e punctul de sprijin al refrenului. Chipul său, nesecat repertoriu de măști, se schimonosea făcând strâmbături mai ciudate și mai zbuciumate decât găurile unei rufe zdrențuite în bătaia unui vânt turbat. Din nenorocire, fiind singur și pe întuneric, nici n-au fost văzute, nici nu se puteau vedea. Sunt și astfel de bogății pierdute.

Deodată se opri.

— Să întrerupem romanța, spuse el.

Ochii lui de pisică descoperiseră în fundătura unei porți mari ceea ce în pictură se numește o compoziție, adică o ființă și un lucru: lucrul era un cărucior, iar ființa era un auvergnat¹ care dormea în el.

Brățele căruciorului se sprijineau de pa-

¹ Locuitor din provincia Auvergne.

vaj, și capul auvergnatului pe marginea căruciorului. Trupul i se ghemuia pe acest plan înclinat, și picioarele îi atingeau pământul.

Gavroche, cu experiența sa în ce privește lucrurile acestei lumi, recunoscuse în el un bețiv.

Era vreun comisionar din colț, care băuse prea mult și care dormea prea bine.

„Iată la ce sunt de folos nopțile de vară, se gândi Gavroche. Auvergnatul doarme în căruciorul lui. Luăm căruciorul pentru republică și lăsăm pe auvergnat monarhiei”.

Un gând năstrușnic îi fulgeră prin minte: „Căruciorului i-ar sta foarte bine pe baricada noastră!”

Auvergnatul sforăia.

Gavroche trase încetișor căruciorul înapoi și pe auvergnat înainte, adică pe picioare; și după o clipă, auvergnatul netulburat se odihnea de-a dreptul pe pavaj.

Căruciorul căzuse în mâinile lui Gavroche.

Obișnuit să întâmpine în orice fel nepre-

văzutul, ștregarul avea întotdeauna asupra lui tot ce-i trebuia. Căută într-unul din buzunare și scoase un petic de hârtie, apoi un capăt de creion roșu, șterpelit de la vreun dulgher și scrisese:

„*Republica franceză,*

Primit căruciorul.”

Și iscăli: *Gavroche.*

Puse hârtia în buzunarul vestei de catifea a auvergnatului, care sforăia înaintea, apucă hulubele cu amândouă mâinile și plecă spre Hale, împingând înaintea lui, în galop, căruciorul, cu o larmă asurzitoare.

Primejdia era serioasă. La Imprimeria regală se afla un post de santinelă. Gavroche neglijase acest amănunt, postul era ocupat de guarzii naționali aduși de la periferie. Căprăria începuse să se trezească neliniștită și capetele se ridicau pe paturile de campanie. Două felinare sparte unul după altul, cântecul intonat în gura mare erau prea mult pentru niște străzi atât de fricoase, care se culcă odată cu asfințitul și care suflă

în lumânări devreme. De un ceas, ștreașurul făcea în acest cartier gălăgia unei musculițe într-o sticlă. Sergentul asculta. Aștepta. Era un om prevăzător.

Huruitul turbat al căruciorului întrecu măsura așteptării și-l hotărî pe sergent să încerce o recunoaștere.

— Trebuie să fie o ceată întreagă! spuse el. Să înaintăm cu băgare de seamă.

Era limpede că hidra anarhiei ieșise din ascunzătoarea ei și-și făcea de cap prin cartier.

Și sergentul îndrăzni să iasă din post cu pași înăbușiți.

Deodată, Gavroche, împingând căruciorul, în clipa când era gata să iasă din strada Vieilles-Haudriettes, se pomeni față în față cu o uniformă, un chipiu, un pampon și o pușcă.

Pentru a doua oară, se opri.

— Uite, zise Gavroche, ea e! Salut, ordine publică!

Mirările lui Gavroche erau scurte și se lămureau repede.

— Unde te duci, pungașule? strigă sergentul.

— Cetățene, zise Gavroche, eu încă nu ți-am zis burghez. De ce mă insulti?

— Unde te duci, caraghiosule?

— Domnule, reluă Gavroche, poate că ieri ai fost un om de duh, dar ai fost destituit azi-dimineață.

— Te întreb unde te duci, derbedeule?

Gavroche i-o întoarse:

— Ce drăguț vorbești. Drept să-ți spun, nimeni nu ți-ar da vârsta pe care o ai. Ar trebui să-ți vinzi părul cu o sută de franci firul. Ai face rost de cinci sute de franci.

— Unde te duci? Unde te duci? Unde te duci, banditule?

Gavroche nu se lăsă intimidat:

— Ce vorbe urâte! Prima oară când ți s-o da să sugi, să te șteargă mai bine la gură!

Sergentul îndreptă baioneta spre el.

— Nu-mi spui odată unde te duci, ticălosule?

— Domnule general, zise Gavroche, mă duc să caut doctorul pentru soția mea, care

e în durerile facerii.

— La arme! strigă sergentul.

Să te salvezi tocmai prin ceea ce te-a pierdut, iată meșteșugul oamenilor tari! Dintr-o ochire, Gavroche își dădu seama de situație. Căruciorul îl pusese în primejdie, căruciorul trebuia să-l apere.

În clipa când sergentul era gata să se năpustească asupra lui Gavroche, căruciorul, preschimbat în proiectil și aruncat cu toată puterea, se rostogolea cu furie, și sergentul, lovit drept în pânțece, cădea pe spate în șanț, în timp ce pușca se descărca în aer.

La strigătul sergentului, oamenii din post ieșiră grămadă; împușcătura stârni o salvă generală, la întâmplare; oamenii încărcări armele din nou și începură iarăși.

Tragerea aceasta de-a baba-oarba ținu un sfert de oră și sparse câteva ochiuri de geam. Între timp, Gavroche, care se întorse din drum, fugind cât îl țineau picioarele, se opri la cinci-șase străzi mai departe și se așază gâfâind sub stâlpul de la colțul Enfants-Rouges.

Ciuli urechile.

După ce răsufală puțin, se întoarce înspre partea unde împușcăturile continuau cu furie, își ridică mâna stângă la înălțimea nasului și și-o avântă de trei ori înainte, pe când cu dreapta se lovea în țeasta capului, mai sus de ceafă; gest atotcuprinzător în care ștregarul din Paris a concentrat ironia franceză, gest fără îndoială priincios, deoarece dăinuie de o jumătate de veac.

Veselia aceasta fu tulburată de o cugetare amară: „Da, își zise el, eu pufnesc, mă strâmb de râs nu mai pot de bucurie, dar mă rătăcesc și va trebui să fac un ocol. Numai de-aș ajunge la timp la baricadă!”

Și o luă iarăși la goană.

„Ei, unde rămăsesem?” se întrebă el alergând. Și începu din nou să-și cânte cântecul, pierzându-se repede în furnicarul străzilor, în vreme ce cântecul lui se auzea din ce în ce mai slab, în întuneric:

*„Mai sunt Bastilii ticăloase,
Dar mâine tot se va schimba*

*În ordinea de astăzi rea.
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.
Nu-mi plac popicele bătoase,
Și lumea veche va cădea
Când va intra o bilă-n ea.
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.*

*O, bun popor cu cârji gheboase,
Să spargem Luvru-n care, da,
Monarhia se-nzorzona.
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.
Am rupt zăbrele și mai groase;
Azi Carol cel al zecelea
Se simte rău și va zbura.
O, unde-s fetele frumoase?
Lon la.”*

Fapta de armă a postului de pază n-a rămas fără urmări. Căruciorul a fost cucerit și bețivul făcut prizonier. Cel dintâi fu vârat în depozit și cel de-al doilea fu, mai târziu,

urmărit puțin de consiliul de război pentru complicitate. Ministerul public de atunci dădu dovadă, în această împrejurare, de zelul său neobosit întru apărarea societății.

Isprava lui Gavroche, rămasă în tradiția cartierului Temple, e una din cele mai groaznice povestiri ale bătrânilor burghezi din Marais, și în amintirea lor poartă numele: Atacul nocturn asupra postului de la Imprimeria regală.

Sfârșitul părții a patra

CUPRINSUL

CARTEA ÎNTÂI	5
I – Croială bună	5
II – Cusătură proastă	18
III – Ludovic-Filip	27
IV – Crăpături sub temelie	47
V – Fapte din care izvorăște istoria și pe care istoria nu le cunoaște	64
VI – Enjolras și locotenenții lui	89
 CARTEA A DOUA.....	100
I – Câmpul ciocârliei.....	100
II – Cum se nasc crimele în cloaca închisorilor	112
III – Tata Mabeuf are vedenii.....	122
IV – Vedenia lui Marius	129
 CARTEA A TREIA	139
I – Casa tainelor	139
II – Jean Valjean în Garda Națională..	149
III – <i>Foliis ac frondibus</i>	154

IV – Grațiile se schimbă.....	162
V – Trandafirul își dă seama ce e o armă de luptă.....	172
VI – Bătălia începe	181
VII – O tristețe mai adâncă decât alta	187
VIII – Cătușele.....	198
 CARTEA A PATRA	 219
I – Răni pe dinafară, vindecare pe dinăuntru	219
II – Mătușa Plutarque poate explica o întâmplare fără să se încurce	224
 CARTEA A CINCEA.....	 240
I – Singurătatea și uniforme.....	240
II – Temerile Cosettei.....	244
III – Toussaint are păreri ei.....	250
IV – O inimă sub piatră	256
V – Cosette după scrisoare.....	263
VI – Bătrânii sunt făcuți ca să plece când trebuie	268
 CARTEA A ȘASEA.....	 276
I – O pozna a vântului ștrengar.....	276

II – În care micul Gavroche trage foloase de pe urma lui Napoleon Cel Mare	284
III – Peripețiile evadării	332

CARTEA A ȘAPTEA 362

I – Originile	362
II – Rădăcinile	380
III – Argoul care plânge și argoul care râde.....	399
IV – Cele două datorii: a veghea și a spera	409

CARTEA A OPTA 419

I – În plină lumină	419
II – Beția fericirii depline	430
III – Începe să se întunece	435
IV – Cab huruie în engleză și latră în argou.....	442
V – Faptele nopții.....	456
VI – Marius coboară pe pământ și își dă adresa Cosettei	458
VII – O inimă bătrână și o inimă tânără față-n față	471

CARTEA A NOUA	498
I – Jean Valjean.....	498
II – Marius.....	502
III – Domnul Mabeuf	507
CARTEA A ZECEA.....	517
I – Problema privită la suprafață	517
II – Miezul problemei	525
III – O înmormântare: prilej de a renaște	547
IV – Furtuni de altădată	561
V – Originalitatea Parisului.....	572
CARTEA A UNSPREZECEA.....	580
I – Câteva lămuriri asupra originilor poeziei lui Gavroche. Întrâurirea unui academician asupra acestei poezii	580
II – Gavroche la drum	585
III – Îndreptățita mânie a unui bărbier	592
IV – Copilul se miră de bătrân.....	596
V – Unchiașul.....	600
VI – Recruți	604

CARTEA A DOUĂSPREZECEA.....	608
I – Istoria corintului de la întemeierea lui.....	608
II – Veselie premergătoare	620
III – Se lasă noaptea asupra lui Grantaire	642
IV – Încercare de a aduce mângâiere văduvei Hucheloup	650
V – Pregătirile	658
VI – În așteptare	662
VII – Omul recrutat în strada Billettes	669
VIII – Câteva semne de întrebare cu privire la numitul Le Cabuc, care poate că nu se numea așa	676

CARTEA A TREISPREZECEA.....	686
I – Din strada Plumet până în cartierul Saint-Denis.....	686
II – Parisul noaptea, văzut din zbor...	692
III – Pe marginea prăpastiei	697

CARTEA A PAISPREZECEA.....	712
I – Drapelul: Primul Act.....	712

II – Drapelul: Actul doi	718
III – Gavroche ar fi făcut mai bine să primească carabina lui Enjolras	723
IV – Butoiul cu pulbere.....	726
V – Sfârșitul versurilor lui Jean Prouvaire	731
VI – Agonia morții după agonia vieții	735
VII – Gavroche priceput calculator al distanțelor	743
 CARTEA A CINSPREZECEA.....	 752
I – Sugativa trădătoare	752
II – Ștrengarul, dușman al luminilor .	770
III – În vreme ce Cosette și Toussaint dorm	778
IV – Excesele de zel ale lui Gavroche .	781

Victor Hugo

1802 – 1885

